АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових статей

CURRENT ISSUES IN LAW AND SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

Scientific Journal

Випуск 1 (7), том 1

Issue 1 (7), Volume 1

2025

Кропивницький
Kropyvnytskyi

Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету "Україна"
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim
Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова
Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach,
Wydział Prawa i Bezpieczeństwa
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського
Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Кафедра фізичної терапії та ерготерапії Івано-Франківського національного медичного університету
Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie
Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області
Wszechnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie
Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Кіровоградської області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових статей

У 3 томах

Том 1

Випуск 1 (7)

м. Кропивницький 2025 р.

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого університету розвитку людини «Україна»,
Протокол №3 від 22 грудня 2025 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Петро ТАЛАНЧУК, Президент Університету «Україна, доктор технічних наук, професор
Валентина ПУПИШЕВА, директор Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»;
Ірина ТАЛАНЧУК, кандидат юридичних наук (Україна)
Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук (Україна);
Irena MALINOWSKA, dr hab., професор (Польща);
Ірина ТКАЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Ольга КАТАРАГА, доктор юридичних наук, професор (Молдова);
Ольга СУХАЧОВА кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Roman STAWICKI, dr hab., професор (Польща);
Bartosz BŁASZCZAK, доктор соціальних наук (Польща);
Іон ЛОПАТЕНКО, експерт вищої категорії (Молдова);
Олександр КОЛОМОЄЦЬ, кандидат юридичних наук, доцент (Україна);
Ольга ПУГАЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент (Україна);
Renata WŁODARCZYK, dr hab., професор (Польща);
Piotr PETCOVICI, судовий експерт вищої категорії (Молдова);
Dariusz BRAKONIECKI, dr hab., професор (Польща);
Mariusz MICHALSKI, доктор права (Польща);
Elżbieta WAŻNA, доктор економічних наук (Польща)

Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: збірник наукових статей. Кропивницький : Вид-во ЦІРоЛ, 2025. Вип.1. (7). У 3 т, Т.1. 332 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних, педагогічних, медичних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів закладів вищої освіти, а також на всіх, хто цікавиться питаннями суспільно-економічного розвитку.

© Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна", 2025
© Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska, 2025
© Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska, 2025
© Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2025
© Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Bezpieczeństwa, Polska, 2025
© Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2025
© Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, 2025
© Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, 2025
© Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska, 2025
© Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2025
© Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, 2025
© Кафедра фізичної терапії та ерготерапії Івано-Франківського національного медичного університету, 2025
© Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie, Polska, 2025
© Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області, 2025
© Wszechnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, 2025
© Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Кіровоградської області, 2025

ЗМІСТ

Петро Таланчук
ВСТУПНЕ СЛОВО
OPENING ADDRESS……. **9**

РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
SECTION 1.
CURRENT ISSUES IN THE THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; CIVIL, ADMINISTRATIVE, FINANCIAL, AND INTERNATIONAL LAW

Bartosz Błaszczak
ANALIZA TRENDÓW PRZESTĘPCZOŚCI W UJĘCIU CZASOWYM
ANALYSIS OF CRIME TRENDS IN A TEMPORAL PERSPECTIVE ……... **12**

Ірина Ткаченко
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ КОЛАБОРАНТА У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
CRIMINOLOGICAL PROFILE OF A COLLABORATOR IN THE CONTEMPORARY CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE ……. **19**

Irena Malinowska, Aleksandra Siewert
MEDIA I OPINIA PUBLICZNA W KONTEKŚCIE ZAGINIĘĆ – PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY NADZIEI, PRESJII STYGMATYZACJI
MEDIA AND PUBLIC OPINION IN THE CONTEXT OF MISSING PERSONS: PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF HOPE, PRESSURE, AND STIGMATIZATION…….. **26**

Renata Włodarczyk
DYSKRYMINACJA DROGĄ DO PRZESTĘPCZOŚCI
DISCRIMINATION IS THE ROAD TO CRIME…… **31**

Олена Залужна
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД КРИМІНАЛІСТИКОЮ ТА СУДОВОЮ ЕКСПЕРТОЛОГІЄЮ
CONTEMPORARY CHALLENGES FACING CRIMINALISTICS AND FORENSIC EXPERTISE…… **46**

Ireneusz Kobus
PRZYPADKI UŻYCIA BRONI PALNEJ PRZEZ CENTRALNE BIURO

ANTYKORUPCYJNE
CASES OF FIREARMS USE BY THE CENTRAL ANTI-CORRUPTION BUREAU……. **50**

Alina Daniela Pătru
FORENSIC APPROACHES IN ARSON AND EXPLOSION INVESTIGATIONS
СУДОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДПАЛІВ ТА ВИБУХІВ…….. **62**

Роман Кірін, Володимир Хоменко, Олександр Пащенко
ЗАХИСТ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК У МЕТАВСЕСВІТАХ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА БЛОКЧЕЙН-РІШЕННЯ
PROTECTION OF TRADEMARKS IN METAVERSES: LEGAL CHALLENGES AND BLOCKCHAIN-BASED SOLUTIONS…… **67**

Mariusz Michalski
BEZPIECZEŃSTWO OSOBISTE POLICJANTÓW W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO: DEFINICJE, ZAKRES I UJĘCIA DOKTRYNALNE
PERSONAL SAFETY OF POLICE OFFICERS IN THE INTERNAL SECURITY SYSTEM: DEFINITIONS, SCOPE, AND DOCTRINAL APPROACHES…….. **73**

Ростислав Головач, Сергій Шереметов, Володимир Бабенко
СУДОВА ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
FORENSIC MILITARY EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING WARTIME: CRIMINALISTIC APPROACHES, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS……. **82**

Polixenia Grecu
INVESTIGATING DEATH BY ASPHYXIA – CORRELATING SCENE FINDINGS WITH AUTOPSY RESULTS
РОЗСЛІДУВАННЯ СМЕРТІ ВНАСЛІДОК АСФІКСІЇ –КОРЕЛЯЦІЯ ДАНИХ МІСЦЯ ПОДІЇ З РЕЗУЛЬТАТАМИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ……... **92**

Barbara Jelonek – Zacha
PRAWNO-KRYMINOLOGICZNE ASPEKTY SHARENTINGU
LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF SHARENTING…… **100**

Оксана Пчеліна
ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
SPECIFICS OF INITIATING PRE-TRIAL INVESTIGATIONS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF OFFICIAL DUTIES……. **111**

Elżbieta Żywucka-Kozłowska
WOJENNA TRAUMA
WAR TRAUMA..... **120**

Paweł Rodzoś
TRZECIA WOJNA ŚWIATOWA KURSEM ROSJI DO TRZECIEGO IMPERIUM
WORLD WAR III SETS RUSSIA ON COURSE FOR ITS THIRD EMPIRE…….. **131**
Іван Кріцак
НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ТЕОЛОГО-ПРАВОВОГО ТРЕНІНГУ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІБЛЕЇСТИКИ ТА БІБЛІОТЕРАПІЇ ДЛЯ ПРАВООХОРОНЦІВ У РАМКАХ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ
THE NECESSITY OF THEOLOGICAL AND LEGAL TRAINING THROUGH THE PRISM OF BIBLICAL STUDIES AND BIBLIOTHERAPY FOR LAW ENFORCEMENT OFFICERS WITHIN THE FRAMEWORK OF CRIMINOTHEOLOGY…… **140**
Karol Królikowski
MIĘDZY PAMIĘCIĄ A OBOWIĄZKIEM OBYWATELSKIM: AKSJOLOGICZNE ZNACZENIE ART. 19 KONSTYTUCJI
RP DLA STATUSU WETERANÓW WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ
BETWEEN MEMORY AND CIVIC DUTY: THE AXIOLOGICAL SIGNIFICANCE OF ARTICLE 19 OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF POLAND FOR THE STATUS OF VETERANS OF THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE…….. **171**
Aneta Pawlińska, Michał Pawliński, Eryk Zablocki, Jan Kacper Gleba, Maria Morka
DARK WEB I DEEP WEB - UKRYTE WARSTWY INTERNETU,
A BEZPIECZEŃSTWO UŻYTKOWNIKÓW
DARK WEB AND DEEP WEB – HIDDEN LAYERS OF THE INTERNET AND USER SECURITY…….. **192**
Лідія Шкварок
ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
ETHICAL AND LEGAL ISSUES IN THE PROTECTION OF PERSONAL DATA DURING EMERGENCY CRIMINAL PROCEEDINGS……. **201**
Олексій Сова
ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ПІДОЗРИ ЗАСТОСУВАННЯ 3D-ДРУКОВАНОЇ ЗБРОЇ: НОВІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ЕКСПЕРТІВ І СЛІДЧИХ
CRIME SCENE EXAMINATION IN CASES OF SUSPECTED USE OF 3D-PRINTED FIREARMS: NEW GUIDELINES FOR EXPERTS AND INVESTIGATORS……. **207**
Олександр Скрипка
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ У СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЯХ
PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE POLICE OFFICERS TO USE FIREARMS IN STRESSFUL SITUATIONS……. **211**
Сергій Платовський
АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

ІСТОРИЧНИХ ТА КОЛЕКЦІЙНИХ АВТОМОБІЛІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE STUDY OF HISTORIC AND COLLECTIBLE AUTOMOBILES AS OBJECTS OF FORENSIC ART EXAMINATION…… **217**

Роман Сушко
НЕБЕЗПЕКА ПНЕВМАТИЧНИХ ГВИНТІВОК ТА ПІСТОЛЕТІВ З КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ
THE DANGER OF PNEUMATIC RIFLES AND PISTOLS FROM A FORENSIC PERSPECTIVE…… **225**

Петро Тимкович
ВИРІШЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ПИТАНЬ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ СУМ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ВВЕЗЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ З МЕТОЮ ЇХ ВІЛЬНОГО ОБІГУ НА МИТНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
RESOLVING ISSUES OF CONFIRMING CUSTOMS DUTIES DURING VEHICLE IMPORT OPERATIONS THROUGH FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE FOR THEIR FREE CIRCULATION IN THE CUSTOMS TERRITORY OF UKRAINE…… **228**

Marcin Kobylas
ANALIZA KRYMINALNA NARZĘDZIE POLICJI DO ZARZĄDZANIA INFORMACJĄ
CRIMINAL ANALYSIS AS A POLICE TOOL FOR INFORMATION MANAGEMENT…… **234**

Олександр Хань
ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
THE APPLICATION OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW TO CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE…… **242**

Ілля Бережний, Ірина Ткаченко
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВІДМІННІСТЬ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ
ECONOMIC (COMMERCIAL) LEGAL RELATIONS: FEATURES AND DIFFERENCES FROM CIVIL LEGAL RELATIONS…… **247**

Аміна Ганбарова, Ірина Ткаченко
ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
FEATURES OF ECONOMIC ACTIVITY UNDER MARTIAL LAW…… **252**

Анастасія Демчук
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
SPECIFIC ASPECTS OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF STATE-LEGAL INSTITUTIONS AT THE PRESENT STAGE…… **262**

Богдан Козловський
ПОМ'ЯКШУЮЧІ ОБСТАВИНИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ
MITIGATING CIRCUMSTANCES IN SENTENCING…… **266**

Артем Лисюк
СКРІНШОТИ У МЕСЕНДЖЕРАХ ЯК ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
SCREENSHOTS IN MESSENGERS AS ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS……. **270**

Анна Лук'янова, Ірина Ткаченко
ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА
THE CONCEPT AND TYPES OF COMMERCIAL DISPUTES: LEGAL REGULATION AND JUDICIAL PRACTICE…… **276**

Альона Мелькумова, Ірина Ткаченко
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ
LIABILITY FOR CORRUPT PRACTICES IN THE ECONOMIC SPHERE AND MECHANISMS FOR THEIR PREVENTION…… **282**

Анастасія Оджубейська, Олександр Жила
ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ
USE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN THE CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE: ISSUES OF ADMISSIBILITY AND EVALUATION……. **289**

Вероніка Панасюк
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ДЛЯ УКРАЇНИ
INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMMERCIAL ADJUDICATION FOR UKRAINE…… **296**

Юрій Приходько, Аліна Столярова
ВИКЛИКИ ПЕРЕД КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ, КРИМІНОЛОГІЄЮ, КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ ТА КРИМІНАЛІСТИКОЮ, ЩО ПОСТАЛИ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ
CHALLENGES FACING CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE…… **302**

Дар'я Савченко, Ірина Ткаченко
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: АНАЛІЗ НОВЕЛ ЗАКОНОДАВСТВА
CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATION: AN ANALYSIS OF LEGISLATIVE NOVELTIES…… **306**

Яна Тимчук
ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE CONDUCT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE…… **311**

Анастасія Хоменко
ОСОБЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КРИМІНАЛІСТИКУ
FEATURES OF IMPROVING THE EVIDENCE BASE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN CRIMINALISTICS…… **317**

Світлана Чуприна, Ірина Ткаченко
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО: КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА
CRIMINAL LIABILITY FOR INTENTIONAL HOMICIDE: QUALIFYING FEATURES AND CASE LAW…… **321**

Вікторія Шляга
ПОПЕРЕДНІЙ ДОГОВІР: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
PRE-CONTRACT: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS…… **327**

ВСТУПНЕ СЛОВО

Петро Таланчук,
доктор технічних наук, професор, дійсний член Академії педагогічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України, президент ЗВО "Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна",
м. Київ, Україна

Шановні учасники VII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання права і соціально-економічних відносин». Дорогі наші гості! Щиро вітаю всіх вас від імені колективу Університету «Україна» і бажаю успішної роботи нашому зібранню!

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання права і соціально-економічних відносин» вже сьомий рік поспіль збирає провідних науковців і практиків із широкого кола галузей: кримінального, цивільного, господарського та міжнародного права; економіки, фінансів, управління, психології, соціології, педагогіки; інформаційних технологій та медіа; представники громадських організацій, які займаються правами людини, соціальними ініціативами та розвитком громад.

Конференція поєднує теоретичні дослідження з практичними результатами, відкриває можливості для живого обговорення актуальних питань і народження ідей, які можуть реально впливати на життя людей, підвищувати ефективність роботи інституцій та зміцнювати суспільство.

Щороку конференція розширює свій міжнародний масштаб і підтверджує свій статус важливої наукової події. Вона об'єднує українських учасників, та гостей із Польщі, Молдови, Німеччини, Італії, Румунії та інших країн, створюючи простір для обміну досвідом, продуктивного діалогу та налагодження партнерських зв'язків. Широка міжнародна присутність свідчить про відкритість Університету «Україна» до співпраці, взаємного збагачення знаннями та спільної роботи задля розвитку науки і практики у сфері права та соціально-економічних відносин.

Цього року конференція об'єднує шістнадцять співорганізаторів із України, Польщі та Молдови. Для нас велика честь працювати разом із цими закладами, адже вони – більше, ніж партнери, вони – надійні друзі, які розділяють наші цінності, підтримують наукові ініціативи та сприяють розвитку професійної спільноти.

Серед наших співорганізаторів:

- Вища школа професійної освіти у Вроцлаві

- Поморська вища школа у Старогард-Ґданському
- Національний центр судових експертиз Міністерства юстиції Республіки Молдова
- Академія прикладних наук імені професора Едварда Ліпінського в Кельцах
- Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
- Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України
- Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
- Вища школа соціальних наук у Лодзі, Польща
- Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
- Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
- Кафедра фізичної терапії та ерготерапії Івано-Франківського національного медичного університету
- Академія прикладних наук Collegium Balticum у Щецині
- Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції у Кіровоградській області
- Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф Кіровоградської області
- медичної допомоги та медицини катастроф у Кіровоградській області.

Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання права і соціально-економічних відносин» перетворилася на важливу подію для академічної та професійної спільноти. За сім років у конференції взяли участь понад 1500 учасників, із різних країн Європи та Сходу. У межах конференції було видано шість збірників наукових праць загальним обсягом понад 3000 сторінок. Кожен із них став результатом кропіткої праці авторів, редакторів, рецензентів та організаторів. Більшість матеріалів має практичну спрямованість і вже застосовується юридичній, правоохоронній, економічній, упралінській, інформаційній діяльності, роботі освітніх установ, приносячи реальні результати та користь для суспільства.

Особливу цінність цієї конференції становить її міждисциплінарність: юриспруденція, економіка, фінанси, управління, соціальна робота та освіта доповнюють одне одного, до уможливлює пропонувати конкретні, практичні рішення, здатні впливати на розвиток державних інституцій, правову систему та соціально-економічні процеси.

Конференція також відкриває нові можливості для молодих науковців, аспірантів і студентів. Вона дає шанс почути думку досвідчених колег, обговорити власні дослідження, знайти наставників і перші шляхи для професійного зростання та міжнародної співпраці.

Усе це переконливо свідчить, що конференція – не формальна подія, а живий простір для обміну знаннями, розвитку професійних компетенцій і реальних змін. Ми змогли зберегти та примножити науковий потенціал навіть у складні часи, коли здавалося, що наукове життя має завмерти. Ми вистояли й тепер готові рухатися вперед разом із колегами, партнерами та друзями.

Сьогодні Україна переживає складний історичний період – повномасштабну війну, яка поставила під загрозу базові права, безпеку й соціальні гарантії мільйонів громадян. Війна змінила реалії життя, систему цінностей і завдала глибоких ударів по людському виміру суспільства. За ці роки ми переконалися, що війна руйнує не лише інфраструктуру та економіку. Вона зачіпає найважливіше – соціальну справедливість, правові гарантії, стабільність економічних процесів та ефективність управлінських рішень. І саме тут починається наша відповідальність – як освітян, науковців і практиків у сфері права, економіки та соціальних відносин.

Наша місія – готувати нове покоління висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в умовах криз, реагувати на виклики та творити зміни. Освіта відіграє важливу роль у формуванні майбутнього держави, забезпечуючи відтворення інтелектуального потенціалу нації, виховання громадянської відповідальності та адаптацію молоді до нових реалій. Лише комплексний підхід, який об'єднує право, економіку, соціальну роботу, управління та освіту, здатен дати ефективні результати й сприяти відновленню та розвитку країни.

Саме тому наша конференція «Актуальні питання права і соціально-економічних відносин» стала справді важливою подією для академічної та професійної спільноти. Вона дає можливість для змістовного фахового діалогу, обміну практичними напрацюваннями та спільного вироблення рішень, що реально впливають на розвиток правової системи, економічних процесів та соціальної політики в країні. Це вагомий внесок науковців і практиків у зміцнення інституцій держави та розвиток суспільства загалом.

Впевнений, що такі обговорення сприятимуть консолідації зусиль наукової та професійної спільноти, налагодженню партнерства та посиленню взаємної підтримки серед фахівців.

Бажаю всім учасникам плідної роботи, цікавих дискусій, натхнення для нових ідей і успіхів у подальшій науковій та професійній діяльності!

Слава Україні!

РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

SECTION 1.
CURRENT ISSUES IN THE THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; CIVIL, ADMINISTRATIVE, FINANCIAL, AND INTERNATIONAL LAW

UDC 343.9

ANALIZA TRENDÓW PRZESTĘPCZOŚCI W UJĘCIU CZASOWYM
ANALYSIS OF CRIME TRENDS IN A TEMPORAL PERSPECTIVE

Bartosz Błaszczak, PhD
University College of Professional Education in Wrocław, Poland
Orcid ID: 0009-0002-0457-4434

Streszczenie: *Artykuł poświęcony jest analizie trendów przestępczości w ujęciu czasowym, ze szczególnym uwzględnieniem zmian zachodzących w strukturze i dynamice zjawisk kryminologicznych w Polsce. Autor wskazuje na znaczenie badań longitudinalnych w identyfikowaniu kierunków rozwoju przestępczości oraz w ocenie skuteczności działań prewencyjnych i polityki bezpieczeństwa. W tekście przedstawiono główne kategorie przestępstw, ich zmienność w czasie oraz czynniki społeczne i ekonomiczne wpływające na poziom zagrożeń. Analiza obejmuje zarówno aspekty ilościowe, jak i jakościowe, ukazując mechanizmy prowadzące*

do wzrostu lub spadku określonych form przestępczości. Wnioski podkreślają konieczność systematycznego monitorowania trendów oraz wykorzystania wyników badań w procesie kształtowania skutecznych strategii przeciwdziałania zagrożeniom społecznym.

Słowa kluczowe: *przestępczość, analiza trendów, bezpieczeństwo publiczne, czynniki społeczne, kryminologia.*

Abstract: *The article is devoted to the analysis of crime trends in a temporal perspective, with particular emphasis on changes occurring in the structure and dynamics of criminological phenomena in Poland. The author highlights the importance of longitudinal studies in identifying directions of crime development and in assessing the effectiveness of preventive measures and security policies. The text presents the main categories of crimes, their variability over time, as well as social and economic factors influencing the level of threats. The analysis covers both quantitative and qualitative aspects, revealing mechanisms that lead to the increase or decrease of specific forms of crime. The conclusions emphasize the necessity of systematic monitoring of trends and the use of research results in shaping effective strategies to counteract social threats.*

Keywords: *crime, trend analysis, public security, social factors, criminology.*

Wprowadzenie Przestępczość stanowi jedno z kluczowych zagadnień współczesnych nauk społecznych, a jej analiza w perspektywie czasowej pozwala na uchwycenie dynamiki zmian zachodzących w strukturze i charakterze zjawisk kryminologicznych. Badania nad trendami przestępczości umożliwiają nie tylko identyfikację kierunków rozwoju zjawisk dewiacyjnych, lecz także ocenę skuteczności działań prewencyjnych oraz polityki bezpieczeństwa państwa.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że analiza longitudinalna jest niezbędnym narzędziem w procesie diagnozowania zagrożeń społecznych, gdyż pozwala na wskazanie czynników sprzyjających wzrostowi lub spadkowi określonych form przestępczości. Szczególne znaczenie mają tu uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i kulturowe, które w sposób bezpośredni wpływają na poziom bezpieczeństwa publicznego.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie trendów przestępczości w Polsce w ujęciu czasowym, ze zwróceniem uwagi na zmiany w strukturze przestępstw oraz mechanizmy prowadzące do ich nasilania bądź ograniczania. Analiza obejmuje zarówno aspekty ilościowe, jak i jakościowe, co pozwala na pełniejsze zrozumienie procesów kryminologicznych oraz ich konsekwencji dla funkcjonowania społeczeństwa i państwa.

1. Porównanie dynamiki przestępczości w ostatnich dziesięciu latach

W poniższym ujęciu przedstawiono kluczowe tendencje w przestępczości w Polsce na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat, ze szczególnym uwzględnieniem zmian w strukturze czynów, czynnikach wpływających na dynamikę oraz ograniczeniach

metodologicznych w interpretacji danych. Odwołania do źródeł umieszczono w przypisach.

Stwierdzić należy, że w ujęciu długookresowym dziesięciu lat, obserwuje się stopniowy spadek ogólnej liczby przestępstw rejestrowanych przez organy ścigania, przy jednoczesnej zmianie struktury czynów — od przestępstw tradycyjnych (np. kradzieże, rozboje) ku przestępczości gospodarczej, cyberprzestępczości i oszustwom cyfrowym[1].

Zauważyć należy, iż trend spadkowy bywa jednak przerywany okresami wzrostu w wybranych kategoriach (np. oszustwa internetowe), co wskazuje na rosnące znaczenie środowiska cyfrowego dla ogólnego wolumenu przestępczości[2-3]. Nowa edycja Atlasu obejmuje analizę przestępczości w Polsce od 1970 do 2023 roku. To najobszerniejsze opracowanie tego typu w kraju. Z danych wynika jednoznacznie: Polska jest dziś znacznie bezpieczniejsza niż w przeszłości[4].

– To już siódme wydanie Atlasu – najbardziej kompleksowego opracowania o skali przestępczości, jakie powstaje w Polsce. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości wydaje Atlas od 1994 r.

Tym razem zespół instytutu przeanalizował sytuację od 1970 do 2023 r., co pozwala wyciągnąć szereg wniosków na temat przestępczości, polityki karnej państwa, a także bezpieczeństwa obywateli[5].

Stwierdzić należy, iż z danych wynika jednoznacznie, że Polska jest znacznie bezpieczniejszym krajem niż była jeszcze 20 lat temu. W rekordowym 2003 r. popełniono niemal 4 000 przestępstw na 100 tys. ludności. Obecnie jest to ok. 2 000 – wskazuje dr hab. Paweł Ostaszewski, jeden z twórców opracowania[6].

W 2023 r. tzw. współczynnik przestępczości był więc o około 45 proc. niższy niż 20 lat wcześniej. Był on także o około 20 proc. niższy niż w połowie lat 90. XX wieku. Oznacza to, że pojawiająca się w mediach teza o "powrocie do lat 90. pod względem przestępczości" nie znajduje potwierdzenia w faktach. Tym bardziej że liczba podejrzanych o najpoważniejsze zbrodnie, czyli zabójstwa, jest obecnie o ok. 40 proc. niższa niż w latach 90. XX wieku. Ze zgromadzonych przez IWS danych wynika, że współczynnik przestępczości jest mocno zróżnicowany dla poszczególnych

---

[1] K. Kądziołka , *Analysis of the Crime Rate in Poland in Spatial and Temporal Terms*, CEEJME, 2016.

[22] Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *Atlas przestępczości w Polsce*, Warszawa 2025.

[3] Komenda Główna Policji, *Statystyka – Roczne raporty*, Warszawa 2025.

[4] P. Ostaszewski, J. Wlodarczyk- Majejska, J. Klimczak, B. Gruszczyńska, P. Waszkiewicz, *Atlas przestępczości w Polsce 7*, Warszawa 2023, s.5.

[5] Tamże,

[6] Tamże.

województw. W województwie dolnośląskim w 2023 r. popełniono 2750 przestępstw na 100 tys. ludności, podczas gdy w województwie podkarpackim jedynie 1155[1].

Wśród najbardziej narażonych na przestępczość województw są, oprócz dolnośląskiego, śląskie i lubuskie. Nasilenie przestępczości w miastach jest ponad dwukrotnie większe niż na wsi. Zarazem to przestępczość na wsi rośnie o wiele szybciej niż w miastach. Nadal – to stały trend od kilkudziesięciu lat – ponad połowę przestępstw stanowią te przeciwko mieniu. Niespełna 10 proc. to przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji 7,8 proc. przestępstw to czyny z ustaw o przeciwdziałaniu/zapobieganiu narkomanii[2].

Jak wynika z danych statystycznych Komendy Głównej Policji, na przestrzeni ostatnich 20 lat zwiększył się także udział przestępstw przeciwko wolności, wolności seksualnej i obyczajności, rodzinie i opiece. Zarazem porównując lata 2000-2024 dwukrotnie zmniejszył się udział zgwałceń w strukturze przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności[3].

W ostatnich latach obserwuje się spadek tradycyjnych przestępstw przeciwko mieniu, co wiąże się z lepszymi zabezpieczeniami i cyfryzacją usług. Jednocześnie rośnie udział oszustw gospodarczych i finansowych, szczególnie w przestrzeni online. Dynamiczny rozwój cyberprzestępczości coraz silniej wpływa na ogólny obraz przestępczości, podczas gdy w przypadku czynów przeciwko życiu i zdrowiu brak wyraźnego trendu[4].

Z naukowego punktu widzenia wynika, iż analiza trendów przestępczości wymaga zastosowania odpowiednich narzędzi statystycznych, które pozwalają na uchwycenie dynamiki zmian w dłuższej perspektywie czasowej. Metody te umożliwiają nie tylko opis aktualnego stanu zjawiska, lecz także identyfikację okresów wzrostu i spadku, co ma kluczowe znaczenie dla diagnozy oraz prognozowania zagrożeń społecznych[5]. Do najczęściej stosowanych technik należą: Analiza szeregów czasowych – pozwala na obserwację zmian w liczbie przestępstw w kolejnych latach oraz na wyodrębnienie trendów długookresowych i sezonowych; Metody regresji liniowej i nieliniowej – umożliwiają określenie zależności pomiędzy poziomem przestępczości a czynnikami społeczno-ekonomicznymi, takimi jak bezrobocie czy poziom urbanizacji; Analiza wskaźników dynamiki – stosowana do porównania wartości zjawiska w kolejnych okresach, co pozwala na szybkie wskazanie lat charakteryzujących się wzrostem lub spadkiem liczby przestępstw; Testy statystyczne (np. test t-Studenta, analiza wariancji) – wykorzystywane do oceny istotności różnic pomiędzy

[1] Tamże.
[2] Tamże.
[3] www.policja.gov.pl/statystyki, [dostęp: 6.12.2025].
[4] Tamże.
[5] Tamże.

poszczególnymi okresami, co umożliwia odróżnienie zmian przypadkowych od rzeczywistych trendów[1].

Zastosowanie powyższych metod pozwala na precyzyjne określenie momentów, w których przestępczość osiągała wartości szczytowe lub ulegała redukcji. Dzięki temu możliwe jest powiązanie zmian z konkretnymi wydarzeniami społecznymi, gospodarczymi czy legislacyjnymi, a także ocena skuteczności działań prewencyjnych[2].

2. Ocena skuteczności reform prawnych i działań policyjnych

Analiza trendów przestępczości w perspektywie czasowej wymaga uwzględnienia wpływu reform prawnych oraz działań podejmowanych przez organy ścigania. W ostatnich dwóch dekadach w Polsce wprowadzono szereg zmian legislacyjnych, które miały na celu zwiększenie skuteczności systemu wymiaru sprawiedliwości oraz poprawę bezpieczeństwa publicznego. Równolegle rozwijano strategie policyjne, ukierunkowane na ograniczenie przestępczości pospolitej, wzrost wykrywalności oraz przeciwdziałanie nowym formom zagrożeń, takim jak cyberprzestępczość czy przestępczość zorganizowana[3].

Zauważyć należy iż, w latach 2015–2022 dokonano szeregu nowelizacji kodeksu karnego oraz kodeksu postępowania karnego, które znacząco wpłynęły na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Zmiany te obejmowały zaostrzenie sankcji za wybrane kategorie przestępstw oraz usprawnienie procedur procesowych, co miało na celu zwiększenie skuteczności postępowań i wzmocnienie prewencji. Jednocześnie rozszerzono katalog środków zapobiegawczych oraz kar alternatywnych, co pozwoliło na bardziej elastyczne reagowanie na zjawiska kryminologiczne i dostosowanie sankcji do charakteru czynu. Ważnym elementem reform było także wprowadzenie regulacji ukierunkowanych na przeciwdziałanie przestępczości gospodarczej i finansowej, które przyczyniły się do ograniczenia nadużyć w sektorze ekonomicznym[4].

Analiza literatury naukowej potwierdza, iż równolegle istotną rolę odegrały działania policyjne. Policja wdrożyła programy prewencyjne, takie jak ogólnokrajowa inicjatywa „Bezpieczna Polska" oraz liczne projekty lokalne, które skutecznie wpłynęły na spadek liczby przestępstw kryminalnych. Rozwój technologii informatycznych umożliwił bardziej zaawansowane monitorowanie i analizę danych dotyczących przestępczości, co zwiększyło efektywność działań operacyjnych i pozwoliło na szybsze reagowanie na zagrożenia. Dodatkowo, wzrost współpracy międzynarodowej – zwłaszcza w ramach Europolu – znacząco wzmocnił zdolność do zwalczania

[1] Tamże.

[2] Tamże.

[3] Główny Urząd Statystyczny, Przestępczość w Polsce – *Roczne dane statystyczne,* Warszawa 2025.

[4] Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego.

przestępczości transgranicznej, stanowiącej jedno z kluczowych wyzwań współczesnego bezpieczeństwa[1].

Dane statystyczne wskazują, że w latach 2005–2025 liczba przestępstw w Polsce uległa znacznemu zmniejszeniu – z poziomu ponad 3 500 przestępstw na 100 tys. mieszkańców do ok. 2 000. Wzrost wykrywalności oraz spadek przestępczości pospolitej świadczą o pozytywnym wpływie reform i działań policyjnych. Jednocześnie pojawienie się nowych form zagrożeń, zwłaszcza w obszarze cyberprzestępczości, wskazuje na konieczność dalszej adaptacji strategii bezpieczeństwa[2].

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza trendów przestępczości w ujęciu czasowym pozwoliła na uchwycenie zmian zachodzących w strukturze i dynamice zjawisk kryminologicznych w Polsce. Wyniki badań wskazują, że przestępczość nie jest zjawiskiem statycznym, lecz podlega ciągłym przeobrażeniom pod wpływem czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Zidentyfikowano zarówno okresy wzrostu, jak i spadku poszczególnych kategorii przestępstw, co potwierdza znaczenie badań longitudinalnych w diagnozowaniu kierunków rozwoju zjawisk dewiacyjnych.

Podkreślono, że analiza ilościowa i jakościowa umożliwia pełniejsze zrozumienie mechanizmów prowadzących do nasilania lub ograniczania określonych form przestępczości. Wnioski wskazują na konieczność systematycznego monitorowania trendów oraz wykorzystania uzyskanych danych w procesie kształtowania skutecznych strategii prewencyjnych i polityki bezpieczeństwa publicznego. Artykuł dowodzi, że tylko kompleksowe podejście, łączące analizę i syntezę wyników, pozwala na właściwe rozpoznanie zagrożeń oraz adekwatne reagowanie na zmieniające się uwarunkowania społeczne.

Wnioski:

1. Trendy przestępczości zależą od czynników społecznych i ekonomicznych, wymagają stałego monitorowania.
2. Badania longitudinalne są kluczowe dla diagnozy i tworzenia skutecznych strategii prewencyjnych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Główny Urząd Statystyczny, Przestępczość w Polsce – Roczne dane statystyczne, Warszawa 2025.
2. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *Atlas przestępczości w Polsce*, Warszawa 2025.
3. Kądziołka K., *Analysis of the Crime Rate in Poland in Spatial and Temporal Terms*, CEEJME, 2016.

[1] I. Waż , *Przestępczość w Polsce: Analiza Trendów i Statystyk na Przestrzeni Lat*, 2025.
[2] Tamże.

4. Komenda Główna Policji, *Statystyka – Roczne raporty*, Warszawa 2025.
5. Komenda Główna Policji, www.policja.gov.pl/statystyki, [dostęp: 6.12.2025].
6. Ostaszewski P., Włodarczyk-Majejska J., Klimczak J., Gruszczyńska B., Waszkiewicz P., *Atlas przestępczości w Polsce 7,* Warszawa 2023.
7. Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego.
8. Waż I., *Przestępczość w Polsce: Analiza Trendów i Statystyk na Przestrzeni Lat,* 2025.

УДК 343.353:364.2

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ КОЛАБОРАНТА У СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

CRIMINOLOGICAL PROFILE OF A COLLABORATOR IN THE CONTEMPORARY CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин, Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У статті розглядається феномен колабораціонізму як один із ключових викликів сучасній кримінології в умовах воєнної агресії проти України. На основі аналізу наукових джерел, законодавчих актів та практики правоохоронних органів окреслено специфіку колабораційної поведінки, її мотиваційні чинники та соціально-демографічні особливості осіб, схильних до співпраці з окупаційними структурами.

Ключові слова: *колабораціонізм, кримінологічний портрет, воєнна агресія, національна безпека, зрада, окупаційна адміністрація, соціально-демографічні характеристики, кримінально-правова відповідальність.*

The article examines the phenomenon of collaborationism as one of the key challenges for contemporary criminology in the context of military aggression against Ukraine. Based on the analysis of scholarly sources, legislative acts, and law enforcement practices, the study outlines the specifics of collaborative behavior, its motivational factors, and the socio-demographic characteristics of individuals prone to cooperation with occupation structures.

Keywords: *collaborationism, criminological profile, military aggression, national security, treason, occupation administration, socio-demographic characteristics, criminal liability.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної війни значно зросла кількість українців, які опинилися під окупацією. Тому питання колабораціонізму та покарання за нього знову стало актуальним.

Проблематика колабораціонізму як наукового феномену наразі досліджена досить ґрунтовно, і її вивчали такі відомі науковці, як: В.В. Ткаченко, І.Б. Медицький, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, З.А. Загиней-Заболотенко, Р. Турчин.

Метою дослідження є комплексне вивчення феномену колабораціонізму в умовах воєнної агресії проти України, формування кримінологічного портрета сучасного колаборанта та визначення соціально-демографічних, психологічних і мотиваційних характеристик осіб, схильних до співпраці з окупаційними структурами. Аналіз спрямований на систематизацію наукових і практичних даних щодо проявів колабораційної діяльності, виявлення тенденцій її поширення та розробку рекомендацій щодо превентивних заходів для забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. В українських законах термін «колабораціонізм» з'явився лише у березні 2022 року. Проте його історія набагато давніша: спочатку ним називали співпрацю місцевих жителів із німецькою владою у Франції та Бельгії під час Першої світової війни, і тоді слово не мало виразно негативного значення. У сучасному сенсі воно почало вживатися під час Другої світової війни для позначення співпраці Німеччини з урядом Віші у Франції. Суперечки щодо значення цього терміну існують і сьогодні, адже відрізнити вимушені дії для виживання від свідомої співпраці з ворогом часто буває дуже складно.

Після Другої світової війни в різних країнах почали масово розслідувати справи про співпрацю населення з ворогом. Такі процеси проводилися не лише з ініціативи самих держав, а й під тиском країн-переможців. Наприклад, у мирній угоді між Італією та союзниками прямо вимагалося притягати до відповідальності всіх, кого підозрювали у воєнних злочинах чи зраді. Водночас чіткої межі, що саме вважати колабораціонізмом, суди часто не мали.

У Західній Європі – Норвегії, Данії, Нідерландах, Бельгії та Франції – близько 170 тисяч осіб визнали винними у співпраці з окупантами. Понад 11 тисяч отримали смертний вирок, із них 2,5 тисячі стратили. Тільки в Норвегії розглянули 90 тисяч справ про зраду, що становило близько 4% населення країни.

В СРСР переслідування стосувалися насамперед власних громадян, яких вважали зрадниками, тоді як справи проти німецьких воєнних злочинців розглядали рідше. Особливо багато арештів відбувалося на заході України, де радянська влада прагнула відновити контроль після німецької окупації. У регіонах, які приєдналися до СРСР лише у 1939 році після поділу Польщі, процеси відбувалися складніше.

Подібна ситуація спостерігалася й в Азії: там також більше уваги приділяли переслідуванню місцевих колаборантів, ніж японських воєнних злочинців.

Наприклад, у Китаї протягом двох років після війни відкрили понад 25 тисяч справ.

У сучасному правовому та науковому дискурсі колабораційна діяльність трактується як свідоме та цілеспрямоване вчинення громадянами України дій, що орієнтовані на сприяння державі-агресору, її адміністративним структурам окупаційного характеру чи збройним формуванням, які здійснюють контроль над тимчасово окупованими територіями [4, с. 341]. Таке визначення не обмежується лише формальною участю в органах незаконної влади, а охоплює ширший спектр практик, пов'язаних із легітимізацією окупаційного режиму, підривом суверенітету та створенням передумов для ослаблення української державності.

З 2022 року в Україні запроваджено низку законодавчих актів, спрямованих на протидію колабораціонізму в умовах російської агресії, зокрема статтю 111-1 Кримінального кодексу, яка регламентує відповідальність за співпрацю з окупаційною владою [1].

Важливим аспектом виступає усвідомлення того, що колабораціонізм не є статичним явищем, а має різні вияви залежно від політичних, соціальних та військових умов. У його межах можуть поєднуватися як дії відвертого характеру – наприклад, участь у воєнізованих структурах противника, так і латентні форми співпраці, які здійснюються під прикриттям освітньої, культурної чи гуманітарної діяльності. Саме в цьому виявляється багатогранність та особлива складність дослідження феномену, який не піддається однозначній правовій чи соціологічній кваліфікації.

Серед поширених форм варто виділити публічне заперечення факту збройної агресії проти України, що супроводжується виправданням або визнанням правомірності окупації частини її територій. Така діяльність має на меті вплив на суспільну свідомість та руйнування консолідаційного потенціалу українського народу, оскільки ставить під сумнів основоположні принципи територіальної цілісності та державного суверенітету [5, с.73].

Не менш небезпечним різновидом виступає інтеграція окремих громадян до незаконно створених адміністративних, судових або правоохоронних структур, які функціонують на окупованих територіях. Включення до таких органів означає фактичне визнання легітимності владних механізмів агресора та створює ситуацію, коли мешканці окупованих регіонів вимушені взаємодіяти з представниками квазідержавних інституцій.

Суттєве значення має також використання системи освіти як інструмента пропаганди, оскільки навчальні заклади стають середовищем поширення ідеологічних наративів агресора. Викривлене відображення історичних подій, нав'язування фальсифікованої інтерпретації воєнних процесів і формування

лояльності до окупаційних адміністрацій у молодого покоління створює довгострокові ризики для збереження національної ідентичності.

Окрему категорію складає передача матеріальних ресурсів військовим або квазівійськовим формуванням агресора. Подібна підтримка не лише посилює бойові спроможності противника, а й підриває економічний потенціал держави, яка змушена протистояти агресії. Вона може проявлятися у вигляді добровільного постачання техніки, продовольства чи фінансової допомоги, що кваліфікується як активна співучасть у злочинних діях проти власної держави.

Не менш небезпечним напрямом залишається організація політичних і громадських заходів, які імітують легітимну підтримку окупаційної влади. Створюючи видимість суспільної згоди, такі акції використовуються для пропаганди як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, що ускладнює процес відновлення суверенного контролю над окупованими територіями.

Вершиною колабораційної активності вважається безпосередня участь у бойових діях у складі незаконних збройних формувань, а також надання їм допомоги у різних формах. Така діяльність має найвищий рівень суспільної небезпеки, оскільки сприяє не лише утвердженню окупаційних режимів, але й створює безпосередню загрозу життю та безпеці громадян України.

Узагальнюючи, можна дійти висновку, що колабораційна діяльність становить складне багатовимірне явище, яке об’єднує політичні, економічні, ідеологічні та військові складові. Її прояви виходять далеко за межі індивідуальних вчинків, перетворюючись на механізм системного підриву національної безпеки та суспільної стабільності.

В офіційній статистиці Генеральної прокуратури України, оприлюдненій станом на 16 вересня 2025 року, злочини проти основ національної безпеки становлять значний сегмент у структурі кримінальних правопорушень, пов’язаних із повномасштабною агресією рф. Зафіксовано 22 972 випадки протиправної діяльності, спрямованої на підрив суверенітету та стабільності держави. Найбільшою категорією у цьому переліку виступають злочини, пов’язані з посяганням на територіальну цілісність та недоторканність України, чисельність яких досягла 2 728. Вагомим за масштабом виявився і масив фактів державної зради – 4 540 зареєстрованих випадків, що засвідчує високий рівень інфільтрації та співпраці з державою-агресором на різних рівнях.

Колабораційна діяльність, яка виступає однією з ключових форм підриву державної цілісності та легітимності національних інституцій, зафіксована у 10 275 випадках. Значний масив даних стосується пособництва державі-агресору, що відображає 1 575 злочинних дій, спрямованих на сприяння окупаційним адміністраціям і військовим структурам. Окреме місце займають злочини диверсійного характеру, кількість яких сягає 509, що свідчить про систематичні

спроби дестабілізації тилових територій та об'єктів критичної інфраструктури. Крім того, до категорії «інші» внесено 3 345 кримінальних правопорушень, які у сукупності формують комплексний спектр загроз, пов'язаних із підривом безпекових засад держави [3].

Наведені дані свідчать про багатовимірність загроз, що проявляються як у вигляді безпосереднього військово-політичного тиску, так і у форматі колаборційних практик, диверсійних операцій та зрадницьких дій, які формують складну структуру внутрішніх і зовнішніх ризиків для функціонування української державності.

У кримінологічному аналізі особи, залученої до колаборційної діяльності, виокремлюється комплекс соціально-демографічних, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально – правові ознаки, що дозволяють простежити домінуючі тенденції її поширення. За статистичними даними звітного періоду за січень-серпень 2025 рік, встановлено 1362 осіб [3], яким вручено повідомлення про підозру за співпрацю з державою-агресором, серед яких переважають чоловіки (62,5–68%). Вікову структуру формують насамперед особи середнього віку: найбільш криміногенним виявився сегмент 40–54 років (41%), тоді як молодь віком 18–28 років засвідчила мінімальні показники (6,7%).

Рівень освіти осіб, причетних до колаборації, свідчить про достатньо високі інтелектуальні характеристики засуджених: 27% мали вищу освіту, ще 11,8% – середню спеціальну, 1,3% – неповну вищу. Сукупно 40,1% колаборантів становили особи з вищою та фаховою передвищою освітою, що значно вирізняє цю категорію злочинців від пересічних показників. Разом із тим помітною була і частка засуджених із середньою (26,3%) та професійно-технічною освітою (9,9%).

Соціально-трудовий статус також відображає певну специфіку: майже половина осіб (46,7%) не мала постійної зайнятості, 13,8% перебували на пенсії, лише 19,1% працювали офіційно. Серед тих, хто виконував функції у сфері публічної діяльності, простежується участь депутатів місцевих рад (3,2%), представників органів місцевого самоврядування (1,5%), державних службовців (0,8%), правоохоронців (2,9%) та інших посадових осіб [2, с.540].

У переважній більшості судових рішень, винесених у справах про колаборційну діяльність, фіксується одноосібний характер протиправної поведінки. У 96% випадків особи діяли самостійно, виконуючи роль безпосередніх виконавців інкримінованого кримінального правопорушення, не вдаючись до залучення співучасників чи створення стійких злочинних об'єднань. Лише у 4% проаналізованих вироків виявлено наявність простої співучасті, що характеризувалася мінімальним рівнем взаємодії без чіткого розподілу функцій між учасниками. Такий розподіл свідчить про індивідуалізовану модель поведінки

колаборантів, у якій переважає особисте рішення щодо співпраці з державою-агресором, а не організована діяльність групового характеру.

У структурі засуджених за колабораціонізм переважна більшість не мала кримінального минулого. Судова статистика засвідчує, що 94% осіб раніше не були притягнуті до відповідальності, що вказує на відсутність у них стійкої злочинної біографії. Водночас 4,6% мали непогашені або не зняті судимості, тоді як у 1,3% випадків відомості щодо наявності попередніх вироків залишилися поза увагою суду.

Характеристика попередніх правопорушень тих колаборантів, які мали кримінальне минуле, свідчить про домінування злочинів корисливого та корисливо-насильницького спрямування. Відтак можна простежити певну закономірність: схильність до протиправної поведінки у минулому виявлялася переважно у формах, пов'язаних із матеріальним зиском, що перегукується з мотиваційними чинниками їхньої подальшої участі у співпраці з окупаційними адміністраціями.

Висновки. Кримінологічний портрет колаборанта у воєнний час дає нам чітке уявлення про людину, яка зраджує Батьківщину. Це здебільшого особа зрілого віку, з вищою чи фаховою освітою, яка свідомо обирає шлях співпраці з ворогом. Більшість таких людей діяли поодинці, керуючись виключно особистою вигодою, не зважаючи на долю своєї держави. Вони підривали довіру до державних інституцій, поширювали ворожі ідеологічні меседжі, намагалися легітимізувати агресора та підірвати основи української державності.

Колаборант є прикладом руйнівної сили особистого інтересу, страху та байдужості до обов'язку перед країною. Кожен із них є нагадуванням про те, що лише внутрішня стійкість, громадянська відповідальність і відданість державі здатні убезпечити наше суспільство від розбрату й зради. Усвідомлення цих рис – не лише завдання науки, але й моральне застереження для всіх нас: жодна особиста вигода не виправдовує зради, коли на кону стоїть доля нашої країни та свобода народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.09.2025).

2. Медицький І. Б. Кримінологічний портрет особистості колаборанта. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 538–545.

3. Про роботу органів прокуратури. Звіт про роботу органів прокуратури за січень – червень 2025 року (усього в Україні). *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2 (дата звернення: 18.09.2025).

4. Ткаченко В. В. Колабораціонізм як нова форма організованої злочинності в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 340–342.

5. Турчин Р. Колабораціонізм в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми та шляхи їх подолання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 71–75.

UDC: 316.774:159.9:343.98

MEDIA I OPINIA PUBLICZNA W KONTEKŚCIE ZAGINIĘĆ – PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY NADZIEI, PRESJI I STYGMATYZACJI
MEDIA AND PUBLIC OPINION IN THE CONTEXT OF MISSING PERSONS: PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF HOPE, PRESSURE, AND STIGMATIZATION

Irena Malinowska, PhD, DSc
University College of Professional Education in Wrocław, Poland
Orcid ID: 0000-0002-9194-3121

Aleksandra Siewert, M.A.
University College of Professional Education in Wrocław, Poland
Orcid ID: 0009-0008-7686-694X

Artykuł „Media i opinia publiczna w kontekście zaginięć – psychologiczne aspekty nadziei, presji i stygmatyzacji" podejmuje problematykę roli mediów oraz społecznego odbioru w sytuacjach zaginięć osób. Autorzy wskazują, że medialne nagłośnienie sprawy może wzmacniać nadzieję rodzin i bliskich, ale jednocześnie generuje presję społeczną oraz instytucjonalną wobec organów poszukiwawczych. Analizowane są mechanizmy psychologiczne towarzyszące rodzinom osób zaginionych: od mobilizacji emocjonalnej po ryzyko stygmatyzacji, gdy zaginięcie wiązane jest z negatywnymi stereotypami. Podkreślono, że media kształtują narrację wokół zaginięć, wpływając na opinię publiczną, a tym samym na przebieg działań poszukiwawczych i społeczny obraz osób zaginionych. Artykuł akcentuje potrzebę odpowiedzialnej komunikacji medialnej oraz wsparcia psychologicznego dla rodzin, które balansują między nadzieją na odnalezienie bliskich a presją otoczenia i ryzykiem społecznego napiętnowania.

Słowa kluczowe: *media, opinia publiczna, zaginięcia, nadzieja i presja, stygmatyzacja.*

The article "Media and Public Opinion in the Context of Disappearances – Psychological Aspects of Hope, Pressure and Stigmatization" addresses the role of the media and public perception in cases of missing persons. The authors emphasize that media coverage can strengthen the hope of families and loved ones, but at the same time generates social and institutional pressure on search authorities. The psychological mechanisms experienced by families of missing persons are analyzed: from emotional mobilization to the risk of stigmatization when disappearance is associated with negative stereotypes. It is highlighted that the media shape the narrative around disappearances, influencing public opinion and thereby affecting the course of

search activities and the social image of missing persons. The article stresses the need for responsible media communication and psychological support for families, who balance between hope of finding their loved ones, the pressure of their surroundings, and the risk of social stigmatization.

Keywords: *media, public opinion, disappearances, hope and pressure, stigmatization.*

Wprowadzenie

Zaginięcia osób stanowią jedno z najbardziej dramatycznych doświadczeń zarówno dla rodzin, jak i dla całych społeczności. W takich sytuacjach media odgrywają kluczową rolę – informują, nagłaśniają sprawę, ale także kształtują narrację i wpływają na sposób, w jaki opinia publiczna postrzega zarówno osoby zaginione, jak i ich bliskich. Z jednej strony obecność w przestrzeni medialnej może wzmacniać nadzieję rodzin, mobilizować służby oraz angażować społeczeństwo w działania poszukiwawcze. Z drugiej jednak strony intensywne zainteresowanie mediów generuje presję – zarówno emocjonalną, jak i instytucjonalną – oraz może prowadzić do stygmatyzacji, gdy zaginięcie wiązane jest z negatywnymi stereotypami czy domniemaniami[1].

Psychologiczne aspekty związane z tym zjawiskiem obejmują balansowanie rodzin między nadzieją na odnalezienie bliskich a obciążeniem wynikającym z oczekiwań społecznych i medialnych. Opinia publiczna, kształtowana przez przekaz medialny, nie tylko wspiera, ale też ocenia i komentuje, co nierzadko prowadzi do dodatkowych trudności emocjonalnych. Wprowadzenie do tematu pozwala zrozumieć, że zaginięcia nie są jedynie kwestią faktów i procedur – to także złożony proces psychologiczny, w którym media i społeczne reakcje odgrywają rolę równie istotną jak działania poszukiwawcze[2].

1. Jak narracje medialne kształtują emocje rodzin i społeczeństwa

Narracje medialne odgrywają kluczową rolę w procesie społecznego odbioru zaginięć. Sposób, w jaki media przedstawiają historię osoby zaginionej, wpływa nie tylko na emocje rodzin, ale również na reakcje całego społeczeństwa. Relacje medialne często koncentrują się na dramatyzacji i budowaniu napięcia, co może wzmacniać nadzieję bliskich na odnalezienie osoby, ale jednocześnie generować presję wobec instytucji odpowiedzialnych za poszukiwania. Rodziny osób zaginionych doświadczają ambiwalencji emocjonalnej – z jednej strony obecność sprawy w mediach daje poczucie

[1] I. Malinowska, A. Rybicka, Zagrożenia społeczne wynikające z zaginięć ludzi we współczesnym świecie, „Kwartalnik Policyjny" 2016, nr 1 (36), s. 49.

[2] Tamże.

wsparcia i mobilizacji społecznej, z drugiej zaś prowadzi do stygmatyzacji, gdy narracja medialna sugeruje winę lub negatywne stereotypy[1].

Zaginięcia dorosłych osób często mają swoje źródło w złożonych problemach życiowych. Komplikacje zawodowe, napięcia w rodzinie, rozpad małżeństwa, wyjazdy zagraniczne w poszukiwaniu pracy czy trudności finansowe stanowią jedne z najczęstszych podłoży zniknięć. W przypadku osób starszych przyczyną zaginięć bywają zaburzenia pamięci oraz inne dolegliwości związane z wiekiem, które utrudniają codzienne funkcjonowanie i zwiększają ryzyko dezorientacji.

Choć w przestrzeni medialnej często eksponowane są dramatyczne przypadki naruszenia prawa – takie jak uprowadzenia, przestępstwa seksualne czy zabójstwa – należy podkreślić, że stanowią one stosunkowo rzadkie przyczyny zaginięć. Media, koncentrując się na wyjątkowych i sensacyjnych zdarzeniach, kreują narrację, która może wzmacniać lęk społeczny i jednocześnie stygmatyzować rodziny osób zaginionych. Tymczasem codzienna rzeczywistość zaginięć jest najczęściej związana z trudnościami psychospołecznymi i zdrowotnymi, które wymagają wsparcia, a nie stygmatyzacji[2].

Jak zauważają Malinowska i Rybicka społeczny odbiór zaginięć kształtowany przez media często rozmija się z realnymi przyczynami, co prowadzi do uproszczeń i stereotypizacji" Dodają one, że odpowiedzialna narracja medialna powinna uwzględniać zarówno psychologiczne aspekty nadziei i presji, jak i codzienne problemy, które stoją u podstaw wielu zaginięć[3].

Jak zauważa z kolei Podsiedlik media poprzez selekcję i interpretację faktów mogą kreować emocjonalny klimat wokół zaginięcia, który wspiera lub obciąża rodzinę[4].

Społeczeństwo, kształtowane przez medialne przekazy, reaguje emocjonalnie – od współczucia i solidarności po krytykę i ocenę. Intensywne nagłośnienie sprawy sprawia, że zaginięcie staje się wydarzeniem publicznym, w którym uczestniczy opinia społeczna, często wywierając presję na rodzinę i służby[5]. W tym kontekście narracje medialne nie są neutralne – stanowią narzędzie formowania emocji, które mogą wspierać lub obciążać zarówno jednostki, jak i całe wspólnoty.

Podkreślenia wymaga odpowiedzialność dziennikarzy w budowaniu narracji wokół zaginięć. Jak wskazuje Malinowska, rola mediów polega nie tylko na

---

[1] W. Lesiński, *Rola mediów społecznościowych w odnajdywaniu zaginionych osób*, https://zerwanewiezi.pl/rola-mediow-spolecznosciowych-w-odnajdywaniu-zaginionych-osob/, [dostęp: 1.12.2025].

[2] I. Malinowska, A. Rybicka, *Zagrożenia społeczne wynikające z zaginięć ludzi we współczesnym świecie*, „Kwartalnik Policyjny" 2016, nr 1 (36), s. 49.

[3] Tamże.

[4] P. Podsiedlik, *Prowadzenie przez Policję poszukiwania osób zaginionych oraz postępowanie w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanych zwłok,* Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2010, s.15.

[5] W. Sztander, *Dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1995, s.11.

informowaniu, ale także na kształtowaniu [1]społecznego klimatu, który może sprzyjać solidarności albo prowadzić do stygmatyzacji w przestrzeni publicznej[2].

2. Psychologiczne konsekwencje nadmiernej ekspozycji lub braku informacji w przestrzeni publicznej.

Współczesna przestrzeń publiczna, kształtowana przez media tradycyjne i cyfrowe, staje się miejscem, w którym jednostki i rodziny konfrontują się z nadmiarem lub niedoborem informacji. Nadmierna ekspozycja medialna – zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych, takich jak zaginięcia – może prowadzić do przeciążenia emocjonalnego, nasilonego poczucia presji społecznej oraz utraty poczucia prywatności. Rodziny osób zaginionych często doświadczają tzw. „wtórnej wiktymizacji", polegającej na ciągłym powracaniu do traumatycznych wydarzeń w narracjach medialnych, co utrudnia proces radzenia sobie z emocjami[3].

Z drugiej strony brak informacji lub ich ograniczona dostępność rodzi poczucie bezradności, niepewności i frustracji. Cisza medialna może być interpretowana przez rodziny jako brak zainteresowania społeczeństwa, co pogłębia izolację i osłabia nadzieję na rozwiązanie sprawy. Jak zauważa Laskowska milczenie informacyjne w przestrzeni publicznej wzmacnia poczucie osamotnienia i prowadzi do narastania lęku, który często jest trudniejszy do zniesienia niż presja medialna[4].

Psychologiczne konsekwencje obu skrajności – nadmiernej ekspozycji i braku informacji – są zbliżone w swoim destrukcyjnym charakterze.

W pierwszym przypadku rodziny i jednostki zmagają się z nadmiarem bodźców, w drugim z pustką komunikacyjną. Oba zjawiska mogą prowadzić do zaburzeń emocjonalnych, takich jak chroniczny stres, obniżenie nastroju czy poczucie stygmatyzacji. Dlatego kluczowe jest wypracowanie równowagi w komunikacji publicznej, która uwzględnia potrzeby informacyjne społeczeństwa, ale jednocześnie chroni dobrostan psychiczny osób bezpośrednio dotkniętych kryzysem[5].

Zakończenie

Analiza roli mediów i opinii publicznej w kontekście zaginięć pokazuje, że zjawisko to wykracza daleko poza wymiar informacyjny. Media, poprzez sposób relacjonowania spraw, mogą wzmacniać nadzieję rodzin, mobilizować społeczeństwo i instytucje, ale jednocześnie generować presję oraz ryzyko stygmatyzacji. Psychologiczne konsekwencje dla bliskich osób zaginionych są złożone – obejmują zarówno wsparcie

[1] Tamże.

[2] I. Malinowska, *Problematyka zaginięć ludzi w aspekcie prawno-kryminologicznym,* https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/554549.pdf, [dostęp: 1.12.2025].

[3] Tamże.

[4] M. Laskowska, *Wpływ mediów społecznościowych na relacje międzyosobowe – wartość bliskich więzi*, DOI: https://doi.org/10.21697/snr.2023.62.1.2.

[5] A. Giza, *Komunikacja kryzysowa w przestrzeni publicznej*, Universitas, Kraków, 2019, s. 56.

emocjonalne wynikające z zainteresowania społecznego, jak i obciążenie związane z ocenami, stereotypami czy oczekiwaniami otoczenia.

Podkreślenia wymaga potrzeba odpowiedzialnej komunikacji medialnej, która nie tylko informuje, lecz także chroni godność osób zaginionych i ich rodzin. Równie istotne jest zapewnienie profesjonalnego wsparcia psychologicznego, aby pomóc bliskim w radzeniu sobie z napięciem między nadzieją a presją społeczną. Wnioski płynące z analizy wskazują, że media i opinia publiczna powinny pełnić rolę wspierającą, a nie obciążającą, w procesie poszukiwań i w budowaniu narracji wokół zaginięć.

Wnioski:

1. Media i opinia publiczna mogą wspierać działania poszukiwawcze, ale jednocześnie wywołują presję i ryzyko stygmatyzacji.

2. Odpowiedzialny przekaz medialny oraz wsparcie psychologiczne są kluczowe dla rodzin osób zaginionych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Giza, A., *Komunikacja kryzysowa w przestrzeni publicznej*, Universitas, Kraków 2019.

2. Laskowska, M., *Wpływ mediów społecznościowych na relacje międzyosobowe – wartość bliskich więzi*, DOI: https://doi.org/10.21697/snr.2023.62.1.2, 2023.

3. Lesiński, W., *Rola mediów społecznościowych w odnajdywaniu zaginionych osób*, https:ф//zerwanewiezi.pl/rola-mediow-spolecznosciowych-w-odnajdywaniu-zaginionych-osob/, [dostęp: 1.12.2025], 2025.

4. Malinowska, I., *Problematyka zaginięć ludzi w aspekcie prawno-kryminologicznym*, https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/554549.pdf, [dostęp: 1.12.2025], 2025.

5. Malinowska, I., Rybicka, A., *Zagrożenia społeczne wynikające z zaginięć ludzi we współczesnym świecie*, „Kwartalnik Policyjny", nr 1 (36), 2016.

6. Podsiedlik, P., *Prowadzenie przez Policję poszukiwania osób zaginionych oraz postępowanie w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanych zwłok*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2010.

7. Sztander, W., *Dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1995.

UDC 341.67:341.332.7(091)

DYSKRYMINACJA DROGĄ DO PRZESTĘPCZOŚCI
DISCRIMINATION IS THE ROAD TO CRIME

Renata Włodarczyk,
prof. CB dr hab. inż.
Collegium Balticum Akademia
Nauk Stosowanych w Szczecinie
biegły Sądu Okręgowego
w Szczecinie, Polska
Orcid ID: 0000-0001-7871-6728

Abstrakt

W prezentowanym doniesieniu zostaną przedstawione zagadnienia dotyczące dyskryminacji, która często prowadzi do wszelkiego rodzaju przestępczości. Wiąże się to zarówno z tymi, którzy dopuszczają się prześladowania i dyskryminowania innych, jak również tych, którzy są prześladowani i dyskryminowani. Każdy człowiek wybiera własną drogę, którą będzie starał się podążać w swoim życiu, lecz niejednokrotnie stają na tej drodze ludzie o nieprzyjaznych, a wręcz złych dla niego zamiarach. Wtedy zmienia się bieg jego historii i otaczającego go świata, a on nie ma wpływu na to co jest i co może się wydarzyć. Autorka pragnie przedstawić aktualną sytuację na tle postępowania ludzi, którzy nie są w stanie pojąć, że karma zmienia się i wraca…, a ich przestępcze czyny mogą obrócić się przeciwko nim samym w bliższej lub dalszej perspektywie.

***Słowa kluczowe**: dyskryminacja, przestępczość, przestępcy, nienawiść, przemoc, agresja, zagrożenia, uprzedzenia, prawa człowieka, prawo do wolności.*

Abstract

This report will present issues related to discrimination, which often leads to all kinds of crime. This concerns both those who persecute and discriminate against others, as well as those who are persecuted and discriminated against. Every person chooses their own path to follow in life, but often there are people with hostile or even malicious intentions standing in their way. This changes the course of their history and the world around them, and they have no control over what is and what may happen. The author wishes to present the current situation against the backdrop of the behavior of people who are unable to comprehend that karma changes and returns... and that their criminal acts may turn against them in the near or distant future.

***Keywords**: discrimination, crime, criminals, hatred, violence, aggression, threats, prejudice, human rights, right to freedom.*

Wprowadzenie do problematyki związanej z dyskryminacją

Dyskryminacja jest zjawiskiem, które głęboko zakorzeniło się w historii ludzkości jako niezmienne a niesprawiedliwe i nieobiektywne różnicowanie człowieka przez

człowieka[1]. Kształtowała się ona przez wieki w różnych formach społeczności ludzkiej i typach społeczeństw aż do współczesności, gdzie w krajach wysokorozwiniętych nie ma racji bytu z uwagi na jej przeciwieństwo wobec równych praw człowieka. Dyskryminacja będąc rozumiana jako nierówne traktowanie wszystkich ludzi, nie wpisuje się bowiem w podstawy równości w demokratycznym państwie. Jej założenia nierówności w osiąganiu istotnych społecznie dóbr, niehumanitarne usuwanie konkretnych osób z pewnych miejsc, sfer społecznych, a nawet przez pozbawienie życia, zasługuje na potępienie. Stąd w kontekście działań przestępczych może dyskryminacja mieć znaczenie, gdy wnika w różne przestrzenie, dając mniejsze szanse dostępu do wykształcenia, zawodu, normalnej egzystencji, osiągniecia majątku, praw politycznych, prestiżu, innych cenionych dóbr itp., po oddziaływanie w obrębie organów ścigania czy wymiaru sprawiedliwości. Dzieje się tak z tej przyczyny, że osoba jest przedstawicielem wyłączonej poza margines grupy, będącej przedmiotem przesądów i niechęci, przy tym nie uwzględnia się jej indywidualnej wiedzy, kwalifikacji czy zasług.

Wychodząc od pojęcia „dyskryminacja" w kierunku odzwierciedlenia jej w człowieku, okazuje się, iż psychologowie wskazują na osobę ze skłonnościami do mniejszego lub większego oddziaływania na otoczenie. Owe skłonności kształtują się w kolejnych latach życia jednostki, przy istotnym wpływie środowiska rodzinnego i/lub szkolnego, które w połączeniu ze specyfiką środków wychowawczych[2], a właściwie braku ich oddziaływania, sprzyjają procesowi stania się nieletnim przestępcą. Wielu młodych ludzi jest przekonanych, że kończąc 18 lat stają się automatycznie dojrzali pod każdym względem, czyli po osiągnięciu pełnoletności powinni być automatycznie włączeni do grona dorosłych. Patrząc na otaczającą rzeczywistość, trudno zgodzić się z

[1] Dyskryminacja (łac. *discriminatio* – rozróżniać) – forma marginalizacji (wykluczenia społecznego), objawiająca się poprzez traktowanie danej osoby mniej przychylnie, niż innej w porównywalnej sytuacji ze względu na jakąś cechę, np. okres rozwojowy, wiek, płeć, rasę, orientację seksualną, wyznawaną religię, niepełnosprawność, światopogląd, narodowość. Może ona przybierać różne formy: bezpośrednia (celowa) jest wtedy, gdy dana osoba jest traktowana gorzej z powodu przynależności do określonej grupy społecznej; pośrednia (niecelowa), gdy pozornie neutralne przepisy lub praktyki prowadzą do niekorzystnych skutków którejś z grup. Dyskryminacja systemowa jest wtedy, gdy nierówności są wbudowane w struktury społeczne i instytucjonalne, a intersekcjonalna odnosi się do doświadczeń ludzi będących ofiarami kilku dyskryminacji jednocześnie. Wśród nich rasowa jest najczęściej omawiana społecznie, gdyż dotyczy segregacji rasowej w szkołach, miejscu pracy, życiu codziennym. Kolor skóry sprawia, że człowiek nazywany Afroamerykaninem w USA traktowany jest brutalniej przez policję i inne służby. Dyskryminacja ma na celu usunięcie konkretnych osób z pewnych miejsc lub sfer życia społecznego, co polega na upokarzaniu, prześladowaniu, poniżaniu, molestowaniu itd. W ostatnim czasie nasiliła się też dyskryminacja związana z płcią w obrębie nierówności płac, braku mianowania kobiet na wyższe stanowiska, przemocy domowej. Dyskryminacja przypisywana natomiast środowisku przestępczemu, opiera się na pochodzeniu, ekonomii, edukacji, intelekcie itd., zob. więcej A. Altman, *Discrimination,* Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford 2020.

[2] M. Polański, *Interakcje ekonomii i psychologii w świetle koncepcji Gary'ego Beckera*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie" 2013, Vol. 28, Nr 3.

faktem, iż każdego kto otrzymał dowód osobisty należy uznać dojrzałym. Można przyjąć, że po osiągnięciu pewnego wieku stajemy się bardziej rozważni i mądrzejsi, choć z dojrzałością bywa różnie, a generalizacja takiego podejścia jest mocno przesadzona. Konsekwencją rozsądnego podejścia do życia jest niewątpliwie odpowiedzialność za swoje czyny i dbałość o zależnych od nas bliskich. W pewnych warunkach, np. wojennych lub biedy, zdarzają się nieraz jednostki poniżej 18. roku życia z bardzo roztropnym spojrzeniem na świat, w którym widzą współtworzących, egzystujących z nimi bliższych i dalszych ludzi. Zrozumienie otaczającej rzeczywistości jest dla nich istotą bytu, a nie widzeniem wyłącznie czubka własnego nosa z wybujałym do dużych rozmiarów *ego*, jak to bywa u większości. Powracając do powyższego, doświadczenie uczy, iż zdarzają się osoby, które mimo osiągnięcia kilkudziesięciu lat, pozostają niedojrzałe i na przestrzeni kolejnych lat wprowadzają jedynie chaos w otaczający ich mikro- i makroświat. Określa się te jednostki jako słabe emocjonalnie i intelektualnie, choć sami zainteresowani nie zauważają tego u siebie, to inni kwitują stwierdzeniem: „*najciemniej pod latarnią*". Tacy osobnicy zamiast rozwijać się i iść do przodu, hamują zarówno swoją perspektywę, ale także otaczających wokół, by jak najlepiej czuć się w ich towarzystwie. Postępując w ten sposób, wchodzą na ścieżkę dyskryminacji, kierując się nietolerancją wobec pojedynczych ludzi, a przy większych możliwościach, nawet wobec całych grup społecznych. Polega to na wyśmiewaniu kogoś ze względu na cechy szczególne: biologiczne (np. płeć, wiek, rasa, wygląd, choroba fizyczna lub psychiczna, niepełnosprawność), pochodzenie etniczne lub narodowe, wyznanie religijne, poglądy polityczne, przynależność klasową, status społeczny, sytuację życiową (np. ubóstwo, bezdomność, samotne rodzicielstwo), styl życia (np. przekonania w sferze orientacji seksualnej, ekologii, kibicowania). Gdybyśmy poddali się wpływowi takiej osoby z najbliższego otoczenia, patrząc pod kątem własnego rozwoju intelektualnego i życiowego, raczej nie osiągniemy wiele. Osoby, o których mowa nie patrzą na kreatywnych, a jednak potrafią znaleźć w społeczeństwie sprzymierzeńców. Nietolerancyjni, krytyczni i wyśmiewający, siłą rozpędu podążają do stworzenia grupy o podobnych poglądach, zapatrywaniu, usposobieniu. W ten sposób zapoczątkowują dominujące funkcjonowanie w ich otoczeniu, co w pewnym momencie zagraża bezpieczeństwu, gdyż powstała grupa po wielokroć uskutecznia dyskryminację będących w mniejszości, wartościowych ludzi. Grupa z agresywnym nastawieniem, uznając jakąś sytuację, cechę lub zachowanie jednostki za niepożądane ze swojej perspektywy, może tę jednostkę lub skupionych w mniejszości ludzi zahamować w rozwoju lub zastosować wobec nich czyny sprzeczne z prawem, aby osiągnąć zamierzony cel[1].

[1] B. Hołyst, *Nietolerancja jako źródło zachowań przestępczych*, „Prokuratura i Prawo" 2003, Nr 11, s. 7-26.

Dyskryminacja prowadzi często do zwiększenia przestępczości z nienawiści[1] na różne sposoby, a to oznacza, że jej skutkiem może być marginalizacja i wykluczenie społeczne. To może również prowadzić do zwiększonego ryzyka wejścia na drogę przestępczą dyskryminowanych osób. Badania pokazują, choć dotyczą wyłącznie czynów przestępnych stwierdzonych, bez uwzględnienia „ciemnej liczby przestępstw" popełnianych permanentnie przy korzystaniu z sieci internetowych[2], że osoby z mniejszości etnicznych i rasowych są częściej narażone na aresztowania i surowsze wyroki. Stanowi to konsekwencję uprzedzeń obserwowanych w niektórych systemach wymiaru sprawiedliwości. Owa marginalizacja jest procesem, w którym jednostki lub grupy są spychane na margines społeczny, co ogranicza ich dostęp do zasobów, władzy i innych możliwości rozwoju. Osoby doświadczające marginalizacji mają mniejsze szanse na znalezienie dobrze płatnej pracy, a to zwiększa ryzyko popadnięcia przez nie w ubóstwo, bezdomność, nałogi itp. Taka sytuacja skutkuje nieraz skierowaniem się jednostki na drogę przestępczą, bo nie widzi perspektyw normalnego funkcjonowania, a przestępstwo daje złudzenie godniejszego przetrwania. Dyskryminacja jest więc oparta na stereotypach i przesądach, gdzie pierwszy z nich stanowi jednostronny, uproszczony i przerysowany obraz pewnej zbiorowości lub grupy, prowadząc do traktowania jej członków w jednakowy sposób, choć przecież różnią się cechami indywidualnymi. Stereotyp nie ma raczej charakteru oceny, przez co sprawia pozory obiektywnej wiedzy, natomiast ma raczej charakter negatywny bądź pozytywny i względnie stały. Tutaj przesąd jest negatywnym stereotypem zawierającym pierwiastek emocji związanych z niechęcią i wrogością. Cechy przypisywane stereotypizowanym zbiorowościom uznaje

---

[1] ∗ Nienawiść – „*to uczucie silnej niechęci, wrogości do kogoś lub czegoś; może być dzika, gwałtowna, zagorzała, zażarta żywiołowa. Nienawiść może być też głucha lub ślepa, głęboka, skryta lub bezsilna*"; ∗∗ „*bardzo silne uczucie niechęci i wrogości wobec jakiejś osoby, któremu towarzyszyć może pragnienie, aby stało się jej coś złego*", zob. ∗ M. Szymczak (red.), *Słownika Języka Polskiego*, Warszawa 1981; ∗∗ Słownik języka polskiego PWN, *online* https://sjp.pwn.pl/slowniki/nienawi%C5%9B%C4%87.html#google_vignette [data dostępu: 28.10.2025].

Definicja przestępstw z nienawiści uznaje: „*każde przestępstwo natury kryminalnej, w wyniku którego ofiara, lokal lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne lub domniemane powiązanie lub udzielane wsparcie grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy*" – wypracowana przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODiHR), działające w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OSCE), zob. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Analiza przestępczości z nienawiści* za 2016 rok, s. 2.

[2] Tamże: W. Dadak, *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami (o problemach z analizą przestępczości z nienawiści)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2018, Nr 4, s. 21-34; D. Mrozowski, *Przestępstwa z nienawiści – przyczynek do dyskusji*, Lex Super Omnia 2021, *online* https://lexso.org.pl/2021/11/przestepstwa-z-nienawisci-przyczynek-do-dyskusji/ [data dostępu: 28.10.2025].

się za niemożliwe do usunięcia, gdyż są nieodłącznym elementem ich natury, więc nie pomogą tu żadne starania jej członków. Przesądy zaś ulegają z czasem utrwaleniu przez mechanizm samospełniającej się „przepowiedni", a ich konsekwencją może być unikanie spotkań z grupą społeczną uznawanej za obcą; zachowuje się wobec niej dystans, segregację, izolację, aż w końcu doprowadza do dyskryminacji „innych jako nierównych i gorszych".

Zgodnie z koncepcją Gary'ego Beckera[1], jeżeli uważamy przedstawiciela grupy społecznej za gorszego i jesteśmy przekonani, że będzie osiągał mierne wyniki w nauce bądź będzie mniej efektywny w pracy, to będziemy w taką jednostkę mniej inwestowali zarówno na etapie edukacji, wsparcia w jej rozwój intelektualny, jak i w pracy. Brakuje dla niej dodatkowych szkoleń, pozytywnych wzmocnień, stymulowania umiejętności itd. Natomiast brak inwestowania w tę osobę prowadzi do mniejszej jej efektywności w porównaniu do innych, w których wierzono, oferując wsparcie, jakiego pozbawiono członka dyskryminowanej grupy społecznej.

Ofiary dyskryminacji odczuwając odrzucenie społeczne, napiętnowanie, bycie gorszymi, często nie mają siły walczyć, wskrzesić w sobie ambicjonalnego podejścia do życia i nastawienia na pozytywne emocje, stąd mogą się „stoczyć na dno". Przeżywane frustracje i trauma mogą prowadzić do załamań psychicznych, depresji, braku wiary w siebie, poddania się losowi. Przy tym twierdzą, że „*skoro, wszyscy uważają, że moi rodzice są alkoholikami, to ja też nim będę i nic nie osiągnę w swoim życiu, to dlaczego ja miałbym myśleć inaczej?*"; „*nie mam pieniędzy, by żyć jak inni, więc zacznę kombinować by dorównać innym*"[2]. Osoby te nie radzą sobie z odrzuceniem i nienawiścią, przy tym za wszelką cenę dążą do akceptacji zakorzenionej w naturze ludzkiej jako potrzebie współistnienia. Jeśli nie uzyskają wsparcia ze strony społeczeństwa, to w konsekwencji załamań nerwowych mogą sięgnąć po działania autodestrukcyjne (łącznie z samobójstwem), albo mogą wkroczyć na drogę łamania przepisów prawa. Uważając ten krok za właściwy w kierunku spełnienia swych oczekiwań.

Odniesienie polskiego prawa do zjawiska dyskryminacji

Odniesienie do zjawiska dyskryminacji znalazło się w najważniejszym dla Polaków dokumencie – Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, której art. 32 stanowi, że „*wszyscy są wobec prawa równi i mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny*"[3]. Praworządnie nadane prawa konstytucyjne miały pierwotnie wspomóc politykę antydyskryminacyjną w obrębie wyrównywania uprawnień kobiet i

[1] M. Polański, *Interakcje ekonomii i psychologii* …, wyd. cyt.

[2] W. Dadak, *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami*…, wyd. cyt.

[3] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (RP) z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn zm.

mężczyzn w kwestii zatrudnienia, a więc zapobiec dysproporcji. Z czasem rozszerzono katalog dyskryminacji o następujące zjawiska „z nienawiści":

– ageizm – ze względu na wiek, który szczególnie odnosi się do górnej granicy dyskryminacji;

– homofobia, heterofobia – ze względu na orientację seksualną;

– rasizm – ze względu na rasę, kolor skóry;

– ksenofobia (niechęć do cudzoziemców) – ze względu na narodowość, wyznanie, kulturę;

– antysemityzm – ze względu na pochodzenie żydowskie;

– faszyzm – ze względu na skrajnie nacjonalistyczny, totalitarny reżim polityczny (Włochy); – hitleryzm (odmiana faszyzmu) – ze względu na nacjonalistyczny, antydemokratyczny, antyliberalny charakter dążenia do zbudowania totalitarnego państwa (Niemcy);

– islamofobia – ze względu na przejawy strachu, wrogości i pogardy wobec wyznawców religii islamu i muzułmanów;

– nacjonalizm – ze względu ideologię i postawę społeczno-polityczną przyznającą narodowi centralną i uprzywilejowaną pozycję opartą na przekonaniu o wartości najwyższej własnego narodu;

– szowinizm – ze względu na skrajny patriotyzm, nacjonalizm, przekonanie o wyższości własnego narodu;

– totalitaryzm – ze względu na system rządów w okresie stalinowskim, który wspierał się ideologią hitlerowskich Niemiec i faszystowskich Włoch (ZSRR, państwa bloku sowieckiego);

– handicapizm – ze względu na niepełnosprawność, która w głównej mierze przekłada się na ograniczenie niektórych prac czy lekceważenie potrzeb niepełnosprawnych;

– ze względu na poglądy polityczne[1].

Ze względu na poszerzanie się katalogu zjawisk dyskryminacji z nienawiści, wiele państw wprowadziło na przestrzeni ostatnich lat zmiany legislacyjne oraz nowe zapisy w ich obrębie. Tak też stało się w polskim prawie karnym. Do wolności od dyskryminacji odnosi się art. 119 § 1 k.k. (rozdział XVI Kodeksu karnego pt. „*Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*"), z którego wynika, że przestępstwo dyskryminacji można popełnić jako powszechne, tylko przez działanie w zamiarze bezpośrednim: „*kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3*

[1] M. Woiński, J. Zagrodnik, *Przestępstwo mowy nienawiści*, Warszawa 2019; T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015.

miesięcy do lat 5."[1] Przedmiotem ochrony są grupy społeczne różnych ras, narodowości i przekonań ludzi (katalog nie obejmuje ochrony grup wyróżnionych zgodnie z kryterium kulturowym, płci, światopoglądowym), których podstawowe prawa chroni przepis, tj. ich wolność, swobodę sumienia, wyznania, nietykalność cielesną. Do znamion przestępstwa ze wskazanego artykułu k.k. należy podporządkowanie się woli sprawcy przez grupę osób, osobę lub zachęcanie innej osoby do popełnienia wymienionych tam czynów bezprawnych. Zalicza się tutaj stosowanie przemocy m.in. z nienawiści do narodowości, przynależności etnicznej, rasowej, wyznania ofiar. Przemoc ta wyrażana jest terroryzowaniem w postaci podporządkowania, zastraszania, zmuszania do określonych działań danej społeczności, jak i zagrażania jej przestępczością: zaniechaniem, znoszeniem, eliminacją z różnych dziedzin życia, ograniczeniem korzystania z równości praw człowieka i podstawowych wolności. Owe zagrożenia odnoszące się do występowania patologii społecznych i przestępczości, mogą wiązać się z możliwością utraty życia, zdrowia i doświadczania ciągłej dyskryminacji przez mniejsze społeczności. Warunkiem koniecznym do wystąpienia wobec tych ludzi znamion czynu zabronionego jest fakt kierowania się przez sprawcę powodem rozumianym w sensie wywierania psychicznego wpływu na decyzje o charakterze intelektualnym. Proces ten ma polegać na negacji, a nawet pogardzie dla akceptowanych przez społeczeństwo wartości. Problemem są i konsekwencje wynikające ze stosowanej przemocy, gdyż zagrożenie nią może prowadzić do migracji, autoagresji, lęków o przyszłość swoją i pokoleń, trudności ekonomicznych, konfliktów religijnych itd.[2]

Polski *Kodeks karny* obejmuje przestępstwa motywowane nienawiścią *sensu stricto*, które w swych znamionach zawierają *expressis verbis* odwołanie do dyskryminacyjnej motywacji sprawcy. Natomiast w poczet przestępstw wymierzonych przeciwko enumeratywnie wskazanym grupom i osobom do nich należących, poza art. 119 k.k., zalicza te z art. 118 k.k. – ludobójstwo (omówiony w podsumowaniu prezentowanej problematyki), z art. 256 k.k. – penalizacja propagowania faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego, nawoływanie do nienawiści na tle różnic oraz te z art. 257 k.k. – penalizacja publicznego znieważania grupy osób ze względu na ich przynależność narodowościową, rasową lub etniczną oraz naruszenia nietykalności cielesnej ze względu na ww. cechy publiczne, znieważanie z powodu przynależności narodowej.

---

[1] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny*, Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

[2] Zob. B. Lorenc Żelisko, *Przestępstwa popełniane z nienawiści jako forma zagrożeń związanych z wielokulturowością społeczeństwa*, [w:] J. Banach-Gutierrez, M. Jabłoński (red.), Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie, Wrocław 2017, s. 123-136; M. Gabriel-Węglowski, *Pojęcie przemocy i gwałtu na osobie*, Warszawa 2022; Orzecznictwo polskich sądów w sprawach dotyczących dyskryminacji: II K 131/24 – Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z 28 maja 2025 r. [LEX nr 3895682]; III K 404/24 – Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z 9 maja 2025 r. [LEX nr 3882392]; II KK 6/25 – Wyrok Sądu Najwyższego z 8 kwietnia 2025 r. [LEX nr 3866979].

Art. 256 k.k. i art. 257 k.k. należą do rozdziału XXXII Kodeksu karnego pt. „*Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu*", przy czym regulacja zawarta w art. 256 k.k. jest bezpośrednią konsekwencją przyjęcia przez Rzeczpospolitą Polską Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który zakazuje popierania w jakikolwiek sposób nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiącej podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu. Przepis ten jest więc realizacją dyrektywy prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym, a jego przedmiotem ochrony jest porządek publiczny i prawidłowe funkcjonowanie demokratycznego państwa prawa. Ponadto chroni prawidłowe funkcjonowanie w państwie mniejszości narodowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych. Jako przestępstwo powszechne – jego sprawcą może być każdy, który może je popełnić jedynie przez działanie w zamiarze bezpośrednim. Natomiast warunkiem *sine qua non* wyczerpania ustawowych znamion przestępstwa z art. 256 k.k. jest ustalenie, że sprawca działał publicznie.

Art. 257 k.k. uzupełnia opisaną powyżej ochronę, a jego sprawca musi działać publicznie. Penalizowane przez ten przepis znieważenie może przybrać wiele form, tzn. wypowiedzi ustne, pisemne, okrzyki, wizerunki, gesty, ale znieważenie to nie musi wyrażać konkretnej treści werbalnej, nie musi też zawierać zarzutu wobec innej osoby. Znaczenie dla oceny czy zachowanie stanowiło znieważenie, ma obiektywna ocena tego zachowania i jego społeczny odbiór, czyli zniewagę mogą stanowić tylko zachowania uznane powszechnie za obelżywe. Jeśli zachowanie sprawcy nie zawiera społecznie uznanych cech zniewagi, to nie stanowi przestępstwa, nawet gdy osoba, do której skierowane było zachowanie sprawcy, subiektywnie poczuła się nim obrażona. Naruszenie z kolei nietykalności obejmuje wszelkie możliwe ingerencje sprawcy w nietykalność cielesną i wszelkie zachowania, przez które ciało pokrzywdzonego doznaje „dotyku" ze strony tego sprawcy.

Za wyczerpujące znamię publicznego nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość (art. 256 § 1 k.k.) oraz publicznego znieważenia grupy lub osoby z powodów art. 257 k.k., należy uważać też zachowania polegające na niepublicznym, skrytym stworzeniu tekstu, znaku graficznego, symbolu o takim charakterze, zamieszczonego przez sprawcę w przestrzeni publicznej (Internet, w miejscu publicznym), ale w sprawach dotyczących przestępstw z nienawiści trzeba uwzględniać wolność wyrażania poglądów. Ponadto wytyczne uczulają na konieczność dążenia w prowadzonych postępowaniach do dokonywania precyzyjnych i miarodajnych ustaleń odnoszących się do zamiaru sprawcy i konieczności rozszerzania inicjatywy dowodowej tak, aby unikać sytuacji, kiedy ustalenia dotyczące zamiaru opierają się wyłącznie na wyjaśnieniach podejrzanego o sprawstwo[1].

[1] T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości*…, wyd. cyt.

Patrząc przez pryzmat strony podmiotowej, czyli przestępców kierujących się nienawiścią i w ten sposób dyskryminujących innych ludzi, zwraca się uwagę na ich motyw. Dążą oni do wyrażenia negatywnego stosunku do określonej grupy społecznej, z którą pokrzywdzony jest utożsamiany. Sprawca wybierając ofiarę kieruje się przekonaniem, że należy do dyskryminowanej grupy, a więc przynależność do niej jest czynnikiem wyzwalającym jego zamiar popełnienia przestępstwa w postaci przemocy lub agresji. Kryterium obiektywnym będzie łączenie cech ofiary z daną grupą społeczną, a kryterium subiektywnym będzie proces zachowania się sprawcy, którego łączy się z dopuszczeniem się przez niego określonego czynu. Ma on doprowadzić do neutralizacji efektu naruszenia przepisu prawa przez sprawcę w sytuacji, gdy sam respektuje tę normę. Mechanizmy usprawiedliwiania mogą być zbliżone do wyróżnionych w teorii technik neutralizacji, co wiąże się z zaprzeczeniem ofiary lub zaprzeczeniem odpowiedzialności czy odwołania się do wyższych racji. Techniki te mogą być stosowane przez sprawcę zarówno przed popełnieniem przestępstwa i po jego dokonaniu, gdzie przemoc lub agresja stosowane wobec konkretnej osoby, bądź grupy społecznej mają charakter instrumentalny, ponieważ sprawca działa by osiągnąć cel inny niż dyskryminacja z powodu przynależności do określonej społeczności. Na etapie postępowania karnego odróżnienie rodzajów sytuacji wymaga ustalenia właśnie motywu działania sprawcy, co może być trudne w związku z istotą procesu racjonalizacji, jakim jest uzasadnienie zachowania. Może on bowiem unikać wskazania prawdziwych przyczyn swego czynu, kierując się obawą przed surowszym wymiarem kary, bo czyn uznany za przestępstwo z nienawiści może prowadzić do kumulatywnej kwalifikacji prawnej. Przestępca może też usprawiedliwiać popełnianie czynu przestępnego pospolitego, odwołaniem się do uzasadnień ideologicznych zawierających ksenofobiczne, rasistowskie czy innego rodzaju uzasadnienie zachowań związanych z dyskryminacją. Jako przestępstwa, których źródłem jest nienawiść, mogą być kwalifikowane w kategorii czynów skierowanych przeciwko różnym dobrom prawnym, jak życie, zdrowie, mienie, cześć, nietykalność cielesna oraz dobro wymiaru sprawiedliwości, które w zespole znamion nie mają odniesienia do szczególnej motywacji sprawcy. Uzyskanie informacji na temat liczby tej kategorii przestępstw stwierdzonych jest możliwe, gdy w systemie informacji policyjnej będą one stanowić odrębne czyny przestępne, rejestrowane na podstawie ustaleń dotyczących motywu działania przestępcy. Problem może się pojawić, gdy on nie wyraża w czasie czynu swego stosunku do osób lub społeczności posiadających wymienione wcześniej cechy, a w postępowaniu nie ujawnia motywu(-ów) działania, obawiając się surowszej odpowiedzialności karnej. Zasadniczym elementem, do którego odwołuje się analizowana definicja przestępstw z nienawiści, jest kryterium wyboru pokrzywdzonego przez sprawcę. Wybór ten jest konsekwencją istniejących u niego uprzedzeń, których źródłem są cechy określonych zbiorowości. Ofiara jest wybrana

właśnie ze względu na zgodność jej cech z cechami społeczności, do której przestępca jest uprzedzony. Uprzedzenia te są źródłem czynu skierowanego przeciwko dobrom związanym z konkretną osobą lub grupą społeczną. Wystąpią z reguły w postępowaniu karnym jako pokrzywdzeni, których dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przestępstwem. Dodatkowo podnieść należy kwestę świadomości ofiar w znaczeniu kryminologicznego pokrzywdzenia, a więc doznania skutków w postaci traumatycznych przeżyć jako objawów lękowych wywołanych skierowanym przeciwko nim atakom. Zatem ofiarę należy w tym przypadku rozumieć szerzej, bo sprawca potrafi skrzywdzić zarówno pokrzywdzonego, jak i tych, którzy należą do określonej grupy, a nawet jeszcze szerszą zbiorowość, gdy informacje o przestępstwie i jego motywach dotrą do tej społeczności. W związku z czym należy odróżnić główny motyw działania przestępcy od skutków jego czynu. Najczęściej motywem tym jest eksplozja dużej agresji wobec przedstawicieli jakiejś grupy, mającej cechy „piętnujące" ją w oczach sprawcy, a pokrzywdzony okazał się być „kozłem ofiarnym"[1].

Związek między uprzedzeniami a przestępczością wynika z faktu, że postawy pełnią funkcję regulacyjną w zakresie zachowań społecznych. W istotny sposób wpływają na modyfikację zachowań w kierunku tych, które mieszczą się w wystąpieniach skierowanych przeciwko osobom lub społecznościom uważanym za źródło problemów. Polega to na fakcie, że ludzie starają się w sytuacji niejasnej naświetlić przyczyny pewnych zjawisk lub swych zachowań subiektywnie, czyli zgodnie z uprzedzeniami i przekonaniami. Przestępstwa motywowane uprzedzeniami mogą być równocześnie wyrazem dyskryminacji ze względu na określone cechy jednostki lub grupy społecznej. Dyskryminacją jest tutaj związane z określoną cechą niepożądane zachowanie, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby, stworzenie onieśmielającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej i uwłaczającej atmosfery. Zatem nie wszystkie zachowania dyskryminacyjne jako reakcja na określoną cechę znajdują odniesienie na gruncie prawa karnego jako znamię przestępstwa. Taki grunt stanowi wymieniany już art. 119 § 1 k.k., w którym wskazano cechy uznawane za czyn dopuszczania się przez sprawcę przemocy czy groźby bezprawnej wobec osoby lub grupy społecznej, której przynależność narodowa, polityczna, rasowa, etniczna, wyznaniowa, bezwyznaniowość, są powodem działania. Celem sprawcy jest zatem dyskryminacja społeczności o ww. cechach przynależności, a przestępstwa skierowane przeciwko nim określa się mianem „przestępstw dyskryminacyjnych". Rosnąca dynamika tych związanych z uprzedzeniami wskazuje, że przestępczość przeciwko osobom należącym do mniejszości może stanowić coraz większy problem dla adekwatnej do zagrożeń reakcji organów ścigania, a problem ten trzeba rozwiązać w oparciu o metody wypracowanej strategii zapobiegania przestępczości. W jej obrębie

[1] W. Dadak, *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami*…, wyd. cyt.; E. Aronson, J. Aronson, *Człowiek. Istota społeczna*, Warszawa 2020, s. 280-286.

przekonywanie, informowanie i propagowanie ma przynieść istotne efekty w zakresie redukowania tego typu zagrożeń, a metody strategii destruktywnej jako stosowanie sankcji karnych wobec przestępców powinny być czynnikiem uzupełniającym. Konieczne jest zatem wcześniejsze ograniczenie problemów związanych z omawianą przestępczością, po czym analiza zjawiska, sformułowanie stosowanych wniosków, a wraz z nimi sposobów minimalizacji zagrożeń społecznych, co w konsekwencji może przynieść spodziewane efekty poprawy sytuacji[1].

Podsumowanie podjętej problematyki

• Podjęte rozważania miały na celu przedstawienie cech charakterystycznych sprawców wykazujących zachowania dyskryminacyjne na tle prawa polskiego. Niemniej nie chodzi tutaj o takie zachowania obserwowane tylko w Polsce i to wyłącznie wśród przestępców, ale również polityków. Polski wymiar karny to jedynie przybliżenie znanych autorce sankcji nakładanych w państwie demokratycznym na przestępców kierujących się patologiczną nienawiścią wobec innych społeczności. Do powyższego należałoby również dodać podobieństwo prawne zbrodni ludobójstwa (wspomniany art. 118 k.k.) do niektórych zachowań dyskryminacyjnych wśród zbrodni popełnianych przeciwko ludzkości, a które są nieodłącznym atrybutem „maniaków władzy". To podobieństwo nie dotyka w przepisach prawnych wyłącznie przedmiotu ochrony, badań naukowych w obrębie poprawy form ścigania i karania sprawców zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, ale sięga głęboko w kontekst ich znamion, których zakresy krzyżują się wzajemnie.

• Nie podjęto w treści doniesienia analizy obu rodzajów zbrodni, ani identyfikacji zależności między nimi czy podobieństw i różnic w aspekcie odpowiedzialności karnej osoby fizycznej lub państwa za popełnianie tych zbrodni. Przyczyną ominięcia pewnej problematyki i wnikliwszego potraktowania zagadnień z nią związanych jest zbyt mała przestrzeń, aby móc przekazać wszystkie nasuwające się myśli w obrębie przedstawionej problematyki. Niemniej należy uzmysłowić pewien deficyt pod względem aktualizacji i wprowadzania przepisów międzynarodowego prawa karnego, które ciągle pozostają *in statu nascendi*[2]. Skutkuje to tym, iż niektóre normy prawne są niedostatecznie doprecyzowane, inne jeszcze nie powstały, a równocześnie pojawiają się coraz nowsze karty historii i odsłony ludobójstwa realizowane w majestacie niedostosowanego prawa. Należy wyraźnie podkreślić poparcie dla konieczności bieżącego uaktualniania i wprowadzania nowych przepisów prawa międzynarodowego, które powinno nadążać

[1] J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 461-461.

[2] Konwencji z dnia 9 grudnia 1948 r. – *w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1952, Nr 2, poz. 9 z późn. zm.

za intensywnie zachodzącymi zmianami pod względem technologii, wyposażenia, wyszkolenia służb zaangażowanych w walkę z dopuszczającymi się zbrodni. Obecnie te popełniane w przestrzeni bliższej i dalszej, odznaczają się wyjątkowym, niepowtarzalnym (z punktu kryminologicznych założeń) charakterem, stanowiąc czyny nie do końca znajdujące odzwierciedlenie jako czyn przestępny w systemach i normach międzynarodowego lub/i krajowego prawa karnego. Regulacje prawne podlegające zmianom i przekształceniom w sytuacji, gdy istnieje newralgiczna potrzeba skutecznego stosowania przepisów penalizujących najpoważniejsze naruszenia prawa (chroniące życie, zdrowie ludzkie) powinny ciągle nadążać za potwornymi zdarzeniami. Masowe i bestialskie zbrodnie wstrząsają sumieniem ludzkości, drastycznie naruszając najpoważniejsze i najważniejsze dobra prawne jednostek, grup społecznych, poszczególnych państw, społeczności międzynarodowej. Całkowite odzwierciedlenie okrucieństw, które obejmuje prawo międzynarodowe, nieraz jest poza zasięgiem opisu i oddania całej prawdy na temat przejawów powszechnej przestępczości kryminalnej. Niektóre zbrodnie międzynarodowe są bowiem na poziomie tak brutalnych czynów, że niejeden człowiek nie jest w stanie ich ogarnąć rozumem, a inny człowiek dopuszczania się na nim ogromu zła godzącego w ogólnoludzkie wartości Tak więc łacińskie powiedzenie „*homo homini lupus est*" jest jak najbardziej na czasie. W ten sposób pozbawia się pokrzywdzonych praw i godności, łamiąc zasady prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych i naruszając fundamentalne prawa człowieka. Kolektywne czynienie zła jest rozumiane jako popełnianie zbrodni na niespotykaną, masową skalę, o wyrafinowanych aktach przemocy, co ewidentnie wyróżnia je spośród zwykłych aktów zbrodniczych. Dodatkowym przyczynkiem dla wyróżnienia tego zjawiska jest często dokonywanie zbrodni przez wielu zabójców. Ich wspólne, jednak niepowiązane ze sobą czyny bezprawne tworzą charakterystyczne zachowania skierowane przeciwko większej grupie pokrzywdzonych ofiar.

• Biorąc pod uwagę podobieństwo definicyjne zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, należy stwierdzić nakładanie się kwalifikacji podmiotowych sprawcy i ofiary, przy czym sprawcą może być jednostka i państwo, a ofiarą może być osoba fizyczna, ale warunkiem jest tutaj przynależność jej do pewnej grupy społecznej. W przypadku popełnienia jednej z ww. zbrodni istnieje zasada zachodzenia masowości bardzo poważnych w skutkach naruszeń podstawowych praw człowieka, co najczęściej objawia się wielością poszkodowanych ofiar i ogromną skalą okrucieństw.

• Nikogo już nie dziwi stwierdzenie, że nacjonalistyczny charakter działań wymierzonych przeciwko niewinnym ludziom daje się wyraźnie zauważyć w czynach Władimira Putina. Wychowany w określonych warunkach „smutnej rzeczywistości" nie wykształcił w sobie empatycznych zachowań wobec innych ludzi, a wręcz przeciwnie, były to warunki skłaniające z kryminologicznego punktu widzenia do ukształtowania przestępczej osobowości psychopatycznej. Ukształtowany na modłę sowieckiego

totalitaryzmu nie powtórzył lekcji z historii i nie zrozumiał tego, co dla ludzkości pozytywnego chciał swoimi działaniami i postawą wnieść Michaił Gorbaczow. Obecnie rządzący rosyjski imperialista potrafi jedynie pięknie mówić i manipulować ludźmi, ale swymi czynami krzywdzi ogrom społeczności ludzkiej oraz sieje spustoszenie materialne. Brnie w postawie „ryczącego niedźwiedzia", jednak trzeba mieć nadzieję, że ten gardłowy dźwięk jest ostatnio straszeniem, którego kres nadejdzie w niedalekiej przyszłości.

• Marginalizacja i wykluczenie społeczne, nacjonalistyczne uprzedzenia widoczne w różnych nacjach, w systemach wymiaru sprawiedliwości, a nawet w brutalności organów ścigania, stanowią czynniki prowadzące do zwiększonej przestępczości wobec oraz wśród grup dyskryminowanych. Aby skutecznie przeciwdziałać tym zjawiskom, konieczne są kompleksowe reformy i zmiany w przepisach międzynarodowych i krajowych, jak również w polityce edukacyjnej, społecznej, etc. Należy zwiększyć nauczanie na temat różnorodności i tolerancji, co może pomóc w zmniejszeniu uprzedzeń i stereotypów we współczesnych społeczeństwach. Dzisiejszy skomputeryzowany świat, przesycony sztuczną inteligencją sprzyja „szaleńczemu narzucaniu wzorców". Dlatego ważną rolę odgrywa dbałość o środowisko rodzinne, którego ciepła nie każdy mógł zaznać (patrz: przeszłość Władimira Putina), a kształtuje ono cenne wartości w młodych ludziach, z obrazem szacunku, empatii, miłości do drugiego człowieka. Obecnie dość często wpływ środowiska równieśniczego lub otoczenia przerasta miłość rodziców, prawnych opiekunów i innych bliskich danej jednostki. Niezbędna jest w takich wypadkach odpowiednia pomoc psychologiczna, która może zminimalizować skutki rosnącej dyskryminacji. Dobrym działaniem jest także profilaktyka, dzięki której dorastająca młodzież może zrozumieć sedno bycia dorosłym i zawrócić z drogi przestępstwa. Dlatego już od najmłodszych lat w szkołach podstawowych powinna być obowiązkowa socjoterapia i wsparcie psychologiczne dla nieletnich, bo nie można żyć w świecie, gdzie panuje chaos, tyrania, przestępczość i brakuje ludzkiej wrażliwości, z poczuciem wartości. Opartych na zrozumieniu każdej z grup społecznych i ich prawie do samostanowienia. Niezależnie od wieku, warto jest spojrzeć w odbicie w lustrze i zadać sobie pytania: *„Czy jestem dojrzały i biorę odpowiedzialność za swoje czyny? Czy potrafię podać drugiemu człowiekowi rękę, a nie zdyskredytować go już na starcie?"* Świat przecież zaczyna się od nas i możemy go zmieniać na lepszy, jeśli tylko będziemy tego chcieli.

• Analiza zjawisk dyskryminacji ujawniających się w przestępczości popełnianej z nienawiści, jednoznacznie wskakuje, że stanowią kategorię zachowań społecznych, które zawierają aspekty związane z czynem bezprawnym, ale także doprowadzają do wiktymizacji ich ofiar. Istotny jest tutaj wpływ tej przestępczości na kształtowanie się osobowości i nastrojów społecznych, zwłaszcza wśród społeczności, do których należą prześladowani. Zapobieganie ich marginalizacji i stygmatyzacja sprawców przestępstw

popełnianych na tle różnych uprzedzeń, jest jednym ze sposobów na zapewnienie bezpieczeństwa lokalnego i globalnego. Zapobieganie zaś pojawiającym się konfliktom, może mieć istotny wpływ na stabilizację procesów migracyjnych, łagodząc ból i żal pokrzywdzonych oraz może uspokoić silne negatywne emocje społeczne (w szerokim tego słowa znaczeniu) wobec zjawisk dyskryminacji, co z kolei może poprawić stan bezpieczeństwa w danym regionie i na świecie.

BIBLIOGRAFIA:

1. Altman A., *Dyskryminacja,* Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford 2020.
2. Aronson E., Aronson J., *Człowiek. Istota społeczna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2020.
3. Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, opracowanie nt. *Analiza przestępczości z nienawiści* za 2016 r. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.
4. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Wyd. Arche, Gdańsk 2007.
5. Dadak W., *Przestępstwa motywowane uprzedzeniami (o problemach z analizą przestępczości z nienawiści)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych" 2018, Nr 4.
6. Gabriel-Węglowski M., *Pojęcie przemocy i gwałtu na osobie*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
7. Hołyst B., *Nietolerancja jako źródło zachowań przestępczych*, „Prokuratura i Prawo" 2003, Nr 11, s. 7-26.
8. Iwanek T., *Zbrodnia ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
9. Konwencji z dnia 9 grudnia 1948 r. – *w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1952, Nr 2, poz. 9 z późn. zm.
10. Lorenc Żelisko B., *Przestępstwa popełniane z nienawiści jako forma zagrożeń związanych z wielokulturowością społeczeństwa*, [w:] Banach-Gutierrez J., Jabłoński M. (red.), Aktualne problemy ochrony wolności i praw mniejszości w Polsce i na świecie, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2017.
11. Mrozowski D., *Przestępstwa z nienawiści – przyczynek do dyskusji*, Lex Super Omnia 2021, *online* https://lexso.org.pl/2021/11/przestepstwa-z-nienawisci-przyczynek-do-dyskusji/ [data dostępu: 28.10.2025].
12. Polański M., *Interakcje ekonomii i psychologii w świetle koncepcji Gary'ego Beckera*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie" 2013, Vol. 28, Nr 3.

13. Słownik języka polskiego PWN, *online* https://sjp.pwn.pl/slowniki/nienawi%C5%9B%C4%87.html#google_vignette [data dostępu: 28.10.2025].

14. Szymczak M. (red.), Słownika Języka Polskiego, PWN, Warszawa 1981.

15. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny*, Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

16. Orzecznictwo: II K 131/24 – Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 28 maja 2025 r. [LEX nr 3895682]; III K 404/24 – Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z dnia 9 maja 2025 r. [LEX nr 3882392]; II KK 6/25 – Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 kwietnia 2025 r. [LEX nr 3866979].

17. Woiński M., Zagrodnik J., *Przestępstwo mowy nienawiści*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

УДК 343.9

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД КРИМІНАЛІСТИКОЮ ТА СУДОВОЮ ЕКСПЕРТОЛОГІЄЮ
CONTEMPORARY CHALLENGES FACING CRIMINALISTICS AND FORENSIC EXPERTISE

Олена Залужна,
старший судовий експерт відділ судової експертизи № 3 лабораторії судової експертизи Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Кривий Ріг-Нікополь, Україна

Розглянуто питання щодо виникнення складнощів при проведенні досліджень судовими експертами та сучасні напрямки розвитку криміналістики, пов'язані із формуванням нових її спрямувань в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *судова експертиза, докази, кримінальні правопорушення, слідчі дії, експертна діяльність, криміналістичні знання, криміналістика.*

The article examines the challenges encountered by forensic experts during investigations and explores contemporary developments in criminalistics, particularly the emergence of new directions under conditions of martial law.

Keywords: *forensic examination, evidence, criminal offenses, investigative actions, expert activity, criminalistic knowledge, criminalistics.*

Під час проведення досудового слідства у кримінальному провадженні важливе значення має збирання доказової бази. Відомо, що доказами являються фактичні дані, отримані у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством порядку, на підставі яких, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [2, с.47], що має значення для правильного вирішення справи. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів До них належать наступні види слідчих дій: допит, пред'явлення для впізнання, огляд особи, обшук, слідчий експеримент та інші. Доказами в кримінальному провадженні можуть бути не будь-які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Важливим елементом у кримінальному провадженні є: виявлення, фіксація, перевірка, дослідження, оцінка і використання доказів. Велике значення має набування практичних навиків як виявлення так і фіксація отриманих результатів

проведених слідчих дій, насамперед, фахове проведення і документування результатів слідчих дій, шляхом складання протоколів та додатків до них. Найбільш важлива частина протоколу – це описання слідів, об'єктів дослідження та речових доказів.

Повномасштабне вторгнення і військова агресія з боку РФ на території Укрїни та запровадження воєнного стану в Україні, суттєво вплинули на всі сфери нашого життя. Злочини, скоєні військовими РФ на території нашої держави а це: масові вбивства мирних людей, знищення помешкання громадян та інфраструктури, ґвалтування, мародерства та інші, є надзвичайно масштабними, і їх фіксування та розслідування потребують дослідження чималого обсягу подій, ретельного збирання значного масиву доказів і проведення численних судових експертиз.

Безсумнівно зрозуміло, що реальне розкриття вчинених злочинів наразі неможливе без залучення компетентних фахівців для необхідних експертиз. Саме експертна діяльність при розслідуванні злочинів суттєво допомогає в розкритті злочинних діянь та розширює можливості правозахисників щодо збирання, перевірки та оцінки доказів. Адже саме якісно складений висновок експерта – це один із найважливіших засобів доведення провини злочинця, при цьому саме такий висновок будується на основі спеціальних знань підготовленого фахівця, що є вкрай важливим для учасників кримінального процесу. Судова експертиза є провідною формою застосування даних різних наукових дисциплін у розв'язанні завдань сучасного судочинства, ефективним інструментом визнання фактів і обставин, які мають значення для кримінального провадження. Доброякісність та подальше вирішення експертного завдання залежить не тільки від компетентності експерта та валідності використовуваних ним методик, а й від стану, якості, інформативності та обсягу матеріалу, наданого в його розпорядження.

Основні виклики включають збір та збереження доказів у зонах конфлікту. Воєнні дії часто супроводжуються руйнуванням інфраструктури, що ускладнює доступ до місць злочинів. Зібрані докази можуть бути знищені або пошкоджені через бойові дії.

Особливо актуальним для огляду, в умовах воєнного стану, є вибір методів, прийомів і правил роботи зі слідами-відображеннями та слідами-речовинами з малим ідентифікаційним періодом, вилучення яких завжди пов'язане з певним ризиком втрати їх інформативності через обмеженість доступу до місця події. Такі прийоми та методи огляду не мають обмежуватися лише традиційно узвичаєними науково-технічними засобами виявлення, фіксування та вилучення речових доказів. Здебільшого повноту та об'єктивність огляду забезпечують також спостережливість, уважність і терпіння учасників огляду, які повинні мати криміналістичні знання, розуміти механізм утворення слідів, уміти застосовувати інноваційні технології, з урахуванням специфіки об'єктів.

Це вимагає розробки нових методів збору та збереження доказів у таких складних умовах. Збройний конфлікт призводить до великої кількості загиблих та

зниклих безвісти, що вимагає від криміналістів проведення масових ексгумацій та ідентифікацій тіл. Що включає використання ДНК-аналізу, антропологічних та інших методів судової експертизи для встановлення особистостей загиблих та документування військових злочинів.

Неодноразові екологічні злочини, учинені в Україні, у поєднанні з агресивним і кримінальним тиском на довкілля спричинили і продовжують спричиняти глобальну екологічну та кліматичну кризу, яка є серйозною загрозою на планетарному рівні. Через підрив греблі Каховського водосховища, землі зазнали негативних наслідків через припинення водопостачання. Це призвело до відсутності зрошення, що є критичним для вирощування зернових, овочевих і технічних культур.

Аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень цих категорій свідчить, що слідчі органи й оперативні підрозділи стикаються із серйозними труднощами під час їх виявлення, розкриття та розслідування, особливо в умовах воєнного стану й бойових дій. Насамперед, це пов’язано зі специфікою способів скоєння таких кримінальних правопорушень і їх наслідків, наявних слідів, особливістю характеристики особи злочинця та недостатністю застосування науково-технічних, тактичних засобів і спеціальних знань щодо їх ефективного виявлення й розслідування. Крім цього, ускладненими вбачаємо також процедуру проведення досудового розслідування та судового розгляду.

Також, в умовах воєнного стану виникли проблеми в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та, якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження, особа або орган, який її призначив, повинні забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження і належні умови праці [1, с.2]. Але, ускладнення та неможливість пояснюється недосяжністю місць подій та місцезнаходження об’єктів дослідження, які розміщені в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих рф територіях нашої країни чи на де окупованих місцевостях.

Визначено, що слідчі дії та дослідження об’єктів, є значущою складовою реалізації завдань кримінального провадження визначених кримінальним процесуальним законодавством, тож, у таких умовах перед юридичною наукою та правовою системою постали нові виклики й завдання, які, зі свого боку, передбачають застосування новітніх підходів до їх розв’язання що дають змогу збирати, досліджувати й використовувати доказову інформацію. Особливої актуальності набуває тенденція посилення реального підходу до криміналістичних розробок та інноваційних продуктів, їх практичної спрямованості на вирішення практичних завдань в умовах війни.

У таких теперішніх реаліях, криміналістика покликана розробляти сучасні засоби, прийоми та методи, спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням, пов’язаним із військовою агресією проти України й іншим злочинам в умовах війни. Водночас специфіка формування та застосування

криміналістичних знань відображає певні тенденції розвитку сучасного глобалізованого світу, наявні виклики, загрози й засоби їх усунення або нейтралізації. У зв'язку із цим, у нинішніх ситуаціях гостро постає питання про підвищення ролі криміналістики у формуванні доказової інформації та вирішенні низки інших важливих криміналістичних завдань сучасної юридичної практики. Новітні технології можуть значно покращити парадигму розслідування кримінальних правопорушень, надаючи дієві та ефективні методи для виявлення та протидії злочинності.

Одним із найважливіших завдань криміналістики є розроблення та застосування техніко-, тактико- та методико-криміналістичних засобів, прийомів, методів і рекомендацій, що дають змогу збирати, досліджувати й використовувати доказову інформацію навіть у складних умовах воєнного стану.

Вивчення та аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики свідчить про те, що нині наявними є низка проблем та складнощів при використанні науково-технічних засобів і методів досвідченими спеціалістами, що є у більшості випадків наслідком недостатньо належного науково-технічного забезпечення такої діяльності, яке нерідко пов'язане із незначним рівнем підготовки відповідних фахівців, а у багатьох випадках пояснюється деякою необізнаністю, нестачею умінь та практичних навичок щодо роботи із новітніми науково-технічними засобами, методами, інноваційними технологіями при виявлені, розслідувані та профілактиці кримінальних правопорушень. Також, з метою підвищення рівня обізнаності працівників з ризиками, пов'язаними з поводженням з вибухонебезпечними та підозрілими предметами, необхідні навчання з метою зведення до мінімуму людських жертв, інформування у сфері безпеки.

Важливо враховувати сучасні тенденції криміналістики, пов'язані із формуванням нових її напрямів, зокрема, воєнної криміналістики, що дасть змогу суттєво підвищити роль та практичне значення застосування криміналістичних знань в сучасних реаліях воєнного часу. Також значною мірою є забезпечення співпраці між національними та міжнародними правоохоронними органами і експертно-криміналістичними установами. Це включає обмін інформацією, технічною підтримкою та досвідом для підвищення ефективності розслідувань та судових процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232.Закон України «Про судову експертизу».

2. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI [Електронний ресурс] : [Режим посилання] : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

UDC: 351.74:343.98

PRZYPADKI UŻYCIA BRONI PALNEJ PRZEZ CENTRALNE BIURO ANTYKORUPCYJNE
CASES OF FIREARMS USE BY THE CENTRAL ANTI-CORRUPTION BUREAU

dr Ireneusz Kobus
Akademia Policji w Szczytnie
Zastępca Dyrektora Instytutu Nauk Prawnych
Orcid ID: 0000–0002–5121–2017

Opracowanie „Przypadki użycia broni palnej przez Centralne Biuro Antykorupcyjne" podejmuje problematykę określenia w wartościach liczbowych stopnia skomplikowania regulacji prawnej użycia broni palnej przez funkcjonariuszy tej służby specjalnej do spraw zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w szczególności w instytucjach państwowych i samorządowych, a także do zwalczania działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa.

Słowa kluczowe: *Centralne Biuro Antykorupcyjne, przypadki użycia broni palnej, stopień skomplikowania regulacji prawnej, przymus bezpośredni, broń palna.*

The study, "Cases of Firearms Use by the Central Anti–Corruption Bureau," addresses the issue of quantifying the complexity of legal regulations governing the use of firearms by officers of this special service to combat corruption in public and economic life, particularly in state and local government institutions, as well as to combat activities detrimental to the state's economic interests.

Keywords: *Central Anti–Corruption Bureau, cases of firearms use, complexity of legal regulations, direct coercion, firearms.*

Podstawowym aktem prawnym, na mocy którego (w systemie polskiego prawa) funkcjonuje Centralne Biuro Antykorupcyjne (dalej – CBA) jest ustawa z dnia z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym [1, Dz.U. z 2025 r., poz. 712, dalej – ustawa o CBA].

Zgodnie z tą ustawą:

– jest ona służbą specjalną do spraw zwalczania korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w szczególności w instytucjach państwowych i samorządowych, a także do zwalczania działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa (art. 1 ust. 1);

– w przypadkach, o których mowa w art. 45 pkt 1 lit. a–c i e, pkt 2, 3 i 4 lit. a, b i lit. c tiret drugie oraz w art. 47 pkt 1, pkt 2 lit. a, pkt 3 i 5–7 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej [2, Dz.U. z 2025 r., poz. 555 ze zm., dalej – u.ś.p.b.], funkcjonariusz CBA może użyć broni palnej lub ją wykorzystać (art. 15 ust. 2).

Z tabeli nr XI/1 (CBA — przypadki użycia broni palnej) zamieszczonej w opublikowanej monografii autora [3, I. Kobus, Broń palna. Regulacja i formacje, Szczytno

2023, s. 186] wynika, że funkcjonariusz CBA może użyć broni palnej w 293 przypadkach na 334 w ogóle możliwych do wyinterpretowania z u.ś.p.b. w oparciu o przyjęte tam założenia. Jednakże te wartości liczbowe ustalono z pominięciem przypadków możliwych do wyinterpretowania z art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA, do którego odesłał ww. art. 45 pkt 4 lit. c tiret drugie u.ś.p.b., o następującej – co do meritum – treści:

„Art. 45. Broni palnej można użyć, gdy zaistnieje co najmniej jeden z następujących przypadków: (…) 4) konieczność: (…) c) ujęcia lub udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej, tymczasowo aresztowanej lub odbywającej karę pozbawienia wolności w związku z uzasadnionym podejrzeniem lub stwierdzeniem popełnienia lub przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w: (…) – art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2024 r. poz. 184, 1222 i 1871 oraz z 2025 r. poz. 179)".

W ww. tabeli (nr XI/1) odnotowano jedynie, że zacytowana treść art. 45 pkt 4 lit. c tiret drugie u.ś.p.b. pozwala na sformułowanie 12 różnych przypadków użycia broni palnej, które – jak wynika z II rozdziału ww. monografii – mają następującą treść:

1) konieczność ujęcia osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

2) konieczność ujęcia osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

3) konieczność ujęcia osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

4) konieczność ujęcia osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

5) konieczność ujęcia osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

6) konieczność ujęcia osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

7) konieczność udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

8) konieczność udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

9) konieczność udaremnienia ucieczki osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

10) konieczność udaremnienia ucieczki osoby tymczasowo aresztowanej w związku z uzasadnionym podejrzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

11) konieczność udaremnienia ucieczki osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA;

12) konieczność udaremnienia ucieczki osoby odbywającej karę pozbawienia wolności w związku ze stwierdzeniem przygotowania do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA [3, s. 74–75].

Określenie stopnia skomplikowania regulacji prawnej użycia lub wykorzystania przymusu bezpośredniego ma istotne znaczenie w zakresie oceny możliwości jej opanowania przez uprawnionego do jego stosowania, gdyż – dysponując (jedynie) czasem ograniczonym do trwania danej interwencji i wykonywania czynności związanych z jej skutkami – nie ma on możliwości analizowania przepisów dotyczących stosowania przymusu bezpośredniego, które mogłyby mieć do niej zastosowanie. Zatem regulacja prawna stosowania tego przymusu, w tym polegającego na użyciu broni palnej, nie powinna być zbyt skomplikowana, ponieważ uprawnieni w tym zakresie nie opanują jej w stopniu umożliwiającym przestrzeganie (świadome) lub – dysponując ograniczonym czasem – nie zastosują właściwie, co może wiązać się z konsekwencjami w postaci pociągnięcia ich do odpowiedzialności prawnej (karnej, cywilnej, dyscyplinarnej) [3, s. 16].

Mając powyższe na uwadze – niniejsze opracowanie podejmuje próbę ustalenia ile różnych przypadków użycia broni palnej można wyinterpretować z ww. art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA, do którego każdy z ww. 12 przypadków użycia broni palnej się odwołuje. Pozwoli to na określenie w liczbach stopnia skomplikowania regulacji prawnej użycia broni palnej przez funkcjonariuszy CBA z uwzględnieniem tego przepisu, a tym samym doprecyzowanie ustaleń opisanych w tym zakresie w ww. monografii.

Wspomniany art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA ma następującą treść:

„ Do zadań CBA, w zakresie właściwości określonej w art. 1 ust. 1, należy:

1) rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw przeciwko:

a) działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego, określonych w art. 228–231 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, a także o którym mowa w art. 14 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz.U. z 2023 r. poz. 1090 oraz z 2024 r. poz. 1840),

b) wymiarowi sprawiedliwości, określonych w art. 232, art. 233, art. 234, art. 235, art. 236 § 1 i art. 239 § 1, wyborom i referendum, określonych w art. 250a, porządkowi publicznemu, określonych w art. 258, wiarygodności dokumentów, określonych w art.

270–273 i art. 277a § 1, mieniu, określonych w art. 286, obrotowi gospodarczemu, określonych w art. 296–297, art. 299 i art. 305, obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi, określonych w art. 310 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, a także o których mowa w art. 586–592 ustawy z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 i 96) oraz określonych w art. 179–183 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 722 i 1863 oraz z 2025 r. poz. 146), jeżeli pozostają w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa,

c) finansowaniu partii politycznych, określonych w art. 49d i 49f ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1215), jeżeli pozostają w związku z korupcją,

d) obowiązkom podatkowym i rozliczeniom z tytułu dotacji i subwencji, określonych w rozdziale 6 ustawy z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2024 r. poz. 628, z późn. zm.), jeżeli pozostają w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa,

e) zasadom rywalizacji sportowej, określonych w art. 46–48 ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1488 oraz z 2025 r. poz. 28),

f) obrotowi lekami, środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego, wyrobami medycznymi określonymi w art. 54 ustawy z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 930 oraz z 2025 r. poz. 129).

– oraz ściganie ich sprawców;”.

Z przytoczonej treści wynika, że odwołuje się ona do niektórych przestępstw określonych w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny [4, aktualnie Dz.U. z 2025 r., poz. 383, dalej – k.k.] oraz w 7 innych ustawach. Uwzględniając podział tej powyżej zacytowanej treści na przepisy (jednostki redakcyjne teksu prawnego), można wyróżnić 6 jej części (odpowiednio do każdej literki).

Pierwsza z tych części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit a ustawy o CBA – odwołuje się przestępstw przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego, określonych w 228–231 k.k. oraz art. 14 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne [5, aktualnie Dz.U. z 2025 r., poz. 499, dalej – u.o.p.]. Analiza pierwszego z ww. odesłań, czyli do k.k. – pozwala na wskazanie art. 228, art. 229, art. 230, art. 230a, art. 231, czyli łącznie 5 artykułów. Lektura ich treści pozwala na stwierdzenie, że jest ona również skomplikowana i to w różnym stopniu. Jednakże w dalszej części niniejszego opracowania każde odesłanie do danego artykułu tego kodeksu zostanie potraktowane jako wymagające uwzględnienia jednego przestępstwa – bez względu na ilość treści czy paragrafów, które on zawiera. Takie rozwiązanie zastosowano w ww. monografii autora [3, s. 51].

Drugie odesłanie w tej części nakazuje uwzględnić art. 14 u.o.p., którego brzmienie jest następujące:

„1. Kto będąc obowiązany do złożenia oświadczenia, o którym mowa w art. 8 ust. 1 lub w art. 10 ust. 1, podaje w nim nieprawdę, podlega (…).

2. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu określonego w ust. 1 podlega (…)".

Z przytoczonej treści wynika, że jest ona zredagowana podobnie jak opis znamion przestępstw w części szczególnej k.k. Więc w obliczeniach na potrzeby niniejszego opracowania to odesłanie również zostanie potraktowane jako wymagające uwzględnienia jednego elementu.

Resumując, w tej części łącznie odesłano do 6 art., stanowiących – jak przyjęto – opis 6 przestępstw, a zarazem elementów uwzględnianych w dalszych obliczeniach – bez jakichkolwiek dodatkowych przesłanek.

Druga z ww. części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit b ustawy o CBA – odwołuje się do: art. 232, art. 233, art. 234, art. 235, art. 236 § 1 i art. 239 § 1, art. 250a, art. 258, art. 270, art. 270a, art. 271, art. 271a, art. 272, art. 273, art. 277a § 1, art. 286, art. 296, art. 296a, art. 297, art. 299, art. 305, art. 310 k.k., czyli łącznie 22 artkułów, stanowiących – z powyżej przytoczonych względów – 22 przestępstw, a więc 22 elementów uwzględnianych w dalszych obliczeniach.

W tej części (drugiej) ww. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. b ustawy o CBA nakazuje także uwzględnić art. 586–592 ustawy z dnia 15 września 2000 r. – Kodeksu spółek handlowych [6, Dz.U. z 2024 r. poz. 18 i 96, dalej – k.s.h.], o następującej treści:

„Art. 586. Kto, będąc członkiem zarządu spółki albo likwidatorem, nie zgłasza wniosku o upadłość spółki handlowej pomimo powstania warunków uzasadniających według przepisów upadłość spółki – podlega (…).

Art. 587. § 1. Kto przy wykonywaniu obowiązków wymienionych w tytule III i IV ogłasza dane nieprawdziwe albo przedstawia je organom spółki, władzom państwowym lub osobie powołanej do rewizji – podlega (…).

§ 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie – podlega (…).

Art. 587^1. § 1. Kto, wbrew obowiązkom wynikającym z art. 219 § 4 i 4^1, art. 300^{71} § 1–2, art. 300^{76} § 5 albo art. 382 § 4 i 5, nie przekazuje informacji, dokumentów, sprawozdań lub wyjaśnień w terminie lub przekazuje je niezgodne ze stanem faktycznym, lub zataja dane wpływające w istotny sposób na treść tych informacji, dokumentów, sprawozdań lub wyjaśnień – podlega (…)

§ 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie – podlega (…).

Art. 587^2. § 1. Kto wbrew obowiązkom wynikającym z art. 219^2 § 3, art. 300^{71a} § 3 albo art. 382^1 § 3, doprowadza do tego, że zarząd nie zapewnia doradcy rady nadzorczej dostępu do dokumentów, nie udziela mu żądanych informacji, przekazuje je niezgodne ze stanem faktycznym, lub zataja dane wpływające w istotny sposób na treść tych informacji lub dokumentów – podlega (…).

§ 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie – podlega (…).

Art. 588. Kto, będąc członkiem zarządu albo likwidatorem, dopuszcza do nabycia przez spółkę handlową własnych udziałów lub akcji albo do brania ich w zastaw – podlega (…).

Art. 589. Kto, będąc członkiem zarządu albo likwidatorem spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, dopuszcza do wydania przez spółkę dokumentów imiennych, na okaziciela lub dokumentów na zlecenie na udziały lub prawa do zysków w spółce – podlega (…).

Art. 589[1]. Kto, będąc członkiem zarządu albo likwidatorem prostej spółki akcyjnej, dopuszcza do wydania przez spółkę dokumentów na akcje, warranty subskrypcyjne lub na inne tytuły uczestnictwa w dochodach lub podziale majątku spółki – podlega (…).

Art. 589[2]. Kto, będąc uprawnionym samodzielnie lub łącznie z innymi osobami na podstawie ustawy lub statutu do prowadzenia spraw i reprezentowania spółki akcyjnej albo spółki komandytowo–akcyjnej, dopuszcza do wydania przez spółkę dokumentów na akcje, warranty subskrypcyjne, świadectwa użytkowe, świadectwa założycielskie, lub na inne tytuły uczestnictwa w dochodach lub w podziale majątku spółki – podlega (…).

Art. 590. Kto w celu umożliwienia bezprawnego głosowania na walnym zgromadzeniu lub bezprawnego wykonywania praw mniejszości: 1) wystawia fałszywe zaświadczenie o złożeniu dokumentu akcji uprawniającej do głosowania lub fałszywe świadectwo rejestrowe, 2) użycza innemu dokumentu akcji, która nie uprawnia jej właściciela do głosowania, 3) wystawia fałszywe zaświadczenie o prawie uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej, 4) przekazuje lub udostępnia fałszywy wykaz akcjonariuszy uprawnionych do uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej – podlega (…).

Art. 591. Kto przy głosowaniu na walnym zgromadzeniu lub wykonywaniu praw mniejszości posługuje się: 1) fałszywym zaświadczeniem o złożeniu dokumentu akcji uprawniającej do głosowania lub fałszywym świadectwem rejestrowym, 2) cudzym dokumentem akcji bez zgody właściciela, 3) cudzym dokumentem akcji, która nie uprawnia jej właściciela do głosowania, 4) fałszywym zaświadczeniem o prawie uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej, 5) fałszywymi instrukcjami do głosowania na walnym zgromadzeniu spółki publicznej – podlega (…).

Art. 592. § 1. Członek zarządu, który dopuszcza do wydania dokumentów akcji: 1) niedostatecznie opłaconych, 2) przed zarejestrowaniem spółki, 3) w przypadku podwyższenia kapitału zakładowego – przed zarejestrowaniem podwyższenia – podlega (…).

§ 2. Tej samej karze podlega ten, kto będąc uprawnionym samodzielnie lub łącznie z innymi osobami na podstawie ustawy lub statutu do prowadzenia spraw i reprezentowania spółki akcyjnej albo spółki komandytowo–akcyjnej, dopuszcza do zarejestrowania akcji w rejestrze akcjonariuszy albo depozycie papierów wartościowych:1) przed zarejestrowaniem spółki; 2) w przypadku podwyższenia kapitału zakładowego – przed zarejestrowaniem podwyższenia.

§ 3. Tej samej karze podlega członek zarządu, który dopuszcza do zarejestrowania akcji w rejestrze akcjonariuszy przed: 1) zarejestrowaniem prostej spółki akcyjnej; 2) wpisem do rejestru zmiany liczby akcji – w przypadku emisji nowych akcji prostej spółki akcyjnej.”.

Z przytoczonej treści wynika, że każdy z zamieszczonych w niej art. jest zredagowany również jak art. zawierające opisy znamion czynów zabronionych w części szczególnej k.k. Więc na potrzeby niniejszego opracowania każdy z ww. 11 art. zostanie potraktowany jako penalizujący jedno przestępstwo uwzględniane w obliczeniach jako 1 element, czyli łącznie 11 elementów wyodrębnionych z k.s.h.

W omawianej części (drugiej) – art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. b ustawy o CBA – nakazuje także uwzględnić art. 179–183 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi [7, aktualnie Dz.U. z 2024 r. poz. 722, ze zm., dalej – u.o.i.], o następującej treści:

„Art. 179. Kto, będąc obowiązanym do zachowania tajemnicy zawodowej albo tajemnicy służbowej w rozumieniu rozporządzenia 236/2012 lub rozporządzenia 648/2012, ujawnia lub wykorzystuje w obrocie instrumentami finansowymi informacje stanowiące taką tajemnicę, podlega (…).

Art. 179a. Kto wbrew obowiązkowi określonemu w art. 28 ust. 4, art. 33 ust. 5, art. 83 lub art. 84 rozporządzenia 648/2012 ujawnia informacje poufne w rozumieniu tego rozporządzenia lub wykorzystuje takie informacje do celów innych niż określone w tym rozporządzeniu, podlega (…).

Art. 180. Kto wbrew zakazowi, o którym mowa w art. 14 lit. c rozporządzenia 596/2014, ujawnia informację poufną, podlega (…).

Art. 181. 1. Kto wbrew zakazowi, o którym mowa w art. 14 lit. a rozporządzenia 596/2014, wykorzystuje informację poufną, podlega (…).”

Art. 182. Kto wbrew zakazowi, o którym mowa w art. 14 lit. b rozporządzenia 596/2014, udziela rekomendacji lub nakłania do nabycia lub zbycia instrumentów finansowych, których dotyczy informacja poufna, podlega (…).

Art. 183. 1. Kto wbrew zakazowi, o którym mowa w art. 15 rozporządzenia 596/2014, dokonuje manipulacji, o której mowa w art. 12 tego rozporządzenia, podlega (…).

2. Kto wchodzi w porozumienie z inną osobą mające na celu manipulację, o której mowa w art. 12 rozporządzenia 596/2014, podlega (…).”.

W powyższego tekstu wynika, że łącznie jest to 6 artkułów, z których każdy – również jest zredagowany podobnie jak art. zawierające opisy znamion czynów zabronionych w części szczególnej k.k. Więc z powyżej przytoczonych względów – w niniejszym opracowaniu zostaną one uwzględnione jako penalizujące 6 przestępstw, stanowiących 6 elementów uwzględnianych w obliczeniach, które wyodrębniono z u.o.i.

Resumując w tej części odesłano do 22 art. k.k., 11 art. k.s.h. i 6 art. u.o.i. stanowiących – jak przyjęto 39 przestępstw, a zarazem elementów uwzględnianych w dalszych obliczeniach. W art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. b ustawy o CBA zapisano, że każde z tych przestępstw ma pozostawać w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa, czyli dwiema różnymi przesłankami. Więc 39 ww. przestępstw należy pomnożyć przez 2 ww. przesłanki, co łącznie stanowi 78 możliwości uwzględnianych w tej części.

Trzecia z ww. części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit c ustawy o CBA – odwołuje się przestępstw przeciwko finansowaniu partii politycznych, określonych w art. 49d i 49f ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych [8, Dz.U. z 2023 r. poz. 1215, dalej – u.p.p.], o następującej treści:

„Art. 49d. Kto nie wykonuje lub nie dopuszcza do wykonania obowiązku sporządzenia i złożenia informacji, o której mowa w art. 34 ust. 1, albo podaje w niej nieprawdziwe dane, podlega (…).

Art. 49f. Kto: 1) wydatkuje środki partii politycznej w celu finansowania kampanii wyborczych bez pośrednictwa Funduszu Wyborczego, 2) nie wykonuje lub nie dopuszcza do wykonania obowiązku sporządzenia i złożenia sprawozdania, o którym mowa w art. 38, albo podaje w nim nieprawdziwe dane, podlega (…)."

W powyższego tekstu wynika, że łącznie są to dwa artykuły, z których każdy zawierając przepisy karne – z powyżej przytoczonych względów – w niniejszym opracowaniu zostanie uwzględniony jako jeden element.

W art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. c ustawy o CBA zapisano, że każde z tych przestępstw ma pozostawać w związku z korupcją czyli jedną dodatkową przesłanką. Jednakże w ilości elementów uwzględnianych w obliczeniach końcowych, nic to nie zmienia ponieważ 2 przestępstwa pomnożone przez 1 przesłankę dają 2 możliwości, czyli 2 elementy wyodrębnione w tej części.

Czwarta z ww. części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit d ustawy o CBA – odwołuje się do przestępstw przeciwko obowiązkom podatkowym i rozliczeniom z tytułu dotacji i subwencji, określonych w rozdziale 6 k.k.s. Ten rozdział zawiera 60 – obwiązujących – artykułów, tj.: art. 54, art. 55, art. 56, art. 56a, art. 56b, art. 56c, art. 56d, art. 56e, art. 56f, art. 57, art. 57a, art. 57b, art. 57c, art. 60, art. 61, art. 61a, art. 62, art. 63, art. 63a, art. 64, art. 65, art. 66, art. 67, art. 67a, art. 68, art. 69, art. 69a, art. 69b, art. 69c, art. 70, art. 71, art. 72, art. 73, art. 73a, art. 75, art. 75a, art. 75b, art. 75c, art. 76, art. 76a, art. 76b, art. 77, art. 78, art. 79, art. 80, art. 80a, art. 80b, art. 80c, art. 80ca, art. 80cb, art. 80d, art. 80e, art. 80f, art. 80g, art. 80h, art. 80i, art. 81, art. 82, art. 83, art. 84 oraz 3 artykuły uchylone (tj.: art. ~~58~~, art. ~~59~~, art. ~~74~~).

Penalizują one przestępstwa skarbowe, z których każde – z powyżej przytoczonych względów – w niniejszym opracowaniu zostanie uwzględnione jako jeden element zapisany w jednym artykule.

W art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. d ustawy o CBA zapisano, że każde z tych przestępstw ma pozostawać w związku z korupcją lub działalnością godzącą w interesy ekonomiczne państwa, czyli dwiema różnymi przesłankami. Więc 60 ww. przestępstw należy pomnożyć przez 2 ww. przesłanki, co łącznie stanowi 120 możliwości uwzględnianych w tej części.

Piąta z ww. części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit e ustawy o CBA – odwołuje się do 3 przestępstw przeciwko zasadom rywalizacji sportowej, określonych art. 46, art. 47, art. 48 ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie [9, Dz.U. z 2024 r., poz. 1488 ze zm., dalej – u.s.]. Ich treść jest następująca:

„Art. 46. 1. Kto, w związku z zawodami sportowymi organizowanymi przez polski związek sportowy lub podmiot działający na podstawie umowy zawartej z tym związkiem, lub podmiot działający z jego upoważnienia, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę lub takiej korzyści albo jej obietnicy żąda w zamian za nieuczciwe zachowanie, mogące mieć wpływ na wynik lub przebieg tych zawodów, podlega (…).

2. Tej samej karze podlega, kto w wypadkach określonych w ust. 1 udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej.

3.W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu określonego w ust. 1 lub 2 podlega (…).

4. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 lub 2 przyjmuje korzyść majątkową znacznej wartości albo jej obietnicę lub udziela takiej korzyści albo jej obietnicy lub takiej korzyści albo jej obietnicy żąda, podlega (…).

Art. 47. Kto, mając wiadomość o popełnieniu czynu zabronionego określonego w art. 46, bierze udział w zakładach wzajemnych dotyczących zawodów sportowych, do których odnosi się ta wiadomość, lub ujawnia tę wiedzę w celu wzięcia udziału przez inną osobę w takich zakładach, podlega (…).

Art. 48. 1. Kto, powołując się na wpływy w polskim związku sportowym lub podmiocie działającym na podstawie umowy zawartej z tym związkiem, lub podmiocie działającym z jego upoważnienia albo wywołując przekonanie innej osoby o istnieniu takich wpływów, lub utwierdzając ją w przekonaniu o istnieniu takich wpływów, podejmuje się pośrednictwa w ustaleniu określonego wyniku lub przebiegu zawodów sportowych w zamian za korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę, podlega (…).

2. Tej samej karze podlega, kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej w zamian za pośrednictwo w ustaleniu określonego wyniku lub przebiegu zawodów sportowych polegające na bezprawnym wywarciu wpływu na zachowanie osoby pełniącej funkcję w polskim związku sportowym lub podmiocie działającym na podstawie umowy zawartej z tym związkiem, lub podmiocie działającym z jego upoważnienia w związku z pełnieniem tej funkcji.

3. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu określonego w ust. 1 lub 2 podlega (…).”

W powyższego tekstu wynika, że zawiera on przepisy karne. Więc każdy z tych 3 artykułów – z powyżej przytoczonych względów – w niniejszym opracowaniu zostanie potraktowany jako penalizujący jedno przestępstwo, uwzględnione w dalszych obliczeniach jako jeden element – bez jakichkolwiek dodatkowych przesłanek.

Szósta (ostatnia) z ww. części – tj. art. 2 ust. 1 pkt 1 lit f ustawy o CBA – odwołuje się do przestępstw przeciwko obrotowi lekami, środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego, wyrobami medycznymi określonego w art. 54 ustawy z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych [10, Dz.U. z 2025 r., poz. 907 ze zm., dalej – u.r.l.]. Ten art. zawiera następującą treść:

„Art. 54. 1. Kto, zajmując się wytwarzaniem lub obrotem lekami, środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę lub takiej korzyści żąda w zamian za zachowanie wywierające wpływ na:

1) poziom obrotu lekami, środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych;

2) obrót lub powstrzymanie się od obrotu konkretnym lekiem, środkiem spożywczym specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobem medycznym podlegającym refundacji ze środków publicznych; – podlega (…).

2. Tej samej karze podlega, kto będąc osobą uprawnioną do wystawiania recept na leki, środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyroby medyczne, podlegające refundacji ze środków publicznych lub zleceń, o których mowa w art. 38 ust. 1, żąda lub przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę w zamian za wystawienie recepty lub zlecenia lub powstrzymanie się od ich wystawienia.

3. Tej samej karze podlega, kto będąc osobą zaopatrującą świadczeniodawcę w leki, środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyroby medyczne albo będąc świadczeniodawcą lub osobą reprezentującą świadczeniodawcę żąda lub przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą, w zamian za zakup leku, środka spożywczego specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobu medycznego podlegającego refundacji ze środków publicznych.

4. Tej samej karze podlega, kto w przypadkach określonych w ust. 1–3 udziela lub obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej.

5. W wypadku mniejszej wagi sprawca czynu określonego w ust. 1–4 – podlega.

6. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w ust. 4, jeżeli korzyść majątkowa lub osobista albo jej obietnica zostały przyjęte, a sprawca zawiadomił o tym fakcie organ powołany do ścigania przestępstw i ujawnił wszystkie istotne okoliczności przestępstwa, zanim organ ten o nim się dowiedział.”

W niniejszym opracowaniu – z powyżej przytoczonych względów – zostanie on potraktowany jako penalizujący jedno przestępstwo, uwzględnione w dalszych obliczeniach jako jeden element – bez jakichkolwiek dodatkowych przesłanek.

W celu ułatwienia dalszych obliczeń wartości liczbowe odnotowane w podsumowaniu każdej z ww. 6 części naniesiono na odpowiednie pola zamieszczonej poniżej tabeli (zatytułowanej – Zestawienie przypadków użycia broni palnej przez CBA).

W pierwszej kolumnie z lewej strony zawiera ona skrót „Lp.”, który oznacza liczbę porządkową, a także nr (jednej z szczęściu) części wyodrębnionej w tym opracowaniu. W drugiej kolumnie, oznaczonej skrótem „L” odnotowano lit. (od a do f) zawartą w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA. W kolejnych 8 kolumnach – oznaczonych skrótami ustaw – odnotowano ilości przestępstw, do uwzględnienia których art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA w poszczególnych lit. odesłał. W kolejnej kolumnie odnotowano sumę ilości przestępstw w poszczególnych wierszach. Kolejna kolumna zawiera ilości

przesłanek powiązanych z przestępstwami, których ilości odnotowano w poszczególnych wierszach – oczywiście o ile te przesłanki w ogóle występują. W ostatniej kolumnie w wierszach: a) lp. 1, lp. 5, lp. 6 – ponownie odnotowano ilości przestępstw z kolumny suma; b) lp. 2, lp. 3, lp. 4 – odnotowano iloczyn wartości zamieszczonych w odpowiednich kolumnach suma i przesłanki. W ten sposób ustalono ilości przypadków użycia broni palnej w poszczególnych wierszach – odpowiadających 6 częściom wyodrębnionym w niniejszym opracowaniu – stosowanie do lit. zamieszczonych w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA. Wartości odnotowane w tej kolumnie zsumowano uzyskując wynik 210 elementów.

Na początku wspomniano, że każdy z 12 przypadków użycia broni palnej – które we wspomnianej monografii autora wyinterpretowano z treści art. 45 pkt 4 lit. c tiret drugie u.ś.p.b. i powyżej także wymieniono – odwołuje się do w art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA. Więc tę wartość (12) należy pomnożyć przez ww. wartość 210. Wynik tego działania to liczba 2520.

Na początku wspomniano również, że w ww. monografii autora ustalono, iż funkcjonariusz CBA może użyć broni palnej w 293 przypadkach z 334 w ogóle możliwych do wyinterpretowania z u.ś.p.b. w oparciu o przyjęte tam założenia. Pośród nich znajduje się także 12 ww., które odwołują się do art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o CBA. Zatem od wartości 293 należy odjąć 12 i dodać 2520. Wynik tego działania to wartość 2801 (różnych) przypadków użycia broni przez funkcjonariuszy CBA w rozumieniu art. 4 pkt 7 u.ś.p.b. – czyli oddania strzału w kierunku osoby z zastosowaniem amunicji penetracyjnej.

Wyżej wspomniano również m.in., że regulacja prawna użycia broni palnej, nie powinna być zbyt skomplikowana, ponieważ uprawnieni w tym zakresie nie opanują jej w stopniu umożliwiającym jej przestrzeganie (świadome). Zatem można mieć zasadne wątpliwości – czy dla funkcjonariusza CBA ustalenie treści dopuszczalnych przez polskie prawo 2801 przypadków użycia broni palnej oraz zapamiętanie ich treści i zastosowanie jest w ogóle możliwe.

Tabela. Zestawienie przypadków użycia broni palnej przez CBA

Lp.	L	Przestępstwa									Prze-słanki	Przy-padki
		k.k.	u.o.p.	k.s.h.	u.o.i.	o.p.p.	k.k.s.	u.s.	u.r.l.	Suma		
1.	a)	5	1							6		6
2.	b)	22		11	6					39	2	78
3.	c)					2				2	1	2
4.	d)						60			60	2	120
5.	e)							3		3		3
6.	f)								1	1		1
Razem												**210**
Przypadki z art. 45 pkt 4 lit c tiret drugie u.ś.p.b.												12
Ostatecznie												**2520**
Objaśnienie: 1) Lp. liczba porządkowa, a także nr części wyodrębnionej w tym opracowaniu; 2) L – art. 2 ust. 1 pkt 1 lit. ustawy o CBA; 3) pole zacieniowane – żadna wartość nie występuję w tym polu.												

BIBLIOGRAFIA:

1. Ustawa z dnia z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, Dz.U. z 2025 r., poz. 712.

2. ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, Dz.U. z 2025 r., poz. 555 ze zm.

3, I. Kobus, Broń palna. Regulacja i formacje, Szczytno 2023.

4. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 2025 r., poz. 383.

5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne, Dz.U. z 2025 r., poz. 499.

6. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeksu spółek handlowych, Dz.U. z 2024 r. poz. 18 i 96.

7. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi, Dz.U. z 2024 r. poz. 722, ze zm.

8. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych, Dz.U. z 2023 r. poz. 1215.

9. Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie, Dz.U. z 2024 r., poz. 1488 ze zm.

10. Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych, Dz.U. z 2025 r., poz. 907 ze zm.

UDC: 343.98

FORENSIC APPROACHES IN ARSON AND EXPLOSION INVESTIGATIONS
СУДОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДПАЛІВ ТА ВИБУХІВ

Alina Daniela Pătru
Lecturer, PhD,
Spiru Haret University, University
Orcid ID: 0009-0004-2558-8549

Arson and explosion investigations are among the most challenging areas of forensic science due to the destruction of evidence caused by heat and blast pressure.

This study examines forensic methods used to determine the origin, cause, and mechanism of such incidents through chemical residue analysis, fire pattern interpretation, and collaboration between investigators and forensic chemists.

Keywords: *arson; explosion; forensic investigation; accelerants; fire analysis.*

1. Introduction

Arson and explosion investigations occupy a particularly complex and demanding place within forensic science. These incidents often involve the intentional or accidental use of fire and explosive materials that produce extensive destruction, leaving behind only fragmented or altered traces [6, p. 256]. The challenge for investigators lies in reconstructing the sequence of events and identifying the source, cause, and intent behind the ignition, despite the fact that most physical evidence is frequently consumed or transformed by extreme heat and pressure.

Unlike other crime scenes, fire and explosion sites are characterized by instability, contamination risks, and secondary hazards such as structural collapse, chemical exposure, or reignition. As a result, the investigative process requires not only scientific expertise but also a high level of coordination, safety awareness, and procedural discipline [1, p. 148].

The initial stage of any investigation focuses on understanding fire behavior and explosion dynamics. Determining the point of origin and the pattern of spread provides the foundation for identifying potential accelerants, ignition sources, and materials involved in combustion.

In cases of suspected arson, the presence of multiple ignition points, irregular burn patterns, or residues of flammable liquids often indicate deliberate human intervention. In explosions, the blast pattern, fragmentation, and distribution of debris are critical indicators that help experts differentiate between mechanical failure, accidental ignition, and the deliberate use of explosive devices.

Forensic science contributes to this process through the systematic application of multidisciplinary techniques. Chemical analysis of residues using gas chromatography–mass spectrometry (GC-MS), Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR), and ion chromatography allows investigators to identify accelerants or explosive compounds with precision [4, p. 121].

Simultaneously, physical examination of structural damage, soot deposition, and thermal gradients provides valuable information about the intensity and direction of the fire or blast. In fatal cases, forensic pathology complements scene investigation by revealing signs of smoke inhalation, thermal injury, or blast trauma that help determine whether death occurred before, during, or after the incident.

Equally important is the role of documentation and evidence preservation. Because of the transient nature of fire and explosion evidence, investigators must photograph, map, and collect samples immediately after suppression efforts are completed. Every recovered fragment, be it metal shrapnel, melted glass, or charred fabric, can hold critical clues about the chemical composition and energy source of the event. Coordination between the crime scene team, fire department personnel, and laboratory specialists ensures that data from the field are accurately translated into analytical findings.

In recent years, advancements in digital forensics, 3D scene reconstruction, and computer modeling of fire dynamics have enhanced the precision of investigative interpretations [3, p. 56]. These technologies allow experts to visualize how flames and explosions propagate, to test hypotheses about ignition mechanisms, and to evaluate the plausibility of witness statements. Nonetheless, even with advanced instrumentation, the success of an arson or explosion investigation ultimately depends on the investigator's capacity to integrate physical, chemical, and behavioral evidence into a coherent forensic narrative.

3. Interdisciplinary collaboration and interpretation of forensic evidence

The investigation of arson and explosion cases requires a multidisciplinary effort that unites the knowledge and experience of specialists from various scientific and technical domains.

No single expert can fully interpret all the evidence left behind by a fire or explosion, as each trace contains information that spans chemistry, physics, engineering, and pathology.

Effective collaboration between investigators, forensic chemists, engineers, and medical examiners ensures that each piece of evidence is examined from multiple perspectives, ultimately leading to a coherent reconstruction of the events.

The forensic investigator acts as the coordinator of the entire process. Their role is to manage the scene, collect all observable traces, and document them through

photographs, sketches, and field notes. These details are then correlated with the findings of the laboratory specialists to determine the mechanism of ignition or explosion. The investigator's task is not limited to gathering information but extends to interpreting how the traces interact within the broader context of the event. Every burn pattern, structural deformation, or residue sample gains meaning only when analyzed in relation to the physical layout of the scene and the behavior of fire or explosive forces.

Forensic chemists and materials experts contribute by identifying and analyzing accelerants, fuels, or explosive residues that may have caused or intensified the event. Their analytical work transforms microscopic chemical traces into definitive proof of ignition sources or explosive compositions. Gas chromatography–mass spectrometry (GC-MS) and liquid chromatography–mass spectrometry (LC-MS) are indispensable tools that allow precise detection of hydrocarbons and nitrates even in severely degraded samples [2, p. 42]. In cases of homemade explosives or improvised incendiary devices, the chemist's role becomes essential in identifying precursor materials that may trace back to the suspect through purchase records or storage residues.

The collaboration with forensic engineers is equally critical, particularly in explosion cases involving structural failures or industrial installations. Engineers analyze the deformation of metallic components, fracture patterns, and energy distribution to determine whether mechanical malfunction or external detonation was responsible.

Their findings complement chemical analyses and provide insight into how the energy propagated through the environment. In the case of gas explosions, they can identify the leak point, the concentration of combustible gases, and the ignition source, which helps distinguish between negligence, accident, or deliberate sabotage.

The forensic pathologist's contribution bridges the physical and biological dimensions of the investigation. Through autopsy, the pathologist determines whether the victim's injuries are consistent with heat exposure, smoke inhalation, or blast trauma.

Findings such as carboxyhemoglobin saturation, soot deposits in the respiratory tract, or characteristic thermal fractures of bones offer crucial indicators about the victim's condition at the time of the fire or explosion [5, p. 116].

Collaboration with the investigator ensures that autopsy results are contextualized with the spatial and physical characteristics of the scene, helping to reconstruct the sequence of events and determine whether the death was accidental, suicidal, or homicidal.

Communication among all these specialists must be continuous and methodical. Regular briefings, joint analysis sessions, and integrated reporting are essential to avoid fragmented interpretations. Each expert provides data that the others use to validate or refine their own conclusions. For example, a chemist's confirmation of gasoline residues gains evidentiary value only when matched with the investigator's discovery of an ignition device and the pathologist's finding of soot in the victim's lungs. The integration

of these details transforms isolated observations into solid, interdependent evidence suitable for judicial evaluation.

Modern arson and explosion investigations also benefit from digital technologies that facilitate collaboration. Shared forensic databases, digital evidence management systems, and 3D modeling tools allow experts to visualize and interpret the crime scene collectively, regardless of their physical location [7, p. 94].

Computer simulations can recreate the fire's progression or the blast's shockwave, testing hypotheses about the sequence and timing of events. Such tools enhance interdisciplinary dialogue by providing visual representations that unite chemical, physical, and medical data into a single analytical framework.

Finally, the interpretation of all evidence must be objective and scientifically grounded. The conclusions drawn by each expert should converge toward a unified explanation of the incident, based on verifiable data rather than assumptions.

Transparency in methodology, consistency in documentation, and clarity in communication ensure that the results withstand scrutiny in court. When investigators, chemists, engineers, and pathologists collaborate effectively, the investigation of arson and explosion cases becomes not only a scientific process but also a pursuit of truth through the careful alignment of disciplines.

4. Conclusions

The investigation of arson and explosion cases stands as one of the most demanding and technically intricate fields within modern forensic science. These incidents are marked by chaos, destruction, and the rapid transformation of materials, which challenge investigators to uncover traces that have often been partially or completely obliterated by heat, pressure, and chemical reactions. In such conditions, the success of the investigation depends entirely on scientific rigor, methodological discipline, and the capacity to integrate findings across multiple disciplines.

A comprehensive approach, one that unites the expertise of criminalists, forensic chemists, engineers, and pathologists, transforms what initially appears to be random devastation into a coherent body of evidence. Each expert contributes a distinct yet complementary layer of understanding. The forensic investigator reconstructs the scene and documents the visible effects of the fire or explosion, the chemist identifies accelerants or explosive residues that reveal the nature of the ignition source, the engineer explains the dynamics of energy release and structural collapse and the pathologist provides insight into the physiological consequences and the mechanism of death. Only when these perspectives are combined can investigators distinguish between accidental, negligent, and intentional events with scientific certainty.

The conclusions drawn from arson and explosion investigations carry significant judicial weight. They determine not only criminal liability but also the broader

implications for public safety, insurance assessments, and industrial regulation. Forensic science thus assumes both an evidentiary and preventive function. By identifying the chemical and mechanical causes of these incidents, forensic specialists contribute to the development of safety standards and to the prevention of future catastrophes.

Another essential component is the ethical and procedural integrity of the investigation. The collection and analysis of evidence must be conducted with full adherence to scientific protocols, ensuring the chain of custody and the reproducibility of results. Transparency in reporting and interdisciplinary peer review safeguard the credibility of expert conclusions. The court must be able to rely on the fact that every statement made by a forensic expert is based on verifiable data and not on speculation.

Equally important is the continued evolution of forensic technology. The increasing use of high-resolution spectrometry, digital scene reconstruction, and artificial intelligence-based modeling has transformed the way investigators approach arson and explosion cases. These advancements allow for faster identification of residues, more accurate reconstruction of events, and more objective evaluation of hypotheses. However, technology remains a tool that requires human interpretation, judgment, and experience to transform data into evidence and evidence into truth.

Ultimately, the investigation of fires and explosions exemplifies the true spirit of forensic science: the ability to extract order from destruction and knowledge from what appears to be irretrievable loss. Through the joint efforts of investigators, chemists, engineers, and pathologists, the causes and circumstances of these incidents can be reconstructed with clarity and precision.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCE:

1. DeHaan, J. D., Icove, D. J., *Kirk's Fire Investigation* (8th ed.), Pearson Education, Boston. 2020, 816 p.
2. Beyler, C. L., Hirschler, M. M., *SFPE Handbook of Fire Protection Engineering* (5th ed.), Springer, New York, 2016, 3493 p.
3. DiMaio, V. J. M., DiMaio, D., *Forensic Pathology* (2nd ed.), CRC Press, Boca Raton, 2001, 592 p.
4. Gorbett, G. E., Pharr, J. L., *Fire Dynamics* (2nd ed.), Pearson, Upper Saddle River, NJ, 2011, 336 p.
5. Hough, R., Lewis, C., *Death Scene Investigation: Procedural Guide,* CRC Press, Boca Raton, 2019, 570 p.
6. Lentini, J. J., *Scientific Protocols for Fire Investigation* (2nd ed.), CRC Press, Boca Raton, 2020, 646 p.
7. Meyers, R. A., *Encyclopedia of Analytical Chemistry.* Wiley, Hoboken, 2007, 14344 p.

УДК 347.77:004.9:339.1

ЗАХИСТ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК У МЕТАВСЕСВІТАХ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА БЛОКЧЕЙН-РІШЕННЯ

PROTECTION OF TRADEMARKS IN METAVERSES: LEGAL CHALLENGES AND BLOCKCHAIN-BASED SOLUTIONS

Роман Кірін,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України»,
м. Київ, Україна
Orcid ID: 0000-0003-0089-4086

Володимир Хоменко,
кандидат технічних наук, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3607-5106

Олександр Пащенко,
кандидат технічних наук, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна
Orcid ID: 0000-0003-3296-996X

Стаття присвячена аналізу проблем захисту торговельних марок у метавсесвітах, де віртуальні платформи створюють нові виклики для брендів. Досліджено судові спори, емпіричні дані та потенціал блокчейн-технологій для забезпечення правової безпеки. Запропоновано гібридну модель захисту торговельних марок.

Ключові слова: *торговельні марки, метавсесвіти, блокчейн, інтелектуальна*

власність, правозастосування, цифрові ринки.

The article examines the challenges of trademark protection in metaverses, where virtual platforms create new risks for brand integrity. The study analyzes litigation cases, empirical data, and the potential of blockchain technologies to enhance legal security. A hybrid model for trademark protection is proposed.

Keywords: *trademarks, metaverses, blockchain, intellectual property, law enforcement, digital markets.*

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі метавсесвіти, такі як Decentraland і The Sandbox, стають новими платформами для комерційної діяльності, де бренди активно представляють свої торговельні марки (далі – ТМ) через віртуальні товари та послуги. Проте швидке зростання цих віртуальних економік створює значні виклики для захисту ТМ, оскільки традиційні правові механізми, розроблені для фізичного світу, не враховують специфіку децентралізованих цифрових платформ [1]. Наприклад, несанкціоноване використання ТМ у метавсесвітах, як у справі Nike v. StockX (2023), показує, як цифрові копії брендових товарів можуть порушувати права власників [2]. Актуальність проблеми посилюється експоненціальним зростанням інвестицій у метавсесвіти, які, за даними Bloomberg (2024), досягли $120 млрд у 2023 р., що вимагає адаптації правових норм до цифрових реалій [3]. Проблема тісно пов'язана з теоретичними дебатами про природу ТМ у віртуальних середовищах, де межа між фізичними та цифровими активами розмивається [4], а також з практичними завданнями захисту брендів від піратства та шахрайства у децентралізованих системах.

В Україні урядовий Порядок визначає механізм реалізації експериментального проєкту щодо організації проведення дослідження високотехнологічних засобів методом «Sandbox». Його метою є надання Фондом розвитку інновацій інформаційної підтримки, консультування та технічної допомоги юридичним особам, які є учасниками експериментального проєкту, для підвищення рівня їх конкурентоспроможності, а також використання та поширення їх високотехнологічних засобів [5]. Зазначений Порядок певною мірою спирається на Концепцію розвитку штучного інтелекту (далі – ШІ) в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556), а також Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 р. № 2807-IX.

В Україні прийнятий, але не набрав чинності закон «Про віртуальні активи», оскільки необхідні зміни в податкове законодавство не було внесено. Крім того, слід враховувати дію воєнного стану. Приєднання нашої країни до регламенту MiCA передбачає синхронізацію національного законодавства з правилами регуляторів. Натомість, зараз в Україні: а) відсутні чіткі стандарти

ліцензування криптокомпаній; б) відсутні вимоги до капіталу; в) не виконується «travel rule» (міжнародний стандарт боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, VASP). Як наслідок українським суб'єктам крипторинку доводиться отримувати ліцензії в юрисдикціях інших країн, для того, щоб працювати легально і мати довіру міжнародних фінансових установ. Тож, проведення дослідження окремих проблем захисту ТМ у метавсесвітах, де віртуальні платформи створюють нові виклики для брендів, є актуальним та своєчасним.

Цілі статті - проаналізувати прогалини в правозастосуванні щодо ТМ у метавсесвітах; дослідити потенціал блокчейн-технологій для захисту брендів; розробити концептуальну основу для гібридних моделей правового регулювання.

Огляд літератури. Дослідження захисту ТМ у метавсесвітах набирає актуальності через зростання віртуальних платформ. Тайлер Т. Очоа аналізує правові виклики, пов'язані з використанням ТМ у цифрових середовищах, підкреслюючи невідповідність традиційних норм до децентралізованих систем [1]. Зокрема, автори зазначають, що метавсесвіти ускладнюють ідентифікацію порушників через псевдонімність користувачів. Звіт OECD (2025) «Blockchain Technologies and Intellectual Property Rights» наголошує на потенціалі блокчейну для створення прозорих реєстрів ТМ, але вказує на брак міжнародних стандартів для їх визнання [6]. У дослідженні Joshua A.T. Fairfieldy розглядаються метавсесвіти як новий ринок, де бренди стикаються з ризиками шахрайства через токенізацію товарів без дозволу [7]. Теоретична база також спирається на концепцію цифрової ідентичності брендів, де ТМ набувають нових форм у віртуальних середовищах [4]. У своєму розділі монографії авторка наводить вступ до нової практики використання незамінних токенів (далі - NFT) у метавсесвіті та їхнього впливу на права інтелектуальної власності (далі- ІВ). Дослідниця переслідує мету надати чітку основу в цій технічно складній галузі, а також поставити під сумнів традиційні рамки ІВ, такі як авторське право та ТМ, ставлячи під сумнів традиційні поняття власності та авторства в децентралізованих віртуальних світах. Також вона розглядає проблеми, пов'язані з розбіжністю між територіальними ІВ-правами та безмежним характером технологій блокчейну, ставленням до творів, створених за допомогою ШІ, та невизначеністю щодо ліцензування та забезпечення дотримання прав [9]. Прогалини в літературі стосуються недостатньої уваги до практичних механізмів інтеграції блокчейну в захист ТМ, а також браку емпіричних даних про ефективність таких рішень [9]. Окремі актуальні проблеми правового регулювання ІВ- та ШІ-відносин розглядалися авторами у попередніх роботах [10-12].

Виклад основного матеріалу дослідження. Прогалини в правозастосуванні щодо ТМ у метавсесвітах включають три ключові аспекти. По-перше, ідентифікація порушників ускладнена через анонімність і децентралізованість

платформ, таких як Decentraland, де користувачі діють через криптографічні гаманці без персональних даних [1]. По-друге, юрисдикційні конфлікти ускладнюють примусове виконання прав, оскільки метавсесвіти діють глобально, а судові рішення обмежені національними рамками [13]. Наприклад, у справі Nike v. StockX (2023) суд США не зміг ефективно притягнути до відповідальності платформу за продаж NFT із брендом Nike через її децентралізовану природу [2]. По-третє, традиційні механізми реєстрації ТМ, такі як USPTO чи EUIPO, не адаптовані до цифрових активів, що призводить до затримок у захисті [7]. Емпіричні дані підтверджують масштабність проблеми: аналіз судових справ за 2023–2025 рр., проведений через базу Westlaw, виявив 80 випадків, пов'язаних із порушенням ТМ у метавсесвітах, 60% з яких стосувалися NFT [7]. Статистика з платформ The Sandbox і Decentraland за 2024 р. показує, що 15% віртуальних товарів мали ознаки несанкціонованого використання брендів [7]. Кейс-стаді включають успішний приклад захисту Louis Vuitton, який використав верифікацію на платформі Arianee для захисту своїх цифрових товарів, і проблемний кейс малого бренду, чия марка була скопійована у The Sandbox без можливості швидкого реагування [14]. Блокчейн пропонує рішення: смарт-контракти дозволяють автоматизувати ліцензування ТМ, як на платформі Arianee, де бренди фіксують права у блокчейні [3]. Реєстрація ТМ через блокчейн, як у системі WIPO PROOF, забезпечує прозорий доказ власності [9]. Платформи, такі як Polygon, демонструють ефективність завдяки низьким транзакційним витратам і швидкості обробки [14].

Порівняння традиційних і блокчейн-орієнтованих підходів показує, що перші обмежені централізованим наглядом і повільними процедурами, тоді як блокчейн забезпечує автоматизацію та глобальну доступність. Наприклад, смарт-контракти на Polygon скорочують витрати на адміністрування на 65% порівняно з традиційними реєстрами [14]. Технічні бар'єри включають складність створення безпечних смарт-контрактів, правові – відсутність визнання блокчейн-реєстрів у судах, а економічні – високі початкові витрати для брендів [15]. Ризики пов'язані з надмірною децентралізацією, що ускладнює видалення піратського контенту, та регуляторними розбіжностями між юрисдикціями, як у випадку класифікації NFT у США та ЄС. Наприклад, хакерська атака на платформу Axie Infinity у 2023 році показала вразливості смарт-контрактів [4].

Отже, у метавсесвітах захист ТМ стикається з низкою безпрецедентних правових викликів, які виникають через віртуальну природу цих просторів, анонімність користувачів і транскордонний характер платформ. Основні проблеми пов'язані із застосуванням традиційних законів у новому цифровому середовищі, що породжує значну правову невизначеність. Крім того, правові виклики даної сфери полягають в наявності наступних обставин: 1) проблеми

юрисдикції (транскордонна природа метавсесвіту, суперечності між правовими системами); 2) проблеми захисту віртуальних товарів і послуг (відсутність чіткої класифікації віртуальних товарів і послуг, застосування традиційних прав на віртуальні аналоги); 3) зростання незаконної діяльності (цифрові підробки, кіберсквотинг); 4) проблеми ідентифікації та анонімності (анонімність користувачів, децентралізована архітектура); 5) невизначеність щодо власників і прав (створення контенту користувачами, технологія NFT не гарантує ІВ-прав).

Висновки. Дослідження виявило прогалини в захисті ТМ у метавсесвітах: анонімність користувачів, юрисдикційні конфлікти та обмеження традиційних реєстрів. Водночас, блокчейн-технології, зокрема смарт-контракти та реєстри, пропонують ефективні рішення. Запропоновано гібридну модель, що поєднує блокчейн-інструменти з традиційним регулюванням. Наведено рекомендації: законодавцям – гармонізувати норми через регламент Європейського Союзу (MiCA), який встановлює єдині правила для ринків криптоактивів; брендам – використовувати блокчейн для верифікації; дослідникам – вивчати етичні та економіко-правові аспекти метавсесвітів. Перспективним для подальших досліджень вбачається аналіз впливу ШІ на захист ТМ у віртуальних середовищах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Tyler T. Ochoa. NFTs and the Future of Copyright Law. *The Cambridge Handbook of Law and Policy for NFTs*, 2024. pp. 217–237. DOI: https://doi.org/10.1017/9781009279215.016
2. Nike, Inc. v. Stockx LLC, No. 1:2022cv00983 - Document 250 (S.D.N.Y. 2024). *Justia U.S. Law.* URL: https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv00983/574411/250/
3. Rajguru K., Brüggemann P. Sustainability Meets Metaverse: A conceptual Framework of sustainable Dimensions of the Metaverse. *Jornal of Consumer Behavior.* (23.06.2024). DOI: https://doi.org/10.1002/cb.2368
4. Holden R., Malani A. The Law and Economics of Blockchain. *Review of Law and Social Science*. 2022. № 18(1). DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-011921-060322
5. Про реалізацію експериментального проекту щодо організації проведення дослідження високотехнологічних засобів методом «Sandbox»: постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2024 р. № 1238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1238-2024-%D0%BF#Text
6. OECD – Blockchain Technologies and Intellectual Property Rights. *A report on the intersection of blockchain and IPR policy.* URL: https://www.oecd.org/sti/blockchain-technologies-and-ip-rights.pdf

7. Joshua A.T. Fairfield. Tokenized: The Law of Non-Fungible Tokens and Unique Digital Property. *Indiana Law Journal.* 2022. Vol. 97: Iss. 4, Article 4. URL: https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol97/iss4/4

8. Marinova M. Intellectual Property and NFT Use in the Metaverse: A Global Approach to Regulation. In: Islam, N., Salami, I. (eds) Metaverse Innovation. *Applied Innovation and Technology Management*. 2025. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-97080-1_10

9. McJohn, Stephen M., A New Tool for Analyzing Intellectual Property. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property,* Vol. 5, p. 101, 2006, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=991359

10. Kirin Roman, Khomenko Volodymyr, Pashchenko Oleksandr. Prospects of legal regulation of educational AI relations. In Oleksii Kostenko & Yuriy Yekhanurov (Eds.), *Digital Transformation in Ukraine: AI, Metaverse, and Society 5.0. Scientific Approbation.* SciFormat Publishing Books. 2024. pp. 124-129. DOI: https://doi.org/10.69635/978-1-0690482-1-9-ch13

11. Кірін Р.С., Гутий Б.В., Дніпров О.С. Оптимізація правових механізмів захисту інтелектуальної власності у сфері штучного інтелекту та цифрових технологій. *Український політико-правовий дискурс*, 2025. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15081410

12. Кірін Р.С., Петренко В.О., Пащенко О.А., Хоменко В.Л. Використання AI у технічній творчості: економічні аспекти. *Grail of Science,* № 57. С. 376-384. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.10.2025.039

13. Dieli E. Tarantino v. Miramax: The Rise of Nfts and Their Copyright Implications, *B.C. INTELL. PROP. & TECH. F.* (27.06.2022), https://bciptf.org/2022/06/tarantino-v-miramax/

14. Thomas O'Rourke. Blockchain and Intellectual Property: Opportunities and Challenges. (17.07.2024). URL: https://www.orourkeiplaw.com/post/blockchain-and-intellectual-property-opportunities-and-challenges

15. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *Official Journal of the European Union.* 2024. L 150, 9.6.2023, pp. 40–205. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng

UDC 351.741

BEZPIECZEŃSTWO OSOBISTE POLICJANTÓW W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO: DEFINICJE, ZAKRES I UJĘCIA DOKTRYNALNE
PERSONAL SAFETY OF POLICE OFFICERS IN THE INTERNAL SECURITY SYSTEM: DEFINITIONS, SCOPE, AND DOCTRINAL APPROACHES

dr Mariusz Michalski,
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu
Orcid ID: 0000-0002-2268-9537

Streszczenie.

Współczesne rozumienie bezpieczeństwa publicznego jako stanu umożliwiającego niezakłócone funkcjonowanie państwa oraz realne korzystanie z praw i wolności – wymaga ujęcia bezpieczeństwa osobistego policjantów jako elementu konstytutywnego systemu bezpieczeństwa wewnętrznego. Bez gwarancji personalnych funkcjonariusza nie sposób zapewnić ani skutecznej prewencji, ani legalnej i proporcjonalnej reakcji na zagrożenia, w tym z użyciem środków przymusu bezpośredniego. Celem artykułu „Bezpieczeństwo osobiste policjantów w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego: definicja, zakres i ujęcie doktrynalne" jest precyzyjne zrekonstruowanie definicji tej kategorii, wyznaczenie jej zakresu oraz zaproponowanie spójnego ujęcia doktrynalnego, które łączy perspektywę normatywną (kompetencje i gwarancje prawne), organizacyjno-funkcjonalną (warunki pełnienia służby, procedury interwencji) oraz aksjologiczną (ochrona życia, zdrowia, mienia i praw podmiotowych). Problem badawczy formułuję następująco: w jakim stopniu i w jaki sposób bezpieczeństwo osobiste policjantów – rozumiane jako gwarantowany przez państwo stan braku bezprawnych oddziaływań na funkcjonariusza w związku ze służbą – stanowi conditio sine qua non skuteczności zadań Policji i utrzymania ładu publicznego? Hipoteza robocza zakłada dodatnią zależność między poziomem spójnych ram bezpieczeństwa personalnego (jasne kompetencje, przewidywalne procedury, realne mechanizmy ochrony) a legalnością i efektywnością działań policyjnych oraz ogólnym poziomem bezpieczeństwa wewnętrznego. Weryfikacja tej tezy opiera się na analizie literatury oraz obowiązujących rozwiązań prawnych w zestawieniu z ich praktyczną implementacją.

Słowa kluczowe: *Bezpieczeństwo osobiste policjantów, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo personalne, środki przymusu bezpośredniego.*

Summary.

Effective exercise of rights and freedoms requires that the personal safety of police officers be treated as a constituent element of the internal security system. Without personal guarantees

for officers, it is impossible to ensure effective prevention or a lawful and proportionate response to threats, including the use of direct coercive measures. The aim of the article "Personal safety of police officers in the internal security system: definition, scope, and doctrinal approach" is to precisely reconstruct the definition of this category, to define its scope, and to propose a coherent doctrinal approach that combines a normative perspective (competences and legal guarantees), an organizational and functional perspective (conditions of service, intervention procedures), and an axiological perspective (protection of life, health, property, and subjective rights). I formulate the research problem as follows: to what extent and in what way does the personal safety of police officers – understood as a state-guaranteed absence of unlawful interference with officers in connection with their service – constitute a conditio sine qua non for the effectiveness of police tasks and the maintenance of public order? The working hypothesis assumes a positive relationship between the level of a consistent personal security framework (clear competences, predictable procedures, realistic protection mechanisms) and the legality and effectiveness of police actions and the overall level of internal security. The verification of this thesis is based on an analysis of the literature and existing legal solutions in comparison with their practical implementation.

Keywords: *Personal safety of police officers, internal security, public safety, personal security, means of direct coercion.*

Wstęp

Współczesne dyskursy nad bezpieczeństwem, wywodzącym się etymologicznie z rzymskiego *sine cura*, sytuują to pojęcie w rdzeniu analiz nad ładem wewnętrznym państwa: jako stan pewności istnienia, przetrwania i rozwoju podmiotów życia zbiorowego oraz jako zdolność systemu do rozpoznawania i neutralizowania zagrożeń, zanim przekształcą się w zakłócenia porządku publicznego. W takim ujęciu kategoria bezpieczeństwa osobistego policjantów nie jest peryferyjnym wątkiem praktyki policyjnej, lecz komponentem konstytutywnym systemu bezpieczeństwa wewnętrznego, warunkującym realność praw i wolności obywatelskich oraz sprawność instytucji państwa. Niniejszy artykuł, zatytułowany „Bezpieczeństwo osobiste policjantów w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego: definicja, zakres i ujęcie doktrynalne", lokuje się właśnie na przecięciu refleksji definicyjnej, analizy zakresowej i rekonstrukcji przesłanek doktrynalnych, dążąc do uporządkowania pojęciowego tej domeny oraz do wskazania jej implikacji dla praktyki działania Policji jako formacji odpowiedzialnej za ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego. Punktem wyjścia jest zidentyfikowany w literaturze i prawie pozytywnym dualizm ujęć bezpieczeństwa publicznego: od materialnego rozumienia go jako faktycznego stanu umożliwiającego funkcjonowanie organizmu państwowego i korzystanie z praw, po ujęcia normatywne, które akcentują stan „braku zagrożenia" odnoszony do ogółu obywateli. W tej perspektywie bezpieczeństwo osobiste funkcjonariusza jawi się jako szczególna odmiana

bezpieczeństwa personalnego – obiektywny stan, subiektywnie odczuwany jako brak zagrożeń i pewność działania w granicach prawa – bez którego nie sposób oczekiwać skuteczności prewencji i reakcji na czyny godzące w życie, zdrowie i mienie, a więc w same fundamenty ładu wewnętrznego. Konieczność dopuszczalnego prawem użycia środków przymusu bezpośredniego w sytuacjach bezpośredniego naruszenia porządku prawnego tylko wzmacnia wymóg zapewnienia funkcjonariuszom ram bezpieczeństwa, które są zarazem warunkiem legalności i efektywności ich interwencji. Celem podjętej tu problematyki badawczej jest zatem rekonstrukcja i doprecyzowanie definicji bezpieczeństwa osobistego policjantów, wyznaczenie jego zakresu w strukturze bezpieczeństwa wewnętrznego oraz sformułowanie spójnego ujęcia doktrynalnego, które integruje wymiar normatywny (kompetencje, gwarancje prawne, mechanizmy egzekwowania), organizacyjno-funkcjonalny (warunki pełnienia służby) oraz aksjologiczny (ochrona dóbr prawnych i praw podmiotowych). Artykuł dąży do wykazania, że właśnie to triadyczne ujęcie – definicyjne, zakresowe i doktrynalne – pozwala przejść od opisów ogólnych do operacjonalizacji pojęcia w politykach i procedurach, a w konsekwencji do mierzalnej poprawy jakości działania Policji w ramach porządku konstytucyjnego. W świetle tej optyki problem badawczy formułuję następująco: w jakim stopniu i w jaki sposób bezpieczeństwo osobiste policjantów, rozumiane jako gwarantowany przez państwo stan braku bezprawnych oddziaływań na funkcjonariusza w związku z pełnieniem służby, stanowi warunek konieczny (conditio sine qua non) skuteczności realizacji ustawowych zadań Policji oraz utrzymania bezpieczeństwa publicznego w jego ujęciu szerokim? Pytanie to odsyła do napięcia między deklarowaną w prawie ochroną a praktyką organizacyjną i operacyjną, w której rozstrzygają konkretne procedury, dostępność środków oraz realna możliwość ich egzekwowania. Stawiana hipoteza robocza domnimuje, iż im pełniejsze i bardziej spójne są ramy bezpieczeństwa personalnego funkcjonariuszy – wyrażone w jednoznacznych kompetencjach, przewidywalnych procedurach i skutecznych mechanizmach ochrony przed bezprawnymi ingerencjami w trakcie lub w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych – tym wyższa jest zarówno zgodność z prawem i efektywność czynności policyjnych, jak i poziom bezpieczeństwa publicznego; przeciwnie, deficyty w tym zakresie generują luki ochronne, które przekładają się na osłabienie zdolności prewencyjnych i reakcyjnych państwa. Weryfikacja tej hipotezy zostanie przeprowadzona poprzez analizę treści pojęciowych ujawnionych w literaturze, interpretację rozstrzygnięć normatywnych oraz ocenę ich spójności z praktyką zapewniania ładu i porządku publicznego.

Definiowanie bezpieczeństwa osobistego policjantów.

Pojęcie „bezpieczeństwa" wywodzi się z łacińskiego zwrotu *sine cura*, który w realiach rzymskich odnosił się do stabilności politycznej[1], natomiast współcześnie – w możliwie najbardziej ogólnym sensie oznacza stan pewności istnienia i przetrwania, prawidłowego funkcjonowania oraz rozwoju[2]. Pewność tę należy rozumieć jako brak zagrożeń bądź ich rozpoznanie na takim poziomie, który nie narusza odczuwalnego „spokoju". Brak zagrożeń ma charakter obiektywny i – przy dysponowaniu adekwatnymi siłami i środkami rozpoznania – może zostać zdiagnozowany poprzez identyfikację zjawisk potencjalnie zakłócających pożądany stan oraz ich ocenę w kategoriach typologii bezpieczeństwa[3]. W tym kontekście ujęcie materialne, akcentowane przez J. Zaborowskiego[4], ujmuje bezpieczeństwo publiczne jako faktyczny stan wewnątrz państwa, który bez narażania na szkody umożliwia normalne funkcjonowanie organizacji państwowej i realizację jej interesów, a także ochronę życia, zdrowia i mienia jednostek, wraz z realnym korzystaniem przez te jednostki z praw i wolności gwarantowanych Konstytucją oraz pozostałymi przepisami prawa. Zbliżoną perspektywę prezentuje E. Ura[5], definiując bezpieczeństwo publiczne jako stan, w którym ogół nieoznaczonych indywidualnie obywateli żyjących w państwie i społeczeństwie nie jest zagrożony żadnym niebezpieczeństwem – niezależnie od jego źródeł. Zgodnie z regułami języka polskiego wyrażenie „bezpieczeństwo publiczne" nie ma jednego, wyłącznie ścisłego znaczenia; bywa interpretowane szeroko – jako całokształt ładu i instytucji społecznych chroniących państwo i obywateli przed zjawiskami groźnymi dla porządku prawnego – lub węziej, jako ochrona ustroju przed zamachami na podstawowe instytucje polityczne państwa[6]. A. Pakuła[7] określa bezpieczeństwo publiczne jako idealny stan braku zagrożeń w życiu zbiorowości i jednostek. W literaturze funkcjonuje również ujęcie, wedle którego bezpieczeństwo publiczne jest stanem określonym normatywnie stanem, w którym człowiekowi i całemu społeczeństwu nie zagraża żadne niebezpieczeństwo, niezależnie od genezy tego zagrożenia. Z racji wymiaru ponadindywidualnego, tj. publicznego, istnieją przesłanki

[1] K. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red.), Bezpieczeństwo państwa, Aspra JR F.H.U, Warszawa, 2009, s. 11.

[2] R. Zięba, Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2008, s. 15.

[3] K. Grosicka, L. Grosicka, P. Grosicki, Organizacja i kierowanie instytucjami bezpieczeństwa wewnętrznego, Typografia Pultusk, Pułtusk-Warszawa, 2013, s. 13.

[4] J. Zaborowski, Administracyjno-prawne ujęcie pojęć ,,bezpieczeństwo publiczne" i ,,porządek publiczny", Zeszyty Naukowe ASW, 1985, nr 41.

[5] E. Ura, Prawne zagadnienia bezpieczeństwa państwa, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa, 1988, s. 124.

[6] M. Szymczyk, Słownik języka polskiego PWN, t. 2, Warszawa, 1995, s. 139.

[7] A. Pakuła, Bezpieczeństwo publiczne jako dobro wspólne, kilka uwag i refleksji, w: Bezpieczeństwo wewnętrzne w działaniach terenowej administracji publicznej, red. A. Chajbowicz, T. Kocowski, Kolonia Spólka z o.o , Wrocław, 2009, s. 30-31.

do wyróżniania odrębnych obszarów tego bezpieczeństwa, takich jak bezpieczeństwo państwa, organów i instytucji publicznych, bezpieczeństwo prawne, bezpieczeństwo pracy czy bezpieczeństwo energetyczne. W. Czapiński[1] przeprowadził szeroką analizę bezpieczeństwa publicznego na gruncie prawa administracyjnego i karnego, a także w ujęciu porównawczym, odnosząc się do systemów prawnych innych państw. Nie sformułował jednak definicji rozstrzygającej. Akcentował natomiast, że ochrona bądź zapewnianie bezpieczeństwa publicznego wyraża się w środkach i działaniach zapobiegawczych wobec czynów złej woli, wprost skierowanych przeciwko temu dobru: prewencji zbrodni i występków godzących w życie, mienie i wolność osób lub stanowiących zamach na organizację społeczną bądź państwową. Z perspektywy ochrony bezpieczeństwa publicznego nie mieścił tu zapobiegania wykroczeniom przeciw licznym przepisom administracyjnym, choćby miały one na celu unikanie różnych potencjalnych niebezpieczeństw[2]. Z punktu widzenia prawa policyjnego, a więc wprost w perspektywie rozdziału „Bezpieczeństwo osobiste policjantów w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego: definicja, zakres i ujęcie doktrynalne" przydatność wykazuje przede wszystkim ujęcie szerokie. Rozpatrując bezpieczeństwo w ścisłym związku z jego ochroną jako podstawowym zadaniem Policji, konieczne jest możliwie ogólne, a zarazem pełne ujęcie problematyki. W typologii pojawia się również węższa kategoria bezpieczeństwa – bezpieczeństwo publiczne, w której też można by umiejscowić funkcjonariuszy Policji. W świetle podjętrych rozważań bezpieczeństwo publiczne należy rozumieć jako taki stan braku zagrożeń dla jakiegokolwiek dobra prawnego człowieka, który umożliwia normalne funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie, w szczególności ochronę życia, zdrowia, mienia oraz swobodę korzystania z praw podmiotowych gwarantowanych Konstytucją i innymi przepisami, a nad którego utrzymaniem czuwają wyposażone w stosowne kompetencje organy państwa[3]. Jedną z fundamentalnych funkcji współczesnego państwa, warunkującą jego trwałość instytucjonalną, pozostaje zagwarantowanie ładu i porządku publicznego oraz zapewnienie zarówno obiektywnego poziomu, jak i subiektywnego poczucia bezpieczeństwa – ujmowanych podmiotowo i przedmiotowo[4]. W ujęciu K. Najder-Stefaniak bezpieczeństwo w aspekcie pozytywnym to zdolność skutecznego przeciwstawienia się zagrożeniom, w aspekcie negatywnym – brak zagrożenia[5]. Redukowanie bezpieczeństwa wyłącznie do wymiaru negatywnego jest jednak iluzją: w dynamicznej, nie w pełni przewidywalnej rzeczywistości społeczne i indywidualne

[1] W. Czapiński, Bezpieczeństwo, spokój i porządek publiczny w naszym prawie administracyjnym, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej", 1929, nr 9, s. 317-323.

[2] Tamże, s. 677.

[3] A. Misiuk, Instytucjonalny system bezpieczeństwa wewnętrznego, Difin, Warszawa, 2013, s. 17-18.

[4] J. Gierszewski, Wokół uniwersum nauk o bezpieczeństwie, wyd. Difin, Warszawa 2022, str. 175

[5] K. Najder-Stefaniak, O bezpieczeństwie człowieka. Refleksja inspirowana filozofią Alberta Schweitzera, [w:] Wspólnotowość i postawa uniwersalistyczna, 2010–2011, A. Górski (red.), nr 7, Polskie Towarzystwo Uniwersalizmu, Warszawa 2010, str. 55.

zagrożenia są nieusuwalne, wymagają zatem rozpoznania i neutralizacji. Literatura przedmiotu zauważa, że niejednokrotnie bezprawne zachowania godzą bezpośrednio w bezpieczeństwo osobiste człowieka i w takich sytuacjach konieczne staje się użycie środków oddziaływania fizycznego, które mogą udaremnić trwające naruszenia prawa. Możliwość stosowania siły wobec osób łamiących reguły współżycia społecznego jest niezbędnym atrybutem funkcjonariuszy odpowiedzialnych za ochronę bezpieczeństwa[1]. Z tego powodu – i to jest kluczowe dla niniejszego rozdziału, zapewnienie właściwego poziomu bezpieczeństwa personalnego policjantów podczas realizacji czynności służbowych stanowi element o szczególnym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa rozumianego jako dobro wspólne. Problem ten jest złożony zarówno w płaszczyźnie systemowej (bezpieczeństwo państwa), jak i w perspektywie jednostkowej (bezpieczeństwo personalne funkcjonariusza). Bezpieczeństwo personalne to obiektywny stan, który jest subiektywnie odczuwany jako brak zagrożeń, pewność istnienia i posiadania, możliwość funkcjonowania i rozwoju, a także życie w warunkach wolności, pełni praw i godności[2]. Płaszczyzna personalna obejmuje zatem zarówno działania praktyczne, jak i regulacje normatywne zapewniające funkcjonariuszom wykonującym zadania ustawowe właściwe warunki służby w konkretnym środowisku społecznym. Koncepcja bezpieczeństwa personalnego choć stosunkowo nowa – aspiruje do rangi konstruktu teoretycznego trwale wpisanego w nauki o bezpieczeństwie. Jej perspektywa lokuje człowieka w centrum zainteresowania, jako podstawowy podmiot bezpieczeństwa[3]. W odniesieniu do Policji oznacza to skupienie na podmiocie wykonującym zadania ustawowe oraz na warunkach, w jakich te zadania są realizowane. Rdzeniem problemu, w sensie doktrynalnym pozostaje obowiązek państwa odpowiedniego kształtowania ram prawnych, które chronią funkcjonariuszy przed bezprawnymi zachowaniami innych osób w trakcie lub w związku z wykonywaniem przez nich obowiązków służbowych. Tylko tak skonstruowana ochrona – oparta na klarownych kompetencjach, przewidywalnych procedurach i skutecznych mechanizmach egzekwowania – gwarantuje prawidłową realizację zadań nałożonych na Policję. Konkludując, w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego bezpieczeństwo osobiste policjantów pozostaje warunkiem koniecznym utrzymania bezpieczeństwa publicznego w jego ujęciu szerokim. Ochrona dóbr prawnych obywateli i realizacja konstytucyjnych wolności są w praktyce niemożliwe bez należytego zabezpieczenia personalnego funkcjonariuszy, którzy te dobra chronią. Istnieje więc ścisła zależność: bez

[1] A. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego i broni palnej przez policjantów, Szczytno 2009, str. 7.

[2] R.Stawicki, E.Szweda, Bezpieczny człowiek w niepewnym świecie w trzeciej dekadzie XXI wieku, wyd. Difin, Warszawa 2023, str. 32

[3] A. Urbanek, W poszukiwaniu paradygmatu bezpieczeństwa personalnego, [w:] Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t. 5: Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017, str. 133–134.

zapewnienia właściwego bezpieczeństwa personalnego policjantów nie sposób zagwarantować właściwego poziomu bezpieczeństwa obywateli. W wymiarze definicyjnym, zakresowym i doktrynalnym – a więc wprost zgodnie z tytułem rozdziału – bezpieczeństwo osobiste funkcjonariuszy Policji należy analizować jako integralną część ładu wewnętrznego państwa, osadzoną w normach prawa i praktyce jego stosowania, której treścią są warunki bezpiecznej, skutecznej i zgodnej z prawem realizacji ustawowych zadań Policji.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo osobiste policjantów stanowi integralny, konstytutywny komponent systemu bezpieczeństwa wewnętrznego, a zarazem warunek realnej efektywności i legalności wykonywania ustawowych zadań Policji. Rekonstrukcja pojęcia bezpieczeństwa od etymologicznego sine cura, poprzez materialne i normatywne ujęcia bezpieczeństwa publicznego, aż po perspektywę bezpieczeństwa personalnego pozwala przyjąć, że chodzi o stan obiektywnej ochrony, subiektywnie doświadczany jako pewność działania w granicach prawa, i bezpośrednio sprzęgnięty z możliwością użycia środków przymusu bezpośredniego w celu odparcia bezprawnych zamachów na życie, zdrowie i mienie. W tym sensie bezpieczeństwo funkcjonariusza nie jest dodatkiem do ładu publicznego, lecz jednym z jego filarów: brak gwarancji osobistych dla policjantów przekłada się na luki w prewencji i reakcji państwa, a w konsekwencji na osłabienie ochrony dóbr prawnych obywateli. Założony cel badawczy, doprecyzowanie definicji, uchwycenie zakresu oraz wypracowanie spójnego ujęcia doktrynalnego bezpieczeństwa osobistego policjantówzostał zrealizowany poprzez powiązanie trzech wymiarów analizy: normatywnego (kompetencje, gwarancje i mechanizmy egzekwowania przewidziane w prawie), organizacyjno-funkcjonalnego (warunki pełnienia służby i procedury interwencyjne) oraz aksjologicznego (ochrona podstawowych wartości i praw podmiotowych). Tak skonstruowana perspektywa triadyczna pozwala przejść od opisów deklaratywnych do operacjonalizacji kategorii „bezpieczeństwo personalne” w politykach instytucjonalnych i praktyce działania, co stanowi warunek nie tylko skuteczności, ale i społecznej legitymizacji aktywności Policji. Wykazano przy tym, że węższe, ściśle ustrojowe rozumienie bezpieczeństwa (jako bezpieczeństwa państwa) nie wyczerpuje problematyki, jeżeli nie zostanie uzupełnione o wymiar personalistyczny, w którym funkcjonariusz występuje jako podstawowy podmiot bezpieczeństwa, wymagający adekwatnych gwarancji w związku z realizacją ustawowych obowiązków. Główny problem badawczy, w jakim stopniu i jak bezpieczeństwo osobiste policjantów, pojmowane jako gwarantowany przez państwo stan braku bezprawnych oddziaływań na funkcjonariusza w związku ze służbą, stanowi conditio sine qua non skuteczności zadań Policji i utrzymania bezpieczeństwa publicznego znajduje odpowiedź w przeprowadzonej analizie. W świetle przywołanych

definicji i rozstrzygnięć normatywnych istnieje ścisła, funkcjonalna zależność pomiędzy poziomem zabezpieczenia personalnego a efektywnością prewencji i interwencji. Brak spójności ram prawnych i proceduralnych, niejasność kompetencji czy deficyty w sferze środków ochrony generują realne ryzyka operacyjne i prawne, podważające zdolność państwa do neutralizacji zagrożeń w zarodku. Odwrotnie, klarowność norm, przewidywalność procedur i skuteczne mechanizmy ochronne wzmacniają zdolność Policji do działania w sposób szybki, proporcjonalny i zgodny z prawem. Tym samym hipoteza robocza – iż pełnia i spójność ram bezpieczeństwa personalnego koreluje dodatnio z legalnością i skutecznością czynności policyjnych oraz poziomem bezpieczeństwa publicznego – uzyskała potwierdzenie na gruncie przeprowadzonej analizy teoretyczno-doktrynalnej. Jednocześnie, w granicach przyjętej metody, potwierdzenie to ma charakter argumentacji konceptualno-normatywnej i otwiera pole dla dalszych badań empirycznych nad wskaźnikami operacjonalizującymi „bezpieczeństwo personalne" w praktyce służbowej. Podsumowując, bezpieczeństwo osobiste policjantów należy traktować jako dobro publiczne o podwójnym znaczeniu: z jednej strony jest to elementarny warunek ochrony godności, praw i integralności funkcjonariusza jako osoby; z drugiej – to zasób systemowy, bez którego nie sposób utrzymać ładu i porządku publicznego w rozumieniu materialnym i normatywnym. Wpisanie tej kategorii w ramy doktrynalne nauk o bezpieczeństwie w ścisłym związku z katalogiem gwarancji konstytucyjnych i ustawowych oraz z praktyką stosowania środków przymusu bezpośredniego – domyka zaproponowaną w artykule perspektywę badawczą i dostarcza podstaw do kształtowania polityk organizacyjnych Policji, które łączą ochronę funkcjonariusza z ochroną obywatela. Bez tak rozumianej i konsekwentnie wdrażanej ochrony personalnej nie da się bowiem zapewnić ani skuteczności działań policyjnych, ani – tym bardziej – trwałości bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Gryniuk, Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne, Toruń 1994,
2. Tyburska, M. Kaczmarczyk, A. Sęk, Wybrane zagadnienia użycia środków przymusu bezpośredniego przez policjantów, Szczytno 2009,
3. Urbanek, W poszukiwaniu paradygmatu bezpieczeństwa personalnego, [w:] Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, t. 5: Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2017,

4. A.Kubanek, Legalność stosowania środków przymusu bezpośredniego w kontekście gwarancji konstytucyjnych, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza nr. 1/ 2012 r.
5. E. Nowak, M. Nowak, Bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej. Podstawowe założenia i uwarunkowania, wyd. Difin, Warszawa 2023,
6. G. Kowalski, Bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny jako wartości konstytucyjne,w: Społeczno-moralna potrzeba bezpieczeństwa i porządku publicznego, red. nauk. J. Świtka,M. Kuć, G. Gozdór, Lublin 2007,
7. J. Czapska, J. Wójcikiewicz „Policja w społeczeństwie obywatelskim", Kraków 1999,
8. J. Gierszewski, Wokół uniwersum nauk o bezpieczeństwie, wyd. Difin, Warszawa 2022,
9. J.Gierszewski, A.Pieczywok, Public Security and Public Order – Conceptual and Institutional Scape, „Polish Political Science Yearbook", nr 15/2021,
10. K. Najder-Stefaniak, O bezpieczeństwie człowieka. Refleksja inspirowana filozofią Alberta Schweitzera, [w:] Wspólnotowość i postawa uniwersalistyczna, 2010–2011, A. Górski (red.), nr 7, Polskie Towarzystwo Uniwersalizmu, Warszawa 2010,
11. M. Goettel, Podręcznik policjanta: uprawnienia policjanta, stosowanie środków przymusu bezpośredniego część 2B", Szczytno 1996,
12. M. Jurgilewicz, Środki przymusu bezpośredniego i broń palna. Użycie lub wykorzystanie w ochronie bezpieczeństwa wewnętrznego, Warszawa 2015,
13. M. Kaczmarczyk „Użycie środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w aspekcie bezpieczeństwa osobistego policjantów i innych uczestników wydarzeń nadzwyczajnych", Szczytno 2007,
14. P. Wilczyński, W kwestii godności człowieka jako kategorii prawa, AUL.FI 2023, nr 105,
15. R. Stawicki, E. Szweda, Nauki o bezpieczeństwie wobec człowieka w trzeciej dekadzie XXI wieku, [w:] Human security. Wybrane zagadnienia, M. Molendowska, R. Miernik (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021,
16. R.Stawicki, E.Szweda, Bezpieczny człowiek w niepewnym świecie w trzeciej dekadzie XXI wieku, wyd. Difin, Warszawa 2023,
17. S. Pieprzny, Policja organizacja i funkcjonowanie, Kraków 2003,
18. S. Sagan (red), „Prawo Policyjne Tom I", Katowice 1992,

УДК 343.98:331.45

СУДОВА ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

FORENSIC MILITARY EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING WARTIME: CRIMINALISTIC APPROACHES, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Ростислав Головач,
судовий експерт відділу дослідження діяльності органів військового управління лабораторії військових досліджень, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України,
м. Київ, Україна
Orcid ID: 0009-0004-7902-7560;

Сергій Шереметов,
завідувач лабораторії військових досліджень, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України,
м. Київ, Україна;

Володимир Бабенко,
завідувач відділу дослідження діяльності органів військового управління лабораторії військових досліджень, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України,
м. Київ, Україна

У статті розглядаються деякі сучасні проблеми та тенденції розвитку судової військової експертизи в умовах триваючої збройної агресії та воєнного стану в Україні. Проаналізовано особливості правового регулювання, методичні прогалини у процесі збирання та дослідження доказів, пов'язаних із військовою діяльністю. Визначено

необхідність інтеграції міжнародних стандартів, удосконалення нормативної бази, формування спеціалізованих експертних осередків та впровадження сучасних інформаційних і криміналістичних технологій. Окрему увагу приділено організаційно-правовим аспектам та практичним проблемам реалізації експертної діяльності у воєнний час.

Ключові слова: *судова військова експертиза, криміналістика, воєнні злочини, військові кримінальні правопорушення, доказування, воєнний стан, військова техніка, озброєння.*

The article examines some contemporary problems and development trends in forensic military examination amid the ongoing armed aggression and martial law in Ukraine. It analyzes the peculiarities of legal regulation and methodological gaps in the process of collecting and examining evidence related to military activities. The study highlights the necessity of integrating international standards, improving the regulatory framework, establishing specialized expert units, and implementing modern informational and forensic technologies. Special attention is paid to organizational and legal aspects as well as practical challenges in conducting expert activities during wartime.

Keywords: *forensic military examination, criminalistics, war crimes, military offenses, evidence, martial law, military equipment, armaments.*

Постановка проблеми. Судова військова експертиза є відносно новим, проте таким, що стрімко розвивається, напрямом судово-експертної діяльності в Україні. Її актуальність істотно зросла у зв'язку з широкомасштабною агресією Російської Федерації проти України та необхідністю всебічного забезпечення законності у сфері оборони, військового управління та діяльності Збройних Сил України. На сучасному етапі судово-військова експертиза не лише сприяє розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою службою та воєнними злочинами, але й виконує стратегічну функцію — забезпечує формування належної доказової бази у контексті міжнародно-правової відповідальності держави-агресора.

Попри наявність нормативних і методичних основ, судово-військова експертиза стикається з рядом проблем: відсутність єдиних стандартів, складність технічної оцінки тактичних дій військових частин (підрозділів), обмеженість доступу експертів до секретної інформації, недосконалість механізмів взаємодії між органами слідства, прокуратури та військового управління.

Формулювання цілей статті. Аналіз сучасного стану судової військової експертизи, визначення ключових окремих проблем та перспективи удосконалення судово-військової експертизи як системного інструменту кримінального процесу у сфері оборони.

Виклад основного матеріалу.

Деякі особливості судової військової експертизи.

До 2015 року військові експертизи науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України не проводилися. Зазначена експертиза була введена в дію наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5. Судова військова експертиза — це форма спеціального дослідження об'єктів, процесів і явищ військової діяльності з розміщення встановлених фактичних даних, які є важливими для розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Вона призначена на визначення правомірності та наслідків дій або бездіяльності посадових осіб військових формувань у рамках дотримання нормативних вимог і бойових завдань. Це дослідження має багатогранний характер і охоплює як матеріальні докази, так і комплексну оцінку основної бойової діяльності, документів та поведінки військовослужбовців.

Об'єктом є матеріальні носії доказової інформації, які зібрані й надані слідчим або судом на судову військову експертизу. [1]

Зазвичай, серед іншого, об'єктами експертизи стають документи, що створені у військовій організаційній структурі шляхом документування управлінської інформації, в яких фіксується інформація про управлінські дії, з дотриманням установлених правил. Проте не беруться до уваги те, що основною формою діловодства у Збройних Силах України є електронна.

Документування управлінської інформації у Збройних Силах України здійснюється в електронній формі із застосуванням електронного цифрового підпису, електронної печатки та електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації в паперовій формі, якими визнаються:

документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом;

електронні документи, що не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону;

документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства оборони України.

До електронних документів, підписаних (погоджених) із застосуванням електронного цифрового підпису або засвідчених електронною печаткою, вимагати відтворення візуального підпису або відбитка печатки незалежно від особливостей оформлення документів не допускається.

Проходження в діловодстві Збройних Сил України одного і того самого документа в електронній та паперовій формі не допускається[1].

[1] Цит. за: Інструкція з діловодства у Збройних Силах України. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 31 січня 2024 № 40. Пункт 1.2

Переважна більшість матеріалів кримінальних проваджень містять документи (копії документів) в паперовому вигляді. Зазначене напряму впливає на повноту наданих на дослідження об'єктів дослідження та обґрунтованість результатів дослідження.

Окремо слід відзначити інші причини відсутності у експерта релевантних об'єктів дослідження під час оцінювання дій чи бездіяльності військових посадових осіб, що впливають на хід операцій або бойових (спеціальних) дій. Зокрема, у судових експертів нерідко відсутні відомості про тактичну обстановку, створену противником (у тому числі із застосуванням засобів радіоелектронної боротьби, безпілотних літальних апаратів тощо). Такі дані потребують належного документування та надання експерту як окремих об'єктів дослідження.

Не менш важливим є проведення оцінки технічного стану військової техніки та озброєння, а також впливу завданих пошкоджень на зміну їх тактико-технічних характеристик. У цьому контексті результати бойового застосування озброєння, засобів протиповітряної оборони, радіоелектронної боротьби, безпілотних літальних апаратів, логістичних рішень тощо є ключовими для всебічного дослідження предмета судово-військової експертизи.

Отже судова військова експертиза повинна ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує криміналістичні методи з військово-тактичними та технічними дослідженнями. Зокрема, для визначення характеру та походження пошкоджень військової техніки застосовуються балістичні, трасологічні та технічні методи поряд із тактичною оцінкою обстановки. Такий підхід забезпечує всебічне встановлення обставин подій, їх наслідків і правову оцінку дій залучених осіб.

Законодавча база, що регулює судово-військову експертизу в Україні, насамперед спирається на Закон «Про судову експертизу» від 1994 року з подальшими змінами та нормативно-правовими актами, розробленими з урахуванням воєнного стану. Особливо важливо приділити дотриманню процедур, які гарантують об'єктивність, незалежність і кваліфікованість експертних висновків, що мають критичне значення в умовах ведення бойових дій. [2]

Таким чином, судово-військова експертиза є невідомою складовою системою кримінального правосуддя в Україні, яка забезпечує комплексний аналіз військової діяльності у кримінальних провадженнях, захист правових і законних інтересів учасників конфлікту та підвищення верховенству права у сфері оборони та безпеки держави.

Дослідження на основі спеціальних знань. Судово-військова експертиза суттєво відрізняється від класичних криміналістичних експертиз своїм комплексним міжгалузевим характером. Вона інтегрує декілька сфер знань і практик у єдиний системний підхід, який включає:

кримінальне право та процес — регламентування розслідування військових кримінальних правопорушень, оцінка доказів і дотримання вимог процесуального законодавства.

військове право та статутні норми — оцінка поведінки військовослужбовців з урахуванням положень військових статутів, наказів і повноважень;

оперативно-стратегічну, оперативну, тактичну, технічну та спеціальну військову підготовку для аналізу результатів діяльності структур (підрозділів), принципів управління військами, планування та ведення операцій, бойових (спеціальних) дій;

сучасні інформаційні технології та засоби зв'язку — дослідження цифрових доказів, систем управління і зв'язку, програмного забезпечення та технічних рішень, що застосовуються у військовій сфері.

На відміну від звичайних криміналістичних експертиз, які часто фокусуються на окремих технічних чи доказових аспектах (почеркознавство, трасологія, судмедекспертиза), судова військова експертиза вимагає поєднання знань не тільки з криміналістики, а й специфіки військової служби, операцій (бойових дій) і міжнародного гуманітарного права. Вона має справу із специфічними об'єктами, такими як військова техніка, озброєння, оперативні (бойові) документи, організація управління та взаємодія військових підрозділів під час виконання оперативних (бойових) завдань, що потребує більш широких компетенцій та інтегрованого підходу.

Для вирішення зазначеної проблематики доцільним є розширення практики застосування спеціальних знань, у тому числі через залучення органами досудового розслідування висококваліфікованих фахівців відповідних спеціальностей та спеціалізацій.

При залученні сторонніх фахівців до проведення судово-військових експертиз існують суттєві ризики, а також заходи-запобіжники для їх мінімізації.

Основні ризики:

правова невизначеність статусу сторонніх фахівців. Відповідність чітких норм щодо їхнього залучення може привести до визнання своїх висновків недопустимими доказами в суді. Часто відсутня формальна атестація, критерії кваліфікації, контроль якості роботи, що знижує довіру до експертизи;

перевищення компетенції або недотримання процедури. Сторонні фахівці можуть самостійно збирати матеріали, обирати дані для дослідження чи вирішувати питання за межами своїх повноважень, що порушує процесуальні вимоги і шкодить результатам;

дослідження інформації та об'єктів дослідження в окремих випадках зумовлені особливостями роботи з відомостями з обмеженим доступом;

проблеми із допустимістю доказів через процедурні порушення під час залучення фахівців, що особливо критично у кримінальних провадженнях із суворими вимогами до доказової бази. [3]

Кваліфікаційні та технічні обмеження можуть призвести до помилок у висновках, знизити їх якість та допустимість.

Запобіжники та рекомендації:

дотримання нормативного регулювання процедур залучення сторонніх фахівців із визначенням їх статусу, прав і обов'язків, процедур контролю та оцінки кваліфікації;

підвищення кваліфікації для забезпечення професійної компетентності судових експертів і підвищення якості експертних висновків;

контроль за дотриманням процесуальних і вимог нагляд за діяльністю залучених спеціалістів, аби не порушувалися строки та норми оформлення результатів;

обмеження повноважень фахівців щодо самостійного визначення матеріалів, об’єктів дослідження та методик без узгодження із слідством чи судом.

Таким чином, залучення сторонніх фахівців може суттєво розширити спектр застосування спеціальних знань у судовій військовій експертизі, але водночас потребує чітких правових гарантій і належного контролю для уникнення ризиків, що загрожують допустимість і якість доказової бази в процесі досудового розслідування та судового розгляду.

Нормативно-правове регулювання судово-військової експертизи

Базується на комплексі українських законів і міжнародних нормах, що створюють правову основу для її провадження. Основу складають:

Конституція України, яка гарантує основні права і свободи громадян, виключно із судовим захистом і правом на справедливий суд;

Кримінальний кодекс України та Кримінально-процесуальний кодекс України, які регламентують порядок розслідування військових злочинів і процедури залучення експертів;

Закон України «Про судову експертизу», який визначає правові, організаційні та процедурні засади судово-експертної діяльності в країні;

Закон України «Про оборону України» та дисциплінарні статути Збройних Сил України, що регламентують військову службу, дисципліну й накази;

Міжнародне гуманітарне право, зокрема Женевські конвенції і звичаєві норми, що регулюють правила ведення воєнних дій та права учасників конфлікту;

Стандарти НАТО (STANAG) щодо планування та управління військами, що є орієнтиром для української військової практики у відповідності до партнерства з Альянсом;

Внутрішні накази Міністерства оборони та Міністерства юстиції, що передбачає порядок проведення експертизи, організаційні стадії та контроль якості.

Особливістю правового поля у воєнний час є підвищена оперативність рішень, дотримання режиму секретності та забезпечення безпеки, але й висуває додаткові вимоги до процедур судової військової експертизи.

Актуальною проблемою є ігнорування відмінності між поняттями «ВОЄННИЙ» та «ВІЙСЬКОВИЙ» у правозастосовній та експертній практиці. Нерідко у службових документах та процесуальних рішеннях фіксуються термінологічні підміни, коли поняття «ВОЄННИЙ СТАН» помилково замінюється на «ВІЙСЬКОВИЙ СТАН», а «ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ» не розмежовуються з «ВІЙСЬКОВИМИ ЗЛОЧИНАМИ». Такі помилки мають не лише лінгвістичний, а й правовий характер, оскільки впливають на визначення процесуальних повноважень, підслідності та обсягу спеціальних знань, що застосовуються.

Додаткові труднощі виникають у зв'язку з тим, що чинна редакція завдання судової військової експертизи (спеціалізація 16.1 — «військові дослідження») нерідко використовується органами досудового розслідування для постановлення рішень щодо проведення експертизи стосовно діяльності військовослужбовців іноземних держав, зокрема держави-агресора. При цьому не враховується принципове нормативне розмежування між оцінкою дій військовослужбовців Збройних Сил України та юридичною оцінкою дій військового персоналу іншої держави, що належить до сфери міжнародного гуманітарного права та кваліфікації воєнних злочинів, а не військових правопорушень.

Свої корективи вносить в питання, які сьогодні розглядаються, підслідність злочинів, що в Україні визначає, який орган (Національна поліція, ДБР, СБУ, НАБУ тощо) має право розслідувати конкретне кримінальне провадження. Підслідність встановлюється на підставі ряду критеріїв, таких як територія вчинення злочину, статус винного, вид злочину та інші.

Підслідність – це врегульована законом сукупність ознак кримінального провадження, на підставі яких конкретне кримінальне провадження підлягає розслідуванню тим чи іншим органом досудового розслідування. Саме правила про підслідність обумовлюють правильний розподіл кримінальних проваджень як між окремими органами досудового розслідування, так і між окремими підрозділами в одному органі досудового розслідування.

Через сьогоднішню редакцію визначення завдання військової експертизи (спеціалізація 16.1 – Військові дослідження) нерідко зазначеними вище органами виносяться постанови щодо дослідження діяльності суб'єктів держави – агресора. При цьому не враховані поняття «воєнні злочини» та «військові злочини». Проблематика полягає, зокрема, у залученні військового експерта до дослідження

дій, які не мають ознак військових злочинів та не відносяться до військової сфери, що призводить до порушення принципів належної спеціалізації та процесуальної допустимості експертного висновку.

Офіс Генерального прокурора України на своєму сайті дає відповідь чим відрізняється воєнний злочин від військового:

Воєнні злочини — це порушення міжнародних законів та звичаїв війни, які здійснюються під час війни.

Військові злочини — це кримінальні правопорушення проти порядку несення або проходження військової служби армії окремої країни, вчиняються незалежно від того є війна, чи ні[1].

Офіс Генпрокурора за підтримки партнерів розробив такі методичні документи:

«Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина»;

«Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування».

Стаття 216 Кримінального процесуального кодексу України регулює питання підслідності — тобто визначає, який орган досудового розслідування уповноважений розслідувати певні категорії кримінальних правопорушень. Ця стаття визначає, кому саме (Національній поліції, ДБР, НАБУ, СБУ, податковій міліції тощо) належить повноваження розслідувати конкретні види злочинів. Підслідність визначає, хто розслідуватиме справу. Це дозволяє уникати дублювання, конфлікту повноважень і забезпечує ефективність досудового слідства[2].

Науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України впродовж останніх років працюють над удосконаленням методик проведення судово-військової експертизи, зокрема з урахуванням військових знань, технологічних новацій та міжнародних стандартів, що також регламентує правове поле та підвищує якість експертних висновків.

Методичні проблеми судово-військової експертизи

Уніфіковані методики. Судова військова експертиза в Україні перебуває в стадії активного розвитку. Триває підготовка спеціалізованих методичних документів, однак на практиці експерти й надалі змушені адаптувати загальні криміналістичні методики, які не повною мірою враховують специфіку військової сфери. Важливе значення мають військові статути та бойові настанови як додаткові джерела регламентації і практичного досвіду. Водночас поступове впровадження міжнародних стандартів, зокрема стандартів НАТО (STANAG), сприяє формуванню уніфікованих підходів до проведення таких досліджень.

[1] https://war.gp.gov.ua/crimes.html

[2] Кримінальний кодекс України. Стаття 401.

Недостатність науково-методичного забезпечення є суттєвим бар'єром для формування об'єктивних і відтворюваних висновків, а також для забезпечення належної якості судових експертиз. Це зумовлює необхідність удосконалення судово-правового регулювання судово-експертної діяльності та розроблення уніфікованих методичних рекомендацій, що нормативно ґрунтуються на комплексному поєднанні криміналістичних і військово-технічних знань. Наукова спільнота й практичні експерти наголошують, що такий підхід є критично важливим для ефективного функціонування судово-військової експертизи, особливо з урахуванням викликів воєнного стану та умов активних бойових дій.

Ідентифікація військової техніки та доказів

Ідентифікація військової техніки та доказів у судово-військовій експертизі є єдиною з найбільш складних завдань через спектр об'єктів та специфіку їхнього дослідження. Особливу складність викликають такі напрямки:

безпілотні літальні апарати, зокрема FPV-дрони, та засоби радіоелектронної боротьби, які представляють собою складні технічні системи із спеціалізованими елементами, що потребують знання сучасних технологій і методів радіоелектронної протидії;

озброєння як західного, так і радянського стандартів, що має суттєві відмінності в конструкції, матеріалах і тактико-технічних характеристиках, що ускладнює їх ідентифікацію та аналіз;

боєприпаси різних країн-виробників із різноманітними маркуваннями, складом ефектів та ефектами застосування, що потребує застосування спеціальних криміналістичних та токсикологічних методів дослідження;

цифрові докази з бойових платформ включають, які дані із засобів комунікації, навігації, системи управління та збору розвіданих, і вимагають використання інформаційних технологій і криптографії [4].

Унаслідок бойових дій доказові матеріали часто є пошкодженими або фрагментарними, а їх збір ускладнюється необхідністю дотримання належних процесуальних стандартів та створює ризик втрати важливої інформації. Тому дослідження військової техніки та інших матеріальних доказів потребує комплексного підходу, що поєднує криміналістичні, інженерні, технічні та інформаційні методи з урахуванням специфіки збройного конфлікту.

Такий багатоплановий та інтегрований підхід забезпечує максимально точну ідентифікацію військової техніки та доказів, необхідну для встановлення об'єктивної картини подій у ході судового розгляду військових злочинів.

Підготовка кадрів. Підготовка кадрів для судової військової експертизи є найважливішою складовою ефективного функціонування цієї системи. Пропонуються основні напрями формування кваліфікованих фахівців:

формування кадрового резерву, що дозволяє оперативно залучати окремих спеціалістів у разі потреби, що забезпечує безперервність експертної діяльності;

підготовка експертів у військових навчальних закладах, що забезпечують фундаментальні знання з військової справи та військового права, а також формують методологічні основи експертної діяльності;

розробка та впровадження спеціальної навчальної програми на базі Міністерства юстиції та Міністерства оборони України, які спрямовані на підвищення професійної кваліфікації судових військових експертів, з урахуванням сучасних викликів та технологій;

участь у міжнародних тренінгах і семінарах, що дозволяє впроваджувати передовий досвід, підтримувати відповідність міжнародним стандартам, зокрема стандартам НАТО, та зміцнювати співпрацю з міжнародними партнерами.

Завдяки таким комплексним заходам можна забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів, які відповідають вимогам сучасної судової військової експертизи в умовах воєнного стану та збройного конфлікту.

Висновок. Судова військова експертиза перебуває у стадії активного формування та становлення як окрема спеціалізована галузь судово-експертної діяльності. Її подальший розвиток визначається практичними потребами воєнного часу, науковим супроводом та удосконаленням нормативно-правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Військова експертиза. URL: https://kndise.gov.ua/expertise/military-examinations (дата звернення: 20.11.2025)

2. Баличева А.С., Антонюк П.Є. Проблемні аспекти проведення судової експертизи в Україні в умовах воєнного стану. *Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції 29 лютого 2024 року* URL: https://jurist.net.ua/wp-content/uploads/2024/02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA2024-2.pdf. (дата звернення: 20.11.2025)

3. Григоренко Ю. Проблеми правової невизначеності статусу фахівців, залучених до проведення експертиз. URL: https://unba.org.ua/publications/10801-problemi-pravovoi-neviznachenosti-statusu-fahivciv-zaluchenih-do-provedennya-ekspertiz.html. (дата звернення: 20.11.2025)

4. Бершов Г.Є. Військова експертиза у кримінальному провадженні. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.18. (дата звернення: 20.11.2025)

УДК: 343.9:616-092.9

INVESTIGATING DEATH BY ASPHYXIA – CORRELATING SCENE FINDINGS WITH AUTOPSY RESULTS
РОЗСЛІДУВАННЯ СМЕРТІ ВНАСЛІДОК АСФІКСІЇ – КОРЕЛЯЦІЯ ДАНИХ МІСЦЯ ПОДІЇ З РЕЗУЛЬТАТАМИ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Polixenia Grecu,
Spiru Haret University, Expert
Orcid ID: **0009-0003-5075-2374**

Deaths caused by asphyxia present significant forensic challenges, as external signs are often subtle or misleading. This study examines the importance of correlating scene findings, such as ligature marks, environmental factors, or object placement, with autopsy results to determine the cause and mechanism of death.

Keywords: *asphyxia; forensic pathology; scene investigation; ligature marks; cause of death.*

Смерті внаслідок асфіксії становлять значні судово-медичні проблеми, оскільки зовнішні ознаки часто є малопомітними або оманливими. У цьому дослідженні розглядається важливість кореляції даних з місця події, таких як сліди від зв'язувальних предметів, фактори навколишнього середовища чи розташування предметів, з результатами судово-медичної експертизи для визначення причини та механізму смерті.

Ключові слова: *асфіксія; судово-медична патологія; розслідування місця події; сліди від зв'язувальних предметів; причина смерті.*

1. Introduction

Asphyxial deaths represent one of the most complex and frequently misinterpreted categories in forensic investigation. The mechanisms that lead to oxygen deprivation can vary widely, ranging from mechanical obstruction of the airways to environmental hypoxia or chemical interference with the respiratory process. Because external signs are often minimal or ambiguous, the accurate determination of cause and manner of death depends on a meticulous correlation between scene findings, autopsy results, and laboratory analyses.

In many cases, distinguishing between homicidal, suicidal, and accidental asphyxia requires a synthesis of forensic observation, medical reasoning, and toxicological evidence.

At the crime scene, the initial assessment provides essential contextual data that guide the subsequent medico-legal interpretation. The position of the body, the presence of ligatures or obstructions, environmental conditions, and the distribution of physical

traces must be carefully documented before any movement or interference occurs [5, p. 145]. The investigator must determine whether the scene configuration is consistent with the hypothesized mechanism of death. For instance, in hanging cases, the height of suspension, knot placement, and type of support structure are crucial in evaluating whether self-suspension was possible or whether external assistance was involved. In cases of suspected strangulation, the detection of defensive wounds, disturbed surroundings, or signs of struggle may suggest the intervention of another person.

The forensic pathologist's role begins with a detailed external examination of the body, noting skin markings, discolorations, or petechial hemorrhages that may indicate obstruction of venous return or airway compression. The pattern and depth of a ligature mark can reveal information about the type of material used, the position of the knot, and the amount of force applied.

However, the absence of visible marks does not exclude asphyxia. In smothering or choking cases, minimal or no external signs may be present, which makes internal examination critical. The autopsy must include careful dissection of neck structures, inspection of the laryngeal cartilages, hyoid bone, and soft tissues for hemorrhage or fracture, as well as examination of thoracic organs for congestion or pulmonary edema.

Environmental and circumstantial evidence often play a decisive role in determining the manner of death. In cases of carbon monoxide poisoning, the detection of combustion sources or enclosed spaces supports the toxicological finding of elevated carboxyhemoglobin levels.

In confinement or entrapment scenarios, investigators must assess oxygen depletion and carbon dioxide accumulation as possible causes of hypoxia. Similarly, deaths due to positional asphyxia or mechanical restraint, often observed in custody or accident contexts, require the reconstruction of body posture and the evaluation of compressive forces to understand the mechanism of suffocation.

The integration of forensic pathology and crime scene investigation creates a continuous feedback process in which medical and physical evidence reinforce one another. The pathologist's observations can explain anomalies at the scene, while the investigator's reconstruction provides context for medical findings. For example, the discovery of a ligature at a scene may gain significance only after autopsy confirms compatible pressure marks and soft tissue hemorrhages [6, p. 67].

Conversely, when medical findings suggest asphyxia without visible mechanical cause, scene examination may reveal environmental factors such as poor ventilation, gas leaks, or chemical vapors.

Ultimately, the investigation of asphyxial deaths requires a multidisciplinary approach grounded in scientific precision and interpretive balance. Each piece of evidence, from the microscopic hemorrhages in the conjunctiva to the pattern of dust displacement on the floor, contributes to the reconstruction of the death event [7, p. 56].

The correct classification of the manner of death has profound judicial implications, as misinterpretation can lead to wrongful conclusions regarding homicide, suicide, or accident.

2. The forensic investigation process in asphyxial deaths

The investigation of deaths caused by asphyxia begins at the scene, where the first and most critical observations are made. Every element within the environment can contribute to reconstructing the sequence of events that led to the deprivation of oxygen.

Forensic investigators must approach the scene with the understanding that asphyxial deaths may be deceptive in appearance, what seems like a suicide by hanging may conceal homicide, while an apparently accidental suffocation may result from restraint, neglect, or intoxication. Therefore, documentation, preservation, and interpretation of physical evidence are paramount from the earliest stages of investigation.

At the scene, investigators must perform a thorough visual examination before moving or disturbing the body. The position of the corpse, the condition of the surroundings, and the presence of objects capable of causing obstruction or compression must be carefully noted. In cases of hanging, attention is paid to the suspension point, the type of ligature material, knot position, and body posture.

These details allow the reconstruction of whether full or partial suspension occurred. In suspected strangulation, the absence of a suspension point, the presence of broken furniture, or signs of struggle such as overturned objects or scattered items can indicate resistance. Smothering cases often leave minimal external evidence; however, items like pillows, plastic bags, or soft materials near the face of the deceased may suggest obstruction of the airways.

Photography and diagrammatic documentation are indispensable at this stage. The body, scene, and all relevant artifacts must be captured from multiple angles and distances to preserve the configuration of the event. Measurements of ligatures, distances to suspension points, and environmental conditions, such as temperature, lighting, and ventilation, should be recorded meticulously. Investigators also collect trace evidence, including fibers from ligatures, hair, and biological samples like blood or saliva, which can later be matched through DNA or chemical analysis [9, p. 65].

Once the scene has been documented, attention shifts to the external examination of the body before autopsy. The forensic investigator, often in coordination with the pathologist, looks for skin markings, abrasions, bruises, or patterned injuries that might correspond to applied pressure or contact with objects. In strangulation cases, fingernail marks, linear abrasions, and contusions on the neck are significant indicators of manual force [4, p. 104]. The coloration of the skin, particularly cyanosis or the presence of

petechial hemorrhages in the eyes and mucous membranes, provides evidence of venous obstruction and pressure effects.

The autopsy represents the pivotal stage of asphyxia investigation. The pathologist begins with a detailed external inspection and proceeds to a systematic dissection of the neck structures, thoracic organs, and airways. The examination of the hyoid bone, thyroid cartilage, and surrounding soft tissues is essential to identify fractures, hemorrhages, or tearing consistent with strangulation [8, p. 52]. The lungs are inspected for congestion, edema, or emphysema, while the brain may exhibit signs of hypoxic swelling. Blood samples are taken for toxicological testing, as the presence of substances such as alcohol, sedatives, or carbon monoxide can influence both the mechanism and interpretation of death.

Chemical analysis provides indispensable confirmation in specific cases of asphyxia. In carbon monoxide poisoning, the bright red coloration of livor mortis and blood results from high carboxyhemoglobin saturation, which can be quantified in the laboratory. Cyanide poisoning produces similar internal signs but can be distinguished chemically. In confined-space deaths or industrial accidents, analysis of air samples and tissue gases can confirm the inhalation of toxic or oxygen-displacing substances.

Throughout the investigation, coordination between the scene investigator and the forensic pathologist is continuous. Findings from the autopsy are cross-referenced with those from the scene to verify the consistency of evidence.

Finally, the toxicologist's role is crucial in elucidating complex cases where chemical asphyxiants are involved. Substances such as carbon monoxide, hydrogen sulfide, cyanide, or volatile solvents interfere with oxygen uptake or utilization at the cellular level. Their detection requires sophisticated analytical methods such as gas chromatography–mass spectrometry (GC-MS) or spectrophotometric assays. Interpretation must consider postmortem redistribution and the effects of putrefaction, which may alter concentration levels.

3. Correlating scene findings with autopsy results

The correlation between crime scene findings and autopsy results represents the most critical stage in the forensic investigation of asphyxial deaths. Isolated evidence, whether physical, environmental, or medical, rarely provides sufficient grounds for a definitive conclusion. Instead, the integration of both investigative perspectives allows for a coherent reconstruction of the events that led to death [3, p. 46].

This collaboration ensures that interpretations are based not merely on isolated signs but on a complete synthesis of the scene configuration, the position and condition of the body, and the pathological findings revealed during autopsy.

At the scene, investigators often encounter indicators that suggest a mechanism of asphyxia, but their significance can only be confirmed through autopsy. For example, in

cases of hanging, the presence of a ligature and suspension point may initially point toward suicide. However, if the autopsy reveals internal neck injuries inconsistent with the position of the knot or the type of ligature, a staged homicide must be considered. Similarly, in manual strangulation, the distribution of abrasions or contusions on the neck may appear symmetrical, but the depth and internal hemorrhages observed during dissection can confirm the direction and intensity of applied force [10, p. 51].

The analysis of petechial hemorrhages, lividity, and cyanosis provides a link between the external environment and physiological processes. Petechiae found in the conjunctiva, eyelids, or oral mucosa are classic indicators of increased venous pressure and obstructed circulation. When these are correlated with congestion and edema of the lungs or brain observed at autopsy, the findings strongly support mechanical asphyxia. Conversely, the absence of petechiae in conjunction with elevated carboxyhemoglobin levels may redirect suspicion toward chemical asphyxia caused by inhalation of toxic gases [2, p. 87]. Thus, each physical trace or physiological sign becomes meaningful only when viewed within a multidisciplinary interpretive framework.

Environmental factors also play a decisive role in this correlation. The condition of the surroundings, such as ventilation, gas appliances, or carbon monoxide sources, can validate or contradict toxicological findings.

In cases of carbon monoxide poisoning, the pathologist's identification of cherry-red lividity and blood coloration gains full significance only when the investigator documents a nearby fire source, vehicle exhaust, or enclosed space. Similarly, in deaths by suffocation due to entrapment or positional restraint, the position of the body and the spatial configuration of the environment must correspond to the compressive patterns and hypoxic signs revealed at autopsy [11, p. 121].

Another critical aspect of correlation involves the interpretation of defensive injuries and scene disruption. The presence of scratches, bruises, or fractured fingernails on the victim, together with evidence of overturned furniture or displaced objects, strongly suggests a struggle. When the autopsy confirms internal hemorrhages in neck tissues, broken hyoid bone, or respiratory tract trauma, the combined data support a diagnosis of homicidal asphyxia. Conversely, the absence of such findings, combined with evidence of isolation or psychological distress at the scene, may indicate suicide.

The correlation between toxicological results and environmental findings is equally essential. In suspected chemical asphyxia, such as cyanide or hydrogen sulfide exposure, the pathologist's detection of characteristic organ discoloration or cellular hypoxia must be matched with the investigator's discovery of industrial residues, cleaning agents, or open chemical containers.

Communication between the forensic investigator and the medical examiner must therefore be ongoing and structured. Joint reviews of photographs, sketches, and autopsy images allow both experts to clarify inconsistencies and reinforce hypotheses.

For example, if lividity patterns suggest a body position different from that found at the scene, the investigator may re-evaluate whether postmortem movement occurred [1, p. 102]. Conversely, if the pathologist notes injuries inconsistent with a supposed fall or entrapment, the investigator may need to expand the inquiry to potential assault scenarios.

In complex cases, particularly those involving partial decomposition, fire damage, or multiple injuries, advanced imaging technologies such as postmortem CT (PMCT) or MRI can support the correlation process. These techniques allow visualization of internal structures without dissection, preserving fragile evidence and facilitating comparison with scene documentation.

Ultimately, the strength of any asphyxia investigation lies in the coherence between scene reconstruction and medical findings. When the physical evidence and pathological signs converge, the conclusion regarding cause and manner of death becomes scientifically robust and legally defensible.

4. Conclusions

The investigation of deaths caused by asphyxia remains one of the most intricate and sensitive areas of forensic science. The subtlety of external signs, the variability of mechanisms, and the frequent manipulation of scenes require an exceptionally careful and multidisciplinary approach. Success in these investigations depends not only on scientific precision but also on the investigator's ability to synthesize physical, environmental, and medical evidence into a single coherent explanation of the death. The correlation between crime scene findings and autopsy results forms the cornerstone of this process, transforming isolated observations into verifiable and legally sound conclusions.

Every asphyxial case demands the simultaneous application of forensic rigor and medico-legal expertise. The forensic investigator's meticulous scene documentation provides the contextual framework within which the medical examiner interprets physiological findings. Ligature marks, body positioning, and environmental conditions gain meaning only when analyzed in light of internal injuries, tissue changes, and toxicological data. This dynamic exchange ensures that each piece of evidence is evaluated not in isolation but as part of a comprehensive system that reveals the true mechanism of death.

The collaboration between disciplines is not merely procedural, it is epistemological. Forensic truth arises from the intersection of observation, experimentation, and logical inference. A pathologist's discovery of hemorrhage or airway obstruction must correspond with the investigator's reconstruction of the scene; otherwise, conclusions remain speculative. Likewise, the detection of toxic gases or chemical inhibitors must be validated by environmental and situational evidence.

Through this reciprocal process, both the medical and investigative perspectives converge toward the same factual truth.

Modern forensic technology continues to enhance the precision of asphyxia investigations. Postmortem imaging, molecular autopsy, and advanced toxicological screening enable the detection of otherwise invisible lesions or substances. These innovations strengthen the reliability of correlations between external and internal evidence, reducing the risk of diagnostic or interpretive error. However, technology remains subordinate to human expertise, the judgment, training, and integrity of the investigator and pathologist remain irreplaceable in interpreting the meaning of complex evidence.

Beyond its scientific dimension, the correct investigation of asphyxial deaths has profound judicial and ethical implications. Misclassification of the manner of death can result in grave miscarriages of justice, either by concealing homicide or by wrongfully attributing criminal intent. Therefore, the guiding principle of every investigation must be objectivity, transparency, and adherence to scientific standards. Every conclusion should emerge not from assumption or visual impression but from the verified alignment of data gathered through observation, autopsy, and laboratory analysis.

In conclusion, investigating death by asphyxia is both a science and a discipline of reasoning. It requires the careful integration of empirical evidence with interpretive logic, balancing physical reality with medical interpretation. When the correlation between scene findings and autopsy results is achieved with precision and collaboration, forensic experts can reconstruct not only how death occurred but also why it occurred, offering the judicial system a clear, scientifically validated narrative.

REFERENCES:

1. Cârjan, Lazăr, Pătru, Alina Daniela, Criminalistics: Course in IFR Technology, Romania de Mâine Foundation Publishing House, Bucharest, 2013, 246 p.
2. DiMaio, V. J. M., DiMaio, D., Forensic Pathology (2nd ed.), CRC Press, Boca Raton, 2001, 592 p.
3. Karch, S. B., Drug Abuse Handbook (2nd ed.), CRC Press, Boca Raton, 2008, p. 816.
4. Madea, B. (Ed.), Handbook of Forensic Medicine, Wiley-Blackwell, Chichester, 2014, 730 p.
5. Pătru, Alina Daniela, Beyond the visible. Microscopic techniques in forensic science, Sitech Publishing House, Craiova, 2025, 188 p.
6. Pătru, Alina Daniela, Bloodstains. Identification, pattern analysis and judicial relevance, Sitech Publishing House, Craiova, 2025, 214 p.

7. Pătru, Alina Daniela, Crime scene investigation. Theoretical foundations and modern forensic practices, Sitech Publishing House, Craiova, 2025, 198 p.
8. Pătru, Alina Daniela, Criminalistics, Sitech Publishing House, Craiova, 2024, 207 p.
9. Pătru, Alina Daniela, Scenes of violence. Trace analysis and crime reconstruction, Sitech Publishing House, Craiova, 2025, 232 p.
10. Saukko, P., Knight, B., Knight's Forensic Pathology (4th ed.), CRC Press, Boca Raton, 2016, 680 p.
11. Spitz, W. U., Spitz, D. J., Spitz and Fisher's Medico-legal Investigation of Death: Guidelines for the Application of Pathology to Crime Investigation (5th ed.), Charles C. Thomas Publisher, Springfield, 2020, 768 p.

UDK 343.9

PRAWNO-KRYMINOLOGICZNE ASPEKTY SHARENTINGU
LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF SHARENTING

dr Barbara Jelonek – Zacha
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego
Orcid ID: 0000-0001-8736-8382

Abstrakt

W literaturze przedmiotu sharenting określa się jako udostępnianie w mediach internetowych informacji o dzieciach przez ich rodziców lub opiekunów, w szczególności zdjęć oraz danych umożliwiających identyfikację. Sharenting to termin utworzony poprzez zestawienie słów sharing (udostępnianie) oraz parenting (rodzicielstwo) i odnosi się do publikowania przez rodziców treści dotyczących dzieci w przestrzeni cyfrowej – zdjęć, filmów, danych osobowych czy opisów sytuacji z życia rodzinnego. Współcześnie postrzegany bywa jako naturalny element rodzicielstwa online, ale literatura podkreśla także ryzyko psychologiczne, prawne i związane z przyszłą tożsamością cyfrową dziecka. Współczesny polski system prawny nie posiada jednak jednolitej regulacji odnoszącej się bezpośrednio do sharentingu, co budzi pytania o jego zdolność do reagowania na dynamiczne zjawiska cyfrowe. Niniejsze opracowanie jest przyczynkiem do szerszej dyskusji o tym czym jest to zjawisko, jakie kampanie edukacyjne w tym zakresie prowadzone są w Polsce, jakie polskie przepisy prawne w tym zakresie obowiązują oraz jakie cechy kryminologiczne i wiktymologiczne towarzyszą temu zjawisku.

Słowa kluczowe: sharenting, prawo karne, kryminologia, dziecko, rodzice

Abstract

In the scholarly literature, sharenting is defined as the practice whereby parents or legal guardians share information about children in online media, particularly photographs and identifying data. The term derives from the combination of sharing and parenting, and denotes the publication of child-related content in digital environments, including images, videos, personal data, and descriptions of family situations. Although often perceived as a natural aspect of contemporary online parenting, research highlights the psychological, legal, and digital-identity risks associated with this practice. The current Polish legal system lacks a unified regulatory framework directly addressing sharenting, which raises questions about its capacity to respond to rapidly evolving digital phenomena. This study contributes to a broader discussion by examining the essence of the phenomenon, the educational campaigns on sharenting conducted in Poland, the applicable Polish legal provisions, and the criminological and victimological characteristics associated with this practice.

Keywords: *sharenting, criminal law, criminology, child, parents.*

WPROWADZENIE

Sharenting to praktyka polegająca na umieszczaniu przez rodziców lub opiekunów materiałów dotyczących dzieci w przestrzeni internetowej – zarówno danych osobowych, jak i fotografii czy nagrań.

Sharenting to termin utworzony poprzez zestawienie słów sharing (udostępnianie) oraz parenting (rodzicielstwo) i odnosi się do publikowania przez rodziców treści dotyczących dzieci w przestrzeni cyfrowej – zdjęć, filmów, danych osobowych czy opisów sytuacji z życia rodzinnego. Sam termin określa praktykę cyfrowego dokumentowania życia dziecka, polegającą na udostępnianiu przez opiekunów materiałów w mediach społecznościowych *[1,3,6,13,16 s.165, 17 s.44]*.

W potocznym rozumieniu sharenting odnosi się do praktyki pozornie powszedniej oraz nacechowanej intencją dzielenia się radością rodzicielstwa, lecz mogącej rodzić poważne wielorakie konsekwencje [15, s. 76 i n.]. Patrząc okiem prawnika to przede wszystkim rozmaite konsekwencje prawne, zaś patrząc okiem kryminologa wiktymizacyjne. Ponadto niesie za sobą różne oddziaływania i konsekwencje społeczne, socjologiczne i przede wszystkim psychologiczne [23, s. 50-66].

Anna Majer zwraca uwagę, że sharenting jest zjawiskiem wymagającym wyważenia – z jednej strony stoi prawo rodziców do decydowania o dziecku, z drugiej konieczność poszanowania jego prywatności oraz dobra osobistego [2, s. 101-118].

W kontekście sharentingu szczególnego znaczenia nabiera umiejętne wyważenie interesów – zarówno na poziomie prawnym, jak i prywatnym. Chodzi o taki sposób publikowania treści, który nie naruszy wizerunku dziecka ani w chwili udostępnienia materiału, ani w przyszłości, gdy stanie się ono dorosłe i samo będzie decydować o swoim obrazie w sieci. Tymczasem często to właśnie perspektywa późniejszych konsekwencji zostaje przez rodziców pomijana. Choć w polskim systemie prawnym brak jest odrębnej regulacji kompleksowo odnoszącej się do sharentingu, istnieją przepisy, które mogą stanowić podstawę do rozważań nad tym zjawiskiem i jego skutkami. W niniejszym opracowaniu analizie poddane zostaną obowiązujące normy prawne mające zastosowanie do publikacji wizerunku dziecka, a także kryminologiczne aspekty związane z potencjalną wiktymizacją małoletnich wynikającą z nieświadomej lub lekkomyślnej aktywności rodziców w internecie. Tekst stanowi wstęp do szerszej refleksji nad możliwą luką legislacyjną w tym obszarze oraz próbę wskazania kierunków jej uzupełnienia. Opracowanie obejmuje przegląd literatury, analizę regulacji prawnych oraz omówienie konsekwencji społecznych i kryminologicznych związanych z praktyką sharentingu.

EDUKACJA W ZAKRESIE SHARENTINGU

Zgodnie z treścią wywiadu z naukowczynią Stacey Steinberg, będącą profesorem prawa i dyrektorem University of Florida's Center on Children and Families, zamieszczonego na stronie UNICEFu w artykule *„Co należy wiedzieć o sharentingu?"* [2,7,12] wskazuje, że sharenting obejmuje każdą formę udostępniania informacji o dziecku w przestrzeni publicznej – także poza najbliższą rodziną – co czyni z tego zjawiska praktykę szerszą niż jedynie publikowanie zdjęć. Według Steinberg pomijanie dziecka w procesie decydowania o publikacji jego zdjęć pozbawia je okazji do rozwijania kompetencji związanych z kontrolą własnego wizerunku w środowisku cyfrowym *[3,12]*. Steinberg w dalszej części wyżej wspomnianego wywiadu z pracownikiem UNICEFu podkreśliła, że kiedy rodzice czy opiekunowie udostępniają informacje o dzieciach w sieci i nie angażują w ten proces decyzyjny swoich dzieci to tracą cenną okazję, by je nauczyć czym jest i na czym polega zgoda na rozpowszechnienie swojego wizerunku [4,12].

W tym zakresie UNICEF wspierał ogólnopolską kampanię polskiego Rzecznika Praw Dziecka (dalej w tekście skrót: RPD), o nazwie *„Więcej Szacunku dla Młodego Wizerunku"* [5,7]. Materiały kampanii wskazują, że większość młodych respondentów (ok. 74%) postrzega publikowanie swojego wizerunku jako działanie niosące konsekwencje negatywne. Blisko jedna czwarta zauważa, że nauczyciele zamieszczają ich zdjęcia w sieci, a 63% badanych oczekiwałoby uprzedniego zapytania o zgodę. Można z tego wywnioskować, że że zdecydowana większość badanych nastolatków (ponad 70%) dostrzega negatywne skutki publikacji swojego wizerunku online, a część z nich podkreśla brak konsultacji decyzji o publikacji z dziećmi. Nadto kampania wskazuje, że każde zdjęcie i nagranie przedstawiające wizerunek konkretnego dziecka zostawia cyfrowy ślad na lata oraz poprzez rozpowszechnienie powoduje, że takie działanie powoduje też aktywność osób postronnych, przejawiającą się w polubieniach czy też komentarzach w social mediach [5].

Celem akcji jest zwrócenie uwagi na konieczność odpowiedzialnego utrwalania i publikowania wizerunku małoletnich. Podkreśla ona, że fotografie oraz nagrania przedstawiające dziecko należy traktować jako element jego dóbr osobistych wymagających ochrony prawnej i etycznej [5]. Poniższe zdjęcia pochodzą z tej kampanii i w ramach tego artykułu mają na celu propagowanie wartości jakie przekazane są w jej ramach a jednocześnie doskonale ilustrują problematykę rozpowszechniania wizerunku dziecka przez jego rodziców i opiekunów co jest zasadniczym celem niniejszego opracowania.

1. Infografiki z kampanii *„Więcej Szacunku dla Młodego Wizerunku"* polskiego RPD.

Źródło infografik: [5] 1.12.2025 r.

Nadto materiały polskiej kampanii RPD *„Więcej szacunku dla młodego wizerunku”* wskazują jak szkoły i placówki edukacyjne powinny obchodzić się z wizerunkiem dziecka w ramach udostępnień jego wizerunku w sieci – na podstawie zawartej na stronie internetowej Biura RPD broszury opracowano poniższą tabelę ze wskazówkami dla takich obiektów edukacyjnych [8].

Tabela 1. Zasady bezpiecznej publikacji wizerunku dzieci w szkole na podstawie wskazówek zawartych w kampanii edukacyjnej *„Więcej szacunku dla młodego wizerunku”* RPD [8]

Zasady bezpiecznej publikacji wizerunku dziecka	**Opis**
Ustalenie zasad na początku roku	Wspólnie z rodzicami i dziećmi ustal jasno reguły publikowania wizerunków – buduje to zaufanie i dobre relacje.
Uzyskanie zgody	Po otrzymaniu formalnej zgody opiekuna zapytaj również dziecko,

rodzica i dziecka	aby mogło współdecydować o swoim wizerunku.
Ocena konieczności publikacji	Zastanów się, czy publikacja jest potrzebna i jaki cel ma opublikowanie zdjęcia lub nagrania.
Unikanie kompromitujących sytuacji	Upewnij się, że materiał nie przedstawia dziecka w sposób ośmieszający lub naruszający godność.
Sprawdzenie, czy nie narusza prywatności	Przed publikacją upewnij się, że materiały nie ujawniają chronionych danych (np. imienia, nazwiska, klasy).
Odpowiedni kontekst publikacji	Publikując zdjęcia lub filmy, zadbaj o właściwy kontekst i unikaj sytuacji niejasnych lub mogących wprowadzać w błąd.
Informowanie po publikacji	Poinformuj dzieci i rodziców, gdzie i w jakim celu zdjęcia lub filmy zostały upublicznione; usuń je na prośbę.
Edukowanie uczniów	Porozmawiaj z uczniami o ostrożności w publikowaniu własnych zdjęć i danych – wyjaśnij, dlaczego to ważne.
Wdrażanie regulacji szkolnych	Opracuj i wdrażaj szkolne procedury ochrony wizerunku (w ramach Standardów Ochrony Małoletnich), tworzone wspólnie z rodzicami i dziećmi.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Broszury Kampanii „Więcej szacunku dla młodego wizerunku" RPD.

W ramach innej, ale kolejnej z wielu wartościowych i edukacyjnych kampanii realizowanych jest przez polskie Ministerstwo Cyfryzacji we współpracy z Państwowym Instytutem Badawczym NASK, opracowano, treści edukacyjne dotyczące współczesnego zjawiska cyfrowego jakim jest sharenting [9, 11]. Wspomniany ogólnopolski edukacyjny projekt „Kampanie edukacyjno-informacyjne na rzecz upowszechniania korzyści z wykorzystywania technologii cyfrowych" składa się z kilku elementów: dotyczy m.in. problematyki cyberprzemocy w sieci, zjawiska fomo, czyli lęku dzieci przed „odłączeniem" od sieci, sextingu i nagich zdjęć i innych szkodliwych treści w internecie [10].

W ramach realizacji jednego z tych działań kampanijnych a mianowicie serii „*Nie zagub dziecka w sieci*" Ministerstwa Cyfryzacji i NASK stworzono poradnik dla rodziców zatytułowany „*Sharenting i wizerunek dziecka w sieci*" autorstwa Anny Borkowskiej oraz Marty Witkowskiej. Wspomniane opracowanie ma na celu wskazać rodzicom jak rozsądnie korzystać z mediów społecznościowych oraz typuje kilka podstawowych zasad mogących wyeliminować zagrożenia związane ze sharentingiem [1]. Autorki wskazują w treści poradnika takie skutki nierozważnego publikowania zdjęć i filmów z publikacją wizerunku dziecka jak [1]:

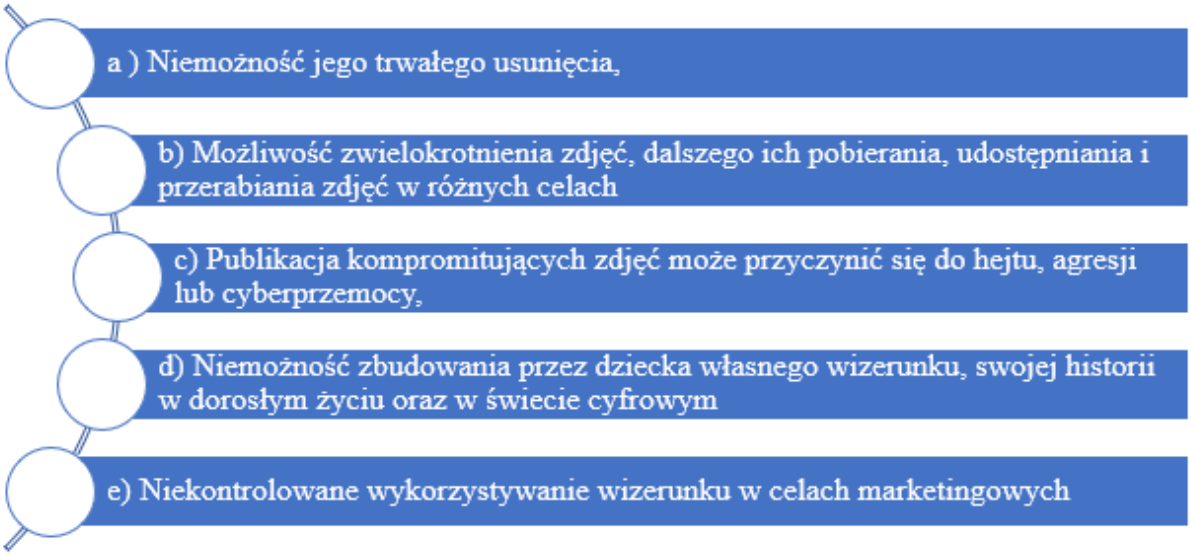

Zdecydowanie Borkowska i Witkowska wykazują, że niekontrolowana publikacja wizerunku dziecka może przynieść niespodziewane rezultaty i zagrożenia rzutujące na przyszłość dziecka i jego przyszły rozwój jak dorośnie[1].

Podsumowując powyższe kampanie i materiały edukacyjne w zakresie ochrony wizerunku dzieci, warto jeszcze przeanalizować punkt widzenia przedstawiony w artykule autorstwa Małgorzaty Kierowskiej, a konkretnie w podtytule jej artykułu, w którym zadaje pytanie czy sharenting to znak naszych czasów?. Kierowska podkreśla zarówno pozytywny i negatywny wydźwięk tego zjawiska. Jako aspekt pozytywny autorka rozumie udostępnianie za pomocą mediów społecznościowych informacji i wizerunku swoich dzieci, co dla rodziców stanowi element dokumentowania codziennych aspektów życia swoich dzieci i nawiązywania kontaktów z innymi rodzicami lub ich rodzinami, przyjaciółmi czy też ich znajomymi. Jednak obok tych korzyści wskazuje, że to beztroskie i nieograniczone udostępnianie informacji i zdjęć niesie ryzyko wielu zagrożeń o których rodzice nie mają świadomości [13,17 s. 44].

PRAWNE ASPEKTY SHARENTINGU

Polskie regulacje dotyczące sharentingu mają charakter rozproszony i funkcjonują w ramach kilku gałęzi prawa tj. prawa cywilnego, rodzinnego, karnego, administracyjnego oraz prawa autorskiego [13,16 s.170 in.]. **W niniejszym opracowaniu najważniejsze wydają się te w zakresie art.** 23–24 Kodeksu Cywilnego oraz te z zakresu Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które prezentuje w tabeli poniżej.

Regulacje te tworzą podstawę ochrony wizerunku dziecka, wskazując zarówno na konieczność poszanowania dóbr osobistych (KC), jak i na obowiązek rodziców wykonywania władzy rodzicielskiej z uwzględnieniem dobra i autonomii dziecka (KRO). Przytoczone artykuły Kodeksu cywilnego (art. 23–24 KC) stanowią fundament

prawnej ochrony dóbr osobistych, w tym wizerunku dziecka. Z kolei regulacje KRO precyzują zakres odpowiedzialności rodzica, co pozwala rozpatrywać sharenting jako działanie z obszaru sprawowania władzy rodzicielskiej [21, 22].

Analizując problematykę publikowania wizerunku dziecka w polskim ustawodawstwie należy podkreślić, iż wizerunek ten podlega wielowarstwowej ochronie, wynikającej z regulacji cywilnych, rodzinnych, karnych, autorskich oraz z przepisów o ochronie danych osobowych (dalej skrót RODO).

Tabela 2. Opracowanie własne przepisów dotyczących ochrony wizerunku dziecka na podstawie wybranych przepisów prawnych Kodeksu cywilnego (dalej skrót: KC) i Kodeksu rodzinno opiekuńczego (dalej skrót: KRO) [21, 22].

Obszar prawa	Podstawa prawna	Zakres regulacji / znaczenie
rawo cywilne i rodzinne	art. 23 i 24 KC	Art. 23 Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Art. 24§1 Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności, ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. [21,23, s. 57 i n.]
	art. 95 K.R.O	Art. 95§1 Władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw. §2 Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra. §3. Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny. §4 Rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia.
	art. 87 K.R.O	Art. 87 Rodzice i dzieci są obowiązani do wzajemnego szacunku i wspierania się [22].

W tym opracowaniu chciałabym jednak skupić się tylko na węższym zakresie tj. kodeksie cywilnym i rodzinno-opiekuńczym. Przepisy z zakresu prawodawstwa cywilnego i rodzinnego podkreślają nadrzędność dobra dziecka, wskazując, że zarówno rodzice, jak i sąd opiekuńczy mogą ingerować w sposób udostępniania wizerunku, zwłaszcza gdy naruszona może zostać godność lub prywatność dziecka. Warto jednak pamiętać o przepisach prawa karnego, które penalizują nadużycia związane z wykorzystaniem wizerunku dziecka, w tym jego seksualizację czy wykorzystanie w celu nękania zwłaszcza w erze treści generowanych przez AI. Warto także mieć na uwadze w tym zakresie również przepisy w zakresie RODO [20] podkreślają szczególny status danych osobowych dzieci, wymagając zwiększonej staranności i przejrzystości w przetwarzaniu ich wizerunku, a w razie potrzeby umożliwiając jego usunięcie – art. 17 RODO dotyczący „prawa do bycia zapomnianym" [23]. Z kolei, ostatnie wymienione przepisy to prawo autorskie, które wzmacnia autonomię dziecka przedstawionego na zdjęciu poprzez wymóg uzyskania zgody przedstawiciela ustawowego. Jest to na tyle ważne, że wskazuje, iż uzyskanie zgody jest prawnym poszanowaniem indywidualnych interesów dziecka [13, s. 204].

Wielu autorów, których publikację w niniejszym artykule przywołuję, szeroko omawia te kwestie w zakresie sharentingu i porusza możliwe rozwiązania w tym zakresie [1, 2, 3, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23]

Katarzyna Ciućkowska zauważa, że obecne rozwiązania prawne nadal nie zabezpieczają w pełni prywatności małoletnich w sytuacji, gdy rodzice publikują ich zdjęcia lub filmy. Jej wniosek prowadzi do postulatu doprecyzowania KRO poprzez jednoznaczne wskazanie obowiązku ochrony wizerunku dziecka jako elementu władzy rodzicielskiej. W tym miejscu moich rozważań i analiz prawnych, proponowane przez Ciućkowską uzupełnienia regulacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego należy uznać za korzystne dla ochrony dziecka. W tym zakresie wskazała na konkretny kierunek prawny jaki należałoby podjąć. Pokazuje ona, że regulację KRO należy w zakresie ochrony wizerunku dziecka uzupełnić o wyraźne wskazanie, że obowiązkiem rodzica lub opiekuna w ramach realizacji władzy rodzicielskiej jest również ochrona prywatności i wizerunku dziecka [13, s. 304].

Analizują wcześniej przywołane przepisy prawne i konstatacje innych autorów należy za pozytywny kierunek uznać, że ustawodawca powinien rozważyć wprowadzenie przepisów prawnych umacniających prawną ochronę wizerunku dzieci oraz jego danych osobowych w internecie, ale także wprowadzić obowiązek edukacyjny dla rodziców w tym zakresie, a także jako szerszy zabieg prawny prawodawca może rozważyć przepisy dotyczące zakazu publikacji naruszających godność i cześć dziecka. W tym miejscu warto przywołać jeszcze słowa adwokat Karoliny Marszałek członka aktualnej Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Rodzinnego Ministerstwa Sprawiedliwości,

która w sprawie sharentingu podkreśliła, że „brak takich regulacji prowadzi bowiem do sytuacji, w której dzieci uczestniczące w tworzeniu treści w mediach społecznościowych pozostają faktycznie pozbawione ochrony, narażone na nadmierną eksploatację, utratę prywatności oraz zagrożenie dla prawidłowego rozwoju psychofizycznego" [8]. Dlatego też te prawne aspekty winny być uregulowane.

KRYMINOLOGICZNE ZNACZENIE SHARENTINGU

Z punktu widzenia kryminologa sharenting może być postrzegany jako nieintencjonalne narażenie dziecka na ryzyko wiktymizacyjne. Publikowanie zdjęć oraz nagrań przedstawiających dzieci wiąże się z szeregiem potencjalnych zagrożeń o charakterze psychologicznym, społecznym i kryminologicznym [23, s. 50-66]. Z perspektywy kryminologii zwraca się uwagę m.in. na:

- ryzyko naruszenia godności i praw dziecka oraz wpływ na jego przyszłą tożsamość cyfrową [14],
- możliwość wystąpienia hejtu, cyberprzemocy lub przeróbek ośmieszających [4, 9,14],
- ułatwienie nawiązania kontaktu przez sprawców (np. grooming) [14],
- potencjalne ponowne wykorzystanie zdjęć w działalności przestępczej (oszustwa, pornografia dziecięca, deepfake) [18].

Zjawisko sharentingu zostało przeanalizowane szeroko pod względem kryminologicznym. W szczególności w tym zakresie jako największe niebezpieczeństwo jawi się wtórna wiktymizacja dziecka z uwagi na możliwość różnego wykorzystania jego wizerunku w niedookreślonym czasokresie i miejscu dalszego ujawnienia. Czasem może to nastąpić nie po opublikowaniu konkretnego posta na portalu społecznościowym od razu, lecz po wielu wielu latach i przyczynić się do społecznego ostracyzmu, wyśmiewania i hejtu [19 s. 83, 23 s. 61-66].

PODSUMOWANIE

Sharenting nie ogranicza się do publikowania zdjęć dzieci w sieci – wpływa na ich prywatność, bezpieczeństwo danych i możliwość przyszłej wiktymizacji. Analiza literatury oraz dyskusje prowadzone na zajęciach z cyberkryminologii i wiktymologii w Wyższej Szkole Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu wskazują na potrzebę wyznaczenia jasnych standardów prawnych oraz zwiększenia świadomości rodziców. Konieczne staje się stworzenie ram prawnych chroniących interes małoletnich w cyfrowej rzeczywistości oraz rozwijanie działań edukacyjnych ukierunkowanych na odpowiedzialne korzystanie z mediów społecznościowych. Wspólną konstatacją płynącą z tych dyskusji oraz przywołanych w tym opracowaniu publikacji naukowych jest potrzeba stworzenia regulacji, które wyznaczą granice ochrony praw dziecka w cyfrowej rzeczywistości wobec ciągle narastającej skali zjawiska sharentingu.

Sharenting nie sprowadza się tylko do publikacji zdjęć. To praktyka wpływająca na autonomię informacyjną dziecka, bezpieczeństwo danych i możliwość przyszłej wiktymizacji. Literatura oraz raporty wskazują na konieczność wypracowania jasnych norm prawnych oraz działań edukacyjnych adresowanych do rodziców w przyszłości.

BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA:

[1] Anna Borkowska, Marta Witkowska, Sharenting i wizerunek dziecka w sieci. Poradnik dla rodziców. NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2020.

[2] Anna Majer, Zjawisko sharentingu jako źródło refleksji nad zakresem władzy rodzicielskiej a koniecznością ochrony wizerunku dziecka, Forum Prawnicze nr 2 (86), 2025, s. 101–118.

[3] Anna Sobczak, Zjawisko sharentingu – między prawem do prywatności dziecka a aktywnością rodziców w mediach społecznościowych, Studia Edukacyjne no. 71, 2023, Poznań 2023

[4] https://archiwum.nask.pl/pl/aktualnosci/5429,NASK-ostrzega-przestepcy-tworza-coraz-bardziej-pomyslowe-oszustwa-deepfake-Bezpr.html

[5] https://brpd.gov.pl/wiecej-szacunku-dla-mlodego-wizerunku/

[6] https://hackeru.pl/sharenting-bezpieczenstwo-dzieci-w-sieci/

[7] https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/co-nalezy-wiedziec-o-sharentingu

[8] https://www.gov.pl/attachment/3d225824-431b-43de-93eb-474bb2eb7d95

[9] https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/ochrona-maloletnich-w-internecie

[10] https://www.gov.pl/web/niezagubdzieckawsieci/do-poczytania

[11] https://www.gov.pl/web/niezagubdzieckawsieci/sharenting-i-wizerunek-dziecka-w-sieci

[12] https://www.unicef.org/parenting/child-care/sharenting

[13] Katarzyna Ciućkowska, Sharenting a prywatność dziecka w świecie cyfrowym. O potrzebie uzupełnienia regulacji dotyczących ochrony prawnej dóbr osobistych dziecka, Journal of modern Science 4/58/2024, Olsztyn 2024

[14] Maciej Dębski, Jacek Pyżalski, Judyta Borchet, Halszka Witkowska, Dobre i złe wiadomości – życie online i offline a zdrowie psychiczne polskich nastolatków. Raport z badań. Fundacja Dbam o Mój Zasięg. Gdańsk 2025

[15] Magdalena Gadamska-Kyrcz, Sharenting jako jedno z niebezpieczeństw dla dzieci, Ochrona Ludności i Dziedzictwa Kulturowego Nr 3/2023, Oświęcim 2023

[16] Magdalena Reps, Prawo dziecka do poszanowania wizerunku a zjawisko sharentingu, Ars Iuridica 2023, Vol. 23, nr 2, Lublin 2023

[17] Małgorzata Kierzkowska, Sharenting – pomiędzy prawem rodzica do wyrażania siebie w mediach społecznościowych a ochroną prywatności dziecka,

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Kultura i Wychowanie nr 2(22)/2022, Warszawa 2022

[18] Projekt ustawy o ochronie małoletnich przed dostępem do treści szkodliwych w internecie, https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-ochronie-maloletnich-przed-dostepem-do-tresci-szkodliwych-w-internecie

[19] Roth Silke, Pamela Ugwudike i inni, Sharenting Risks and Harms: A Criminological Perspective, [w:] M. Walrave et al. (eds.), Sharenting Practices, Consequences and Protective Measures, Palgrave Studies in Cyberpsychology, 2025

[20] Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1781.).

[21] Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 z późn. zmianami).

[22] Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2023 r. poz. 2809, z 2025 r. poz. 897. z późn. zmianami).

[23] Wiktoria Grabalska, Rafał Wielki „Czy dzieci powinny trafiać do sieci?" Prawne i kryminologiczne aspekty zjawiska sharentingu, Prawo w Działaniu Sprawy Karne 49/2022

Dostępy online: 4.12.2025 r.

УДК 343.1

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
SPECIFICS OF INITIATING PRE-TRIAL INVESTIGATIONS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF OFFICIAL DUTIES

Оксана Пчеліна,
доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства м. Харків, Україна
Orcid ID: 0000-0003-0224-1767

Досліджено криміналістичні та процесуальні особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Проаналізовано правові підстави, порядок реагування уповноважених органів та значення різних джерел інформації для початку розслідування в окресленій категорії кримінальних проваджень.

Ключові слова: *початок досудового розслідування, кримінальне провадження, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, підслідність, підстави.*

The study examines the criminalistic and procedural features of initiating pre-trial investigations of criminal offenses in the sphere of official duties. It analyzes the legal grounds, the procedures for response by authorized bodies, and the significance of various sources of information for commencing investigations in this category of criminal proceedings.

Keywords: *initiation of pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal offenses in the sphere of official duties, jurisdiction, legal grounds.*

Початок досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності має низку криміналістичних і процесуальних особливостей. При цьому останні зумовлені як особливостями правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, так і характером самих правопорушень. Від правильного й своєчасного реагування уповноважених органів на ознаки досліджуваної категорії кримінальних правопорушень залежить не лише ефективність подальшого розслідування, а й забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Адже кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема зловживання владою чи службовим становищем, отримання неправомірної вигоди, службова недбалість, мають високий ступінь латентності, часто приховуються або маскуються під законну діяльність, що ускладнює їх виявлення та фіксацію.

У процесі початку досудового розслідування важливу роль відіграють організаційно-правові механізми, які дозволяють вчасно реагувати на повідомлення про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, забезпечити належне документування обставин учинення таких правопорушень, збереження слідової інформації та формування належної, достовірної, допустимої й достатньої доказової бази. Водночас саме на цьому етапі розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень закладається основа для подальшої об'єктивної та всебічної перевірки фактів, що мають ознаки кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. В умовах сучасних викликів, зокрема у зв'язку з трансформацією кримінального та кримінального процесуального законодавства, постійним реформуванням системи правоохоронних органів і змінами у суспільних відносинах з огляду на дію правового режиму воєнного стану, питання правильного визначення підстав для початку досудового розслідування набуває особливої ваги для забезпечення ефективності кримінального провадження.

Огляд наукової розробленості питання про початок досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності свідчить про його значну актуальність та багатогранність у сучасній юридичній науці. Дослідники (О.В. Вахрушев, В.О. Вацюк, В.І. Завидняк, М.М. Погорецький, А.В. Самодтін, автор цієї статті й інші) звертають увагу на криміналістичні та процесуальні особливості початкового етапу розслідування, акцентуючи на важливості належного реагування уповноважених органів, забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності й ефективності збору доказової бази. Особливої уваги набувають питання правового регулювання реєстрації заяв і повідомлень, визначення підстав для початку провадження, а також ролі матеріалів перевірок, ревізій, службових розслідувань та оперативної інформації у формуванні вихідних даних для розслідування. Водночас низка аспектів лишається недостатньо вирішеною у наукових працях. Серед них: точне визначення критеріїв достатності даних для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; уніфікація процедур реагування на анонімні повідомлення й їхня роль у механізмі початку досудового розслідування; забезпечення балансу між оперативністю реагування та гарантіями прав особи тощо. Окремої уваги потребує питання адаптації організаційно-правових механізмів до умов воєнного стану, коли змінюються процесуальні гарантії та розподіл компетенції між слідчими, прокурорами і судами.

Відповідно, подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на розробку чітких алгоритмів початку досудового розслідування, удосконалення законодавчого регулювання та вироблення практичних рекомендацій для підвищення ефективності кримінального провадження у сфері службової

діяльності. З огляду на що метою цієї статті є виокремлення й розкриття особливостей початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності здебільшого стосуються специфіки джерел інформації, необхідності документального підтвердження та підслідності, що впливає на швидкість та ефективність внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, серед іншого у сфері службової діяльності, згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством України розпочинається з моменту внесення відомостей про таке правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань з підстав і у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, чи винесення постанови про початок досудового розслідування згідно з п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України. Зокрема, підставами початку досудового розслідування є подані заяви, повідомлення про вчинене/вчинені кримінальне/кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності або самостійне виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального/кримінальних правопорушення/правопорушень у сфері службової діяльності.

Водночас варто зазначити, що підставами початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, в яких містяться достатні дані, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого слідчий, прокурор приймає рішення про початок досудового розслідування шляхом внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [1]. При цьому порядок прийняття, реєстрації та реагування на заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення визначено в нормативно-правових актах на підзаконному рівні.

Серед особливостей початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності слід відзначити, що анонімна заява не реєструється як підстава для відкриття кримінального провадження, а використовується лише для перевірки викладеної в ній інформації. Після проведення такої перевірки відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть бути внесені за рапортом працівника поліції, який встановив наявність ознак кримінального правопорушення на підставі даних, отриманих із відповідної заяви чи повідомлення [1]. Перелік відомостей, що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань, визначений у ч. 5 ст. 214 КПК України, а також у п. 1 глави

2 розділу І Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення [2].

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності рідко виявляються через очевидні сліди, характерні, наприклад, для насильницьких кримінальних правопорушень. Як демонструє судово-слідча практика, основними джерелами, що містять достатні дані для початку розслідування досліджуваної категорії правопорушень, є матеріали перевірок та ревізій (акти, довідки, висновки, складені державними контролюючими органами, зокрема Державною аудиторською службою, Національним агентством з питань запобігання корупції тощо), матеріали службових (внутрішніх) розслідувань, а також дані, зібрані оперативними підрозділами правоохоронних органів, наприклад, у формі рапорту про виявлення ознак кримінального правопорушення щодо отримання неправомірної вигоди, зловживання впливом і тому подібного. Крім цього, джерелами відомостей про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності слугують заяви чи повідомлення від громадян або суб'єктів господарювання, які можуть вказувати на можливі порушення у діяльності посадових осіб.

Варто підкреслити, що кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності часто маскуються під законну діяльність або супроводжуються спробами приховати факти порушень шляхом фальсифікації документів чи знищення відповідної інформації. Тому важливе значення має своєчасне реагування на будь-які сигнали про потенційні правопорушення, оперативний збір і збереження документальних доказів, а також ретельний аналіз інформації, що надходить із різних джерел.

Зокрема, матеріали перевірок і ревізій зазвичай містять детально задокументовані факти, що можуть свідчити про зловживання владою, розтрату чи привласнення майна, нецільове використання бюджетних коштів, порушення фінансової дисципліни тощо. Вони стають підґрунтям для формування обґрунтованих слідчих версій, визначення кола причетних осіб і вибору першочергових слідчих (розшукових) дій. Службові розслідування, своєю чергою, дозволяють виявити внутрішні порушення дисципліни, недотримання стандартів службової поведінки, конфлікти інтересів, а також встановити обставини, які не завжди фіксуються у зовнішній документації.

Важливим джерелом інформації є і дані, отримані оперативними підрозділами правоохоронних органів. Такі матеріали можуть містити результати негласних заходів, серед іншого спостережень, аудіо- чи відеофіксації, що, у разі їхньої належної легалізації й документального оформлення, мають вагоме доказове значення при підтвердженні фактів отримання неправомірної вигоди, зловживання впливом чи службової недбалості. Не менш важливими джерелами

відомостей про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності є заяви та повідомлення від громадян, працівників установ, суб'єктів господарювання, які безпосередньо зіткнулися з неправомірними діями службових осіб або стали очевидцями таких дій. Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, такі повідомлення підлягають обов'язковій реєстрації та перевірці, а за наявності достатніх даних – внесенню відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Особливу увагу слід приділяти і анонімним повідомленням, які, хоча й не є підставою для відкриття кримінального провадження, можуть містити цінну оперативну інформацію. Такі повідомлення використовуються для проведення попередньої перевірки, за результатами якої вже за рапортом уповноваженого працівника поліції вирішується питання про початок досудового розслідування.

Таким чином, ефективний початок розслідування у кримінальних провадженнях цієї категорії значною мірою залежить від якості й повноти зібраних вихідних матеріалів, їхньої достовірності та своєчасності фіксації. Належна організація роботи з джерелами інформації дозволяє вчасно реагувати на ознаки кримінальних правопорушень, забезпечувати збереження слідової інформації та формувати належну доказову базу.

При цьому важливу роль відіграє зміст і обсяг вихідної інформації, яка міститься в таких джерелах. Адже на початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності важливо мати достатню інформацію про службовий статус особи злочинця й її повноваження; наслідки протиправної діяльності, вид і розмір шкоди, а також причинний зв'язок між дією/бездіяльністю службової особи та цією шкодою. Особливу увагу слід приділяти не лише формальній посаді, яку обіймає особа, а й фактичному обсягу її повноважень, розподілу службових обов'язків, а також рівню доступу до ресурсів чи управлінських рішень. Від цього залежить точність визначення кола причетних осіб і можливих співучасників. Важливо також з'ясувати конкретні прояви протиправної діяльності: чи йдеться про одноразове чи систематичне порушення, чи мала місце організована форма вчинення правопорушення, чи використовувалися службові повноваження для прикриття незаконних дій. Документування наслідків діяння повинне містити деталізований опис виду та розміру заподіяної шкоди, наприклад, незаконне присвоєння майна, завдання матеріальних збитків бюджету, підрив авторитету органу чи установи, порушення норм ділової етики тощо. Окрему вагу має встановлення причинного зв'язку між діями або бездіяльністю службової особи та завданою шкодою. Це потребує ретельного аналізу ланцюга подій, оцінки рішень, прийнятих службовою особою, й їхніх наслідків. У цьому контексті доречним є використання матеріалів внутрішніх і зовнішніх перевірок, висновків спеціалістів/експертів, аудиторських звітів, а також аналізу службового листування.

Крім того, варто приділяти увагу наявності документального відображення (приміром, у договорах, актах, наказах, фінансових звітах і т. п.) механізму вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень. Саме ці документи часто містять важливу орієнтовну й доказу інформацію. Зіставлення різних документів може виявити розбіжності, спроби фальсифікації чи приховування фактів, що є підґрунтям для формування обґрунтованих слідчих версій.

З вищенаведеного помітно, що збирання вихідної інформації є важливим елементом початку досудового розслідування, а не підготовкою до нього. Цей елемент є обов'язковим для правильної кваліфікації злочинів/кримінальних проступків (зокрема, розмежування незаконного збагачення від шахрайства тощо) і вибору напрямів розслідування кримінальних правопорушень. Адже від цього насамперед залежить якість, своєчасність, оптимальність і взагалі ефективність кримінального провадження [3, с. 124]. Більше за все, тільки з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань можна використовувати такий інструментарій досудового розслідування як проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Здійснення ж досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом [2; 4, с. 262].

Єдиною невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яку можна проводити до початку досудового розслідування є огляд місця події. При цьому відомості про вчинення кримінального правопорушення, серед іншого у сфері службової діяльності, вносяться невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста. У разі необхідності «з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути:

1) відібрано пояснення;

2) проведено медичне освідування;

3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей» [2].

Згідно з ч. 1 ст. 214 і п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України законодавець, хоча й вказує на необхідність негайно розпочати досудове розслідування, дає можливість зробити це протягом 24 годин з моменту надходження/отримання відомостей про кримінальне правопорушення, зокрема у сфері службової діяльності. Водночас, керуючись положеннями ст. 214 КПК України, на слідчого, дізнавача, прокурора через 24 години з моменту внесення відомостей про вчинення кримінального

правопорушення у сфері службової діяльності покладається обов'язок надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Також слідчий, дізнавач повинні невідкладно у письмовій формі повідомити керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування й інші відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України. Якщо відомості про вчинення кримінального правопорушення у сфері службової діяльності внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань прокурором, він зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з моменту такого внесення, дотримуючись правил підслідності, передати наявні матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування [2].

Ще однією особливістю початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є визначення підслідності в таких кримінальних провадженнях. Бо, як указує Верховний Суд, «стратегічна мета інституту підслідності полягає в забезпеченні права особи на об'єктивне й неупереджене розслідування, і як результат гарантування передбаченого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права особи на справедливий суд» [5].

Зокрема, згідно зі ст. 216 КПК України кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності розслідують:

– детективи Національного антикорупційного бюро України, якщо корупційні кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності вчинено особами, наведеними в п. 1 ч. 5 цієї статті, та/чи якщо розмір предмета кримінального правопорушення згідно з п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України перевищує 500 або 5000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та/чи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України, вчинено щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 КК України або у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України;

– слідчі органів державного бюро розслідувань, у разі вчинення таких правопорушень особами, зазначеними в п. 1 і п. 2 ч. 4 ст. 216 КПК України;

– детективи органів Бюро економічної безпеки України у випадках, визначених у ч. 3 ст. 216 КПК України;

– слідчі органів безпеки, якщо «під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 328, 329, 422 КК України, будуть встановлені кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 364, 365, 366, 367, 425, 426 КК України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони

розслідуються слідчими органів безпеки, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно з цією статтею до підслідності Національного антикорупційного бюро України»;

– слідчі органів Національної поліції, якщо досудове розслідування таких правопорушень не віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування [2].

Отже, початок досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є етапом, який закладає підґрунтя для подальшого ефективного розслідування та забезпечення принципу справедливості загалом. Законодавець визначає чіткий алгоритм дій для слідчих, дізнавачів і прокурорів, наголошуючи на необхідності оперативного реагування та дотримання процесуальних строків, зокрема, щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і повідомлення відповідних органів. Особливу увагу приділено питанню підслідності, що спрямоване на забезпечення неупередженості й оперативності досудового розслідування, а також на дотримання прав людини, гарантованих міжнародними стандартами. Визначення кола органів, уповноважених розслідувати ті чи інші правопорушення у сфері службової діяльності, дозволяє уникнути дублювання функцій і забезпечує спеціалізацію, що особливо важливо в умовах збільшення кількості та складності кримінальних правопорушень. Водночас, як свідчить практика, належна організація початкового етапу досудового розслідування, своєчасне фіксування доказів, оперативна взаємодія між правоохоронними органами і дотримання процесуальних норм сприяють підвищенню ефективності розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Саме від цього етапу залежить не лише якість подальших процесуальних дій, а й результативність і ефективність кримінального провадження загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховного Суду від 30.09.2021. Справа № 556/450/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054.

3. Пчеліна О.В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 10-2. Том 2. С. 122–126.

4. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.

5. Постанова Верховного Суду від 24.05.2021. Справа № 640/5023/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253.

UDC: 159.944.4:355.48

WOJENNA TRAUMA
WAR TRAUMA

Dr. hab. Elżbieta Żywucka-Kozłowska,
professor
Orcid ID: 0000-0002-6039-5580

Streszczenie

Tekst jest próbą spojrzenia na zespół stresu pourazowego w perspektywie działań wojennych (trauma wojenna). Rozważania oparte są na przeglądzie piśmiennictwa oraz własnych doświadczeń obserwacji rozumianej jako ogląd zastanej rzeczywistości podczas wojny w Ukrainie. Inaczej widzi się określone zdarzenia w przekazach medialnych, inaczej bezpośrednio. Celem jest prezentacja tak symptomów jak i skutków traumy wojennej, w szczególności u osób, które straciły najbliższych.

Słowa kluczowe: *wojna, trauma wojenna, PTSD*

Abstract

This text is an attempt to examine post-traumatic stress disorder from the perspective of war (war trauma). The discussion is based on a literature review and personal observational experiences, understood as a view of the reality encountered during the war in Ukraine. Certain events are perceived differently in media reports than directly. The aim is to present both the symptoms and effects of war trauma, especially in people who have lost loved ones.

Keywords: *war, war trauma, PTSD*

„Każda wojna niesie ze sobą ofiary."
[*Julie Kagawa*]

Wstęp

Dwie wojny światowe , jakie miały miejsce w XX wieku na zawsze istnieją w pamięci tych , którzy je przeżyli. Minęły lata od zakończenia II wojny światowej i wydawałoby się, że nigdy już nie powtórzą się akty agresji jednego państwa wobec drugiego państwa. Jeszcze w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku w Polsce (co zakotwiczyło się w mojej pamięci), powtarzano „nigdy więcej wojny". Młodsze pokolenia (powojenne) znały te wojny z historii i opowiadań innych, którzy jeszcze je pamiętali. Wydawało się wówczas, że niż złego już nas nie spotka. Niestety , wybuchały kolejne konflikty zbrojne na świecie, domowe wojny. Były daleko i blisko, bo jak zapomnieć o konflikcie zbrojnym na terenie byłej Jugosławii, czy w Rwandzie. W 2022 roku Federacja Rosyjska napadła na Ukrainę , a wojna ta trwa do dziś i zapamiętam ją na zawsze. Inaczej widzi się zło wojny kiedy patrzy się na nie z bliska, kiedy doświadcza się skutków agresji, kiedy patrzy się na śmierć i ból ofiar wojny.

Istota traumy

Wojenna trauma jest pojęciem nie nowym, bowiem literatura przedmiotu w tym względzie jest bogata [2], [3],[4],[5]. Istotą traumy jest jej źródło. Dla porządku rozważań zasadnym jest zdefiniowanie tego terminu, bowiem, co należy zaznaczyć, do dnia dzisiejszego trwają kontrowersje, jakie wydarzenia są, a jakie nie są traumatyczne. Andrew M. Colman traumę definiuje jako „ fizyczny uraz lub rana, a także masywny szok psychologiczny ,mający niszczący wpływ na psychikę"[6]. Definicja ta wydaje się być na tyle ogólna, by uznać ją za uniwersalną. Pewne jednak zastrzeżenie budzi zwrot „ psychologiczny" , bowiem w istocie jest to szok psychiczny. Określenie użyte w tej definicji - „psychologiczny" wiąże się z dziedziną wiedzy, psychologią a nie z wystąpieniem czegoś , co jest przyczyną skutku niszczącego. Jakkolwiek , uwaga ta jest jedynie moim zdaniem w perspektywie wyłącznie leksykalnej. Rozważając o traumie wojennej wskazać należy jej źródła, symptomy i następstwa. Przyjmując ten model opisu, oparty na tym, jaki przyjęto w medycynie (z wyłączeniem etapu terapii).

Trauma nie jest jednolita, bowiem może dotyczyć tak sfery somatycznej, jak i psychicznej. O ile w pierwszym przypadku (zgodnie z definicją przywołaną wyżej) dotyczy poszczególnych części ciała człowieka, o tyle w drugim – uzewnętrznia się w sferze psychiki. Niniejsze doniesienie dotyczy traumy wojennej i dalsze rozważania odnosiły się będą wyłącznie do tego przypadku.

Trauma (typologia)[1]

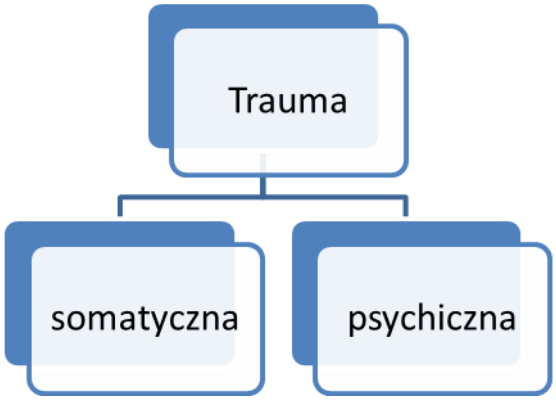

Trauma wojenna

Słusznie zauważył Marcin Zaremba , który pisze : „pierwszym i najważniejszym źródłem wojennych urazów psychicznych była wszechobecność śmierci"[1]. Teza ta wywiedziona została z doświadczeń II wojny światowej. Nie trudno się z nią nie zgodzić, mając w pamięci historię tej wojny , ludobójstwo, zbrodnie wojenne i

[1] Opracowanie własne

wszechobecny terror ze strony wojsk niemieckich i sowieckich na ziemiach polskich. Obecnie trauma opisywana jest w perspektywie klasyfikacji DSM - 5. Stanisława Steuden i Konrad Janowski uznają, że „w DSM-5 (APA, 2013) pojęcie traumy pojawia się głównie w kontekście opisu PTSD oraz zespołu ostrego stresu (ASD). Nastąpiło tu wyraźne doprecyzowanie pojęcia traumy oraz przesunięcie kategorii diagnostycznych PTSD i ASD z grupy zaburzeń lękowych do grupy zaburzeń związanych z urazem lub stresorem" [7]. W dalszych rozważaniach cytowani autorzy piszą „ w DSM-5 trauma jest rozumiana jako szczególny rodzaj zdarzenia (stresora), przy czym w sposób enumeratywny do takich zdarzeń zaliczono: (1) narażenie na śmierć, (2) narażenie na zagrożenie śmiercią, (3) narażenie na poważne obrażenia lub zagrożenie takimi obrażeniami oraz (4) narażenie na przemoc seksualną lub groźbę przemocy seksualnej"[7]. Zdarzeniem takim jest też doświadczenie wojny (mając na uwadze narażenie na śmierć czy zagrożenie śmiercią jak i pozostałe wymienione. Trauma w tym postrzeganiu jest zjawiskiem o ciągłym charakterze, o różnej amplitudzie objawów, w zależności od siły stresora . Nie oznacza to, że brak ekspozycji eliminuje traumę. Ta ma charakter względnie trwały , nie ustępuje bowiem po ustaniu stresora. W jej miejsce (jeśli przyjąć , że to etap ostry), pojawia się stan pourazowy określany jako PTSD (zespół stresu pourazowego). Zjawisko takie (choć wówczas nie określane tym terminem) obserwowane było po II wojnie światowej wśród ocalałych więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych. Wówczas określano taki stan jako zespół KZ. Jolanta Walczewska i Piotr Słowik podkreślają, że „bezpośrednio po II wojnie światowej badania krakowskich psychiatrów koncentrowały się na opisie tak zwanego „KZ syndromu" lub astenii poobozowej, obserwowanej u ocalonych więźniów obozów koncentracyjnych" [8]. Autorzy powołując się na prace innych badaczy wskazują : „podczas pobytu w obozie więźniowie byli narażeni na ekstremalne czynniki urazowe natury fizycznej i psychicznej: skrajny głód, zimno, choroby i urazy pozostawione bez leczenia, ciężką niewolniczą pracę, ciągłe zagrożenie życia, tortury, bycie świadkiem masowych mordów i egzekucji, poczucie braku wpływu na swój los i brak możliwości uniknięcia urazu. U badanych ocalonych z obozu stwierdzano trudności adaptacyjne, depresję o słabo zaznaczonym przebiegu cyklicznym, obniżone poczucie własnej wartości, objawy pobudzenia autonomicznego układu nerwowego, zaburzenia snu, koszmary o treściach odtwarzających doznane urazy, liczne skargi i objawy somatyczne, przedwczesne starzenie się organizmu. Znamienne jest to, że zaburzenia te utrzymywały się wiele lat po ustąpieniu czynnika urazowego"[8]. Podobne objawy obserwowano także u żołnierzy amerykańskich, którzy powrócili do domów z wojny w Wietnamie[9], [10]. Takie symptomy obserwowano także u weteranów wojennych w Korei [11].

Typologia traumy wojennej[1]

[1] Opracowanie własne

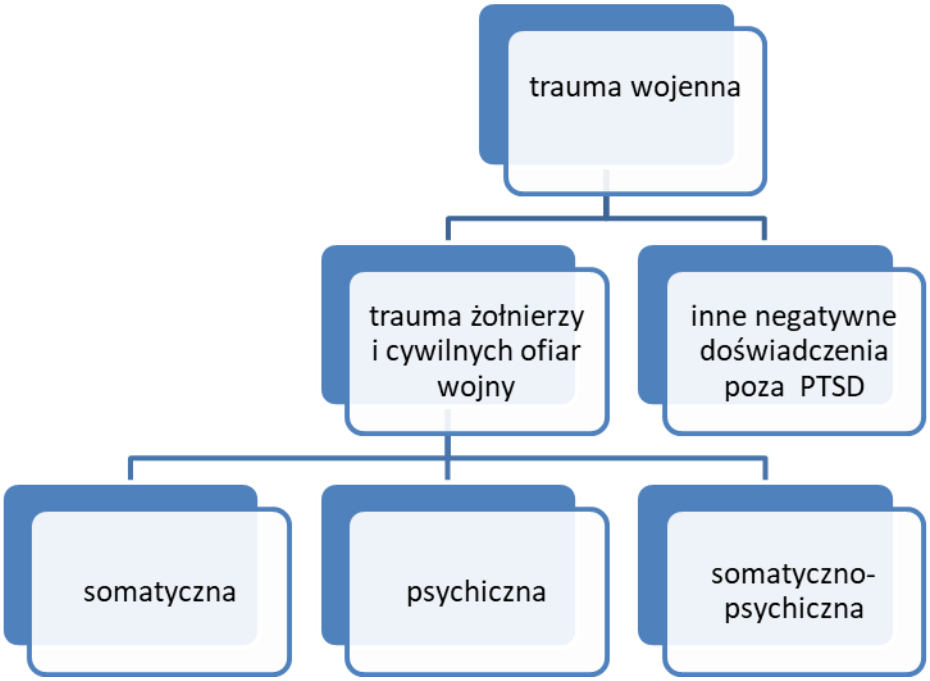

Trwałość traumy wojennej

Słusznie zauważa Augustyn Bańka pisząc „wojny są nieodłączną częścią cywilizacji i w skali globalnej nie ma właściwie takiego dnia, w którym nie toczyłaby się jakaś mniej lub bardziej okrutna wojna. Tak jak nie do uniknięcia jest to, że wojny wybuchają, tak samo nie do uniknięcia jest to, że nie kończą się one w jednym momencie, ale skutkują tym, co Peter Sloterdijk (2009) określa mianem "post-war periods"." [12]. Trudno się nie zgodzić z tą tezą, bowiem, jak dowodzą liczne publikacje w tym zakresie, czas powojenny generuje nie tylko utrwalenie obecnych wcześniej symptomów urazu, ale też tworzy nowe , nieobecne wcześniej objawy. Te nowe są specyficzne, zupełnie inne niż te, jakie są typowe dla PTSD. Akcentuje się, że zwycięzcy i pokonani mają tendencję do przypisywania różnych faktów dotyczących bycia zwycięzcą i pokonanym [13]. Obserwowano to po zakończeniu II wojny światowej. Pozostali przy życiu Żydzi (ocaleli z Holocaustu) byli negatywnie etykietowani w Izraelu [14]. Trudno sobie wyobrazić wrogość wobec ocalałych, tylko dlatego, że ocaleli. Inni Żydzi , którzy bezpośrednio nie doświadczyli okrucieństwa wojny mieli pretensje do ocalałych, że żyją tylko dlatego, że ci pierwsi stracili bliskich w obozach koncentracyjnych czy masowych egzekucjach . Nienawiść Niemców do innych nacji , w szczególności do Żydów i Słowian na zawsze wpisała się w podłoże niechęci , braku zaufania ze strony eksterminowanych narodów. Do dziś Polacy są nieufni wobec Niemców , zaś ostatni żyjący świadkowie II wojny światowej nie zapomnieli i nie wybaczyli masowych egzekucji, ludobójstwa , grabieży , gwałtów i zniszczeń. Tak samo identyfikują Rosjan , którzy zaatakowali Polskę w 1939 roku. Nieodłącznym elementem traumy wojennej jest późniejsza nienawiść i brak szacunku wobec tych , którzy nie walczyli, nie bronili swojego kraju, a uciekli. Strach jest naturalnym zjawiskiem w perspektywie psychologii, każdy człowiek czasami się boi czegoś lub kogoś. Z drugiej strony nie przystoi to mężczyźnie, żołnierzowi w ujęciu kulturowym , społecznym. Brak

odwagi, tchórzostwo , ucieczka przed walką są opisem tego, który nie zasługuje na szacunek. Trwałym symptomem wojennej traumy jest ból po stracie najbliższych. Ten nie mija nigdy, przechodzi w stan chroniczny , jaki ma wiele odsłon, od depresji po samobójstwo z rozpaczy. W literaturze przedmiotu nie udało mi się odnaleźć prac w tym kontekście, jednakże w nielicznych wspomnieniach cywilnych ofiar II wojny światowej, pojawiają się takowe. Najtrudniejszym doświadczeniem jest niemożność pożegnania bliskich, pogrzebania ich ciał. Zaginieni bez wieści to ci, którzy przepadli na długo albo na zawsze. Czasami po latach przypadkowo odnajdowane są ich szczątki, które stosunkowo rzadko udaje się zidentyfikować. Po wojnie w dawnej Jugosławii, udało się odnaleźć masowe groby , w jakich pogrzebano zamordowanych przez Serbów , Bośniaków . W drodze badań DNA udało się zidentyfikować wiele ofiar [15],[16]. Rodziny mogły pochować najbliższych i przeżyć żałobę. Po Powstaniu Warszawskim (II wojna światowa) ciała powstańców, żołnierzy podziemnych struktur wojska polskiego, wydobywano z kanałów , z ruin , piwnic, zbierano z ulic. Wielu poległych nie udało się zidentyfikować, a poszukujący zaginionych najbliżsi nie ustawali w tych wysiłkach . Po wielokroć kolejne pokolenia kontynuowały działania poszukiwawcze, bez względu na fakt, że niemożliwością było , by krewny jeszcze żył (powyżej 100 roku życia). Takich rodzin jest w Polsce wiele (rodzina pochodzenia autorki należy do takich).

Etiologia i symptomy traumy wojennej

Wojna zmienia każdego człowieka, który jej doświadczył. Wraca strach, koszmary. Przyczyna jest jedna - wojna . To najprostszy opis przyczyn tej traumy. Oczywistym jest, że objawy są różne, w zależności od czynnika bezpośredniego wpływu. Można zatem , uwzględniając to kryterium, wskazać na zbiorcze kategorie zależne od rzeczonego czynnika. Objawami zespołu traumy u żołnierzy biorących bezpośredni udział w walce to najczęściej: determinacja w działaniu z wyłączeniem zasad pola walki, ucieczka w panicznym lęku, depresja, agresja, samobójstwo – nierzadko rozszerzone . Po zakończeniu udziału w działaniach wojskowych jednostek taktycznych , pojawia się zmęczenie połączone z bezczynnością, bezsenność, impulsywność w zachowaniu, koszmary senne, lęk, poczucie zagrożenia. Obserwowane są także akty agresji, nadużywanie alkoholu, narkotyków oraz zachowania o przestępnym charakterze. W przypadku cywilnych ofiar konfliktów zbrojnych, symptomy są podobne do tych uprzednio wskazanych, lecz występują dodatkowe. Do tych ostatnich dodać należy : nawracający lęk , nadwrażliwość na bodźce zewnętrzne , nieadekwatne zachowania , zachowania ryzykowne, autoagresja. W niektórych przypadkach – nienawiść do innych osób , mściwość w reakcji odreagowania. Skutki traumy wojennej są długotrwałe, w skrajnych przypadkach trwające do końca życia jednostki. Niestety , wśród dotkniętych PTSD w związku z wojną opisywane są też przypadki nakładającej się psychozy jak i zaburzeń osobowości. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że „według kryteriów wprowadzonych przez ICD-11 postawienie diagnozy PTSD wymaga obecności doświadczenia urazowego w wywiadzie oraz spełnienia trzech kryteriów: 1) obecności objawów ponownego doświadczania

(intruzywne wspomnienia, flashbacki, koszmary senne), 2) objawów unikania oraz 3) objawów obecnego poczucia zagrożenia"[17]. Szczególne znaczenie ma pierwsze kryterium. W tej perspektywie nie można pomijać zaburzeń osobowości , jaka kształtowała się do momentu traumatycznych doświadczeń oraz zmian będących ich następstwem. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że „współwystępowanie osobowości z pogranicza z zaburzeniami lękowymi dotyczy szczególnie zaburzenia stresowego pourazowego (PTSD, *post traumatic stress disorder*). Wiele objawów PTSD występuje również w osobowości z pogranicza — objawy dysocjacyjne, uczucie odrętwienia i pustki, wybuchy złości. Trauma, która z definicji jest warunkiem *sine qua non* rozpoznania PTSD, zajmuje też znaczące miejsce w etiologii zaburzenia osobowości z pogranicza (…)"[18]. Z powyższych wynika, że trauma wojenna (rozumiana jako skutek wojny) jest skomplikowanym pod każdym względem zagadnieniem. Szczególnie istotnymi są skutki zdrowotne oraz społeczne. Zespół PTSD wpływa na zdrowie psychiczne jednostki, utrudniając jej dotychczasowe istnienie w środowisku społecznym. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszyscy , którzy doświadczyli wojny w rzeczywistym jej wymiarze (rozumianym jako bezpośrednie doświadczenie) , doświadczą traumy.

Skutki traumy wojennej

Każdy uraz wywołuje określone skutki i nie ma w tym niczego nowego, a tym bardziej odkrywczego. W medycynie przyjmuje się, że urazy mogą być niewielkie, drobne, jak i rozległe, zagrażające życiu , oraz takie które powodują śmierć człowieka. Ten podział odnosi się do sfery somatycznej, natomiast PTSD do psychicznej. Termin „trauma" rozumiany jako uraz jest typowym dla chirurgii, traumatologii, neurologii, zaś z dookreśleniem „psychiczny" – dla psychiatrii i psychologii (choć ta ostatnia nie jest dziedziną medycyny). Wojna pozostawia blizny na zawsze i nie są to tylko ślady po ranach na ciele. Najbardziej bolesne są te, które zostają w psychice. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że „żołnierze uczestniczący w działaniach wojennych, jak i przebywający na misjach wojskowych są narażeni na doświadczanie wielu stresorów, w tym również tych o charakterze traumatycznym. Z badań przeprowadzonych wśród żołnierzy amerykańskich uczestniczących w działaniach w Iraku i Afganistanie wynika, że do najczęstszych wydarzeń o charakterze traumatycznym należą: bycie zaatakowanym, ostrzeliwanym, wciągniętym w zasadzkę, strzelanie do kogoś, odpowiedzialność za śmierć innych, widok martwych ciał lub ich części, bycie rannym"[19], [20]. Nie sposób nie zgodzić się z tym ustaleniami, w szczególności, że wcześniejsze obserwacje , opisy zawierają te właśnie symptomy [21], [22]. Po zakończeniu działań wojennych żołnierze, którzy brali w niej udział wracają do domów. Część z nich pozostaje w służbie (żołnierze zawodowi) , o ile ich stan zdrowia na to pozwala. Pozostali zostają zwolnieni z obowiązków wojskowych. W piśmiennictwie podkreśla się, że „żołnierze doświadczają licznych traumatycznych wydarzeń, a złożoność i intensywność traumy wzmaga prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzeń

psychicznych, w tym PTSD"[23]. Po zakończeniu służby wojskowej wracają do domów, lecz nie zawsze zastają tam najbliższych. Często ich partnerki wyjechały, ułożyły sobie życie z innymi mężczyznami. Czują się niepotrzebni, oszukani. Trudno znaleźć im pracę, popadają w uzależnienia, stają się agresywni. To , co potrafią najlepiej, to walczyć z innymi. Dochodzi do swoistego odwrócenia polegającego na atakowaniu osób z najbliższego otoczenia. Podkreśla się, że „do czynników utrudniających ponowną adaptację zalicza się trudność w zmianie zachowań przystosowawczych wyuczonych w trakcie misji, długotrwałe odłączenie od rodziny, które wypracowuje nowe sposoby funkcjonowania, utrata partnerów, rozpad rodziny, nadużywanie alkoholu przez doświadczających stresu weteranów, a niekiedy również społeczna stygmatyzacja"[23]. Taka sytuacja nie sprzyja powrotowi do dawnego życia, bo najzwyczajniej już ono nie istnieje. Narasta frustracja , niemoc, poczucie niesprawiedliwości. Alkohol staje się panaceum na psychiczny ból. Nie widzą szans na normalność, nie tak sobie wyobrażali życie po wojnie. Mają żal do decydentów, którzy jednych wysyłali na wojnę, zaś innym pozwalali w niej nie uczestniczyć. Nie czują się bohaterami, obrońcami, lecz przegranymi, nikomu nie potrzebnymi ludźmi, których inni unikają , boją się. W takiej rzeczywistości samobójstwo jest dla wielu jedynym rozwiązaniem. Polskie badania w przedmiotowym obszarze dowodzą, że „z doświadczeń Szpitala Operacji Pokojowych zdobytych w misji stabilizacyjnej w Republice Iraku wynika, że żołnierze polscy nie są w dostatecznym stopniu przygotowani do radzenia sobie ze stresem na polu walki [24]. U około 1,5 % żołnierzy pełniących służbę w rejonie stabilizacyjnym odnotowano zaburzenia psychiczne trudne do zdiagnozowania i leczenia. Nie odnotowano jednak przypadków zwolnienia do rezerwy z powodu PTSD" [21]. W dostępnych źródłach można odnaleźć wiele prac traktujących o skutkach PTSD w szerokim tego pojęcia znaczeniu.

Osobną kwestią (w mojej ocenie) są skutki traumy wojennej wśród cywili. Oczywistym jest, że doświadczenia ostrzałów, bombardowań, widoku zwłok, okrucieństwa agresorów zapadają w pamięć na zawsze. Jak każde wspomnienia , bledną w miarę upływu czasu, lecz są obecne. Takie skutki , jak wskazano wcześniej były obserwowane wśród ocalałych więźniów obozów koncentracyjnych. Jednak nie wszyscy , którzy znaleźli się w państwie , jakie zostało napadnięte, doświadczają traumy. Są miejsca, w których nie ma żadnych działań wojennych. Jest świadomość toczącej się wojny, ale nie ma ani obecności agresora, ani zniszczeń. Oczywistym jest, że ludzie mieszkający w takich regionach są też członkami żołnierzy walczących z agresorem i ich ogląd rzeczywistości jest inny niż tych, którzy bliskich mają z dala od frontu wojennego. Strach o życie i zdrowie najbliższych towarzyszy im każdego dnia. Nie wszyscy wracają z wojny do domu. Wielu ginie bez wieści, wielu umiera wskutek doznanych obrażeń. Ból po stracie najbliższych i powielekroć niemożność pożegnania z nimi, sprawienia pochówku staje się nie do zniesienia. To najczęstsze doświadczenia traumatyczne , jakie zostaną do końca życia.

Doświadczenia obserwacji

Obserwować można wszystko, co da się zobaczyć, usłyszeć , dotknąć. Istotą tego doświadczenia jest zrozumienie tego, co się wydarzyło, zmieniło bądź nie zmieniło. Sensem obserwacji są wnioski z niej płynące. Od 2022 roku byłam w Ukrainie wiele razy . Widziałam ludzi, którzy zostali , nie wyjechali za granicę. Wśród nich byli nie tylko starcy, ale i młodzi ludzie. Na swój sposób , jak mówili nie tyle przyzwyczaili się do alarmów, czy nalotów dronowych, rakietowych, co przyjęli to za element ich egzystencji. Wśród nich są czekający na najbliższych , którzy walczą z agresorem. Są czekający na wiadomość o tych, którzy zaginęli bez wieści. Są czekający na ciała swoich bliskich, którzy zginęli w walce. Obok nich są lekarze, którzy każdego dnia walczą o życie rannych żołnierzy i cywili. Są pielęgniarki, położne, rehabilitanci, ratownicy, którzy cały swój czas poświęcają pacjentom. Mimo, że są profesjonalnie przygotowani do wykonywania swoich zadań , warunki sytuacyjne odbijają się na psychice. Personel medyczny nie jest wyłączony z grupy narażonych na traumę wojenną, tak samo jak psychologowie, którzy prowadzą terapię osób, jakie doświadczyły okrucieństwa wojny. Szczególnym doświadczeniem jest śmierć ludzi, których się znało, jeszcze trudniejszym wiadomość o zaginięciu bez wieści. Trudno pogodzić się z tymi faktami. U rodzin zaginionych bez wieści rodzą się emocje , jakie dotychczas były im obce. Są trudne do opisania. Pytania „dlaczego mój syn" , „ dlaczego mój ojciec" , „ dlaczego mój brat", „ dlaczego mój mąż". Nie ma na nie odpowiedzi. Nie ma , bo być nie może. Stały niepokój, bezsenność, wycofanie, to najczęstsze symptomy wojennej traumy. Każda korespondencja od administracji wojskowej doręczana bliskim przynosi albo nadzieję, że zaginiony się odnalazł , bądź rozpacz, że nie ma o nim nowych informacji. Powiadomienie o śmierci jest równie trudne. Trudne są ceremonie pogrzebowe poległych. To doświadczenie zapada w pamięć nie tylko bliskich, ale i każdego, kto w nich uczestniczył.

Wielu nigdy nie wróci z wojny. Żyjący bliscy szukają wszędzie zaginionych. Niestety, jak dowodzi praktyka, wielu z zaginionych straciło życie w nieustalonym miejscu i czasie, a ich groby są rozsiane w różnych miejscach. Niestety , podkreślenia wymaga i to, że rosyjscy agresorzy dokonując napaści na Ukrainę w 2022 roku w wyposażeniu związków taktycznych dysponowali mobilnymi krematoriami. Czy palili w nich ciała poległych swoich żołnierzy, tego nie wiadomo. Nie ma też wiedzy , czy urządzenia te były wykorzystywane do kremacji poległych obrońców , cywilnych ofiar. Szczególnie trudna i bolesna jest wizja unicestwienia ciał i pozbycia się prochów , jakich nie będzie można nigdy odnaleźć. Wszystko to składa się na obraz traumy u najbliższych poległych.

Trauma wojenna trwa do końca życia , przechodzi na następne pokolenia. Wspomnienia utraconych bliskich rodzi nienawiść wobec wrogów. Po wielokroć słyszałam „ nie zapomnę nie przebaczę". Nie ma w tym niczego złego, niczego niestosownego. Ktoś , kto zabija drugiego człowieka w akcie agresji nie zasługuje na pamięć, lecz na pogardę, nienawiść bliskich ofiary. Tomasz Szarota opisał Niemców, którzy napadli na Polskę w 1939 roku. Oparł opis na danych pamiętnikarskich z tamtych

czasów. Powołując się na te, wskazał „jednoznaczna ocena Niemców na terenie konkretnych miast czy wsi dokonywała się pod wpływem obserwacji pierwszych przejawów krwawego terroru. Wystarczy posłużyć się tu przykładem masakry w Wawrze pod Warszawą, gdzie 27 grudnia 1939 r. hitlerowcy zamordowali 107 niewinnych ludzi. Halina Krahelska napisze w roku 1944: „[...] to bestialskie zastosowanie odpowiedzialności zbiorowej [...j wstrząsnęło głęboko świadomością społeczeństwa, i dla wielu przesądziło bezpowrotnie o ich stosunku do okupanta" [25]. Jarosław Załęcki o uprzedzeniach Polaków do Niemców napisał : „niemały wpływ na uprzedzenia ma pamięć historyczna. Niemal wszystkie osoby badane z terenu Gdańska za najważniejsze wydarzenie w dziejach polsko- niemieckich uznały drugą wojnę światową i jej konsekwencje (utrata najbliższych, obozy koncentracyjne, utrata niepodległego państwa itp.), a także rozbiory i proces germanizacji. Najbardziej wryły się w pamięć postacie odpowiedzialne za czasy pogardy: Hitler, Goring, Goebbels i Hess" [26]. Nie sposób nie wskazać w tym miejscu, w szczególności przedmiotowych rozważań Tomasza M. Korczyńskiego, który pisze „niechęć do Rosjan wynika z obciążeń historycznych, niezałatwionych spraw historycznych, przede wszystkim dotyczących Katynia i okresu PRL-u, ale i nowych, jak na przykład katastrofa smoleńska, inwazja na Gruzję, a zwłaszcza wojna na Ukrainie" [27]. Trudno nie podzielić poglądów cytowanego autora, zważywszy dowiedzione okrucieństwo żołnierzy sowieckich wobec polskiej ludności cywilnej i jeńców wojennych. Mając na względzie doświadczenia obserwacji na terytorium objętej wojną Ukrainy, nie można nie zauważyć nienawiści Ukraińców do Rosjan, zwanych Moskalami. Nie powinno się oceniać tych, którzy nienawidzą zbrodniarzy, wrogów, sprawców śmierci najbliższych. Ból, rozpacz, krzywda jakie sprawili innym jest nie do zapomnienia. Ci, którzy tego doświadczyli , opowiedzą o okrucieństwie wrogów następnym pokoleniom i nie ma w tym niczego złego, niemoralnego. To historyczna pamięć narodu, jaka jest fundamentem jego istnienia.

Podsumowanie

Trauma zawsze przynosi ból i cierpienie. Uraz , bez względu na jego rodzaj jest szczególnym doświadczeniem. Złamana kość się zrośnie, ale czasami wraca ból przypominający o tym zdarzeniu. Doświadczenie traumy psychicznej spowodowanej wojną zostaje z człowiekiem na zawsze. Bledną symptomy z upływem czasu, ale nie ustają. Z przekazów innych, ale też z przeglądu literatury przedmiotu wynika wprost, że tego nie da się zapomnieć, wymazać z pamięci.

Od II wojny światowej minęły lata. Czas nie zatarł bólu tych, którzy stracili najbliższych w obozach koncentracyjnych , na polach bitewnych , w niewoli. Nie ma wśród Polaków takiej rodziny, która nie straciłaby kogoś z rąk Niemców czy Rosjan. Moja także do tych rodzin należy.

Szczęśliwi są ci, którzy nie doświadczyli wojny. Ich świat jest inny, bez sennych koszmarów, strachu i bólu.

BIBLIOGRAFIA:

1. Zaremba, M. (2008). Trauma Wielkiej Wojny. Psychospołeczne konsekwencje drugiej wojny światowej. *Kultura i Społeczeństwo*, *52*(2), 3-42.
2. Zielińska, M. (2018). Wojna, trauma i kultura. *Teksty Drugie*, (4), 7-11.
3. Żywucka-Kozłowska E., Dziembowska M., Wojna. Perspektywa prawna i społeczna (w:) Studia społeczne, 2023, nr 4, s. 219-231
4. Antoniak, J. (2018). Trauma wojenna na przestrzeni wieków. O człowieku w doświadczeniu granicznym przez pryzmat tekstów źródłowych i literackich. *Litteraria Copernicana*, *27*(3), 175-181.
5. Branach-Kallas, A. (2018). Szok Wielkiej Wojny–o traumie indywidualnej, traumie kulturowej oraz portretach gueules cassées we współczesnej literaturze brytyjskiej i francuskiej. *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, (4), 12-36.
6. Colman A.M. Słownik psychologii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 198.
7. Steuden, S., Janowski, K. (2016). Trauma–kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne. *Annals of Psychology*, *19*(3), 549-565.
8. Walczewska, J., Słowik, P. (2014). Czy czas zawsze leczy rany?: objawy, konsekwencje i odległe następstwa zespołu stresu pourazowego. ZESZYTY NAUKOWE UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO Prace Historyczne 141, z. 4 (2014), s. 911–924 doi: 10.4467/20844069PH.14.047.2945.
9. Fontana A., Rosenheck R. , Traumatic war stressors and psychiatric symptoms among World War II, Korean and Vietnam War veterans, „Psychology and Aging" 1994, t. 9, s. 27–33.
10. Fleming, R. H. (1985). Zespół postwietnamski: nerwica czy socjoza? *Psychiatria, 48*, 122–139.
11. Fontana, A., & Rosenheck, R. (1994). Traumatyczne stresory wojenne i objawy psychiatryczne wśród weteranów II wojny światowej, Korei i wojny w Wietnamie. *Psychologia i starzenie się, 9*, 27–33.
12. Bańka A. , Trauma powojnia jako wyobcowanie transformowane w procesie definiowania dobrostanu marzeń i jakości życia w: A. Wudarski (red.), W poszukiwaniu jakości życia. Studium interdyscyplinarne (s. 485-508). Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2014. [także: Bańka A. Trauma powojnia jako źródło kryzysów bez granic (w:) Kryzysy osobiste i systemowe (red. K. Popiołek, A. Bańka, K. Zalewska – Łunkiewicz), Uniwersytet SWPS, Katowice 2017.
13. Riding, A. (2012). A zabawa trwała w najlepsze. Warszawa, Świat Książki.
14. Segev, T. (2012). Siódmy million. Izrael – piętno zagłady. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

15. *DNA Results of the International Commission on Missing Persons Reveal the Identity of 6,481 Srebrenica Victims,* www.icmp.it [online] [dostęp:11.11.2025], https://www.icmp.int/ press-releases/dna-results-reveal-6481-srebrenica-victims/.

16. Primorac D., Andelinovic S., Definis-Gojanovic M., Drmic I., Rezic B., Baden M., Kennedy M., Schanfield M., Skakel S., Lee H., *Identification of war victims from mass graves in Croatia, Bosnia, and Herzegovina by use of standard forensic methods and DNA typing*, „Journal of Forensic Sciences" 1996, nr 41(5).

17. Tomalski, R., Pietkiewicz, I. J. (2024). Zespół stresu pourazowego w psychozie. *Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, *24*(3), 260-266.

18. Popiel, A. (2011). Zaburzenie osobowości z pogranicza — wyzwanie terapeutyczne. *Psychiatria*, *8*(2), 64-78.

19. Ogińska-Bulik, N. (2016). Negatywne i pozytywne skutki doświadczanych zdarzeń traumatycznych u żołnierzy uczestniczących w misjach wojskowych—rola zasobów osobistych. *Psychiatria*, *13*(3), 123-132.

20. Hoge C.W., Castro C.A., Messer S.C., Mc Gurk D., Cotting D.I., Koffman R.L. , Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. N. Engl. J. Med. 2004; 351: 13–22.

21. Piotrowski, A. (2012). Psychospołeczne konsekwencje stresu operacyjno-bojowego. *Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki*, (2), 129-143.

22. Chojnacki, W., (2008). Problemy psychospołeczne żołnierzy i weteranów wyzwaniem dla współczesnych społeczeństw,,,. *Acta Univer-Sitatis Wratisla-Viensis*, (3079), 283-296.

23. Groth, J., Waszyńska, K., Zyszczyk, B. (2013). Czynniki ryzyka rozwoju zespołu stresu pourazowego u żołnierzy uczestniczących w misjach wojskowych. [dostępne 14.11.2025, : https://repozytorium.amu.edu.pl /server/api/core/bitstreams/88b2644e-f7c7-4362-8de0-8c25e95fbcf2/content]

24. Darmetko J. , *Stres pola walki*, [w:] „Zeszyty Naukowe WSOWL", nr 2/2008, Wrocław 2008, s. 153.

25. Szarota, T. (1978). Niemcy w oczach Polaków podczas II wojny światowej. *Dzieje Najnowsze:[kwartalnik poświęcony historii XX wieku]*, *10*(2), 143-175.

26. Załęcki, J. (2008). Stereotypy i uprzedzenia wobec Niemców. Przypadek Gdańska. *Kultura i Społeczeństwo*, *52*(2), 189-207.

27. Korczyński, T. M. (2017). Wizerunek Rosjanina w Polsce. Socjologiczna analiza zjawiska stereotypu narodowego w paradygmacie socjologii wiedzy. *Journal of Modern Science*, *32*(1), 29-44.

UDC: 327.5:321.64(47+57)(091)

TRZECIA WOJNA ŚWIATOWA KURSEM ROSJI DO TRZECIEGO IMPERIUM
WORLD WAR III SETS RUSSIA ON COURSE FOR ITS THIRD EMPIRE

Dr. Paweł Rodzoś,
Doctor of Humanities in the Field of Security,
Colonel (Ret.) of the Polish Armed Forces,
Veteran of International Missions,
Szczecin, Poland

W artykule przeanalizowano czynniki kształtujące współczesne zagrożenia imperialne oraz wskazano główne symptomy zbliżającego się konfliktu zbrojnego na dużą skalę. Omówiono zjawisko cywilizacyjnej bezradności, które przez stulecia uniemożliwiało wypracowanie skutecznych mechanizmów przeciwdziałania radykalnemu autorytaryzmowi i destrukcyjnym ambicjom politycznym. Szczególną uwagę zwrócono na osobowość dyktatora jako katalizatora globalnej agresji oraz na cechy rosyjskiej tradycji turańsko-totalitarnej, utrwalającej kult władzy absolutnej. Przedmiotem analizy stał się także ukraiński opór jako przykład konsolidacji narodu zdolnego przełamać oczekiwaną bierność i zmienić dynamikę wydarzeń. Oceniono reakcję społeczności międzynarodowej, pasywność opinii publicznej oraz niekonsekwencję elit politycznych, które swoją postawą nieumyślnie wzmacniają imperialne dążenia Kremla. W konkluzjach przedstawiono kluczowe instrumenty mogące powstrzymać dalszą eskalację i zapobiec wybuchowi nowej wojny światowej.

Słowa kluczowe: *imperializm, dyktator, tyrania, cywilizacyjna bezradność, agresja rosyjska, opór ukraiński, bezpieczeństwo międzynarodowe, społeczność globalna.*

The article examines the factors shaping contemporary imperial threats and identifies major indicators of an approaching large-scale military conflict. It investigates the phenomenon of civilizational helplessness that has prevented humanity from developing effective mechanisms to counter radical authoritarianism and destructive political ambitions. Special attention is devoted to the personality of the dictator as a catalyst for global aggression, as well as to the specific features of the Russian Turanian-totalitarian tradition that perpetuates the cult of absolute power. The study analyses Ukrainian resistance as an example of national consolidation that challenges the aggressor's expectations of passivity and alters the dynamics of the conflict. It also evaluates the reaction of the international community, the passivity of global public opinion, and the inconsistency of political elites whose actions inadvertently strengthen the Kremlin's imperial aspirations. The conclusions outline key instruments capable of deterring further escalation and preventing a new world war.

Keywords: *imperialism, dictatorship, tyranny, civilizational helplessness, Russian aggression, Ukrainian resistance, international security, global community.*

Głównym celem artykułu jest nieustające ostrzeganie społeczności narodowych przed zbliżającym się czarnym scenariuszem. Wyczulanie na emitowane sygnały świadczące o realnym zagrożeniu, ale i o pozytywnych wizjach.

CYWILIZACYJNA BEZRADNOŚĆ

Przez wieki swego istnienia ludzkość nie wypracowała metody skutecznego niwelowania skrajnie groźnych postaw. Żądza despotycznej władzy, bezwzględne podporządkowanie oraz bezgraniczny absolutyzm jako pragnienie usprawiedliwiają metody do nich doprowadzające. Generowanie nadmiernej i zarazem brutalnej agresji, gwałt, zniewolenie, totalne zniszczenie to narzędzia niewyobrażalnie barbarzyńskiego charakteru traktowania rywali. To w myśl doktryny Włodzimierza Lenina, że „przemoc jest prawdą polityki, a terror wiąże się z wszechobecnym rygorem". Pragmatycznym tego przykładem przedwojenne (1934-39) czystki w wydaniu Józefa Stalina. Najwyraźniej wiele narodów, grup społecznych ziemskiej cywilizacji skutecznie wyhodowało w sobie jedynie gen samounicestwienia. Ta słabość, to wręcz fundamentalna prowokacja dla współczesnych imperialistów do podejmowania skrajnie radykalnych posunięć.

DETERMINANTY WSPÓŁCZESNEGO IMPERJALIZMU

Uważny obserwator, bez trudu dostrzeże emitowane z współczesnego środowiska bezpieczeństwa sygnały. W decydujący sposób wpływają one na kreowanie uwarunkowań w określonych geopolitycznych oraz geostrategicznych obszarach. Od co najmniej 2000 roku obserwujemy dynamiczną reaktywację imperialnych aspiracji. Wspierana ona jest niepohamowanym rewizjonizmem ukształtowanej po 1989 roku koniunktury. Zwłaszcza tej, a dotyczącej Europy Środkowo-Wchodniej. Zatem, co współcześnie determinuje progres już nie lokalnych czy regionalnych ale globalnych zagrożeń? To nieskomplikowana, dwupoziomowa struktura. Z jednej strony znajduje się osobowość lidera. W przypadku dyktatorów to połączenie szczególnych cech oraz umiejętności. Pozwalają one im na skuteczne zarządzanie swoim narodem i realizację partykularnych celów. Na drugim biegunie znajdują się społeczeństwa. Jednakowoż według pewnej hierarchii. Wynika ona głównie ze specyficznej ich charakterystyki.

Nacechowana jest między innymi takimi czynnikami, jak:

– uległość lub nie akceptowalność form rządów;
– zdolność do czynnego nieposłuszeństwa i obalania autorytaryzmu;
– determinacja w budowaniu demokratycznych społeczeństw i sztuki zagwarantowania ich przetrwania w nieprzemijającej perspektywie.

Stąd w strukturze tej wyróżniam społeczeństwa:

1) administrowane przez autokratę;

2) zamieszkujące ziemie przywłaszczone przez okupanta w efekcie zbrojnej agresj; 3) oraz światowy establishment wraz z opinią publiczną.

Z tak przyjętej hierarchii wynikają negatywne aczkolwiek wyraziste symptomy. Wskazują one niechybność wojny światowej.

OSOBOWOŚĆ DYKTATORA I WYNIKAJĄCE STĄD ZAGROŻENIA

Władimira Putina postrzegam jako największe i najbardziej realne źródło globalnego zagrożenia. To osobowość złożona charakteryzująca się autorytarnymi tendencjami. Jego przeszłość jako funkcjonariusza służby specjalnej Związku Radzieckiego ukształtowała w nim specyficzny styl przywództwa. Oparty jest on na centralizacji władzy i ograniczaniu wolności obywatelskich. Już te cechy kreują z niego encyklopedyczny przykład dyktatora żądnego pełni władzy. Stworzył on reżim pozwalający, bez żadnych wyrzutów sumienia, rządzić bez żadnych ograniczeń. To przejrzysty symptom, który nie powinien być ignorowany. Jako aktywny przywódca posiada wciąż możliwość stać się liderem wśród najbardziej krwawych dyktatorów epoki, a może i historii. Wyczuwalną jest tendencja bycia brutalniejszym niż tacy poprzednicy, jak Mao Tsetung, Stalin, Hitler czy Pol Pot. Cel ten musiałby być spełniony za życia – zatem perspektywicznie w nie odległym czasie. Ta świadomość determinuje działania.

Putin doskonale rozumie również rolę przywódcy wykształconej w Rosji cywilizacji turańskiej. Czuje, że jest typem kochanym przez lud, ale nie bezwarunkowo – musi być zwycięski. Naród rosyjski, jako Turańczycy, nie akceptuje przywódcy ponoszącego porażki. Musi on stale udowadniać, że jego władztwo i wpływy rosną. Panowania zwycięskiego władcy się nie kontestuje. To kolejny motor napędowy naszej percepcji najczarniejszych scenariuszy jakie może on zgotować Światu.

Wreszcie Jego cele imperialnej duszy. Kremlowski autor kreowanych zagrożeń nie zna granic w stosowaniu metod i sposobów doprowadzających do celu. Całkowicie zignorowana przez Świat została jego pierwotna intencja. Dotyczyła odtworzenia rosyjskiej strefy wpływów po byłym układzie Warszawskim. To jednak już odłożona do lamusa historia. Wyższym poziomem ambicji stała się deklarowana wizja nowego imperium Rosyjskiego. Ma ona zajmować terytorium całej Europy i rozciągać się od Półwyspu Iberyjskiego do Pacyfiku. Słyszymy wyraźnie prognozę oczekiwanych zmian. Czy właściwą pozostaje postawa percepcji ambicji Putina jako sennych majaków? Pozostawiam to pytanie jako retoryczne. W mojej ocenie nie jest to utopia.

ROSYJSKA PERCEPCJA CYWIZLIZACJI TURAŃSKIEJ

Akceptacja lub stanowczy sprzeciw albo rodzą i kształtują dyktatora albo odbierają mu wszelkie podstawy do funkcjonowania. Współczesne cywilizacje wytwarzają wiele przeszkód na drodze doskonalenia społeczeństw. Jednocześnie zadają gwałt człowiekowi i jego przyrodzonym prawom. Specyficzną jest cywilizacja turańska (moskiewsko-kozacka) wywodząca się z Azji Północno-wschodniej. Jej życie publiczne jest zasadniczo bez etyczne. Koncentruje się wokół osoby wodza. Traktuje się go jako „półboga", pana życia i śmierci. Jednocześnie kaprysy wodza zastępują prawo. Władca jest właścicielem całego państwa. Wszystkich i wszystkiego, a cała ludność znajduje się u niego w niewoli. Może on dopuszczać do jakiejś formy własności i do wolności osobistej, lecz zawsze tylko do odwołania. Ludy tej cywilizacji to pułki wojowników. Ich racją istnienia są wojny i podboje. Podstawę porządku społecznego tej cywilizacji stanowi zasada nadrzędności czynnika ekonomicznego. Konsekwencją tego jest militarna organizacja społeczeństwa. Zaś naczelną zasadą bezwzględne posłuszeństwo wobec jednoosobowego władcy i jego mandatariuszy. Obejmuje ona wszelkie dziedziny życia. W Rosji jednowładztwo – jest normą. Nie ma większego znaczenia czy jest to chan, car, pierwszy sekretarz czy prezydent. Większość Rosjan widzi w prezydencie Władimirze Putinie po prostu cara. Przywódcę się akceptuje i kocha, a jego władza nie ma granic. Samowola władcy jest jedynym źródłem prawa, a kto go usunie mieczem, stryczkiem, czy trucizną, ma prawo stać się władcą ... takim samym! W państwie z rozbudowanym turańskim komponentem cywilizacyjnym podczas wyborów obywatele głosują tak jak „nakazuje im władca". Opozycja jest miażdżona. W kwestii prawa nakazy państwa zawsze uznawane są za mądre i moralne. Rosjanie są przekonani, że ich państwo jest święte i ma wielką misję do spełnienia. Państwo jest dla Rosjan jak Bóg, który z zasady może robić tylko rzeczy dobre. W tym celu nastąpił mariaż władzy z Cerkwią. Zinstrumentalizowana religia znów spaja społeczeństwo jednocześnie wypełnia pustkę po komunistycznej ideologii. Wszystko dla przypomnienia dawnej wielkości Rosji i uzasadnienia mocarstwowych ambicji. Każdy Rosjanin ma we krwi imperium.

UKRAIŃSKI OPÓR I WOLA PRZETRWANIA

Agresorzy najczęściej liczą na pasywne postawy napadniętego społeczeństwa i szybką ich uległość. Ma to wynikać z pospolitego strachu wywołanego niespodziewanym napadem. Liczą tym samym, że czynnik zaskoczenia oraz miażdżącą przewaga zadziałają niczym mechanizm wojny błyskawicznej. Ewentualnie dopuszczają zgodę na współpracę z okupantem na zasadzie rządów kolaboranckich jak rządy Vichy we Francji czy Quisling w Norwegii. Zarówno „blitzkrieg" jak i kolaboracja tworzą dodatkowy, pozytywny cel – użycie stosunkowo niewielkich sił i środków. Wszystko sumarycznie gwarantowałoby zachowanie wysokich zdolności do kontynuowania kolejnych agresji.

Wbrew oczekiwaniom najeźdźcy społeczeństwo ukraińskie przyjęło postawę aktywną. Zademonstrowało ogromne i niesłabnące zaangażowanie w bezpośrednią walkę zbrojną. Bezpośrednimi działaniami humanitarnymi wspiera osoby poszkodowane i narażone. Do realnego i aktywnego wspierania wysiłku wojennego zaangażowało: 1) wszystkie dostępne siły obronne, w tym oczywiście siły zbrojne; 2) całą administrację publiczną; 3) instytucje państwowe.

Wszelkimi dostępnymi inicjatywami wspiera obronność oraz udziela pomocy rannym i poszkodowanym. W znaczny sposób stabilizując sytuację. Tym samym spowodowało bezradność agresora i potrzebę przemodelowania koncepcji błyskawicznej wojskowej operacji specjalnej z kilku miesięcy na długotrwały konflikt trwający już czwarty rok!

Określone postawy społeczne, w aspektach psychologicznych, niosą pejoratywne skutki. Każda wojna wywołuje silny stres, strach o życie i niepewność o przyszłość. To w istotny sposób wpływa na psychikę ludzi. W obliczu ekstremalnych doświadczeń, takich jak śmierć bliskich czy zniszczenie, drastycznym zmianom ulegają światopogląd i wartości jednostki. Wszystko to pozostawia trwałe ślady psychiczne. Przejawiają się one w postaci traumy jakie pozostawia po sobie każda wojna. W obliczu powyższego zawsze dokonujemy trudnych wyborów. Biblijny przykład Abrahama lub Hioba niesie za sobą jasny przekaz. Czy to poświęcając najświętsze wartości, czy doświadczając ogromnego cierpienia, pozostajemy wierni swoim ideałom pomimo wszelkich przeciwności losu i męczeństwa. Naród ukraiński dokonał wyboru. Zademonstrował całemu Światu historyczny przykład heroicznej walki niczym Dawida z Goliatem. Mamy jednak świadomość, że wola walki i możliwości osamotnionych Ukraińców nie powstrzymają Rosji przed realizacją kolejnych imperialnych ambicji!

MILCZĄCA ŚWIATOWA OPINIA PUBLICZNA

W przeciwieństwie do postaw ukraińskich **światowa** opinia publiczna przyjęła podejście zdecydowanie pasywne. Im dalej od granic konfliktu Rosyjsko-Ukraińskiego, tym percepcja jego rangi oraz możliwych skutków nabiera wymiaru małoistotnego. Dystans buduje zobojętnienie. Na domiar złego uwagę od sprawy ukraińskiej odwracają rozliczne rejony zapalne na naszym globie. Według raportów z 2025 r., na świecie toczy się ok. 56 konfliktów zbrojnych. Stan ten stanowi najwyższy poziom od zakończenia II wojny światowej. To znacząco rozprasza koncentrację na tylko jednym z nich. Do najbardziej znaczących konfliktów należą:

1) wojna między Izraelem a Iranem;
2) konflikt indyjsko-pakistański;
3) wojna domowa w Syrii;
4) toczące się spory i konflikty zbrojne w Azji, często o charakterze terytorialnym (np. spór o Kaszmir) oraz wojny wewnętrzne;

5) wiele konfliktów w Afryce, które są trudne do rozwiązania.

Globalny wzrost liczby konfliktów zbrojnych świadczy o rosnącym napięciu geopolitycznym i fragmentaryzacji świata. Na to wszystko nakłada się eskalacja działań państwowych grup hakerskich i wykorzystanie dezinformacji przez sztuczną inteligencję. Stanowią one globalne zagrożenie dla infrastruktury krytycznej i procesów demokratycznych.

W tak niespokojnym współczesnym środowisku bezpieczeństwa występuje deficyt aktywnych postaw społeczeństwa światowego. Jakoby narastające zagrożenia były bagatelizowane. Widzimy:

– niedosyt aktywnego sprzeciwu wobec agresji. Brak demonstracji, marszów i innych form pokojowego protestu. Wszystkiego dla permanentnego podkreślania wartości pokoju i współpracy międzynarodowej;

– niewystarczające niesienie pomocy humanitarnej, materialnej i psychologicznej. Winny one budować solidarność i potępiać agresję;

– niemalże całkowity brak społecznego wywierania presji na rządy dla podejmowania energiczniejszych prób pokojowego rozwiązania konfliktów.

Rezultat finalny sprzyja poczynaniom agresora. Brak zainteresowania konfliktem nakręca jego natężenie.

ŚWIATOWY ESTABLISHMENT – NAJGROŹNIEJSZY SYMPTOM WOJNY

Cywilizacja ziemian ma też swoje niechlubne sukcesy. Udało jej się wyhodować niezwykle zjadliwego wirusa, który niczym Saturn pożera własne dzieci. To kolokwialnie mówiąc grono polityków. W konsekwencji – największym zagrożeniem dla ludzkości są sami ludzie.

Wpływanie na zagrożenia wojenne cechuje urzędnicza inercja dwóch obszarów:

1) sfery działań dyplomatycznych. Jej efektem powinno być duszenie w zarodku:

– wszelkich przejawów neoimperializmu,

– totalitaryzmów i autokracji,

– prób rewizjonistycznych z żądaniami terytorialnymi, □ wszelkich form tyranii.

Zaś w kontekście zbrojeń – permanentnie i nieustająco dążyć należy do demilitaryzacji światowych potencjałów. Myślą przewodnią pozostaje niwelowanie wszelkich zagrożeń. W to miejsce nadać najwyższy priorytet budowaniu niczym nie zagrożonego poczucia bezpieczeństwa w skali globalnej;

2) a jednocześnie sfery odstraszania. Ta winna koncentrować się na budowaniu zdolności do realnego odparcia agresji z zewnątrz w stosunku do każdego potencjalnego przeciwnika.

Wracając do sfery działań dyplomatycznych. Mamy tu do czynienia z tendencją dramatycznego spadku efektywności w rozwiązywaniu problemów w sposób pokojowy, bez użycia siły. Prawo międzynarodowe przestało skutecznie chronić interesy państwa ich obywateli i organizacji międzynarodowych. Prowadzenie negocjacji upokarza jedną ze stron. Sugerowanie oddania przez Kijów części terytoriów i broni oraz redukcji liczebności ukraińskich sił zbrojnych – to nie negocjacje, to wymuszanie poddaństwa! Wzajemne stosunki gospodarcze nie działają na rzecz zrozumienia i współpracy. Stanowią jedynie źródło pozyskiwania środków na budowanie potencjałów militarnych. W rozwiązywaniu problemów między państwami coraz częściej dominuje argument siły. Dyplomacja publiczna i jej narzędzia takie, jak misje dyplomatyczne czy funkcje konsularne w praktyce nie istnieją. Z pewnością nie przynoszą oczekiwanych korzyści. Istnieje wiele ewidentnych przykładów rażącej ignorancji. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze uznaje, że są realne podstawy by sądzić, że prezydent Rosji Władimir Putin jest odpowiedzialny za zbrodnie wojenne. Tymczasem on sam jest podejmowany przez lidera współczesnych mocarstw na „czerwonym dywanie" z pełnymi honorami. Jego przedstawiciel wciąż jest jednym z pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Sportowcy rosyjscy w wielu dyscyplinach aktywnie uczestniczą w różnego rodzaju zawodach. Turyści rosyjscy są mile widziani w wielu atrakcyjnych turystycznie kurortach. Sankcje gospodarcze są nie tylko nie skuteczne. Przybierają postać kamuflażu nieudolności, ale także maskują rzeczywiste poczynania wielu Rządów. Odbiorcami rosyjskiej ropy i gazu nadal są niektóre kraje Unii Europejskiej jak: Belgia, Holandia, Francja, Hiszpania, Węgry, Słowacja – mimo unijnych sankcji. Głównymi odbiorcami rosyjskiej ropy i gazu są Chiny, Indie i Turcja wśród krajów NATO. Także główny hegemon UE, Niemcy dopiero teraz ogłosiły zakończenie importu rosyjskiej ropy. Nie oznacza to wcale, że go zaprzestały. Niestety także Polska nadal importuje rosyjski skroplony gaz (LNG). Kwestię wykorzystania rosyjskich aktywów na rzecz wsparcia Ukrainy Europejczyków dotyka całkowity paraliż.

Wszyscy w ten sposób wzbogacają Rosję, która zyski przekształca na potrzeby budowy potęgi militarnej. Jakby nieświadomi, że za moment będą mogli powiedzieć, iż sami sobie zgotowali okrutny los. Nawet Kościół, który nigdy nie był jednomyślny w swojej postawie wobec faszyzmu także i w kwestii wojny ukraińskiej insynuował pod adresem zachodu (głównie NATO) odpowiedzialność za jej wybuch. Ten żenujący brak jednomyślności nakręca imperialne ambicje Rosji. Utwierdza ich w przekonaniu posiadania za przeciwnika bezwartościowe barachło.

W dyspozycji praworządnego Świata wciąż pozostają instrumenty mogące zapobic przyszłej wojnie. To:

1) zjednoczenie cywilizacyjne, solidarność narodów;
2) izolacja agresora poprzez ograniczanie jego stref wpływów;

3) surowe sankcje efektywnie minimalizujące źródła finansowania potencjałów zbrojnych; 4) wspieranie obrońców;

5) budowanie równowagi militarnej dla skutecznego przeciwstawienia się agresorom;

6) wreszcie budowanie koalicji antyimperialnych skutecznie odstraszających.

A jak rysuje się sytuacja w sferze militarnej? Tu panuje martwota i otępienie. To nie tylko lata stagnacji, ale i stan samo wyniszczania. Po latach zaniechań, usypiania czujności oraz obłudy rzekomego braku zagrożeniami zbrojnymi nastąpiła era maskowania przygotowań. Jej efektem jest cykl chaotycznych działań. W NATO wciąż wielu członków opornie podchodzi do procentowego wzrostu krajowych PKB. Mimo że środki te przeznaczane mają być na rozwijanie swoich indywidualnych zdolności do odparcia zbrojnej napaści. Podobnie w kwestii zbiorowej obrony. Uważają, że główny wysiłek skoncentrowany będzie na zaangażowaniu USA. Szkolenie jest jedynie pozorowane. Jego teoretyzowanie powoduje, że nie mają w nim zastosowania doświadczenia z frontu ukraińskiego.

Tymczasem w Unii Europejskiej mamy do czynienia z wyreżyserowaną destrukcją organizacji i rozpadem jej pseudo solidarności. Zwłaszcza w części współpracy transatlantyckiej. Cel autonomii strategicznej UE ujęty w Europejskiej Polityce Bezpieczeństwa i Obrony jest nie tylko irracjonalny, jest przede wszystkim wektorem do samozagłady. Diaboliczna koncepcja zdolności państw wspólnoty europejskiej do przeciwstawienia się potędze rosyjskiej bez potrzeby wsparcia siłami zbrojnymi USA to podniesienie szlabanu i szerokie otwarcie bram do kremlowskiej wizji trzeciego imperium. Europa najnaturalniej upadnie! Postępowanie takie wychodzi naprzeciw Putinowskim oczekiwaniom: *„Po prostu odsuńcie swoje granice od naszych wojsk!”*. Działania sensu stricto kształtujące kontynentalną niemoc wobec realnego zagrożenia ze strony Rosji. Prowokująca słabość jest jednym z węzłowych determinantów skłaniających do agresji militarnej.

GENERALNA KONKLUZJA

Reasumując powyższe symptomy jawi się katastroficzna wizja. Trzecia Wojna Światowa zdaje się być nieuchronną! Prorocy wieszczący jej rychły wybuchu bazują na abstrakcyjnych spekulacjach. Co bardziej niepokojące owe spekulacje podsycają skompromitowane osoby. W nieodległej przeszłości ignorowali płynące z Rosji sygnały. Na dyplomatycznych salonach gloryfikowali osobowość Putina. Bez ograniczeń inwestowali w gospodarczą współpracę z agresorem. Budowali jego kapitał do militaryzacji swojego potencjału. Argumentami braku jakichkolwiek zagrożeń militarnych usypiali czujność państw i całych organizacji międzynarodowych. Równocześnie doprowadzali do ich bezbronności i braku odporności na agresje z

zewnątrz. Powiedzieć, że to ordynarny cynizm, bezbrzeżna hipokryzja – to jakby nic nie powiedzieć.

Dzisiaj Świat nie posiada narzędzi aby skutecznie powstrzymać imperialne szaleństwo Rosji!

УДК 343.9

НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ТЕОЛОГО-ПРАВОВОГО ТРЕНІНГУ КРІЗЬ ПРИЗМУ БІБЛЕЇСТИКИ ТА БІБЛІОТЕРАПІЇ ДЛЯ ПРАВООХОРОНЦІВ У РАМКАХ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ

THE NECESSITY OF THEOLOGICAL AND LEGAL TRAINING THROUGH THE PRISM OF BIBLICAL STUDIES AND BIBLIOTHERAPY FOR LAW ENFORCEMENT OFFICERS WITHIN THE FRAMEWORK OF CRIMINOTHEOLOGY

Іван Кріцак,
кандидат юридичних наук, доцент,
Головне управління Національної поліції в Харківській області,
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0000-0003-3530-4269

Стаття обґрунтовує необхідність теолого-правового тренінгу для правоохоронців у межах кримінотеології, що поєднує біблеїстику й бібліотерапію із сучасними освітніми технологіями. Мета – підвищити життєстійкість і професійну ефективність через профілактику професійного вигорання. Тренінг трактується як провідна технологія, що переводить знання у стандарти поведінки завдяки моделюванню ситуацій, роботі з кейсами, швидкому зворотному зв'язку й оцінюванню результатів. У такому форматі абстрактні категорії права трансформуються у вимірювані етичні практики: гідність, законність, справедливість і служіння.

Методологічну основу становить духовно-ціннісна концепція праворозуміння, яка поєднує «Букву» і «Дух» Закону та інтерпретує право крізь біблійні наративи про походження зла і відповідальність особи. Обґрунтовується інтеграція теологічних сенсів із кримінологічною оптикою: аналіз детермінантів злочинності, взаємодія «злочинець – жертва», використання відновних практик (медіація, покаяння). До програми включено моделі профілактики «розбитих вікон» і SARA, лідерський та комунікативний модулі, рефлексивні й антистресові вправи, сценарії моральних дилем і прийняття рішень під тиском часу та конфлікту.

В умовах війни тренінг адресує поширені стани ПТСР, тривоги й дезорієнтації, пропонуючи «операційну майстерню», де цінності швидко переходять у дії: зміцнюються правова культура, емпатія, самоконтроль, здатність до відновного правосуддя і коректної комунікації з потерпілими та свідками. Очікувані результати – зниження ризиків

вигорання і суїцидальності, підвищення якості доказової аргументації, поліпшення взаємодії з громадами, формування зрілої професійної ідентичності «служити й захищати».

Ключові слова: *теологія, біблеїстика, бібліотерапія, кримінотеологія, правоохоронна сфера, право, держава, «Буква» і «Дух» Закону, профілактика злочинності, наукометрія, право розуміння, тренінг, психологічний тренінг, теологічний тренінг, теорія держави і права, зло, правосвідомість, правова культура, людино центризм, апокаліптична епоха.*

The article substantiates the need for theological and legal training for law enforcement officers within the framework of criminotheology, which combines biblical studies and bibliotherapy with modern educational technologies. The goal is to increase resilience and professional effectiveness through the prevention of professional burnout. Training is interpreted as a leading technology that translates knowledge into behavioral standards through situation modeling, case work, rapid feedback, and evaluation of results. In this format, abstract categories of law are transformed into measurable ethical practices: dignity, legality, justice, and service.

The methodological basis is the spiritual and value-based concept of understanding law, which combines the "letter" and "spirit" of the law and interprets law through biblical narratives about the origin of evil and personal responsibility. It justifies the integration of theological meanings with a criminological perspective: analysis of the determinants of crime, the interaction between "criminal and victim," and the use of restorative practices (mediation, repentance). The program includes the "broken windows" and SARA prevention models, leadership and communication modules, reflective and anti-stress exercises, scenarios of moral dilemmas, and decision-making under time pressure and conflict.

In wartime conditions, the training addresses common conditions of PTSD, anxiety, and disorientation, offering an "operational workshop" where values are quickly translated into action: strengthening legal culture, empathy, self-control, the ability to provide restorative justice, and proper communication with victims and witnesses. Expected results include a reduction in the risks of burnout and suicidal tendencies, improved quality of evidence-based argumentation, improved interaction with communities, and the formation of a mature professional identity of "serving and protecting."

Key words: *theology, biblical studies, bibliotherapy, criminology, law enforcement, law, state, the "letter" and "spirit" of the law, crime prevention, scientometrics, right of understanding, training, psychological training, theological training, theory of state and law, evil, legal consciousness, legal culture, human-centeredness, apocalyptic era.*

Залученість визначається як здатність сильного залучатися до ситуації й тенденція не здаватися перед труднощами. Люди з добре розвиненим елементом залученості отримують задоволення від своєї роботи. На противагу цьому, невпевненість у своїй здатності долати труднощі породжує відчуття ліні, відчуття «відстороненості» від

життя. Контроль – це віра в те, що людина може впливати на перебіг подій у своєму житті. Насамперед, контроль – це віра в те, що можна впливати на результат того, що відбувається через боротьбу, противагою контролю слід вважати безсилля. Прийняття ризику – це віра в те, що життєві зміни не є перешкодою для самореалізації, а засобом особистісного зростання. Люди, які розглядають життя як засіб набуття досвіду, готові діяти без впевненості в успіху. Сприйняття ризику ґрунтується на ідеї, що люди зростають, активно навчаючись і використовуючи свій досвід [1, с. 140].

М. Роблес визначає перелік ключових м'яких навичок, які є найбільш затребуваними на сучасному ринку праці, серед яких – комунікабельність, чесність, відповідальність і командна робота [2].

Актуальність розроблення наукової теми/проблеми. На сьогодні лише у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського нараховується 967 наукових фахових статей, де у назві зустрічається ключове слово тренінг. Усі вони потребують свого перегляду хоча б технікою скорочитання, а в ідеалі – ретельного аналізу кожної з наукових позицій, щоб викристалізувати власні думки у царині відстоюваного нами теолого-правового тренінгу у рамках духовно-ціннісної концепції праворозуміння. Слід відзначити, що нами у силу браку часу проаналізовано понад 30 наукових фахових статей у рамках міждисциплінарності з кореневою сполукою «тренінг». Звідси, відібрані найбільш важливі висловлювання авторів та сформовані авторські позиції. Також, написання даної статті обумовлено підготовкою до міжнародної конференції «Доторкнімося до тренінгових технологій / Let's touch the training technologies», присвячену впровадженню інноваційних підходів та інтерактивних методів у тренінгову діяльність, що відбудеться 23 жовтня 2025 року на базі Тренінгового центру прокурорів України у м. Києві.

За словами Е. А. Панасенко, О. І. Білаковського війна ставить нові вимоги до викладачів, які мають стати не лише носіями академічних знань, а й наставниками, фасилітаторами, партнерами у навчанні. Отже, soft skills уже не є факультативним елементом освіти, а стають ключовим чинником адаптації, стійкості та професійного зростання в умовах війни. Саме тому, дослідження організаційно-педагогічних умов формування м'яких навичок у викладачів і студентів через взаємодію та освітнє партнерство набуває особливої актуальності. Такий підхід дозволяє не лише зберегти ефективність освітнього процесу, а й сприяє загальному оздоровленню освітнього середовища в умовах соціальних викликів і невизначеності [3, с. 49]. Досвід кафедр практичної психології та дошкільної освіти засвідчує, що в умовах війни, переміщення закладу до нового міста та переходу на

дистанційне навчання можливим є не лише збереження якості освіти, а й активний розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти. Завдяки впровадженню цілісної системи організаційно-педагогічних умов – тренінгових курсів, підтримувального середовища, рефлексивних практик, проєктної та волонтерської діяльності, цифрових освітніх технологій – відбувається послідовне, гнучке та ефективне формування soft skills, необхідних для стійкості, професійного успіху та адаптації в умовах глобальних криз [3, с. 54].

Щодо розуміння поняття тренінг. Слово або сполука тренінг попередньо з позицій повсякденної/буденної свідомості асоціюється з тренуванням через відточення тих чи інших людських якостей до автоматизму, що потребує постійного повторення та пошуку нового, віднайдення прерогатив інноваційності тощо. Тренер – це наставник, науковий керівник, духівник, тобто той, хто здатен дати орієнтир, хто має силу слова, ерудованість/ерудицію, коли його слова не розходяться з ділами/реальними справами. Або навпаки, – це діяльність через щире каяття перед Богом, щоб перемінити своє життя, щоб виправитися, але норовиста/зла натура і природа цього не дає. Погляньмо на алкоголіка чи наркомана, як важко направити його на правильний путь. Щось подібне відбувається із нашими звичками, щоб спрямувати їх у бажане русло. Відзначимо, що майбутнє української та світової освіти й науки за тренінгами. Саме завдяки цій методиці вдається викласти коротко все, що на серці та душі.

За словами А. Д. Мекшун, М. І. Захаріної, тренінг можна охарактеризувати як цілеспрямований процес розвитку знань, навичок, умінь та установок, що сприяє підвищенню ефективності діяльності в певній професійній чи соціальній сфері. Його мета полягає у здійсненні як пізнавальних, так і поведінкових змін серед учасників, що стає можливим лише за умови якісної підготовки тренінгової програми, чіткого зворотного зв'язку та ефективних методів оцінювання результатів. Створення тренінгового курсу зазвичай відбувається з урахуванням реальних потреб і запитів конкретної організації, соціальної групи або спільноти [4, с. 2101]. З іншого боку, тренінг – це потужний інструмент для практичної підготовки фахівців соціальної роботи, що дозволяє їм розвивати навички, знання та вміння, необхідні для ефективної роботи з клієнтами та у розв'язанні соціальних проблем [5, с. 7]. Зарубіжні автори визначають тренінг як багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи та організації з метою гармонізації професійного й особистісного буття людини. Поняття «тренінг» використовують для позначення широкого кола методик, що ґрунтуються на різних теоретичних засадах [6].

Питання, які ставимо перед собою? Психологічні та педагогічні дослідження засвідчують, що в підлітковому віці спостерігається посилення мотивації до самоствердження, формування особистісної ідентичності, активне

включення в соціальні ролі та зростання потреби у визнанні. Це час, коли юна особистість шукає відповіді на запитання: «Хто я?», «Яке моє місце в колективі?», «Чи здатен я впливати на інших і бути прикладом?». Відтак завданням сучасної психолого-педагогічної практики стає не просто підтримка ініціативності, а системна допомога у формуванні лідерських якостей як інтегрованого прояву особистісного зростання [7, с. 1635]. Т. Захаріна, Н. Чернуха у темі на компетенції перед впровадженням тренінгів включають такі запитання як: «Розуміння поняття «соціальна робота»», «Які з наведених принципів є основними у соціальній роботі?», «Які методи використовуються в соціальній роботі?», «Яким чином Ви будете реагувати на емоційний стан клієнта, який переживає кризу?», «Які етапи включає процес планування соціальної роботи з клієнтом?» та інші. Щодо тесту, який ми використовували після проведення тренінгу, то він включав такі запитання: «Які нові підходи у соціальній роботі ви дізналися під час тренінгу?», «Які етичні питання стали вам більш зрозумілими після тренінгу?», «Як ви будете діяти в ситуації, коли клієнт відмовляється від допомоги?», «Після проходження тренінгу, як ви оцінюєте свої навички в роботі з групами?» та інші. Анкета на оцінку рівня впевненості у практичних навичках соціальної роботи містила запитання, які необхідно було оцінити від 1 до 5 балів, де 1 – це зовсім не впевнений, а 5 – дуже впевнений. Отже, здобувачам було запропоновано такі запитання для оцінювання, як «Вміння спілкуватися з клієнтом», «Вміння слухати та розуміти потреби клієнтів», «Вміння формулювати запитання для збору інформації», «Вміння надавати емоційну підтримку клієнтам», «Вміння допомагати клієнтам у кризових ситуаціях», «Вміння розробляти індивідуальні плани підтримки», «Вміння співпрацювати з колегами та іншими фахівцями», «Вміння брати участь у групових обговореннях», «Вміння ділитися досвідом та знаннями з колегами», «Вміння дотримуватися етичних норм у роботі з клієнтами», «Вміння управляти конфіденційністю інформації про клієнтів», «Вміння самостійно аналізувати власні помилки та досягнення», «Вміння приймати конструктивну критику від колег», «Які навички ви вважаєте найбільш важливими для успішної роботи в соціальній сфері? (вкажіть до трьох)», Які аспекти вашої роботи викликають у вас найбільшу невпевненість? (вкажіть до трьох)», «Які ресурси або підтримка вам потрібні для підвищення рівня впевненості у ваших навичках?» [5, с. 8].

Психокорекційний тренінг – це загальне найменування тренінгової роботи, спрямованої на певні зміни психічної сфери людини з метою вдосконалення її поведінки та професійної діяльності. Важливою перевагою тренінгу є можливість отримання зворотного зв’язку від тренерів та інших учасників. Конструктивний зворотний зв’язок, як позитивний, так і негативний, допомагають кожному учаснику краще усвідомити власні сильні та слабкі сторони,

що дає змогу їх скоригувати. Цей вид тренінгу допускає застосування психотерапевтичних методів. Він спрямований на оптимізацію професійно важливих рис особистості. Зокрема, запропоновано тренінг, спрямований на усвідомлення меж легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейського та, відповідно, оптимізацію цієї риси [8]. Соціально-психологічний тренінг розвиває вміння підтримувати комунікацію та психологічно стимулює особистість до діяльності. Загальна психологічна компетентність може покращити комунікативні навички, а використання соціально-психологічного тренінгу – насамперед для особистісного розвитку, формування навичок ефективної комунікації, набуття навичок ділового та неформального спілкування, розвитку впевненості в собі у спілкуванні та зниження рівня тривожності, а також забезпечення стійкої мотивації до особистісного розвитку [9, с. 89]. З цих міркувань постає завдання проведення теологічного тренінгу у рамках 7534 років від створення Адама – першої людини на планеті Земля, торкаючись витоків походження зла, а насамперед, тих ангелів, що відпали від божества, як вони воюють проти людини, як образу і подоби Божої.

Наскільки важливими сьогодні є психологічна стійкість та подолання професійного вигорання? Досить важливою є «психологічна стійкість», як ключовий фактор успішної професійної діяльності педагога, особливо в умовах сучасних викликів освітнього процесу, пов’язаних із реформуванням галузі та сучасними воєнними діями. Вона охоплює сукупність особистісних якостей, що дозволяють педагогу ефективно долати стресові ситуації, зберігати емоційну рівновагу та підтримувати високу мотивацію до педагогічної діяльності. Педагоги: учителі й викладачі щоденно стикаються з необхідністю не лише передавати знання, а й виконувати роль наставника, модератора освітнього середовища та координатора комунікаційних процесів у навчальних середовищах. Це вимагає не лише методичної компетентності, а й стійкості до психологічних навантажень, здатності до саморегуляції та гнучкості мислення [10, с. 918].

Професійне вигорання є серйозною проблемою, із якою стикаються вчителі, особливо в умовах високих вимог та емоційного навантаження. Тренінги, які зосереджуються на питаннях профілактики та зниження професійного вигорання, можуть мати значний позитивний ефект. Вони включають методи релаксації, техніки управління стресом, а також вправи на підтримку психічного здоров’я, допомагають зберігати баланс між професійним життям і особистим, що є важливим для збереження їхнього емоційного та психічного благополуччя. Тренінги також можуть навчати педагогів ефективним способам організації часу та фахової діяльності, що зменшує навантаження та дозволяє уникати перевтоми. Під час тренінгів можна обмінюватися досвідом з колегами, що сприяє підтримці

позитивної атмосфери в колективі та допомагає розуміти, що вони не самотні у своїх труднощах [10, с. 924].

Загалом, профілактичний аспект тренінгової діяльності зосереджується на розв'язанні низки важливих завдань. Зокрема, він передбачає підвищення обізнаності щодо актуальних соціальних проблем, таких як залежність від психоактивних речовин, алкоголізм, бездомність тощо. Важливою метою цього напряму є також розвиток умінь, необхідних для запобігання таким негативним явищам, як злочинність, насильство, самогубства, соціальне сирітство, нарко- та алкозалежність. Крім того, профілактичні тренінги спрямовані на поширення достовірної інформації як серед окремих осіб, так і в ширшому соціальному оточенні, з метою формування свідомого ставлення до вказаних проблем. Одним із завдань також є формування і закріплення здорових моделей поведінки, мотивації до ведення здорового способу життя та збереження психофізичного добробуту [11].

На одній із лекцій разом з представниками органів управління юстиції до нас прозвучало запитання від одного з неповнолітніх засуджених, чи читали ми про Аль Капоне. А також прозвучали слова: «Кто не сидел, тот не мужик». На що ми одразу ж відповіли: раніше було так, що той хто не служив у війську, той не мужчина. Прозвучала інша репліка, щоб ходити у спортзал. Звідси зав'язалась понад півторагодинна лекція із застосуванням широкого спектру/масиву та крилатих висловів видатних/високодуховних особистостей, які досягли небувалих успіхів/святості, чим, все ж, вдалось вплинути на свідомість неповнолітніх засуджених та отримати запрошення на майбутні зустрічі. Нами зауважено, що подібна робота зі сторони правоохоронних органів, Церкви проводиться не достатньою мірою, такі зустрічі є одиничними А можливо, коли людина відбуває покарання, це якраз і найбільш сприятлива/благородна атмосфера для того, щоб донести людям/засудженим ту чи іншу інформацію, і не виключено, що вона може бути дієвою за тих чи інших обставин. Як свідчить практика/життєвий досвід, особи, які відбували покарання у місцях позбавлення волі, у скорому часі знову туди потрапляють, значить відповідна профілактична робота проводиться неналежним чином. Більшість суддів, прокурорів, слідчих ніколи не були у місцях позбавлення волі, а треба подивитись у очі засудженому, бачити дієвість закону на долях людей. Така робота повинна проводитися. Тому практика дає безперечно життєдайну/живоносну силу науці. Як писав німецький поет Гете: «Суха, мій друг, теорія навкруг, а дерево життя вічнозелене!» Ось часто, здавалось би, ми отримуємо суху теорію кримінології, яка неодмінно буде живою у лекціях, тренінгах, нових аналітичних дискусіях, соціальних експериментах, якщо до цього причетний професіонал. Водночас, слід усіляко відсікати усе зайве і в ранг подібних заходів виносити найбільш основне/важливе/необхідне. [12, с. 277].

Свого часу відбулась тривала розмова з особою, яка має психічні відхилення, легкий ступінь шизофренії. Це художник, письменник, який довгий час цікавиться питаннями релігії та свого часу перебував у різного роду сектах. Саме здобуті знання з допомогою православ'я допомогли вести тривалу, понад 4 годинну, насичену бесіду. Тут уже немає часу читати великі томи літератури. Треба в цю ж хвилин/секунду дати відповідь на поставлені запитання, відчувати дихання/дихотомію/настрої співрозмовника, такт, вміти вислухати та втрутитись там, де це є необхідним. Залучена педагогіка майстерності, життєвий досвід і головне знання, настанови у православній молитві з конкретними прикладами. Як і будь-яка розмова, це велике протистояння Добра і зла, операція/корекція свідомості людини, коли слід витягти її з преференцій чуття, чужих голосів. Головне, щоб в такому разі не було відчуття презирства, боязні, а спілкування повинно відбуватися як зі звичайною людиною. Важливо поділитись із тими знаннями, які через різні обставини стали для нас відомими. І саме житія святих, православне богослов'я, участь з дитинства у кожній недільній Службі Божі/Божественній Літургії допомагали винаходити чуття, коли серед великого масиву інформації мовиться те, що зараз лежить на серці. Це стани, коли розумово-сердечна діяльність із залученням емоційно-вольових процесів та благодаті Божої, тобто дії божественної енергії, сили Духа, вносить свої корекції у людську свідомість з обов'язковим відчуттям духовних/душевних порухів людини. У таких ситуаціях усвідомлюєш, як важливо триматись Церкви Христової, не відходити від Чаші Христової/Святого Причастя, коли відбувається внутрішньомолекулярна зміна на тілесно-духовно-душевному сприйнятті. Якби усі психологи й психіатри знали, яким великим є правильне вчення Церкви Христової, православ'я, можна було б проводити велику роботу на відповідному поприщі – виявленні прогалин свідомості, генних чи гріховних вад, що дали відповідні відхилення [13, с. 155].

Висновки і науково-методичні рекомендації:

Підсумовуючи, слід зазначити, що аналіз сучасних досліджень у сфері освіти свідчить, що ефективність тренінгових методів значною мірою залежить від ретельної підготовки тренера. Він має чітко формулювати мету й завдання тренінгу, планувати заняття, підбирати методи, інструменти та готувати матеріали (презентації, кейси, завдання тощо). Важливо враховувати різні стилі навчання учасників і поєднувати форми роботи – дискусії, кейси, симуляції, рольові ігри, мозковий штурм. Обираючи методику, слід зважати на рівень підготовки здобувачів, ресурси, кількість учасників і умови приміщення. Ефективне навчання можливе лише в атмосфері довіри, коли учасники активно взаємодіють, мислять критично, аналізують ситуації та аргументують позицію. Тренінгові методи – це потужний інструмент формування компетентних фахівців, готових працювати у швидко розвиваючому середовищі [14].

Тренінг у сучасній системі підготовки кадрів – не додаток до освіти, а провідна технологія формування професійної культури, де знання, навички й цінності зливаються в практику відповідальної дії; його роль надзвичайно велика й багатовимірна. На відміну від лекції, що переважно транслює інформацію, тренінг занурює в змодельовані ситуації, змушує приймати рішення під тиском часу, конфлікту чи невизначеності, одразу отримувати зворотний зв'язок і коригувати поведінку. Навіть у стислих межах – скажімо, двох занять – тренінг дає змогу «упакувати» найцінніше з формального навчання, сімейного та соціального досвіду, а також професійних напрацювань викладача й перевтілити це на конкретні моделі дій. На підставі практики підготовки патрульних поліцейських із дисципліни «Професійна етика» у якості тренера та багаторічного викладання теорії держави і права та юридичної деонтології першокурсникам, а також викладання кримінології як науки і навчальної дисципліни впродовж останніх років можна сказати, що те яке роками існує як абстракція, у тренінгу стає вимірюваним стандартом поведінки: гідність, законність, відповідальність, справедливість і служіння не просто проголошуються, а відпрацьовуються до автоматизму. Ми навмисне підсилюємо правову складову й підготовку крізь духовно-ціннісну призму, адже концепція соціального служіння – «служити й захищати» – задає професійну ідентичність і в публічному секторі, і в бізнесі (де культура ставлення до клієнта вже давно визначає якість послуг). Такий підхід універсальний: він однаково потрібен прокурорам і суддям, поліцейським та адвокатам, всьому правоохоронному блоку, юристам загалом і представникам приватного сектору, бо забезпечує інтеграцію теорії з протоколами дії, виробляє стійкі установки, підвищує самоконтроль і комунікацію. Саме тому тренінг має стати стрижнем освітньої програми: це найкоротший і найефективніший шлях від декларацій до професійної поведінки, що відповідає високим людяним і фаховим стандартам.

По-друге. Пропонуємо проводити/підсилювати правові тренінги крізь призму теології – у межах міждисциплінарного напряму під назвою кримінотеологія. Її методологічну основу становлять теологічні знання та біблеїстика у поєднанні з бібліотерапією як ефективними засобами виведення людини з найскладніших психологічних станів. Такий підхід набуває особливої ваги в умовах триваючої російсько-української війни, коли посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і пов'язані психічні порушення охоплюють значну кількість людей, а приймання антидепресантів стає поширеною практикою. У цьому контексті біблеїстика дає глибокий ціннісно-смисловий ресурс, який можна переконливо інтегрувати з юриспруденцією: через етичний та моральний вимір права, культуру відповідальності, відновне правосуддя на засадах медіації та щиросердечного покаяння через повагу до гідності особи. Формат тренінгу попри

обмежений час, дозволяє у найкоротший час давати необхідну інформацію, що може бути прирівняним до хірургічної операційної, коли людина знаходиться на грані життя і смерті. Саме тому на озброєнні у тренера має бути безліч крилатих фраз, висловів видатних людей, щоб переконати аудиторію у правильному виборі, коли серед багатьох правд обирається та, що найближче до Істини. Багатосторонній аналіз життєвих і правових кейсів, великий особистий теологічний досвід спрямований через вправи на рефлексію та самодопомогу, а також обговорення етичних орієнтирів професійної діяльності може бути пріоритетом теологічного тренінгу. Така цілісна структура забезпечує не лише засвоєння знань, а й формування внутрішніх опор, що зміцнюють психологічну стійкість та правову культуру учасників.

По-третє. Ми розглядаємо тренінг як «школу життя», що спирається на духовно-ціннісну складову. Переконані, що у XXI столітті настав час сучасній людині знову звернутися до Бога: коли тривога – шукай опори у вищих смислах. «Без Бога, ані до порога», – каже народна мудрість. Позитивістську й лібертарно-юридичну парадигми, а також людиноцентризм ми не відкидаємо, однак критично оцінюємо їхню достатність; натомість орієнтуємося на позицію професора-кримінолога В. О. Тулякова про «чотирьох вершників Апокаліпсису» – «чуму, війну, голод і смерть» – як на реалістичний контекст, у якому мають здійснюватися сучасні наукові пошуки й практична діяльність. Завдання нашого тренінгу – дати учасникам інструменти, що допоможуть не допустити професійного вигорання, зберегти життєві орієнтири й зменшити ризики суїцидальності. У цьому ключі теологія надає потужний інструментарій: наша «правиця» – це професіоналізм, «лівиця» – людяність і високі моральні якості; лише у їхній єдності, фахова компетентність набуває сенсу. Як слушно застерігав класик, сам по собі «мозок» ще не гарантує ні розуму, ні совісті – їх потрібно вирощувати. Погляньмо на моральних авторитетів націй і народностей, які завоювали славу і визнання багатьох. Справді, розум чи совість є невидимими, однак це зовсім не означає, що їх не має. Це ж саме можна сказати про Бога. Тому ми пропонуємо дивитися на людину й право крізь триєдину призму «Дух – Душа – Тіло», а не зводити праворозуміння до редукційної біосоціальної моделі, як це було у радянські часи. Саме так формується цілісний, відповідальний і стійкий до викликів професійний світогляд.

По-четверте. Пропонуємо лаконічний, але змістовний тренінг для прокурорів, суддів і представників правоохоронного корпусу, побудований у форматі живої розмови з можливістю ставити запитання. Його ядро – соціально-духовний вимір праворозуміння, заснований на досвіді православного старчества та широкому духовному досвіді Православ'я і його історичного шляху. У фокусі нашої уваги – духовність людини, віра й цінності як підґрунтя професійної етики

та моральності й відповідального служіння на тому поприщі, де визначено долею. Відштовхуючись від біблійної історії людства (у вимірі 7534 років до сьогодні) включаючи двотисячолітню християнську традицію, ми осмислюємо походження зла: де і як воно зароджується, у який спосіб діє, як укорінюється в індивідуальній та колективній свідомості, передаючись між поколіннями (при цьому критично оцінюємо теорію євгеніки та будь-які біологізаторські новації в аспекті селекції людства на сильних і слабких, що категорично суперечить божественному задуму). Далі переходимо до кримінологічної оптики: портрет особи злочинця, еволюція злочинності та її сучасні прояви, механізми відображення зла у правопорушеннях і суспільних практиках. Завершальний блок присвячується набуттю практичного досвіду протидії злу: розпізнавання його витоків (детермінантів/факторів, умов/обставин), формуванню внутрішньої стійкості та ціннісних духовних/духоносних орієнтирів, що допомагають фахівцеві діяти професійно, гуманно й справедливо. Тренінг короткий за часом, але максимально насичений змістом і прикладними висновками.

По-п'яте. Тренінг, як і лекція – не просто формат навчання, а «операційна майстерності», де викладач переводить теорію в практику і навпаки – практику в теорію, перевіряє дієвість власних підходів, де відразу бачить, що сприймає аудиторія, а що потребує вдосконалення. Ми надаємо тренінгам пріоритет і послідовно популяризуємо цю ідею, адже саме тут формується професійна компетентність. Лектор/тренер має готуватися ретельно: далеко не весь масив напрацювань зі статей і лекцій придатний до прямого використання. Часто працюють лише найцінніші «ядра» змісту. Інакше кажучи, не все те, що у науці є шедевром можна застосувати у реальній лекції/тренінгу. Викладацька діяльність – це постійна праця над собою. Особливо в поліцейській сфері важливий цикл «практика й викладання», що різняться між собою, де тонка грань між знанням і вмінням, що відточується завдяки реальним кейсам і живому зворотному зв'язку, живому спілкуванню. Саме тренінги дозволяють системно розвивати здібності, навички та педагогічну техніку, рухаючись від упевненості до майстерності. Недаремно класичні університети завжди дорожили своїми викладачами й створювали умови для їхнього професійного зростання. Ми всебічно підтримуємо тренінг як важливий та необхідний напрям компактного викладання великих масивів матеріалу, що має активно розвиватися сьогодні на противагу розмитим лекціям в умовах, коли світ бурхливими темпами розвивається й те, що було актуальним вчора, втрачає свою вагу сьогодні.

По-шосте. Виходячи з біблійної історії – від часу апостола Андрія Первозванного, чи Адама і Єви, Каїна й Авеля, мотиву «проклять» у біблійних наративах – ми переходимо до кримінології як універсальної/енциклопедичної університетської науки і навчальної дисципліни, яка за нинішніх умов може

зватися матір'ю наук кримінально-правового блоку. Розкриваємо феномен злочинності: коли і як він виникає, як еволюціонує, які його детермінанти (причини та умови). Розглядаємо взаємозв'язок «злочинець – жертва» як дві руки одного процесу, аналізуємо теорії протидії, зокрема «розбитих вікон», «модель CAPO» і наголошуємо на пріоритеті попередження та профілактики. Знання про зло потрібні не для культивування страху, а для професійної допомоги людині вийти з убогих і травматичних станів. Юрист XXI століття має бути водночас потужним кримінологом і компетентним комунікатором: орієнтуватися в різних сферах людської діяльності, володіти культурою мовлення та доречними афоризмами, упевнено триматися в аудиторії, бути сприйнятним у різних колах, зберігати духовну силу й цілісність. Важливо також розрізняти категорії «людина», «особа», «індивід», «громадянин», «особистість», адже саме особистісні якості формують професіонала – «світило» на своєму місці, чи то в юриспруденції, чи то в медицині. Отже, це коротка презентація тренінгу, що поєднує право і кримінотеологічний підхід та утверджує пріоритет духовно-ціннісної парадигми у сучасному праворозумінні.

По-сьоме. Ми підготували низку добротних наукових публікацій про раціональне використання часу, продуктивну роботу в умовах нинішнього дня через осмислення ключових ідей та методів наукометрії, яку цілеспрямовано впроваджуємо в практику. Центральне місце в нашому підході посідає читання багатьох текстів: від технік швидкочитання до інтенсивного опрацювання великих масивів – інколи до 500 фахових статей на день (що надзвичайно складно), – аби навчитися добирати факти й смисли, що формують нас як особистість. Ми розкажемо, як працювати з інформацією, мобілізувати її та чітко артикулювати, відокремлюючи «раціональне зерно» від «полови»; як поєднувати професійне читання законодавства з ширшим соціальним розвитком і підвищенням власної наукометричної культури. Це також система щоденної ефективності: чітке розставлення пріоритетів, планування робочого дня, зважене використання сил і ресурсів, профілактика професійного вигорання. Сьогодні ми переходимо від кількості до якості, де важливими є кількість, якість та обсяги наукової праці, а також глибина засвоєного та здатність застосувати його на практиці, в реальному житті. Джерелом нашої роботоздатності є духовна дисципліна: молитва і «стояння» у внутрішній зосередженості, з чого черпаємо сили працювати на повну. У сукупності це утворює цілісну технологію особистісного й професійного зростання, здатну підтримати інтелектуальну витривалість у найвимогливіші часи.

У площині кримінотеології через призму біблеїстики та бібліотерапії напевне в більшості українських домівок є Біблія. Її вивчення – це не лише читання, а й молитва, що відкриває вищі смисли. І лише коли поєднуєш інтелектуальну працю з молитвою, народжується справжній результат та

одкровення. Церква Христова, а в наших українських масштабах, – Свята, Соборна, Апостольська та Православна багато в цьому аспекті навчає: щоб відповісти на головне запитання життя людини незалежно від стану і професії: «Як спастись?», «Як спасти свою безсмертну душу?», щоб вона не загинула у вічних пекельних муках, а отримала життя вічне у Царстві Небесному.

Розпочнемо з основ: що таке право і держава, як вони пов'язані між собою, яку роль у житті людини відіграють правосвідомість і правова культура. Далі звернемося до світоглядних підвалин – міфологічного, релігійного та наукового – і поставимо питання про доцільність повернення до Богоцентричного світогляду та противагу нинішній прерогативі «людиноцентризму» в умовах, коли український народ та світове співтовариство «наситилися його досхочу»: - більшовицької політики з двома голодоморами; - комунізмом з безбожною атеїстичною політикою та «обіцянкою побачити останнього попа», і людиноцентризмом, який не виконав своєї місії та призначення, коли міжнародна архітектура/архітектоніка безпеки зазнала краху особливо через загарбницьку нищівну російсько-українську війну. Сьогодні точиться боротьба і війна не лише за території та ресурси, а й за цінності. Розглянемо також співвідношення права й моралі з необхідністю підсилення справжнього духовного/духоносного світогляду. Плавно перейдемо від теоретико-правового блоку до кримінології – до «призми бачення зла під оптикою біблейської історії», – від найдавніших біблійних часів до сьогодення: його еволюції, причинно-наслідкових зв'язків, профілактичних засобів, впливу на сім поколінь роду людського (*за народною традицією*) та навіть занепаду окремих народів і національностей через злочестя. Де сьогодні монголо-татарське іго, – не має. Де Річ-Посполита зі своєю панщиною, – не має. Де величезний Радянський Союз з безбожною атеїстичною політикою, – не має. У цьому контексті важливо бачити ворогів видимих і невидимих у рамках феномену «концептуальної влади» та вести боротьбу на всякому фронті, – науковому, територіальному, молитовному тощо. Паралельно розвиватимемо «кримінологію Добра» – практичні шляхи й інструменти, що допомагають вивести людину з найтяжчих станів і відновити її гідність.

У межах теолого-правової доктрини на засадах біблеїстики ми послідовно розвиваємо інструментарій бібліометрії й наукометрії. Вважаємо, що в класичних текстах, натхненних духовним досвідом, і в сучасному науковому дискурсі закладені сенси, які варто «прочитувати» під кутом зору кримінології: так само, як письменник бачить красу мови, а художник – природи, кримінолог має здійснювати систематичний «кримінологічний зріз» наукових публікацій, новинних потоків, соціального та особистого досвіду. Майбутнє будь-якої держави – як за наукою, так й осмисленим поєднанням знань із реальними практиками та духовним виміром. Перший блок присвячено тому, як органічно переходить

фундаментальна «Теорія держави і права» до кримінально-правового блоку. У французькій традиції слушно підкреслюють: бути «теоретиком права взагалі» недостатньо – теорія права повинна вкорінюватися в конкретні галузі (цивілістиці, адміністративному, кримінальному праві тощо). Ми пропонуємо розглядати в тісному зв'язку «Теорію держави і права» та кримінологію. Обидві дисципліни виконують засадничу, майже «енциклопедичну» роль: перша історично постає як матриця юриспруденції загалом для всього правового блоку різноманітних галузей права і юридичних дисциплін (недарма її колись називали «енциклопедією права»), друга, – кримінологія, попри відносну молодість – динамічно акумулює міждисциплінарні знання про природу зла і механізми його прояву. Сьогодні кримінологія розгалужується на численні напрями – від кримінології спорту, кримінології війни, політичної кримінології до напряму/тренду/концепту, який ми активно розробляємо, – кримінотеології. Можливо саме в цій енциклопедичності вони перетинаються. Кримінологія за нинішніх умов покликана стати матір'ю наук і навчальних дисциплін кримінально-правового блоку. Отже, пропонований вступ окреслює методологічну рамку тренінгу: поєднати фундамент теорії права з аналітичною складовою кримінології та духовно-ціннісним підходом, аби глибше зрозуміти право й людину в сучасному світі.

Відштовхуючись від юридичної деонтології та професійної етики, , підкреслимо: без них жодна сфера – а надто протидія корупції, лихослів'я – не працює належним чином. Нинішні реалії позначені хронічною невиконуваністю конституцій і законів, хвилями правового нігілізму та ідеалізму, коли вислів «закон як дишло» спонукає до втрати орієнтиру на справедливість. Це змушує апелювати до вищих цінностей, без яких правопорядок деградує. Історично людство змінювало світогляди: від міфологічного – з його колективною самоорганізацією перед ворожими силами природи (рід, плем'я, союз племен, держава) – до становлення державності, що неможлива без права. У різні епохи діяли різні правові механізми та системи; сьогодні активно співіснують між собою романо-германська, англосаксонська, релігійно-правова, традиційно-звичаєва сім'ї правових систем. Релігійне (зокрема канонічне право Київської Русі) віками формувало морально-етичний та духовний ґрунт у нашому культурному просторі: життя у шлюбі до останнього дня, пам'ять про життєві настанови старших – примиритися перед смертю, не жити у ворожнечі – засвідчує силу внутрішньої відповідальності як перед людьми, так і перед Богом. Мінялись і «великі наративи»: Середньовіччя, Новий час із наукоцентризмом, сучасність, яку влучно окреслено як «апокаліптичну епоху» XXI століття (*за В. О. Туляковим*). Ми пережили виснаження комуністичною ідеологією та розчарування «ідеологією прав людини», що часто відстоюють іншу/гріховну сторону. Не життєздатним

виявився правовий позитивізм з «чистою теорією права» Г. Кельзена, яка намагалася відокремити право від моралі та всього неюридичного, духовного – тим паче, протиставляючи Букву і Дух Закону, але не дала очікуваного результату. Світ ще такого не знав, щоб закріплювати гріховні речі у нормативізм, що є наслідком багатьох бід та глобальних катастроф. Держава потребує не лише норм, а й ідеології та доктрини, – головне духовності, що задають важливий вектор. Проєкт прав людини, інтенсивно розбудовуваний з 1990-х, виявив межі: без міцного духовного фундаменту та моральної підмурки народу він схильний до нормативізації практик, які з позицій традиційних релігійних учень викликають заперечення, і тим самим, загострює ціннісні конфлікти. Сьогодні, у добу інформаційної перенасиченості й екзистенційної втоми, дедалі очевиднішою стає потреба у «поверненні до першоджерела нашого українського народу, що найкраще виразилося у «*Соборі душ людських будуйте у своїх серцях» (за Олесем Гончарем*»), – до духовно-ціннісного праворозуміння, що поєднує юридичну техніку з відповідальністю Совісті. Йдеться не про заперечення здобутків модерності (*адже на ютуб-платформі бачимо, як велика кількість католицьких храмів у силу занепаду духовності перетворилася на борделі чи ресторани*) а про їх осмислення через призму справжньої духовної моральності: відновлення принципу й пріоритету «екології душі», зміцнення внутрішніх заборон і чеснот, без яких Закон перетворюється на формальність. Саме цій програмі духовної екології – практикам, що допомагають тримати моральні межі й знижують соціальну агресію та корупційні спокуси, – присвятимо наступний блок розмови.

Держава і право здавна нерозривні, а поступ цивілізацій найвиразніше простежується крізь біблійну історію та житія святих. Старий Завіт із принципом «око за око, зуб за зуб», війнами між народами й уявленням про родові провини показує, як моральні вибори окремих людей і спільнот є відлунням у долях цілих народів. Здавалось би, XXI століття принесло культурну зрілість, однак щоразу ставляться нові етичні випробування: дискусії про евтаназію, клонування, трансгуманізм, ідеї суспільної «селекції», а також непрозорі технологічні практики. Часто якості людини перетворюються на звірські якості через задурманеність масмедійним простором, що виявляється у злочинності тощо. Формально ми досягаємо безпрецедентних успіхів, та світ уже не той, що був до 1990-х: змінюється сама людина – під тиском нанотехнологій і цифрових платформ, культури TikTok і YouTube, які формують свідомість задурманеності, тоді як брак батьківського часу нерідко віддає перевагу виховання дітей ігровому середовищу. Тож варто чесно запитати: куди рухається держава і ким стає сучасна людина? Чи мають держави свою «долю», коли розпадаються імперії – від Риму до СРСР? Чи має людина власну долю? Що насправді руйнує політичні утворення: війни, економічні злами чи ерозія духовно-ціннісних основ? У цьому контексті релігія постає можливим

запобіжником розпаду: коли руйнуються внутрішні цінності, валиться й державна конструкція. Недарма після вибуху Чорнобиля часто лунала думка: «руйнується людина – руйнується все довкола неї». Тож заглибмося у феномен держави – її підвалини, межі, відповідальність і, водночас, повернімося до людини як джерела права й сенсу політики, аби не втратити цивілізаційний орієнтир у вирі стрімких технологічних змін.

Феномен права полягає в тому, що воно завжди більше, ніж сукупність норм: це спосіб осмислення справедливості й організації спільного життя. Саме тому існують різні концепції праворозуміння. Правовий позитивізм найкраще виявляється у висловах: «Закон є закон», суддя говорить – «устами Закону», а отже, пріоритет надається формальній визначеності та процедурі, навіть якщо моральні оцінки залишаються поза межами права. Лібертарно-юридична концепція вбачає у праві міру особистої свободи та мінімум примусу з боку держави за принципом «Моя свобода завершується там, де розпочинається свобода іншого». Природне право виходить із невідчужуваних прав людини і вимагає міряти позитивний Закон критерієм справедливості. Ідеологічні підходи розглядають право як знаряддя втілення суспільних цінностей і колективних цілей. Кожен із цих підходів важливий, але має і межі: позитивізм ризикує формалізмом і відривом від моральності; лібертаризм – індивідуалістичним егоїзмом; природне право – різночитаннями змісту «природних» норм; ідеологізація – інструменталізацією права. Водночас право і мораль глибинно пов’язані. «Золоте правило» – не чинити іншому того, чого не бажаєш собі, – підказує, що правопорядок спирається на етичні імперативи, релігійні та культурні традиції, звичаї, корпоративні стандарти. Людиноцентристські й аксіологічні версії праворозуміння акцентують на гідності, свободі, цінностях, однак потребують чіткого методологічного підґрунтя. Ми пропонуємо духовно-ціннісну концепцію праворозуміння, яку нині активно розвиваємо на засадах принципу «Істинна свобода – це свобода від гріха». Вона ґрунтується на біблеїстиці та бібліотерапії як інструментах формування правосвідомості фахівця – юриста, поліцейського, прокурора, судді, адвоката. Її мета – поєднати юридичну визначеність із моральною відповідальністю: бачити в людині не лише автономного носія прав, а й особу, відповідальну перед самим собою, суспільством, державою, в головне, – Богом. Важливо завжди чути відповідальність перед власною Совістю. Звідси, з’явиться повага до державного Закону, щоб плекати культуру служіння, справедливості та милосердя; ставити в центрі гідність, обов’язок і солідаризм. У такому баченні право – це не лише регулятор, а й засіб утвердження Добра і так очікуваного Миру. Подальший розвиток права ми вбачаємо в удосконаленні законодавства через духовну рефлексію, у зміцненні правової культури та традицій, у професійній дисципліні правничої спільноти й у чутливості до сучасних викликів. Баланс «Букви Закону» і

«Духу Закону та справедливості» має стати головною прерогативою правової політики та практики, загалом життєвої дійсності.

Акцентуючи увагу на правовій свідомості та правовій культурі, маємо говорити не лише про знання норм, а про внутрішню готовність жити за правом як за мірилом гідності. Правова свідомість – це уміння бачити в Законі не примус, а етичний орієнтир; правова культура – це щоденна практика поваги до себе й до іншого, до держави й спільноти. Вони зростають через освіту, чесність мислення, дисципліну мовлення і плекання духовних чеснот. Недарма святитель Лука (Войно-Ясенецький), архієпископ Кримський, зауважував, що він багато разів бачив мозок людини, але не бачив у ньому ні розуму, ні совісті. Ця думка підводить до очевидного висновку: справжній правопорядок починається з внутрішнього світу людини, з її совісті. Подібно й академік Володимир Філатов, відповідаючи на запитпння про наукові успіхи, визнавав першорядність духовної праці – як джерела сили для будь-якого знання. Історія науки підтверджує, що віра й розум не ворогують: вони взаємодоповнюють одне одного. Галілей і Паскаль, Ньютон і Ейнштейн, а також парадоксальна для математики теорема Ґеделя – усе це різні, але промовисті свідчення меж і водночас величі людського пізнання, яке часто звертається до питань сенсу й Творця/Бога. Релігія тут не «замість» науки, а її глибинна матриця смислів, що лежать в основі науки: на неї нашаровується фактологія, експеримент, логічний доказ – і народжується мудрість, здатна служити людині та суспільству. У час війни особливо відчутним стає вплив слова на спільне життя. Лайка, лихослів’я, мова ворожнечі – це не дрібниці: вони отруюють морально-психологічний клімат, руйнують довіру і гідність, послаблюють спільноту зсередини. Якщо людина значною мірою «складається» з води (*сьогодні велика кількість фільмів про Воду, її енергетику позитивну чи негативну*) значить на її зовнішності відображається те, чим живе її серце й що звучить у її вустах, особливо коли йдеться про лихослів’я та мат як негативний феномен сьогодення. Культура мовлення – один із ключів до правової культури. Лихослів'я, яке заполонило буденність можна викорінити з допомогою високих духовно-культурних смислів. Тому розвиток правової свідомості – це водночас робота розуму й робота Духу: формування відповідальної мови, чистоти намірів, поваги до істини й до Закону. Отже, віра і розум, наука і релігія мають іти разом, утверджуючи духовно-ціннісну основу права. Лише на такому фундаменті можливі суспільна солідарність, стійкість у випробуваннях та якісне правове життя, у якому закон стає не лише зовнішнім регулятором, а й внутрішнім вибором людини.

Як підвищити рівень правової свідомості й правової культури юриста? Насамперед – через системну інтелектуальну працю. Ми обрали шлях наукометрії та бібліометрики: цілеспрямованого й методичного опрацювання джерел.

Сьогодні «бібліотека» – і в смартфоні, і на полиці; різниця між паперовою та електронною книжкою не завжди важлива, якщо головне – читати щодня, поповнювати змістовний багаж і перетворювати знання на професійну компетентність. Хоча жива книга у порівнянні з електронними джерелами має особливий Дух і в ній може відкритись набагато більше смислів. Варто ставити собі зростальні цілі, відпрацьовувати власні методики роботи з літературою, добирати найсильніші тексти, що формують мислення. Важливо вести публічні нотатники через телеграм-канал, сайт чи сторінку у Facebook – де щодня фіксувати фрази, ідеї й власні висновки: це дисциплінує, розвиває особистість і, зрештою, працює на розвиток держави, що робить ставку на науку. Правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, що відображають ставлення людини до права та правової дійсності загалом (*минулого, чинного/дійсного/теперішнього та бажаного права*). Її антиподами є правовий нігілізм (*зневажливе ставлення до права*) і правовий ідеалізм (*надмірні, відірвані від реальності очікування від права*). Правова культура має рівні: індивідуальний, суспільний і державний, що передбачають не лише знання норм і вироблення навичок їхнього застосування, а й відображають ціннісне ставлення до Закону, повагу до процедур і практик доброчесності. Через фразу Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив» — мова і аргументація відображають якість мислення. Водночас, є й духовно ціннісний вимір: не кожен красномовець є глибоким, і не кожна глибина потребує риторики. Як нагадує апостольська традиція, кожному дано свій дар. Завдання ж виявити талант, у якому найкраще вдасться послужити ним ближньому (*лікар, пекар чи аптекар*). Прикладом є постать хірурга й богослова Луки Кримського, чия майстерність і праця як прекрасного художника знадобилася у роботі над атласами хірургії, що стало благом для людей та підтримкою професіоналів. Кащого нічого досі не написано про гнійну хірургію у польових умовах. Так само й юрист має спрямувати свої здібності на утвердження права. Окремий вимір – подолання корупції. Тут правосвідомість і правова культура діють разом: особисті моральні обмежувачі (у т. ч. публічні обітниці чи символічні клятви – хоч би й на Пересопницькому Євангелії) можуть відігравати роль, але вони мають підкріплюватися інституційно – невідворотністю відповідальності, прозорими процедурами, етичними кодексами й постійною професійною рефлексією. У підсумку шлях зростання простий за формулою й вимогливий на практиці: щоденне читання, дисципліна мислення, публічне осмислення та висвітлення прочитаного, плекання духовних орієнтирів і дія за законом. Саме так формується зріла правосвідомість та правова культура сучасного юриста.

Світ розвивається нерівномірно, тож і правові системи формуються за різними логіками. У романо-германській сім'ї (переважно країни Європейського Союзу) базовим джерелом права є закон і нормативно-правовий акт. В

англосаксонській традиції провідну роль відіграє судовий прецедент, коли правові позиції судів стають орієнтиром для вирішення подібних справ. Релігійні правові системи, насамперед ісламське право, поєднують юридичні приписи з релігійними нормами: це зберігає тяглість спільнот, культивує сімейну взаємодопомогу та повагу до старших. Однак окремі історично зумовлені практики суперечать сучасним стандартам прав людини (зокрема щодо шлюбного віку з малолітніми) і підлягають критичній оцінці. При всьому цьому нам важливо не зіштовхнути християнство та іслам між собою що найкраще відображено в ідеології «хрислам», адже релігійні війни є найстрашнішими у світі. В окремих країнах Африки, попри швидкий розвиток, і далі відчутним є вплив звичаю та традиції як джерел права. На цьому тлі посилюється і взаємодія, і конкуренція цивілізаційних моделей: міграційні потоки змінюють соціальну тканину європейських суспільств, водночас взаємне «навчання» цінностям і правовим рішенням стає нормою. Українська правова традиція історично відчувала вплив канонічного права й православної свідомості, а сьогодні, попри російську агресію, спирається на двохтисячолітню християнську спадщину як на моральну опору формування правової свідомості. Кожна держава має власну траєкторію розвитку права, і рівень правової культури суспільства залежить від того, як саме ця траєкторія поєднує закон, судову практику, традицію та ціннісні засади.

Ми природно підходимо до проблеми злочинності та того, як розгортається зло на планеті. Кримінологія – наука, що системно вивчає злочинність як суспільний феномен і виявляє її причини, умови та наслідки. У біблійно-теологічній традиції вихідною антропологічною передумовою є ідея первородного гріха: людина приходить у світ зі схильністю до зла, тоді як єдиним безгрішним Богочоловіком постає Господь наш Ісус Христос. Саме тому поруч із нормативістськими підходами до праворозуміння доречно враховувати і теологічний вимір права – як аксіологічну опору, що допомагає осмислювати межі дозволеного та справедливого. У правовій теорії та науковій комунікації це не означає підміну наукової аргументації богословською традицією: надмірні апеляції до релігійних джерел недоречні, однак виважене звернення до духовних практик і цінностей може посилити методологічну позицію дослідника. Добре, коли дисертації, статті, тези наукових доповідей містять – бодай у стислому абзаці – розгляд проблеми крізь призму теології: це дисциплінує мислення, уточнює понятійний апарат і прояснює цільові орієнтири права. Отже, інтеграція духовно-ціннісного компонента в наукове дослідження злочинності та права є виправданою і корисною за умови академічної стриманості: коротка, точна й доречна апеляція до теологічного аспекту підсилює аргументацію, не порушуючи стандартів науковості. Це вже буде великою перемогою нашої духовно-ціннісної концепції

праворозуміння в дії. Велика кількість нинішніх вчених, особливо за час російсько-української війни запроваджують таку практику, що є досить похвально.

Ми переходимо до кримінології, підкріплюючи її біблієзнавством, аби глибше зрозуміти природу зла та логіку права в історичній перспективі. Якщо дивитися на цивілізаційний розвиток людства крізь традиційне біблійне літочислення (7534 роки від Адама), останні дві тисячі становить християнська доба, тоді як попередні п'ять тисяч – старозавітна епоха. Їх визначають два кардинальні нормативні принципи: у Старому Завіті – «око за око, зуб за зуб» як модель відплати та рівноваги сторін; у Новому Завіті – «якщо хтось ударить тебе по правій щоці, підстав і ліву», тобто перемога зла Добром, «хто в тебе каменем – ти тому простягни булку хліба». Ці принципи мають безпосереднє кримінологічне значення: вони задають вектори від «відплати» до «милосердя», від суто каральної логіки до відновлювальної, де зло не множиться, а гаситься. У біблійній оптиці історія зла починається ще до людини: частина ангельського світу, засліплена гординею, повстала проти Бога. Архангел Михаїл, ставши на захист порядку творіння Божого, промовив: «Хто як Бог!» – і відтоді триває вічна боротьба Добра і зла. Для кримінології це нагадування про перший методологічний імператив: чітко розрізняти причину й наслідок, бачити корінь девіацій у деформаціях волі та свідомості (*гординя як джерело сваволі*), а не лише в їхніх зовнішніх проявах. Далі постає людина: Бог створює чоловіка й жінку – Адама та Єву. Після гріхопадіння у Старому Завіті читаємо про напруження ролей між чоловіком та жінкою, що зумовлена ієрархією підпорядкування у взаєминах, однак Новий Завіт суттєво підносить гідність жінки: у центрі – образ Богородиці, Цариці Неба й Землі, яку, за переданням, Бог прийняв на небо у тілесному образі. Це не дві «різні жінки», а дві цивілізаційні оптики: старозавітна, що фіксує наслідки зла й дисциплінує їх правом відплати, та новозавітна, що утверджує гідність, милосердя й любов як вищий Закон. Сучасна цивілізація, визнаючи особливу повагу до жінки як носія життя і родоначальниці, у праві дедалі більше зорієнтована на поєднання справедливості з милосердям. Отже, кримінологічне мислення, збагачене біблійною перспективою, бачить поступ правосвідомості від жорсткого балансу шкоди й відплати до етики відповідальної любові та відновлення. Це не скасовує необхідності захисту суспільства й невідворотності покарання за зло, але вимагає, щоб правосуддя не відтворювало зло, а: перемагало його не силою помсти, а силою Добра, яке лікує причину, а не лише приборкує наслідки.

Від Адама і Єви народилися Каїн і Авель; братовбивство Каїна над Авелем традиційно вважають першим убивством на Землі. Божий докір – «Де брат твій?» – і відповідь Каїна – «Хіба я сторож братові своєму?» – підкреслюють моральну відповідальність людини за ближнього та невідворотність наслідків зла: «Кров брата твого взиває до Мене». Після Авеля у Адама і Єви народжується праведний

син, – Сіф, і лінія «сіфітів», за біблійною традицією, описується як благочестива. Далі священна традиція говорить про «ісполінів» гріха, які виникли в результаті союзу між каїнатами і сіфітами. Йдеться про таємничих велетнів біблейської людини до 9 метрів, скелети яких можна побачити у вільному доступі інформаційного простору. Це свідчить про стереотип морального виродження, що охопило людство й стало підставою всесвітнього потопу – символічного «обнулення» зла, яке розрослося в суспільстві до неможливих масштабів содомо-гоморського часу, де на вказаному місці сьогодні мертве море як свідчення гріхопадіння людини. Після потопу історія Ноя та його синів – Сима, Хама і Яфета – відкриває новий етап розселення народів і культур. Епізод із прокляттям Хама у цивілізаційному масштабі у різні часи тлумачиться по-різному. Чи можна тут вбачати долю «цілих народів», щоб не допустити дискримінації? Різниця у шляхах цивілізацій – Африки, Європи, Америки, слов'янського світу, Азії, мусульманських країн, Китаю, Індії тощо – є наслідком складної сукупності історичних, географічних, економічних, політичних і культурних чинників, чи все ж таки «печаткою» біблійних проклять? Сьогодні Біблійна історія стає не схемою для таврування суспільств, а оптикою моральної рефлексії: вона показує, де й як зароджується зло – у свободі людського вибору, у «лукавому помислі» серця, що, непомічений і нестриманий, переходить у вчинки, інституції та цілі суспільні практики. Тож головний висновок – навчитися бачити й називати зло на ранніх стадіях, не перекладати відповідальність на «долю» чи «рід», а плекати благочестя, справедливість і взаємну опіку як протиотруту, що починається з особистого сумління та поширюється на спільноту і цивілізацію.

Перейдемо до феномену кримінології як науки й навчальної дисципліни. Сьогодні вона розвивається надзвичайно динамічно й виходить далеко за межі колишнього уявлення про «служницю» кримінального права. Йдеться не про те, щоб конструювати нові кримінально-правові норми, а про розширення напрямів і методологій, які дозволяють глибше зрозуміти природу девіацій і запропонувати суспільству превентивні рішення. Західна традиція показала продуктивність саме такого підходу, і ми його поділяємо: кримінологія війни (*з її інституціалізацією в наукових центрах і державній політиці*), кримінологія спорту (*з урахуванням ризиків перетину з насильством та організованою злочинністю – згадаймо уроки рекету у 90-х тощо*), а також кримінотеологія, яку ми послідовно розвиваємо як ресурс світоглядної підтримки юриста. Наш тренінг присвячений саме цьому теологічному виміру. Кримінологія сьогодні має розвиватися як міждисциплінарна та наукометрично-орієнтована наука. Вона має спиратися на масиви емпіричних даних, статистику, порівняльні дослідження, соціальний досвід і критичне перечитування тисяч наукових праць. Лише комплексний синтез дає змогу кримінологу виконувати провідну місію «локомотива» знання: завчасно

окреслювати ризики, формувати інтелектуальні траєкторії, які підхоплюватимуть законодавці та практики для конструювання ефективних норм і політик. Абсолютно викорінити зло неможливо – воно було, є й буде, аж до Другого приходу Христа, – Великого Судного Дня, однак можливо з допомогою білеїстики можна істотно мінімізувати злочинність та правові деформації свідомості, щоб звузити простір для девіацій і посилити стійкість суспільства. Саме в цьому полягає сьогоднішня висока місія кримінології.

Кримінологія як наука й навчальна дисципліна покликана досліджувати злочинність як суспільний феномен: коли й чому вона виникає, як розгортається та якими засобами її можна мінімізувати. Центральним є аналіз детермінантного комплексу злочинності – причин, умов, чинників і збудників, що запускають девіантні та кримінальні практики. Водночас, профілактика не зводиться лише до зовнішніх інституційних механізмів: її першооснова – внутрішня праця людини над собою, боротьба з гординею, вадами й особистими недоліками, готовність докладати всіх зусиль, аби змінювати світ на краще, починаючи з власного «я». Теологічний вимір допомагає побачити глибинну природу зла. Біблійний сюжет про Адама й Єву розкриває архетипи відповідальності та перекладання провини: на Господнє запитання – «Чи не скуштував ти з дерева пізнання добра і зла?» Адам виправдовується Євою, Єва – змієм; наслідок – вигнання з раю, «у поті чола» здобування хліба, у муках народження дітей, порушення початкової гармонії. При всьому цьому у рамках бібліотерапії слід пам'ятати, що його величність Добро є первинним у відношенні до зла. Психолог і соціолог тлумачитимуть ці процеси у власних категоріях, проте для нас вони також є свідченням духовної детермінації зла, що проростає в людській свободі волі. На наших землях упродовж щонайменше тисячолітньої православної історії сформувався унікальний феномен старчества – хранителів віри й духовних наставників. Старці були своєрідними «психологами» і прозорливцями, які, досягаючи високих щаблів особистої досконалості, допомагали людині пізнати себе, свою долю й шукати шлях до внутрішнього миру. Господнє застереження: «Коли Син Людський прийде, чи знайде віру на землі?» – звучить як виклик сучасності. Подолання зла – це синергія: поєднання наукової кримінологічної оптики (*ідентифікація причин, умов і збудників злочинності*) з духовно-ціннісним оновленням особистості. Спираючись на спадщину старчества й інструменти права, освіти та соціальної політики, ми звужуємо простір зла спершу в людині, а відтак – у спільноті та державі. Саме так окреслюється реальний шлях до зменшення рівня злочинності та відновлення суспільної гармонії.

У свій час Чезаре Ломброзо, досліджуючи понад 26 000 злочинців, висунув теорію, що за будовою черепа можна визначити, чи є людина схильною до злочину. Проте згодом так зване «ломброзіанство» було піддано жорсткій критиці,

і сам Ломброзо зрікся своїх ідей, адже оцінювати людину наперед як злочинця є упередженим і хибним підходом. У сучасному світі для виявлення брехні чи прихованих намірів застосовують інші засоби – поліграф, системи відеоспостереження, фотофіксацію, чипування, картотеки. Проте все це дає лише зовнішню інформацію про поведінку, але не розкриває сутності людини. Натомість для нас набагато важливішим є духовно-ціннісний образ сучасної людини, її емоції, почуття, внутрішні стани, які проявляються під час живого спілкування. Справжнє пізнання особи злочинця починається тоді, коли ми не просто бачимо перед собою того, хто вчинив убивство чи інший тяжкий злочин (*як-от Чикатило, Онопрієнко, херсонський вбивця-людожер та інші*), а намагаємося зрозуміти, як він дійшов до стану, у якому зло стало домінантою його свідомості. Тут важливо почитати історію покаяння херсонського вбивці через біблеїстику. У цих випадках ми стикаємося з явищем внутрішньої «аномії» – байдужості до всього, знецінення життя, спотвореного бажання насолоди від страждання жертви. Це страшні прояви, але саме в них ми бачимо обличчя зла і спостерігаємо, як людина поступово втрачає контроль над собою, подібно до того, як наркозалежні, алкоголіки чи жертви проституції втрачають здатність самостійно вийти з руйнівного стану. У такому стані людина вже не може врятуватися власними силами. Саме тому наше завдання як науковців і практиків – не лише констатувати наявність зла, а й шукати шляхи визволення людини з нього. Для цього слід розвивати дві взаємопов'язані сфери: кримінологію зла – для глибокого розуміння всіх його проявів, і кримінологію Добра – для пошуку шляхів повернення людини до повноцінного життя, подолання її духовного зубожіння та моральної деградації.

Образ людини у контексті права та моралі особливо виразно постає у тих випадках, коли йдеться про осіб, що відбувають покарання. На територіях пенітенціарних установ важливо щоб були монастирі, де лунатиме безперервна молитва і саме там можна побачити, як люди, котрі колись скоїли тяжкі злочини, щиро каються, глибоко переживають і переосмислюють своє життя. Цей контраст спонукає замислитися: наприклад, жінка, яка зробила багато абортів, чи усвідомлює вона глибину свого вчинку? У Євангелії поряд із Христом були розп'яті два розбійники: один – праворуч, інший – ліворуч. Той, що праворуч, визнав свою провину й промовив: «Пом'яни мене, Господи, коли прийдеш у Царстві Твоїм», – і саме він, попри минулі злочини, першим увійшов до раю на противагу навіть старозавітнім пророкам праведникам. Він ще зветься благорозумним розбійником. Ось таке милосердя Боже. Інший, який глузував та не покаявся у передсмертному стані, загинув, як і Іуда. Цей епізод вчить, що Божий суд відмінний від людського він може бути страшним і водночас милосердним: навіть розбійник, що вбивав і чинив насилля, але щиро покаявся, першим увійшов у Царство Небесне. Це змушує замислитися, наскільки обмеженим є людський погляд. Ми судимо з

власної дзвіниці, не знаючи, як буде судити Бог. З позицій суспільної практики те, що є злочинним в одних країнах зовсім втрачає свою суспільну небезпечність в інших. Один видатний юрист навів показовий приклад: коли священника звинуватили у ганебному вчинку, адвокат промовив до суду: «Ця людина все життя прощала нам гріхи – невже ми не зможемо простити їй одного?» Зала заплакала, і священника виправдали. Цей випадок показує різницю між буквою закону й духом закону, між правом і мораллю, між нормою і релігією. Можливо справді настав час запровадити мирові/медіаційні/примирювальні суди у рамках ОТГ, де буде залучена велика кількість громадськості, моральних авторитетів суспільства, щоб зменшити навантаження на суддів та унеможливити корупційну складову на місцевому рівні, де всі все один про одного знають (*особливо, що стосується керування транспортом у нетверезому стані тощо*). Адже часто, коли юрист спілкується із злочинцем, формальні норми не діють: не працюють ні право, ні мораль, ні етика, ні естетика. Тоді на допомогу приходять глибокі духовні принципи й смисли – біблійні настанови, досвід святих отців. Як бачимо така практика особливо важлива для слідчого, прокурора, судді, адвоката в обгрунтування справедливого рішення з позицій суспільної моралі конкретного народу. Завдяки цьому можна спрямувати свідомість людини в правильне русло, поєднавши дотримання закону з порятунком її душі, коли покарання буде належним і достатнім у тій мірі, яка необхідна правопорушнику. Для юриста мораль має першорядне значення: він коли повертається додому, до рідних і близьких переживає за власне життя, пам'ятаючи, що злочинний світ жорстокий. Саме тому так важливо поступати по правді, по Закону, по моралі. Слідчий або суддя, застосовуючи закон, повинен зберігати почуття міри та не переходити межу пропорційності – карати настільки, наскільки це необхідно й достатньо. Повага до людини навіть у ролі злочинця формує повагу до самого правника: тоді колишній підсудний вітатиметься, а не погрожуватиме. Як показує сучасний приклад відомого судді Віталія Ковтуненка з Луцька, довіра людей народжується саме там, де Буква закону поєднана з Духом Закону (*за митрополитом Іларіоном «Закон і Благодать» у Київській Русі добре розрізняли*) з моральністю, людяністю і духовністю. Саме тому мораль повинна залишатися невід'ємною та надзвичайно цінною складовою професії юриста.

В кримінології особливого значення набуває усвідомлення того, як у процесі покаяння змінюється сама сутність людини – її мікро- та макрочастини. Щира сповідь, щоденне причастя, читання ранкових і вечірніх молитов поступово перетворюють внутрішній світ особистості. Цей феномен через кримінотеологію дає змогу побачити глибоку духовну трансформацію навіть у тих, хто колись скоїв тяжкі злочини. Останні майже сорок років спостерігаємо це в Храмі Божому, куди ходжу з дитинства. Там одразу впадає в око духовність людини: її погляд, міміка,

інтонація, паузи в мовленні, манера спілкування, сльози на очах. Як свідчить пенітенціарна практика застереженням від нового скоєння злочину раніше засудженим є релігія та сім'я. Ми бачимо, як учорашній грішник чи злочинець, який щодня кається, плаче за свої гріхи, сповідається і Причащається, з часом буквально світиться зсередини. Ми бачимо, як людина грішить, однак не бачимо як вона таємно кається й гризе граніт своєї совісті. Внутрішня переміна настільки відчутна, що до нього починають приходити сотні й тисячі людей за порадою. Яскравим прикладом такої метаморфози є святий Мойсей Мурин – колишній розбійник, який щиро покаявся і став одним із шанованих святих. Цей духовний образ переміни суперечить поглядам Ломброзо, який намагався визначати злочинця за формою черепа чи іншими зовнішніми ознаками. Таке біологізаторське мислення заперечує саму суть людяності, адже ніхто не має права вирішувати, хто гідний життя, а хто ні за фашистською/гітлерівською ідеологією. Ми пам’ятаємо, як подібні ідеї втілювалися в життя, і до чого це призвело. Насправді ж сила Божа звершується в немочі: коли людина визнає свою слабкість та смирення перед Богом, тоді стає по-справжньому сильною. Ця парадигма духовного оновлення стосується не лише колишніх злочинців, а й людей будь-якого фаху – професорів, учених, професіоналів, які шість днів працюють, а сьомого дня приходять до Храму Божого і в покаянні очищають свої душі. Адже в Божому задумі всі люди різні, і в цьому – гармонія. Як казали старці: «Бідний милостинею багатого питається, а багатий милостинею бідного спасається». У взаємній підтримці, співчутті та духовному преображенні – справжній шлях спасіння.

Жертва злочину – це не лише юридичне поняття, а й складна психологічна, соціальна та духовна реальність. Щоб не стати жертвою злочину або заручником важких криміногенних станів, потрібно навчитися берегти себе – як від зовнішніх загроз, так і від внутрішніх руйнівних процесів. Ми щосекунди можемо бути жертвою/заручником одержимості тим чи іншим помислом, тому багато від стратегій і тактик залежатиме наш успіх. Очевидно жертвою можна стати не лише від дій злочинця, а й потрапивши у пастку суїцидальних думок, депресивних станів, психічних розладів чи тривалого виснаження та професійного вигорання. Важливо вміти поєднувати працю й відпочинок, жити в гармонії з собою та Богом, шукати своє справжнє покликання, де найповніше розкриваються здібності та внутрішній потенціал. Тема жертви злочину є не менш важливою, ніж вивчення особи злочинця, адже кожна людина у певний момент життя може опинитися заручником обставин, власних комплексів або негативних емоційних станів. Для нас жертва злочину є первинною тобто причиною, а особа злочинця – наслідком злих станів. Усе це утворює калейдоскоп невидимих пасток, які заважають «розправити крила» й вільно рухатися вперед. Справжня свобода починається там,

де є свобода від гріха, від того, що руйнує людину зсередини. Щоб не стати жертвою, необхідно вчитися протистояти негативним станам, правильно реагувати на агресію та провокації інших, зберігати спокій і внутрішню рівновагу. Відомий випадок за кордоном, коли жінка, яку злочинець збирався вбити, змогла врятуватися завдяки тому, що почала говорити з ним про Святе Письмо. У ньому прокинулися людські почуття, і вона встигла викликати допомогу. Цей випадок став поштовхом до створення багатьох програм, що навчають, як не стати жертвою та як не дозволити собі перетворитися на заручника страху. У межах нашого тренінгу першочерговим завданням є навчитися витягати себе із негативних станів, аби стати світилом у своїй професії, і водночас допомагати іншим людям долати їхні труднощі. Найціннішим час – це той, що ми маємо зараз, а найцінніша людина – та, що стоїть перед нами. Допит – це не формальні запитання, а вміння бачити перед собою живу особистість, знати її життєвий шлях і сферу діяльності. Саме тому тема жертви злочину сьогодні є надзвичайно важливою. І з позиції біблеїстики ми готові шукати відповіді, як долати пристрасті, як звільнятися від гріха й не ставати заручником темряви – ані у світі злочинності, ані у власному серці.

Профілактика злочинності – це не лише комплекс превентивних заходів, а й формування особливої культури відповідальності й турботи про спільний простір. У цьому контексті надзвичайно промовистою є теорія «розбитих вікон» – відома концепція, що набула поширення у США й була успішно реалізована в Нью-Йорку за часів мера Рудольфа Джуліані. Цю ідею свого часу представили й у Харкові, коли Джуліані приїжджав читати лекції, а мер міста Геннадій Кернес взяв її за основу міських перетворень. Було проголошено просте, але глибоке гасло: «Зробімо Харків чистішим!» – і ця ініціатива поступово змінила менталітет містян у всіх відношеннях в тому числі й чистоти думок та помислів, ставлення до оточуючих не пройшовши мимо людського горя. У мешканців виникло почуття колективної відповідальності, гордості за рідне місто. З'явилася любов до нього як до простору науки, освіти й розвитку. Такий підхід доводить: коли простір охайний, упорядкований, доглянутий, то людям хочеться працювати, творити, вдосконалюватися, – і водночас, зменшується схильність до правопорушень. Особливо це важливо в умовах війни, коли «розбиті вікна» стають символом уразливості, а їх «засклення» – знаком турботи, відновлення та спротиву хаосу. Водночас, не менш суттєво пам'ятати, що зовнішня чистота без внутрішньої наповненості й духовності може виявитися лише декорацією. Адже навіть на Афоні келія монаха зовні може здаватися занедбаною, проте його душа перебуває в постійному молитовному горінні, бо найвищі обіти – цнотливість, нестяжання, смирення/послух – вимагають відмови від надмірних матеріальних благ. Історія показує, що там, де панує лише зовнішній блиск без духовного змісту, згодом

приходить спустошення: так, в розкішних туристичних локаціях часто панує моральна розбещеність, типу Мальдіви. Натомість старенький православний храм може бути скромним, але сповненим благодаті, намоленим поколіннями. Ці феномени неможливо пояснити раціонально, однак вони свідчать про те, що справжня профілактика злочинності починається не лише з наведення порядку довкола, а й із відродження внутрішнього світла, духовної сили, яка освячує простір і людей у ньому. У межах профілактики правопорушень ефективною є модель SARA/CAPO (сканування – аналіз – реагування – оцінка). Вона передбачає послідовне виявлення проблемних територій, аналіз їхніх причин і умов, розроблення та реалізацію відповідних заходів реагування, а також оцінювання результатів. Такий цикл може тривати цілий рік і задавати новий ритм удосконалення соціального простору в наступному році. Попри існування численних програм профілактики, важливо доповнювати їх духовно-ціннісною парадигмою, адже викорінення зла починається з особистої відповідальності кожного на своєму місці.

Лідерські якості – це не просто набір умінь чи управлінських навичок, а насамперед духовно-моральне покликання особистості, яка стає орієнтиром для інших. У кожній нації є постаті, що надихають і ведуть за собою. Під їхнім керівництвом діяльність людей набуває найвищої якості, вони гуртують навколо себе однодумців, пробуджують у підлеглих бажання вдосконалюватися, працювати, зростати. Це можуть бути керівники поліції, прокурори, судді, слідчі, науковці чи наставники – усі, хто несе відповідальність за інших і вміє вести команду до спільної мети. Але сам професіоналізм не гарантує успіху: можна бути блискучим теоретиком, але не витримати випробування практикою, подібно до науковця, який у ролі хірурга не зуміє врятувати жодного пацієнта. Тому вища школа має не лише готувати енциклопедистів, а й виховувати тренерів, лекторів, учителів, здатних бачити потенціал у кожній людині та надихати її на розвиток. Учитель – це «свіча, яка світячи іншим, згорає сама», і саме в такому жертовному служінні виявляється справжнє лідерство. Лідер має відчувати ритм серця іншої людини, її спосіб життя, духовний стан, аби дати вчасну пораду, підтримати і спрямувати. Йдеться не лише про спортивних чи ораторських тренерів, а й про духовних наставників – духівників і старців, які день і ніч моляться, переймаються, супроводжують нас на шляху життя, допомагаючи стати кращими. Безперечно, кожен покликаний бути лідером у своїй сфері, бо, як кажуть, у кожного лікаря – свій цвинтар – і завдання полягає в тому, щоб звести до мінімуму кількість «втрат», аби люди не відходили від нас, а залишалися, довіряли, хотіли працювати разом, відчуваючи повагу й справедливість. Справжнє лідерство неможливе без духовного виміру. Приклади можна черпати з життя святих – «друзів небесних», які не зраджують і нині. Їм читають акафісти, моляться, просять заступництва. Церква

воююча на землі й Церква торжествуюча на небі взаємодіють, і в боротьбі зі злом людина не може покладатися лише на себе – вона потребує Божої сили, порад наставників, підтримки батьків, учителів, митців, поетів, культурних діячів яких вдалось пізнати впродовж свого життя. За словами праведника, потрібно «стяжати Дух Святий і мирний», поспішати творити Добро, бо завтра може не настати. Євангеліє, житія святих, мистецтво й культура дають взірці, як втілювати добро в житті. Методика тренінгу, у цьому контексті, є не просто навчанням техніці чи теорії – це простір, де лідер ділиться своїм досвідом, поглядами, відповідає на найглибші питання, навчає не лише «як діяти», а й «як жити»: як молитися, поститися, спілкуватися, як зберігати душевний мир і духовне здоров'я. Адже найголовніше завдання – врятувати свою безсмертну душу. Саме душа – головна сутність людини, яка ніколи не помре. Усвідомлення цього в межах теолого-правової концепції допомагає формувати справжніх лідерів – людей, які борються зі злом не лише знаннями та навичками, а й силою Духу, любов'ю і благодаттю, передаючи світло іншим.

Це питання стосується глибинних особистісних методик, які кожен із нас може застосовувати у власному житті. Йдеться не лише про зовнішні інструменти – наприклад, ікони, що нагадують про вищі духовні орієнтири, чи практику щирої молитви, яка очищує думки та зосереджує серце, – а й про цілісний внутрішній стан, що формує нашу діяльність. Такі методики потребують індивідуального підходу: з кожною людиною важливо розмовляти особисто, відповідаючи на її запитання й допомагаючи знайти шлях змін у міру власних можливостей і сил. Як і в медицині, в одних пацієнти помирають, в інших виживають. Різницю тут творить не лише професіоналізм, а й внутрішній стан – коли лікар не лише діє механічно, а молиться Богові, щиро переживає за кожного хворого, віддає всі знання, уміння й навички у вищі руки. У такі моменти він перестає відчувати себе головним, стає лише скальпелем у руках Бога. Так само художник, створюючи картину, усвідомлює, що він – лише пензлик у Його руках. Цей принцип можна перенести в будь-яку сферу діяльності: коли людина покладається не лише на власні сили, а й на вищу мету, кількість «жертв» – тих, кого ми випадково скалічили чи розчарували, – стає значно меншою. Це особливо важливо для викладача/тренера. Це вчитель, який формує уми молодого покоління. Його завдання – бути прикладом для наслідування, ідеалом, на лекціях якого студенти надихаються, прагнуть зростати. Коли педагог чи практик працює не просто як професіонал, а як покликаний, коли він усвідомлює свою місію як служіння, тоді його праця приносить справді великі, глибокі та добрі плоди.

Слайд 22. Біблія як джерело космополітичного мислення і духовно-правової свідомості.

Теологічний тренінг покликаний, принаймні раз у житті, спонукати людину відкрити Біблію й прочитати її, адже більшість із нас ніколи не зверталася до Святого Письма. Уже саме це стане подвигом і вагомим результатом, навіть якщо на початку багато що залишиться незрозумілим. Проте справжнє осягнення змісту можливе лише через читання священних тлумачень святих отців – богонатхненних людей, які пояснювали кожен рядок Писання. Лише так ми зможемо глибше зрозуміти історію людської цивілізації принаймні в межах біблійного періоду – від створення першої людини понад 7534 роки тому – а також осмислити місце людини у ширшому буттєвому вимірі. Для професіонала – юриста, судді, адвоката, поліцейського, прокурора – такий досвід має колосальне значення. Біблійна культура формує світогляд космополіта, відкриває універсальне мислення. Недарма слово «бібліотека» походить від «Біблії». На наших землях здавна формувалася не вузька спеціалізація, а всебічна, цілісна свідомість ученого, що відрізняє нас від інших народів. Цьому сприяє і свята церковнослов'янська мова, як носій особливої духовної традиції. Саме з біблеїстики може виростати правова система, заснована на засудженні гріха й неприйнятті його нормативізації, адже будь-яке закріплення гріха в нормах права є шляхом до духовного зубожіння та деградації людства, особливо в нинішню апокаліптичну епоху, у якій нині живемо. Сьогодні ми переживаємо безпрецедентні виклики – масову цифровізацію, поширення «числа звіра», про яке писав апостол Іоанн Богослов у «Апокаліпсисі», та інші знаки часу, яких не знали ані перші століття християнства, ані середньовіччя. В усі епохи людство готувалося до пришестя Месії, але водночас існує верства, що готується до приходу антихриста – ті, хто не прийняв Господа і Бога і Спаса нашого Іісуса Христа як єдиного Господа у Троїці Святій і Єдиносущній разом з Отцем і Святим Духом. Тому ми покликані бути вибраним стадом, адже Україна, за словами відомого релігієзнавця Ігоря Козловського, є найбільшою християнською країною Європи. Це вагомий духовний потенціал нашої держави. Навіть якщо людина є атеїстом, вона має принаймні знати, чим живе християнство, а якщо заперечує його чи будь-яку іншу релігію, то повинна розуміти, що саме вона заперечує. Знання релігійних основ – це не лише шлях до культурного саморозвитку, а й необхідна складова професійної свідомості, що формує здатність мислити глибинно, цілісно й відповідально.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ольховецький В. С. Особливості використання тренінгів резильєнтності та життєстійкості для психологічної адаптації до нових умов життя. *Психологічний журнал*. 2024. Вип. 12. С. 137–145.

2. Robles M. M. Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. *Business Communication Quarterly*. 2012. Vol. 75. № 4. P. 453–465. DOI: https://doi.org/10.1177/1080569912460400

3. Панасенко Е. А., Білаковський О. І. Формування soft skills у студентів як ресурс освітньої стійкості: тренінгові стратегії в досвіді кафедр практичної психології та дошкільної освіти. *Education and pedagogical sciences.* 2025. № 1. С. 48–58.

4. Мекшун А. Д., Захаріна М. І. Тренінгові технології в соціальній роботі. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологія", Серія "Медицина").* 2025. № 5. С. 2098–2107.

5. Захаріна Т., Чернуха Н. Тренінг як ефективний метод практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. Вип. 3. С. 5–10.

6. Kazmirenko L. I., Model T. M. Formation of legal awareness of law students: experience of conducting psychological training. *Scientific Perspectives*. 2025. № 2(56), 1394-1407. DOI: 10.52058/2708- 7530-2025-2(56)-1394-1406

7. Хараджи М. В., Пирогова Н. М. Формування лідерських якостей у підлітків тренінговими технологіями. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологія", Серія "Медицина").* 2025. № 7. С. 1630–1641.

8. Kovach, O. V. Peculiarities of the use of training technologies as a means of optimizing legitimized aggression of police officers. *Scientific Perspectives*. 2023. № 11(41). pp. 1245-1260. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-11(41).

9. Єна А. С. Соціально-психологічний тренінг як один із засобів формування психологічної стійкості особистості. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка.* 2024. № 1. С. 88–92.

10. Толочко С. В., Кисла О. М. Організація тренінгів із психологічної стійкості для забезпечення формування професійної майстерності педагогів-філологів. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологія", Серія "Медицина").* 2025. № 3. С. 914–929.

11. Маляр О. Соціально-психологічний тренінг формування дитячо-батьківських стосунків та емоційної взаємодії вчителя з дитиною у контексті роботи соціального працівника. *Social Work and Education*. Vol. 6. No. 3. TernopilAberdeen, 2019. pp. 259–268.

12. Кріцак І. В. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів / лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : зб. тез наук.-практ. кругл. столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / МВС України, ДНДІ МВС України, Н.-д. лаб. кримінол. дослідж. та проблем запобіг. злочинності. Київ, 2023. С. 274–281.

13. Кріцак І. В. До питання про особистість злочинця крізь кримінопсихологічну/кримінотеологічну ретроспективу. *Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України*: зб. тез доп. ІІІ Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 трав. 2024 р.) / МВС України, ДНДІ МВС України, НДЛ психол. забезпеч. Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 155–165.

14. Відоменко О. І., Михайлик О. М., Жужукіна Н. І. Тренінгові методи у викладанні економічних дисциплін як відповідь на виклики сучасного ринку праці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2025. № 1. С. 122–128.

UDC: 342.4:355.1:17.023.34

MIĘDZY PAMIĘCIĄ A OBOWIĄZKIEM OBYWATELSKIM: AKSJOLOGICZNE ZNACZENIE ART. 19 KONSTYTUCJI RP DLA STATUSU WETERANÓW WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ

BETWEEN MEMORY AND CIVIC DUTY: THE AXIOLOGICAL SIGNIFICANCE OF ARTICLE 19 OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF POLAND FOR THE STATUS OF VETERANS OF THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE"

mgr Karol Królikowski
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska
Orcid ID: 0009-0003-5784-0932

Artykuł analizuje aksjologiczne znaczenie art. 19 Konstytucji RP, gwarantującego specjalną opiekę państwa nad weteranami walk o niepodległość. Przepis ten jest interpretowany w ścisłym związku z Preambułą oraz art. 1 i 30 Konstytucji, które odwołują się do pamięci historycznej, dobra wspólnego i godności człowieka. Autor pokazuje, że obok publicznego prawa podmiotowego weteranów z art. 19 można zrekonstruować także aksjologiczną powinność obywatelską pamięci, wdzięczności i wsparcia wobec weteranów, określoną jako „szósty obowiązek obywatelski". Artykuł zawiera również postulaty de lege ferenda, w tym potrzebę uchwalenia odrębnej ustawy o weteranach walk o niepodległość.

Słowa kluczowe: *Konstytucja RP - art. 19 Konstytucji, weterani walk o niepodległość, dobro wspólne, godność człowieka, Preambuła Konstytucji, obowiązki obywatelskie, tożsamość konstytucyjna.*

The article examines the axiological significance of Article 19 of the Constitution of the Republic of Poland, which guarantees special care of the state for veterans of the struggle for independence. It argues that this provision must be interpreted in close connection with the Preamble and Articles 1 and 30, referring to historical memory, the common good and human dignity. The author shows that, in addition to the veterans' public subjective right arising from Article 19, one can reconstruct an axiological civic duty of remembrance, gratitude and support towards veterans – described as a "sixth civic duty". The article also formulates de lege ferenda proposals, including the adoption of a separate statute on veterans of the struggle for independence.

Keywords: *Constitution of the Republic of Poland, Article 19 of the Constitution, veterans of the struggle for independence, common good, human dignity, constitutional preamble, civic duties, constitutional identity.*

Wprowadzenie

Sun Tzu określał wojnę jako „podstawę życia i śmierci państwa, drogę do przetrwania lub zagłady”[1]. W państwie konstytucyjnym uwaga przesuwa się jednak z samego prowadzenia wojny na sytuację tych, którzy ją odbyli. Powstaje pytanie o ich status, o zakres przysługujących im praw oraz o obowiązki wspólnoty politycznej wobec weteranów. Pytanie to szczególnie wyraźnie wybrzmiewa w polskim doświadczeniu historycznym, w którym państwo postrzegane jest jako wartość wymagająca nie tylko tworzenia, lecz także wielokrotnego odzyskiwania i obrony. Dlatego Konstytucja RP tak mocno akcentuje wagę walki o niepodległość, zakładając, że stawką tych zmagań jest samo „być albo nie być” Rzeczypospolitej.

Historia Polski jest w znacznym stopniu historią wojen i zmagań o niepodległość i suwerenność. W odróżnieniu od wywodzącej się z chińskiej tradycji kultury strategicznej, w której centralne znaczenie ma sztuka prowadzenia wojny i skuteczność państwa,[2] europejskie – a w tym polskie – dziedzictwo mocno akcentuje osobiste bohaterstwo uczestników walk. Przejawia się to zarówno w przestrzeni symbolicznej, w postaci licznych pomników wodzów i żołnierzy (tradycja sięgająca jeszcze Imperium Rzymskiego)[3], jak i w rozwiązaniach ustrojowych, przewidujących szczególną ochronę oraz wsparcie dla tych, którzy bezpośrednio walczyli z wrogiem, a po zakończeniu służby stali się weteranami lub kombatantami. Państwo polskie w różnych konfiguracjach ustrojowych podejmowało działania na rzecz takich osób, otaczając je – w różnym zakresie – swoją opieką.

Na tym tle art. 19 Konstytucji RP ma charakter wyjątkowy. Po pierwsze, sama obecność zasady specjalnej opieki państwa nad weteranami walk o niepodległość w ustawie zasadniczej należy do rzadkości w porównaniu z innymi konstytucjami. Jak pokazują analizy konstytucji państw po konflikcie zbrojnym, nawet tam, gdzie pojawiają się przepisy o weteranach, mają one zwykle charakter socjalny i nie są umieszczane w rozdziałach definiujących podstawy ustroju[4]. Po drugie, przepis ten został umieszczony w rozdziale I, wśród podstaw ustroju Rzeczypospolitej. Rozdział ten – jak trafnie wskazuje doktryna – służy określeniu tożsamości konstytucyjnej państwa i społeczeństwa przez wskazanie kluczowych zasad, wartości i instytucji, które wyznaczają kształt ustroju.[5] Skoro zatem zasada specjalnej opieki nad weteranami

[1] Sun Tzu, *Sztuka wojny,* Gliwice, 2021, s. 14

[2] Por. H. Kissinger, *O Chinach,* Wołowiec, 2014, s. 42

[3] Zob. W. Wołodkiewicz, *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?,* Kraków, 2003, s. 160-170.

[4] S. L. Bosha, *The Constitutional Rights of War Veterans: A Comparative Perspective from Southern Africa Development Community*, Klau Center for Civil and Human Rights, University of Notre Dame, Notre Dame (IN) 2013, p. 4

[5] Zob. L. Garlicki, uwaga 4 w komentarzu do Rozdziału I Konstytucji, [w:] L. Garlicki, Komentarz.., s.43

znalazła się właśnie w tym miejscu, oznacza to, że troska o osoby, które walczyły o niepodległość, została podniesiona do rangi jednej z fundamentalnych zasad ustrojowych.

W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny wskazał, że z art. 19 Konstytucji można wywieść publiczne prawo podmiotowe weteranów do szczególnej opieki państwa. Jest to sytuacja nietypowa, ponieważ zasadnicza część praw podmiotowych została uregulowana w rozdziale II Konstytucji. Art. 19 łączy zatem cechy zasady ustrojowej i gwarancji indywidualnego uprawnienia, osadzonej w szerszym kontekście aksjologicznym, wynikającym z preambuły, art. 1 i art. 30 Konstytucji. Przepis ten wpisuje się przy tym w szersze zjawisko *mnemonic constitutionalism* – konstytucyjnego utrwalania wybranych narracji o przeszłości i ich przekładania na współczesne obowiązki państwa[1].

Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja aksjologicznego znaczenia art. 19 Konstytucji RP. Analiza obejmuje przede wszystkim relację tego przepisu do preambuły (w szczególności motywów pamięci i wdzięczności wobec przodków), zasady dobra wspólnego (art. 1) oraz zasady godności człowieka (art. 30). Na tym tle zostanie zaproponowane ujęcie weteranów walk o niepodległość jako szczególnej grupy, której status konstytucyjny wyraża się nie tylko w prawie do specjalnej opieki państwa, lecz także w obywatelskiej powinności pamięci, szacunku i wsparcia. W tym ujęciu art. 19 można interpretować jako przykład konstytucjonalizacji obowiązków jednostki. Wpisuje się on w szerszy nurt rozważań o ‘constitutional human duties’, w którym obowiązki obywatelskie ujmuje się jako normy o randze konstytucyjnej, służące ochronie podstawowych wartości wspólnoty[2]. Dogmatyczne konsekwencje tak rozumianego art. 19 – w szczególności kwestia jego charakteru jako publicznego prawa podmiotowego oraz propozycja „testu weterana walk o niepodległość” – zostaną rozwinięte w odrębnym opracowaniu.

Elementy treściowe Preambuły do Konstytucji RP relewantne do próby zrekonstruowania pełnej treści art. 19

W literaturze prawa konstytucyjnego wielokrotnie podkreślano, że art. 19 Konstytucji RP nie funkcjonuje samodzielnie, lecz pozostaje w ścisłym związku z treścią Preambuły. To właśnie Preambuła – obok art. 1 i 2 – stanowi jeden z głównych punktów odniesienia dla określenia tożsamości konstytucyjnej państwa przez wskazanie

[1] Zob. A. Gliszczyńska-Grabias, U. Belavusau, P. Wzorek, *Memory Laws in Poland and Hungary*, Warsaw 2023,

[2] Zob. np. M. Versteeg, A. Chilton, E. Altan, *Constitutional Duties*, „American Journal of Comparative Law” 72(3), 2024, s. 685–731

podstawowych zasad i wartości, na których opiera się cała Konstytucja.[1].

Preambuła do Konstytucji RP autorstwa S. Wilkanowicza[2] jest jednym z najdłuższych wstępów do Konstytucji pośród wszystkich państw demokratycznych, licząca zaledwie dwa zdania wielokrotnie złożone, składające się łącznie ze 170 wyrazów[3], była przedmiotem analizy ze strony wielu dziedzin nauki, nie tylko nauki prawa[4].

W polskiej nauce prawa przez długi czas sporny pozostawał normatywny charakter Preambuły[5]. Wskazywano m.in. na złożone konstrukcje składniowe, ocenny język oraz powtarzanie treści rozwiniętych w dalszych przepisach Konstytucji, co miało utrudniać odczytanie z Preambuły samodzielnych norm[6]. Z biegiem czasu w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego ugruntował się jednak pogląd, że Preambuła ma charakter normatywny. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że:

– po pierwsze, Preambuła stanowi punkt odniesienia przy ustalaniu treści normatywnej przepisów Konstytucji – wskazuje wartości i zasady, które powinny ukierunkowywać ich interpretację[7];

– po drugie, służy jako dyrektywa wykładni ustaw w zgodzie z Konstytucją, gdy zachodzą wątpliwości co do treści lub zakresu regulacji ustawowej[8];

– po trzecie, może pełnić funkcję samodzielnego wzorca kontroli konstytucyjności aktów normatywnych, a niekiedy także aktów stosowania prawa[9].

W ślad za orzecznictwem Trybunału poszła współczesna doktryna, która co do

[1] Zob. np. M. Haczkowska, *Tożsamość konstytucyjna – pojęcie zamknięte czy otwarte?*, [w:] A. Domańska (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Skotnickiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, s. 104. oraz Wyrok TK z dnia 24 listopada 2010 r.c sygn. K 32/09, OTK 2010, nr 9, poz. 108

[2] P. Tuleja [w:] P. Tuleja (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *Komentarz*, Warszawa 2019, Preambuła, s. 22.

[3] Za: B. Banaszak., *Prawne znaczenie Preambuły do Konstytucji RP z 1997 roku*, [w:] red. R. Balicki, M. Jabłonski, *Dookoła Wojtek...: ksiega pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław 2018.

[4] Zob. np. A.S. Mastalski, *Prawo stanowione wierszem? Segmentacja Preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. w świetle defnicji wiersza*, Przegląd Konstytucyjny, nr 3(2020).

[5] B. Banaszak, *op.cit.* s.51

[6] P. Tuleja [w:] P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziewicz, P. Tuleja, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *Komentarz*, Warszawa 2019, Preambuła, s. 24.

[7] Wyrok TK z dnia 6 grudnia 2009 r. sygn. Kp 5/08, OTK 2009, nr 11, poz. 170.

[8] Wyrok TK z dnia 9 marca 2016 r., sygn. K 47/15, OTK-A 2018/31

[9] Wyrok TK z dnia 12 marca 2007 r., sygn. K 54/05, OTK-A 2007/3/25. W nowszym orzecznictwie TK pogląd ten stał już się ugruntowany. Zob. np. Wyrok TK z 21 maja 2024 r., K 27/23, gdzie Trybunał stwierdził, że "*preambuła wyraża zasadę konstytucyjną o charakterze normatywnym, w związku z brakiem innych przepisów konstytucyjnych dotyczących tej samej materii*".

zasady nie kwestionuje już normatywności Preambuły[1], koncentrując się raczej na rekonstrukcji poszczególnych zasad i norm z jej treści[2]. Dlatego Preambuła jest dziś traktowana jako jedno z kluczowych miejsc, w których ujawnia się aksjologiczny rdzeń Konstytucji, istotny także dla rozumienia zakresu i znaczenia art. 19[3]. W tym sensie art. 19 można traktować jako przepis, którego pełne znaczenie ujawnia się dopiero na tle aksjologii Preambuły, zwłaszcza tam, gdzie mowa o odzyskaniu suwerenności, wdzięczności przodkom oraz obowiązku przekazania dziedzictwa przyszłym pokoleniom[4].

Jak zauważa w innej publikacji Marek Piechowiak „badania (..) wskazują, że w odniesieniu do zagadnień podstawowych preambuła do Konstytucji RP wraz z pierwszymi dwoma artykułami zawiera zasadniczo spójną koncepcję aksjologicznych podstaw prawa polskiego.[5]". Na tle tej koncepcji można dostrzec wyraźnie ukształtowaną wizję stosunku Rzeczypospolitej do osób, które walczyły o jej niepodległość. Trzy fragmenty Preambuły – dotyczące odzyskania możliwości suwerennego stanowienia, wdzięczności przodkom za walkę o niepodległość oraz przekazania dziedzictwa przyszłym pokoleniom – w połączeniu z art. 19 oraz art. 1 i 30 tworzą spójny model konstytucyjnego statusu weteranów, na co słusznie zwraca uwagę K. Kozłowski:

1) Preambuła Konstytucji wskazuje, że została ona uchwalona „w czasie, gdy Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej – odzyskali w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o swoim losie". Użycie czasownika „odzyskać" sugeruje wcześniejsze pozbawienie tej możliwości oraz wysiłek zmierzający do jej przywrócenia – a więc różne formy walki o niepodległość i suwerenność,

---

[1] Zob. np. R. Piotrowski, *The Importance of Preamble in Constitutional Court Jurisprudence*, „Acta Juridica Hungarica" 2011, vol. 52, nr 1, s. 29–39,

[2] Zob. np. B. Banaszak, op.cit, P. Tuleja, op.cit. lub L. Garlicki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. *Tom I, wyd. II*, red. M. Zubik, Warszawa 2016, Rozdział I. Odmiennie A. Kotowski, który uznaje, że „„preambuła posiada znaczenie normatywne jedynie w zakresie źródła dyrektyw interpretacyjnych, które [...] - wiążą interpretatora ad casum jedynie przy interpretacji nazw lub ich zbiorów z jednego aktu normatywnego i nie mogą stanowić żadnej dyrektywy ogólnej. Tym samym preambuła ma znaczenie pomocnicze w zakresie i tak uznanej za pomocniczą metody interpretacji celowościowej. Jej znaczenia służą rozstrzyganiu kolizji celów względnie alternatyw znaczeniowych wynikłych w procesie interpretacji." [w:] A. Kotowski, *Raz jeszcze o normatywnym statusie* preambuły. *Glosa postanowienia SN z dnia 25 lutego 2016 r., I KZP 17/15*, PPP 2016, nr 12, s. 115-127

[3] Zob. np. M. Piechowiak, *Aksjologiczne podstawy prawa polskiego*, [w:] T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska (red.), Synteza prawa polskiego od 1989 roku, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 44–45

[4] Por. A. Gliszczyńska-Grabias, U. Belavusau, P. Wzorek, *op. cit. s 8-9*

[5] M.Piechowiak *„Preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Aksjologiczne podstawy prawa"*, Warszawam, 2020, s. 47 wraz z przywołaną tam literaturą.

nieograniczone wyłącznie do działań zbrojnych okresu II wojny światowej.[1] W takim kierunku zmierza również orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego: w sprawie Kp 5/08 Trybunał podkreślił, że art. 19 Konstytucji nie może być interpretowany w sposób zawężający jego zastosowanie jedynie do weteranów wojennych z lat 1939–1945, z pominięciem późniejszych form walki o niepodległość[2]. Trafnie ujmuje to Krzysztof Kozłowski, wskazując, że „upodmiotowienie państwa nastąpiło dzięki działaniu wielu osób oraz instytucji, które były włączone w proces 'walki o niepodległość'[3]. Odwoływać się w tej sferze można do różnorodnych form podejmowanych działań, ukierunkowanych lub zgodnych z dążeniem do odzyskania suwerenności, niekoniecznie związanych z bezpośrednią walką zbrojną.

2) Bezpośrednie odwołanie do problematyki weteranów znajduje się we fragmencie, w którym wyrażona zostaje *wdzięczność naszym przodkom za ich prace, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami*. Warte podkreślenia jest w tym miejscu użyte słowo „wdzięczność", którą się wyraża weteranom, a nie jedynie „przywołuje" ich aktywność[4]. Należy to traktować jako celowy zabieg ustrojodawcy, który nie tylko formalnie docenia działania weteranów, lecz także silnie akcentuje powinność dążenia do „odpłaty" na ich rzecz poprzez szczególną opiekę i pamięć. W tle rysuje się tu konstytucyjna podstawa do wspólnotowego podejścia „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego", o którym była mowa wyżej.[5]. Skoro preambuła stanowi, że ustanowił ją *Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej* i tenże cały Naród Polski wyraża im wdzięczność, to w nawiązaniu do art. 19 można wysnuć tezę, iż tą Rzeczpospolitą z art. 19 należy utożsamiać właśnie z wszystkimi obywatelami Rzeczypospolitej.

3) Bardzo ciekawy fragment preambuły, na który trzeba patrzeć w perspektywie np. 19, to ten, że *my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej* (…), *zobowiązani, by przekazac przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku,* gdzie konstytucja domaga się, aby depozytariuszami pamięci o weteranach oraz wydarzeniach historycznych, w których brali oni udział, były kolejne kolejne generacje[6], co jest zgodne z życzeniem samych weteranów. Fragment ten można odczytać jako konstytucyjne oczekiwanie, by depozytariuszami pamięci o weteranach oraz wydarzeniach, w których brali udział, były kolejne generacje obywateli – co dobrze

---

[1] Por. *Słownik języka polskiego PWN*, hasło „odzyskać": „wrócić do poprzedniego stanu; na nowo stać się właścicielem czegoś utraconego

[2] Tak, słusznie L. Garlicki, M. Derlatka [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I, wyd. II*, red. M. Zubik, Warszawa 2016, art. 19.

[3] K.Kozłowski „Obowiązek opieki nad weteranami walk o niepodległoc pan stwa polskiego – analiza konstytucyjnoprawna", Zeszyty Prawnicze BAS, nr 3(59) 2018, s. 24

[4] Ibidem

[5] Ibidem

[6] Ibidem

wpisuje się w opisywane w literaturze procesy normatywizacji tożsamości i pamięci zbiorowej w preambułach konstytucji[1].

Krótko podsumowując rozważania na temat aksjologii konstytucji dotyczącej problematyki weteranów zamieszczonej w Preambule do Konstytucji RP, należy stwierdzić, że Konstytucja silnie akcentuje powinność obywateli, by okazywać wdzięczność bohaterom walk o niepodległość oraz zachowywać i przekazywać pamięć o nich i o ich czynach kolejnym generacjom. Stanowi to wyraz dążenia do zachowania ciągłości państwa i podkreślania wielopokoleniowego wysiłku na rzecz niepodległej Rzeczypospolitej. Jednocześnie z tak rozumianej aksjologii wynika, że katalog „weteranów konstytucyjnych" nie może być zamykany wyłącznie na uczestnikach działań zbrojnych okresu II wojny światowej, lecz obejmuje również inne formy walki o niepodległość.

Obrona Ojczyzny, dobro wspólne i godność człowieka jako konstytucyjne tło art. 19

Po wskazaniu historycznej ewolucji zasady opieki państwa nad weteranami należy przejść do wskazania na czym dokładnie polega ta zasada w ujęciu Konstytucji RP.

Punktem wyjścia dla rekonstrukcji treści art. 19 Konstytucji RP jest jego relacja do art. 85 (obywatelski obowiązek obrony Ojczyzny), art. 26 (funkcje Sił Zbrojnych) oraz art. 126 (Prezydent jako strażnik suwerenności i bezpieczeństwa państwa). Na pierwszy rzut oka można by uznać, że wprowadzenie odrębnej zasady specjalnej opieki nad weteranami walk o niepodległość jest zbędne, skoro każdy obywatel ma obowiązek bronić Ojczyzny, a na straży niepodległości stoją Siły Zbrojne i Prezydent. Konstytucja idzie jednak dalej: wyróżnia szczególną kategorię osób, które – wypełniając obowiązek obrony Ojczyzny w sposób kwalifikowany – stają się adresatami wyjątkowego uprawnienia do specjalnej opieki państwa.

Obowiązek obrony Ojczyzny, o którym mowa w art. 85 Konstytucji, nie jest izolowaną, „techniczną" powinnością związaną wyłącznie z funkcjonowaniem Sił Zbrojnych. Zarówno udział w działaniach obronnych, jak i różnego rodzaju świadczenia na rzecz obronności stanowią obowiązek nie tylko wojska i organów państwa, lecz także obywateli oraz innych podmiotów życia społecznego[2]. Ma on charakter powszechny i ściśle wiąże się z konstytucyjną wizją Rzeczypospolitej jako dobra wspólnego wszystkich obywateli (art. 1) oraz z obowiązkiem wierności państwu i troski o to dobro

[1] Zob. np. A. Młynarska-Sobaczewska, *Normatywizacja tożsamości zbiorowej w preambułach do konstytucji państw postkomunistycznych*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna" 2013, nr 2(2), s. 104

[2] Wyrok WSA w Warszawie z 20.04.2007 r., IV SA/Wa 68/07, LEX nr 337829.

(art. 82)[1].

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał, że zapewnienie bezpieczeństwa kraju jest jednym z zasadniczych obowiązków obywateli, wynikającym właśnie z art. 1 Konstytucji. Troska o dobro wspólne wymaga ponoszenia przez obywateli zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich ciężarów, niezbędnych dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa – nie tylko w razie wojny lub agresji zbrojnej, lecz także w czasie pokoju, gdy chodzi o stworzenie warunków właściwego funkcjonowania Sił Zbrojnych[2].

W doktrynie zwraca się uwagę, że obywatelski obowiązek „obrony Ojczyzny" nabiera pełnej normatywnej treści dopiero wtedy, gdy odczytuje się go w perspektywie dobra wspólnego, wierności Rzeczypospolitej oraz aktywnej troski o jej niepodległość i bezpieczeństwo. Tak rozumiany obowiązek obejmuje nie tylko faktyczne uczestnictwo w działaniach zbrojnych, lecz także pozostawanie w sferze gotowości do podjęcia kwalifikowanej służby (również wojskowej) w razie zagrożenia niepodległości lub naruszenia podstawowych interesów państwa[3].

Z tego punktu widzenia art. 19 Konstytucji – gwarantujący weteranom walk o niepodległość „specjalną opiekę" państwa – jawi się jako dopełnienie aksjologiczne obywatelskiego obowiązku obrony Ojczyzny. Skoro Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, a obrona tego dobra stanowi ich konstytucyjny obowiązek, to weterani walk o niepodległość są tymi, którzy obowiązek ten zrealizowali w stopniu szczególnym, narażając życie, zdrowie i inne dobra osobiste. Specjalna opieka, o której mowa w art. 19, pełni w tym sensie funkcję swoistej „odwzajemnionej powinności" wspólnoty politycznej wobec osób, które w przeszłości wzięły na siebie ponadprzeciętny ciężar obrony dobra wspólnego.

W tym miejscu należy wyraźniej związać pojęcie „obrony Ojczyzny" z konstytucyjnie chronioną wartością walki o niepodległość. We wspomnianym wyżej orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny wskazał, że obronność państwa – rozumiana jako tworzenie systemu zapewniającego bezpieczne funkcjonowanie państwa w czasie pokoju oraz umożliwiającego odparcie ataku zbrojnego w razie agresji militarnej – należy do podstawowych interesów państwa[4]. Zapewnienie bezpieczeństwa kraju stanowi przy tym jeden z zasadniczych obowiązków obywateli, wywodzony już z art. 1 Konstytucji, zgodnie z którym Polska jest „dobrem wspólnym wszystkich obywateli", co oznacza konieczność ponoszenia przez obywateli takich obowiązków, zarówno pośrednich, jak i bezpośrednich, które są niezbędne dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Na tle tych stwierdzeń – jak trafnie zauważa K. Kozłowski – w jednym ujęciu

[1]Zob. M. Florczak-Wątor, *art. 30* [w:] P. Tuleja (red.) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*,,, LEX/el. 2021

[2] Zob. np. Wyrok TK z 25.11.2003 r., K 37/02, OTK-A 2003, nr 9, poz. 96.

[3] Zob. K. Kozłowski, *Obywatelski obowiązek "obrony Ojczyzny" w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, PPP 2020, nr 7-8, s. 196-214.

[4] Wyrok TK z 25.11.2003 r., K 37/02, OTK-A 2003, nr 9, poz. 96.

zostają połączone dokonania przeszłych pokoleń oraz konieczność zapewnienia trwałości państwa w przyszłości[1].

Z tak rozumianego konstytucyjnego obowiązku wynikają pierwsze wnioski dotyczące jego zakresu. Po pierwsze, obowiązek obrony Ojczyzny, o którym mowa w art. 85 Konstytucji, spoczywa na każdym obywatelu Rzeczypospolitej, niezależnie od sposobu nabycia obywatelstwa. Ma on charakter najszerszej, ogólnej powinności, która doznaje konkretyzacji w art. 26 ust. 1 Konstytucji, stanowiącym, że Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa, niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności granic. Historycznie idea ta obecna była już w Konstytucji 3 maja, w której wojsko określono jako „siłę całego Narodu" – co koresponduje ze współczesnym ujęciem, wedle którego każdy obywatel jest zobowiązany do obrony Ojczyzny, choć to Siły Zbrojne pełnią w tym zakresie rolę szczególną. Nie oznacza to jednak, że w razie zagrożenia niepodległości wyłącznie żołnierze zawodowi są zobligowani do działań obronnych. Ustawa o obronie Ojczyzny, rozwijająca standard konstytucyjny, nakłada szereg obowiązków również na osoby niepełniące służby wojskowej[2]. Jednocześnie żaden akt prawny nie jest w stanie w pełni przewidzieć konkretnych sytuacji związanych z konfliktem zbrojnym ani sposobu, w jaki ludzie zachowają się w obliczu zagrożenia życia własnego i swoich bliskich. Art. 19 Konstytucji ma w tym kontekście istotne znaczenie: tworzy ramy do uhonorowania także tych osób cywilnych, które w chwili próby podjęły rzeczywiste działania na rzecz obrony niepodległości państwa.

Na tym tle wyraźniej rysuje się wyjątkowy charakter art. 19. Przepis ten nawiązuje pośrednio do obecnej w tradycji konstytucyjnej zasady dowartościowania zasług obywateli na rzecz dobra wspólnego (jak w art. 7 ust. 1 Konstytucji kwietniowej), ale czyni to w odmiennych ramach ustrojowych. Trybunał Konstytucyjny słusznie podkreślił, że przywileje dla weteranów i inwalidów „stanowią konstytucyjnie dopuszczone odstępstwo od zasady równości ze względu na szczególną wartość konstytucyjną, którą jest udział w walce o niepodległość"[3]. Art. 19 wyjmuje zatem weteranów walk o niepodległość przed szereg pozostałych obywateli – nie po to, by przyznać im większy wpływ na sprawy publiczne, lecz by zapewnić im szczególną opiekę i wsparcie ze strony państwa. W ten sposób Konstytucja normatywnie wyróżnia udział w walce o niepodległość jako wartość szczególną i zarazem nakierowuje zarówno ustawodawcę, jak i organy stosujące prawo na traktowanie weteranów jako grupy, wobec której cała wspólnota polityczna ma szczególną powinność szacunku i pomocy.

We wszystkim powyższym widoczne jest coraz ściślejsze splecenie

[1] K. Kozłowski, *Obywatelski*…, s. 198

[2] Np. art. 3 ust. 2 Ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Dz. U. poz. 655 z późn. zm.).

[3] Wyrok TK z 9.03.2004 r., K 12/02, OTK-A 2004, nr 3, poz. 19.

obywatelskiego obowiązku obrony Ojczyzny z konstytucyjną zasadą dobra wspólnego. Dlatego dalsza analiza powinna skupić się na treści art. 1 Konstytucji i wynikającej z niego koncepcji dobra wspólnego jako kluczowego punktu odniesienia dla rekonstrukcji konstytucyjnego standardu specjalnej opieki nad weteranami.

Art. 1 Konstytucji, określający Rzeczpospolitą Polską jako dobro wspólne wszystkich obywateli, nie ustanawia hierarchicznie nadrzędnej „supernormy" rozstrzygającej automatycznie wszelkie kolizje konstytucyjne[1], lecz pełni przede wszystkim funkcję zasady ustrojowej i ogólnej dyrektywy interpretacyjnej[2]. W doktrynie podkreśla się, że klauzula dobra wspólnego wyznacza teleologiczną ramę dla całego porządku konstytucyjnego – wskazuje cel działań państwa i punkt odniesienia dla wykładni pozostałych przepisów Konstytucji oraz ustaw.

Dobro wspólne w znaczeniu konstytucyjnym nie jest tożsame ani z „dobrem publicznym", ani z „interesem publicznym"[3]. O ile te ostatnie kategorie często służą uzasadnieniu ograniczania praw jednostki, o tyle dobro wspólne – w dominującym ujęciu doktryny – opisuje przede wszystkim ład społeczny, z którego wszyscy mogą korzystać, i który powinien tworzyć warunki pełnego rozwoju osób oraz wspólnot.

Na gruncie prac nad Konstytucją oraz w opracowaniach doktryny przyjmuje się – w nawiązaniu do katolickiej nauki społecznej – że dobro wspólne to suma warunków życia społecznego, dzięki którym jednostki, rodziny i zrzeszenia mogą pełniej i łatwiej osiągnąć swoją własną doskonałość, a zasadniczym elementem tych warunków jest poszanowanie przyrodzonych praw i obowiązków osoby ludzkiej[4]. W ujęciu paradygmatycznym, rekonstruowanym przez M. Piechowiaka, art. 1 każe zatem postrzegać państwo jako właśnie tak rozumianą sumę warunków życia społecznego, a nie jako sam aparat władzy[5].

Z tego powodu Rzeczpospolita jako dobro wspólne nie może być pojmowana jako „piramida urzędów" oddzielona od obywateli, lecz jako demokratycznie zorganizowana wspólnota upodmiotowionych obywateli, współodpowiedzialnych za zachowanie i rozwój tego dobra[6]. W literaturze zwraca się uwagę, że określenie państwa jako dobra wspólnego nakłada zarówno na władze publiczne, jak i na obywateli obowiązek troski o zachowanie tego dobra, rozumianego jako trwałość państwa, jego suwerenność, integralność terytorialna oraz warunki umożliwiające korzystanie z praw i wolności. [7]

---

[1] M. Zubik, W. Sokolewicz [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I, wyd. II*, red. L. Garlicki, Warszawa 2016, art. 1., s. 55

[2] Zob. Wyrok TK z 20.03.2006 r., K 17/05, OTK-A 2006, nr 3, poz. 30.

[3] M. Zubik,W. Sokolewicz, *op.cit*, s. 62

[4] Zob. np. P. Tuleja, *art. 1* [w:] *op. cit.*, s. 26, M. Piechowiak, *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego*, Biuro Trybunału Konstytucyjnego, Warszawa 2012, s. 217

[5] M. Piechowiak, *Dobro wspólne…*, s. 432

[6] P. Winczorek, *Prawo i polityka w czasach przemian,* Warszawa, 1995, s. 111

[7] I. Lipowicz, *The Common Good*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2017, nr 3, s. 9 i n

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie konkretyzował znaczenie zasady dobra wspólnego. Raz podkreślił, że neutralność polityczna Sił Zbrojnych ma być rozumiana przede wszystkim jako obowiązek kierowania się dobrem wspólnym wszystkich obywateli, wyrażający się w zachowaniu niepodległego bytu państwowego, niepodzielności terytorium i nienaruszalności granic[1]. Z kolei w innej sprawie Trybunał wskazał, że powszechność opodatkowania oznacza obowiązek partycypowania wszystkich w utrzymywaniu państwa jako dobra wspólnego[2]. Przykłady te pokazują, że art. 1 nie jest jedynie deklaracją ideową, lecz klauzulą rozstrzygającą o dopuszczalności i kształcie konkretnych obciążeń nakładanych na jednostki.

Na tym tle łatwiej uchwycić relację pomiędzy art. 1 a art. 19 Konstytucji. Skoro Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, to obrona niepodległego bytu państwa, niepodzielności jego terytorium i bezpieczeństwa obywateli należy do rdzenia dobra wspólnego. Obywatele, którzy w sposób szczególny zaangażowali się w ochronę tych wartości – uczestnicząc w walce o niepodległość – stają się zatem naturalnymi adresatami szczególnej troski państwa. Prawo weteranów walk o niepodległość do specjalnej opieki (art. 19) można w tym sensie postrzegać jako konkretyzację zasady dobra wspólnego: wspólnota polityczna ma obowiązek wyróżnić i otoczyć wsparciem tych, którzy w sposób nadzwyczajny przyczynili się do zachowania dobra wspólnego, jakim jest Rzeczpospolita.

Z tej perspektywy zasada dobra wspólnego pomaga również doprecyzować zakres podmiotowy art. 19. „Weteranem walk o niepodległość" nie będzie każda osoba, która brała udział w działaniach zbrojnych, lecz tylko ta, która realnie działała na rzecz ochrony dobra wspólnego – rozumianego jako zachowanie niepodległego bytu państwa, integralności terytorialnej i podstawowych wolności. Kryterium to pozwala odróżnić konstytucyjnego „weterana walk o niepodległość" od uczestników innych konfliktów, w których cele polityczne pozostawały w sprzeczności z dobrem wspólnym obywateli Rzeczypospolitej.

Wreszcie, dobro wspólne jako zasada ustrojowa odsyła do idei solidarności: skoro państwo jest wspólnym dobrem wszystkich, to ci, którzy w przeszłości bronili go z narażeniem życia, mogą oczekiwać solidarności ze strony pozostałych członków wspólnoty. Można to ująć metaforycznie formułą „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego": weterani ponosili szczególny ciężar odpowiedzialności za dobro wspólne, natomiast reszta społeczeństwa ponosi dziś szczególny ciężar wdzięczności, szacunku i wsparcia wobec nich. Taka interpretacja art. 1 i 19 nie oznacza wprowadzania nowych, sankcjonowanych obowiązków cywilnoprawnych, lecz wskazuje na aksjologiczny fundament konstytucyjnej pozycji weteranów i pozwala uzasadnić dalszą konkretyzację obowiązków ustawowych wobec tej grupy.

---

[1] Wyrok TK z 7.03.2000 r., K 26/98, OTK 2000, nr 2, poz. 57.

[2] Postanowienie TK z 30.05.2007 r., SK 67/06, OTK-A 2007, nr 6, poz. 64.

Na tym tle można rozważyć, czy z art. 19 Konstytucji RP, odczytywanego w świetle Preambuły oraz art. 1, 30 i 82, nie wynika dodatkowa – niewyrażona expressis verbis w katalogu art. 82–86 – konstytucyjna powinność obywatelska. Jej treść można ująć jako obowiązek okazywania szacunku oraz udzielania wsparcia tym, którzy w przeszłości w sposób szczególny przyczynili się do obrony niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej Rzeczypospolitej. Taka powinność ma charakter komplementarny wobec wyraźnie sformułowanych w Konstytucji obowiązków wierności Rzeczypospolitej, przestrzegania prawa, ponoszenia ciężarów publicznych, troski o środowisko naturalne i obrony Ojczyzny: dotyczy ona tych, którzy w sposób wybitny wypełnili owe obowiązki w sytuacji zagrożenia bytu państwa.

Można zatem argumentować, że art. 19 – w powiązaniu z Preambułą – pozwala na rekonstrukcję swoistego „szóstego obowiązku obywatelskiego" o charakterze aksjologicznym: powinności pamięci, wdzięczności i solidarnego wsparcia wobec weteranów walk o niepodległość. Nie jest to oczywiście obowiązek wprost sformułowany w tekście Konstytucji ani – na obecnym etapie – obowiązek dający się bezpośrednio wywieść jako samodzielnie stosowalna norma prawna. Ma on raczej charakter konstytucyjnej powinności interpretacyjnej i programowej, która wymaga dalszego uszczegółowienia na poziomie ustaw zwykłych.

W literaturze porównawczej zwraca się uwagę, że konstytucyjne obowiązki człowieka i obywatela pełnią z reguły podwójną rolę: są z jednej strony deklaratywnym potwierdzeniem podstawowych wartości porządku konstytucyjnego, z drugiej zaś – mogą mieć istotne konsekwencje normatywne, wpływając na interpretację praw i kształt ustawodawstwa zwykłego. Jak zauważa A. Hagay-Frey, prawo często traktuje tego rodzaju obowiązki jako czysto deklaratywne postanowienia, które mają jedynie inspirować, jednak ich konstytucjonalizacja wiąże się z szeregiem istotnych konsekwencji normatywnych – w tym z koniecznością tworzenia mechanizmów ich ustawowej realizacji oraz z wyraźną funkcją symboliczną i wychowawczą. Wpisanie obowiązków do konstytucji ma wartość symboliczno-wychowawczą i może wyostrzać świadomość istnienia ograniczeń władzy publicznej oraz oczekiwania, że normy konstytucyjne będą respektowane[1].

W analogiczny sposób można potraktować wyprowadzoną z art. 19 powinność obywatelską wspierania weteranów. Jej sens dobrze oddają klasyczne funkcje konstytucyjnych obowiązków, wyróżniane w doktrynie również na gruncie prawa polskiego[2].

Po pierwsze, funkcja aksjologiczna polega na wyrażeniu przez Konstytucję

[1] Zob. A. Hagay-Frey, *Constitutional Human Duties*, „Georgia Journal of International and Comparative Law" 2023, t. 51, nr 2, s. 317–319

[2] Zob. M. Jagielski, *Status prawny jednostki*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawnczym*, red. R.M. Małajny, Warszawa, 2013, s. 248

szczególnie doniosłych wartości – tu: niepodległości państwa oraz solidarności z tymi, którzy ją współtworzyli i bronili.

Po drugie, funkcja wychowawcza przejawia się w kształtowaniu postaw obywatelskich poprzez edukację historyczną i obywatelską: uczenie kolejnych pokoleń nie tylko o wartości niepodległości, lecz także o konkretnych osobach i pokoleniach, które ponosiły za nią ofiary. Po trzecie, funkcja integracyjna polega na budowaniu poczucia wspólnoty wokół dobra wspólnego, rozumianego jako niepodległe, demokratyczne państwo[1].

Uznanie weteranów walk o niepodległość za szczególnych adresatów konstytucyjnej „specjalnej opieki" może sprzyjać integracji społecznej wokół przekonania, że wysiłek w obronie państwa spotyka się z trwałą wdzięcznością i realnym wsparciem ze strony wspólnoty politycznej.

Z tej perspektywy można mówić o swoistej „obietnicy wzajemności", wpisanej w art. 19: państwo i wspólnota polityczna sygnalizują, że wyjątkowe wypełnienie obowiązków obywatelskich w sytuacji zagrożenia niepodległości – zwłaszcza udział w walce o niepodległość – uzasadnia przyznanie szczególnego statusu weterana oraz trwałej gwarancji szacunku i opieki. Nie jest to jednak obietnica o charakterze kontraktowym, lecz konsekwencja aksjologii konstytucyjnej, w której dobro wspólne, godność człowieka i pamięć o przeszłych pokoleniach tworzą spójną podstawę normatywną dla szczególnej odpowiedzialności za weteranów walk o **niepodległość**.

W tym miejscu należy postawić pytanie, czy i w jakim zakresie możliwe jest wywiedzenie z Konstytucji RP obowiązku obywatelskiego, który nie został wprost wymieniony w podrozdziale „Obowiązki" (art. 82–86). W literaturze przyjmuje się zazwyczaj, że o konstytucyjnym obowiązku obywatelskim można mówić wtedy, gdy spełnione są łącznie co najmniej dwa kryteria: formalne i materialne. Po pierwsze, obowiązek powinien znaleźć oparcie w samej Konstytucji (niekoniecznie wyłącznie w art. 82–86, ale w normach konstytucyjnych o odpowiedniej randze). Po drugie, musi on odnosić się do wartości o zasadniczym znaczeniu dla państwa i obywateli – takich jak niepodległość, dobro wspólne czy ochrona podstawowych praw i wolności[2].

Na poziomie formalnym mogłoby się wydawać, że Konstytucja w art. 82–86 kreuje zamknięty katalog obowiązków obywateli. Praktyka interpretacyjna oraz dorobek doktryny pokazują jednak, że rzeczywistość jest bardziej złożona. Obowiązki jednostki wynikają nie tylko z podrozdziału „Obowiązki", lecz także z przepisów rozdziału II poświęconych prawom i wolnościom. Dobrym przykładem jest art. 70 ust. 1, ustanawiający obowiązek szkolny do ukończenia 18. roku życia, a także art. 48 ust. 1 i art. 72 ust. 3, które – obok praw – formułują konstytucyjny obowiązek rodziców w

[1] *Ibidem*

[2] Zob. H. Zięba- Załucka, *Obowiązki obywatelskie w Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] A. Trubalski, *Obowiązki człowieka i obywatela w Konstytucji RP z 1997 roku*, Warszawa, 2020, s. 16-17

zakresie wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności, sumienia, przekonań oraz z uwzględnieniem stopnia dojrzałości. Te unormowania tworzą kompleks wzajemnych praw i obowiązków, służących realizacji ważnego celu ustrojowego: wychowania wyedukowanych i odpowiedzialnych obywateli Rzeczypospolitej.

Jak trafnie zauważają Kazimierz Działocha i Agnieszka Łukaszczuk, część obowiązków jednostki wynika wprost z przepisów dotyczących wolności i praw – klasycznym przykładem są obowiązki rodziców wobec dzieci – i ma „bardziej wymiar moralny niż prawny", co jednak nie pozbawia ich znaczenia na poziomie konstytucyjnym[1]. Ujęcie to wzmacnia tezę, że katalog konstytucyjnych obowiązków nie jest w pełni zamknięty w art. 82–86, lecz obejmuje także powinności wywiedzione z innych przepisów Konstytucji, jeżeli spełniają one wskazane wyżej kryteria formalne i materialne.

Na tym tle proponowany obowiązek obywatelskiej wdzięczności i wsparcia wobec weteranów walk o niepodległość można traktować jako kandydata do uznania za konstytucyjny obowiązek obywatelski w sensie aksjologicznym. Po pierwsze, ma on wyraźną podstawę tekstową w Preambule („wdzięczność naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami") oraz w art. 19 Konstytucji, ustanawiającym zasadę specjalnej opieki państwa nad weteranami walk o niepodległość. Po drugie, dotyczy wartości centralnych dla całego porządku konstytucyjnego: niepodległości, dobra wspólnego (art. 1) i godności człowieka (art. 30), a więc spełnia kryterium materialne.

Funkcja tak rozumianego obowiązku nie sprowadza się jednak do wprowadzenia nowej, bezpośrednio stosowalnej normy, która mogłaby być samodzielną podstawą roszczeń wobec obywateli. Jego charakter jest przede wszystkim aksjologiczny i wychowawczy. Analogicznie jak inne konstytucyjne obowiązki o silnym komponencie moralnym, obowiązek wdzięczności i wsparcia wobec weteranów wymagałby ustawowej konkretyzacji – określenia form, adresatów i granic powinności, z poszanowaniem wymogów art. 31 ust. 2 i 3 Konstytucji (w szczególności zasady proporcjonalności). W tym sensie mógłby on pełnić rolę konstytucyjnej dyrektywy dla ustawodawcy, uzasadniającej m.in. potrzebę uchwalenia odrębnej ustawy o weteranach walk o niepodległość, komplementarnej wobec ustawy o kombatantach.

Z perspektywy systematyki Konstytucji istotne jest, że z art. 19 – umieszczonego w rozdziale I – Trybunał Konstytucyjny wywiódł publiczne prawo podmiotowe weteranów do szczególnej opieki państwa. Sytuacja, w której z przepisu zaliczanego do „podstaw ustroju" wynikają jednocześnie:

1) indywidualne prawo podmiotowe określonej grupy oraz

[1] K. Działocha, A. Łukaszczuk, *Dylematy konstytucyjnej regulacji obowiązków jednostki w Konstytucji RP*, [w:] M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska (red.), *Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki*, e-Monografie WPiA UWr, nr 50, Wrocław 2014, s. 374

2) aksjologiczna powinność po stronie pozostałych obywateli i państwa, jest nietypowa, ale dobrze wpisuje się w funkcję rozdziału I jako wyrazistego rdzenia aksjologicznego Konstytucji.

Skoro ustrojodawca zdecydował się wynieść art. 19 do rangi zasady ustrojowej, to konsekwentne jest odczytywanie go nie tylko jako gwarancji podmiotowego prawa weteranów, lecz także jako konstytucyjnego punktu odniesienia dla ustawodawcy przy projektowaniu instrumentów realizacji obywatelskiej wdzięczności, szacunku i wsparcia wobec osób, które brały udział w walce o niepodległość.

Wracając do perspektywy zasady dobra wspólnego, warto podkreślić, że w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego art. 1 i art. 30 Konstytucji są traktowane łącznie jako przepisy wyznaczające ideowe podstawy ładu państwowego i społecznego[1]. Trybunał wskazał wprost, że nie mogą one być odczytywane w oderwaniu od siebie, ponieważ dobro wspólne wszystkich obywateli oraz przyrodzona i niezbywalna godność człowieka wyznaczają wspólny fundament aksjologiczny Konstytucji i granice dopuszczalnych działań ustawodawcy[2].

Na tym tle zasadne jest krótkie doprecyzowanie relacji między pojęciami wartości konstytucyjnych i zasad konstytucyjnych. W literaturze wskazuje się, że wartości konstytucyjne można ujmować jako stany rzeczy lub ideały, które ustrojodawca uznaje za godne ochrony oraz realizacji przez system prawny[3]; pełnią one rolę dyrektyw kierunkowych o silnym ładunku ocennym[4]. Zasady konstytucyjne natomiast są normami prawnymi najwyższego rzędu, wyrażającymi i konkretyzującymi te wartości – „podstawowymi rozstrzygnięciami" w kwestiach ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, nadrzędnymi wobec ustawodawstwa zwykłego[5]. Współczesna doktryna podkreśla, że wartości nie istnieją „obok" zasad, lecz stanowią ich integralny składnik: zasady konstytucyjne są normatywną emanacją określonej aksjologii, przenikającej do całego systemu prawa.

W tym świetle art. 1 i art. 30 można postrzegać zarówno jako nośniki zasad konstytucyjnych (państwo jako dobro wspólne wszystkich obywateli; nienaruszalność i ochrona godności człowieka), jak i jako przepisy wyrażające wartości o charakterze nadrzędnym, z których zasady te wynikają. Właściwa rekonstrukcja treści art. 19 Konstytucji wymaga zatem uwzględnienia obu tych płaszczyzn: dobra wspólnego jako wartości i zasady oraz godności człowieka jako wartości konstytucyjnej o charakterze „centralnym".

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał szczególną pozycję godności w systemie konstytucyjnym. W orzecznictwie wskazano, że ustrojodawca nadał godności

---

[1] Wyrok TK z 30.10.2006 r., P 10/06, OTK-A 2006, nr 9, poz. 128.

[2] Ibidem, s.27

[3] Z. Ziembiński, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa, 1993, s.26

[4] G. Kryszeń, K. Prokop, *Aksjologia polskiej konstytucji,* Warszawa, 2017, *s. 20*

[5] G.Kryszeń, K. Prokop, *op. cit*, s.40

człowieka znaczenie konstytucyjne, czyniąc z niej płaszczyznę odniesienia dla systemu wartości, wokół którego zbudowano Konstytucję, a zarazem fundament całego porządku prawnego w państwie[1]. Godność nie może być rozumiana jako cecha nadana przez państwo; jest wobec niego pierwotna, co oznacza, że ustawodawca i organy stosujące prawo są zobowiązane do respektowania treści wynikających z tej wartości[2]. Jednocześnie Trybunał wskazał, że poszanowanie godności wymaga m.in. zapewnienia jednostce pewnego minimum materialnego, umożliwiającego samodzielne funkcjonowanie w społeczeństwie, oraz stworzenia realnych szans pełnego rozwoju osobowości w otaczającym środowisku kulturowym i cywilizacyjnym[3].

W doktrynie słusznie podkreśla się, że godność człowieka ma charakter zarówno wartości konstytucyjnej, jak i źródła wolności oraz praw jednostki; prawa te dziedziczą w pewnym sensie cechy godności – jej nienaruszalność i niezbywalność – choć same mogą podlegać ograniczeniom pod warunkiem poszanowania ich istoty[4]. Godność i dobro wspólne są przy tym ze sobą ściśle powiązane: dobro wspólne nie może być realizowane kosztem naruszenia godności jednostki, a godność jednostki znajduje pełny sens dopiero w ramach wspólnoty politycznej opartej na poszanowaniu praw człowieka.

Zestawienie tak rozumianej godności (art. 30) i dobra wspólnego (art. 1) z treścią art. 19 prowadzi do kilku istotnych wniosków. Po pierwsze, art. 30 wyraźnie wzmacnia prawo weteranów walk o niepodległość do specjalnej opieki ze strony państwa: skoro udział w walce o niepodległość jest w orzecznictwie uznawany za szczególną wartość konstytucyjną usprawiedliwiającą przywileje, to zakres tej opieki powinien być rekonstruowany w sposób zapewniający weteranom warunki życia zgodne z ich godnością – zarówno w wymiarze materialnym (minimum socjalne), jak i w wymiarze społecznego uznania oraz możliwości uczestnictwa w życiu wspólnoty.

Po drugie, skoro godność stanowi punkt odniesienia dla systemu wartości konstytucyjnych, to wszystkie szczegółowe elementy treści prawa weteranów – rekonstruowane w poprzednich częściach wywodu z wykładni historycznej i systemowej – należy postrzegać jako środki służące jednemu, nadrzędnemu celowi: urzeczywistnieniu życia weteranów w sposób odpowiadający ich przyrodzonej godności, z uwzględnieniem szczególnej roli, jaką odegrali w realizacji dobra wspólnego, jakim jest niepodległe państwo. W tym sensie poszczególne uprawnienia składające się na „szczególną opiekę" mają charakter wtórny wobec podstawowego wymogu konstytucyjnego – poszanowania i ochrony godności osób, które brały udział w walce o niepodległość Rzeczypospolitej.

---

[1] Wyrok TK z 4.04.2001 r., K 11/00, OTK 2001, nr 3, poz. 54.

[2] *Ibidem*

[3] *Ibidem*

[4] Zob. np., P. Tuleja, *art. 30.* [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*, LEX/el. 2021

Zakończenie

Przeprowadzona analiza pozwala sformułować kilka zasadniczych wniosków dotyczących konstytucyjnego statusu weteranów walk o niepodległość oraz aksjologicznego znaczenia art. 19 Konstytucji RP. Po pierwsze, przepis ten nie może być odczytywany w oderwaniu od Preambuły oraz art. 1 i 30 Konstytucji. To właśnie w tych unormowaniach ujawnia się konstytucyjna narracja pamięci i wdzięczności wobec przodków, połączona z wizją Rzeczypospolitej jako dobra wspólnego wszystkich obywateli oraz z centralnym miejscem godności człowieka w porządku konstytucyjnym. Art. 19 – sytuowany w rozdziale I, wśród podstaw ustroju – stanowi szczegółową, lecz doniosłą dogmatycznie konkretyzację tej aksjologii w odniesieniu do osób, które brały udział w walce o niepodległość.

Po drugie, normatywny charakter Preambuły, utrwalony w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, uzasadnia traktowanie zawartych w niej odwołań do walki o niepodległość, wdzięczności przodkom i zobowiązania wobec przyszłych pokoleń jako istotnych dyrektyw interpretacyjnych dla wykładni art. 19. Prowadzi to do dwóch ważnych konsekwencji. Z jednej strony, katalog „weteranów konstytucyjnych" nie może być zawężany wyłącznie do uczestników działań zbrojnych okresu II wojny światowej, lecz obejmuje także inne formy walki o niepodległość i suwerenność. Z drugiej strony, obowiązek przekazania „wszystkiego, co cenne" przyszłym generacjom należy odczytywać jako konstytucyjne oczekiwanie, by pamięć o weteranach oraz ich czynach stała się trwałym elementem tożsamości wspólnoty politycznej.

Po trzecie, w świetle art. 1 i 85 Konstytucji szczególna opieka nad weteranami jawi się jako dopełnienie obywatelskiego obowiązku obrony Ojczyzny. Skoro Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, a obrona tego dobra stanowi ich konstytucyjną powinność, to osoby, które podjęły kwalifikowany wysiłek w obronie niepodległości – często z narażeniem życia i zdrowia – zajmują szczególne miejsce w strukturze konstytucyjnej. Art. 19 materializuje tę szczególną pozycję w postaci prawa do „specjalnej opieki" państwa, które Trybunał Konstytucyjny słusznie uznał za publiczne prawo podmiotowe. Jednocześnie, korzystając z konstrukcji dobra wspólnego, przepis ten pozwala zawęzić zakres podmiotowy weteranów do tych, którzy faktycznie działali na rzecz ochrony niepodległego bytu państwa, jego integralności terytorialnej i podstawowych wolności, odróżniając ich od uczestników konfliktów służących celom sprzecznym z dobrem wspólnym obywateli Rzeczypospolitej.

Po czwarte, zestawienie art. 19 z art. 30 prowadzi do wniosku, że treść prawa weteranów do specjalnej opieki powinna być rekonstruowana w sposób zapewniający im warunki życia zgodne z ich przyrodzoną i niezbywalną godnością. Oznacza to nie tylko zapewnienie minimum materialnego, umożliwiającego samodzielne funkcjonowanie w społeczeństwie, lecz także tworzenie warunków dla pełnego uczestnictwa w życiu wspólnoty oraz dla społecznego uznania ich zasług. Szczegółowe

rozwiązania ustawowe – zarówno o charakterze socjalnym, jak i symbolicznym – należy postrzegać jako instrumenty służące realizacji tego nadrzędnego celu konstytucyjnego.

Po piąte, z art. 19, odczytywanego w świetle Preambuły oraz art. 1, 30 i 82–86, można próbować zrekonstruować aksjologiczną powinność obywatelską, którą w niniejszym opracowaniu określono roboczo mianem „szóstego obowiązku obywatelskiego": powinności pamięci, wdzięczności i solidarnego wsparcia wobec weteranów walk o niepodległość. Obowiązek ten nie ma obecnie charakteru samodzielnej, bezpośrednio stosowalnej normy prawnej, ale pełni funkcję konstytucyjnej dyrektywy interpretacyjnej i programowej. Jego zadaniem jest ukierunkowywanie działalności ustawodawcy oraz praktyki stosowania prawa na kształtowanie rozwiązań sprzyjających trwałej pamięci o weteranach, ich społecznemu dowartościowaniu oraz zapewnieniu im adekwatnego wsparcia. W tym sensie art. 19 wpisuje się w obserwowany w literaturze nurt „constitutional human duties", w którym obowiązki jednostki są rozumiane jako instrument ochrony podstawowych wartości wspólnoty konstytucyjnej.

Po szóste, z punktu widzenia postulatów de lege ferenda, przeprowadzona analiza przemawia za potrzebą bardziej konsekwentnej ustawowej konkretyzacji standardu konstytucyjnego wyznaczonego przez art. 19. Można tu w szczególności wskazać na zasadność rozważenia uchwalenia odrębnej ustawy o weteranach walk o niepodległość, komplementarnej wobec ustawy o kombatantach, która w sposób spójny z art. 1 i 30 doprecyzowałaby:

1) konstytucyjny test „weterana walk o niepodległość",

2) katalog form „specjalnej opieki" (materialnych, zdrowotnych, symbolicznych),

3) mechanizmy edukacji i polityki pamięci związane z utrwalaniem wiedzy o weteranach oraz

4) zakres obowiązków organów władzy publicznej i innych podmiotów w realizacji tego standardu, z poszanowaniem zasady równości i proporcjonalności.

Wreszcie, po siódme, art. 19 Konstytucji RP jawi się – w świetle powyższych ustaleń – jako jedno z kluczowych ogniw łączących konstytucyjną tożsamość państwa z jego historycznym doświadczeniem oraz współczesnymi obowiązkami wobec obywateli. Przepis ten, choć lakoniczny w brzmieniu, odsłania przy pogłębionej analizie wielowarstwową strukturę normatywną: jednocześnie ustanawia publiczne prawo podmiotowe, konkretyzuje zasady dobra wspólnego i godności, utrwala konstytucyjnie wybrane elementy pamięci zbiorowej oraz sygnalizuje aksjologiczną powinność obywatelską. Dalsze badania – zarówno na gruncie dogmatyki konstytucyjnej, jak i prawa porównawczego – powinny zmierzać do doprecyzowania proponowanego „testu weterana walk o niepodległość" oraz do analizy, w jaki sposób inne systemy konstytucyjne łączą ochronę weteranów z aksjologią dobra wspólnego, godności i obowiązków obywatelskich.

BIBLIOGRAFIA:

1) Banaszak B., *Prawne znaczenie Preambuły do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, w: R. Balicki, M. Jabłoński (red.), *Dookoła Wojtek...: księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, Wrocław 2018.

2) Belavusau U., Gliszczyńska-Grabias A., Wzorek P., *Memory Laws in Poland and Hungary*, Warsaw 2023.

3) Bosha S. L., *The Constitutional Rights of War Veterans: A Comparative Perspective from Southern Africa Development Community*, Klau Center for Civil and Human Rights, University of Notre Dame, Notre Dame (IN) 2013.

4) Czarny P., Florczak-Wątor M., Naleziński B., Radziewicz P., Tuleja P. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2019.

5) Działocha K., Łukaszczuk A., *Dylematy konstytucyjnej regulacji obowiązków jednostki w Konstytucji RP*, w: M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska (red.), *Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki*, e-Monografie WPiA UWr, nr 50, Wrocław 2014.

6) Florczak-Wątor M., *art. 30 Konstytucji*, w: P. Czarny, M. Florczak-Wątor, B. Naleziński, P. Radziewicz, P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2019.

7) Garlicki L. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I*, wyd. II, Warszawa 2016.

8) Garlicki L., Derlatka M., *Rozdział I Konstytucji*, w: M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I*, wyd. II, Warszawa 2016.

9) Guz T., Głuchowski J., Pałubska M. R. (red.), *Synteza prawa polskiego od 1989 roku*, Warszawa: C.H. Beck 2013.

10) Haczkowska M., *Tożsamość konstytucyjna – pojęcie zamknięte czy otwarte?*, w: *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Krzysztofowi Wojtyczkowi*, Kraków 2017.

11) Hagay-Frey A., *Constitutional Human Duties*, *Georgia Journal of International and Comparative Law* 2023, t. 51, nr 2.

12) Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S. (red.), *Aktualne wyzwania ochrony wolności i praw jednostki*, Wrocław 2014.

13) Jagielski M., *Status prawny jednostki*, w: R. M. Małajny (red.), *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, Warszawa 2013.

14) Kissinger H., *O Chinach*, Wołowiec 2014.

15) Kotowski A., *Raz jeszcze o normatywnym statusie preambuły – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego – Izby Karnej z 25.02.2016 r., sygn. I KZP 17/15 – glosa aprobująca*, „Przegląd Prawa Publicznego" 2016, nr 12.

16) Kozłowski K., *Obowiązek opieki nad weteranami walk o niepodległość w świetle art. 19 Konstytucji RP. Uwagi konstytucyjnoprawne*, „Zeszyty Prawnicze BAS" 2018, nr 3(59).

17) Kozłowski K., *Obywatelski obowiązek „obrony Ojczyzny" w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, „Państwo i Prawo" 2020, nr 7–8.

18) Kryszeń G., Prokop K., *Aksjologia polskiej konstytucji*, Warszawa 2017.

19) Lipowicz I., *The Common Good*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2017, nr 3.

20) Małajny R. M. (red.), *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, Warszawa 2013.

21) Mastalski A. S., *Prawo stanowione wierszem? Segmentacja Preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. w świetle definicji wiersza*, „Przegląd Konstytucyjny" 2020, nr 3.

22) Młynarska-Sobaczewska A., *Normatywizacja tożsamości zbiorowej przez konstytucję. Na przykładzie preambuł do konstytucji państw postkomunistycznych*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna" 2013, nr 2(2).

23) Piechowiak M., *Aksjologiczne podstawy polskiego prawa*, w: T. Guz, J. Głuchowski, M. R. Pałubska (red.), *Synteza prawa polskiego od 1989 roku*, Warszawa: C.H. Beck 2013.

24) Piechowiak M., *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego*, Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego 2012.

25) Piechowiak M., *Preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Aksjologiczne podstawy prawa*, Warszawa: C.H. Beck 2020.

26) Piotrowski R., *The Importance of Preamble in Constitutional Court Jurisprudence*, „Acta Juridica Hungarica" 2011, vol. 52, nr 1.

27) Słownik języka polskiego PWN, hasło: „odzyskać", wersja internetowa, dostęp: https://sjp.pwn.pl.

28) Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Gliwice 2021.

29) Trubalski A. (red.), *Obowiązki człowieka i obywatela w Konstytucji RP z 1997 roku*, Warszawa 2020.

30) Tuleja P. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2019.

31) Versteeg M., Chilton A., Altan E., *Constitutional Duties*, „American Journal of Comparative Law" 2024, t. 72, nr 3.

32) Winczorek P., *Prawo i polityka w czasach przemian*, Warszawa 1995.

33) Wołodkiewicz W., *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?*, Kraków 2003.

34) Ziembiński Z., *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993.

35) Zięba-Załucka H., *Obowiązki obywatelskie w Rzeczypospolitej Polskiej*, w: A. Trubalski (red.), *Obowiązki człowieka i obywatela w Konstytucji RP z 1997 roku*, Warszawa 2020

36) Zubik M., *Raz jeszcze o normatywnym statusie preambuły. Glosa postanowienia SN z dnia 25 lutego 2016 r., I KZP 17/15*, „Państwo i Prawo" 2016, nr 12.

37) Zubik M., Sokolewicz W., *art. 1 Konstytucji*, w: L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom I*, wyd. II, Warszawa 2016.

Orzecznictwo:

1. Wyrok TK z 6 grudnia 2009 r., sygn. Kp 5/08, OTK 2009, nr 11, poz. 170.
2. Wyrok TK z 9 marca 2016 r., sygn. K 47/15, OTK-A 2018/31.
3. Wyrok TK z 12 marca 2007 r., sygn. K 54/05, OTK-A 2007, nr 3, poz. 26.
4. Wyrok TK z 24 listopada 2010 r., sygn. K 32/09, OTK 2010, nr 9, poz. 108.
5. Wyrok TK z 25 listopada 2003 r., sygn. K 37/02, OTK-A 2003, nr 9, poz. 96.
6. Wyrok TK z 9 marca 2004 r., sygn. K 12/02, OTK-A 2004, nr 3, poz. 19.
7. Wyrok TK z 20 marca 2006 r., sygn. K 17/05, OTK-A 2006, nr 3, poz. 30.
8. Wyrok TK z 7 marca 2000 r., sygn. K 26/98, OTK 2000, nr 2, poz. 57.
9. Wyrok TK z 30 października 2006 r., sygn. P 10/06, OTK-A 2006, nr 9, poz. 128.
10. Wyrok TK z 4 kwietnia 2001 r., sygn. K 11/00, OTK 2001, nr 3, poz. 54.
11. Wyrok WSA w Warszawie z 20 kwietnia 2007 r., sygn. IV SA/Wa 68/07, LEX nr 337829.
12. Postanowienie SN z 25 lutego 2016 r., sygn. I KZP 17/15, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 12, s. 115–127 (w tekście przywołane przy glosie M. Zubika).

UDC 004.738.5

DARK WEB I DEEP WEB - UKRYTE WARSTWY INTERNETU, A BEZPIECZEŃSTWO UŻYTKOWNIKÓW
DARK WEB AND DEEP WEB – HIDDEN LAYERS OF THE INTERNET AND USER SECURITY

Aneta Pawlińska, PhD
Uniwersytet Vizja w Warszawie, Poland
Orcid ID: 009-005-1119-7309

Michał Pawliński, MsC
Orcid ID: 0000-0001-6927-3371

Eryk Zablocki
Orcid ID: 0009-0008-6866-4299

Jan Kacper Gleba
Orcid ID: 0009-0002-9298-3894

Maria Morka
Orcid ID: 0009-0004-7321-0663

Streszczenie

Poniższy artykuł przybliża genezę oraz ewolucję sieci Dark Web i Deep Web. Rozwinięta zostaje kwestia różnicy między tymi dwoma warstwami Internetu. Zwraca uwagę na zagrożenia panujące w sieci. Porusza temat ochrony przed niebezpieczeństwami tam znajdującymi się. Zwrócono uwagę na cyberzagrożenia, a w szczególności na tzw. pishing, który obecnie jest jedną z najpopularniejszych metod wyłudzania środków pieniężnych. Przedstawia możliwe działania w momencie pojawienia się zagrożenia kradzieży poufnych danych oraz przedstawia organizacje, które zostały utworzone do udzielania pomocy w takich sytuacjach. Pogłębia świadomość użytkowników na temat bezpiecznego korzystania z Internetu.

Słowa kluczowe: *Dark Web, Deep Web, cyberbezpieczeństwo, bezpieczeństwo, Phishing, kradzieże internetowe, technologia, Internet, nielegalne działania w sieci,*

Abstract

The article examines the history of the Dark Web and the Deep Web, clarifying the distinctions between these two layers of the internet and emphasising the risks associated with online activity. It further analyses strategies that users can employ to protect themselves from potential threats encountered while navigating various websites. In addition, the text explores mechanisms behind cyber threats – particularly phishing, which remains one of the most prevalent methods of data theft. The article also outlines recommended responses in the event of

such a breach and identifies organisations that offer assistance in these situations. Overall, it seeks to enhance users' awareness and understanding of safe and responsible internet practices.

Keywords: *Dark Web, Deep Web, cybersecurity, security, phishing, online fraud, technology, Internet, illegal online activities.*

Wprowadzenie

Budowa współczesnej sieci internetowej składa się z trzech warstw. Pierwsza to Surface Web, z której użytkownik korzysta na co dzień. To między innymi wyszukiwarki typu Google czy Bing oraz usługi poczty elektronicznej. Następnie Deep Web - bardziej ukryty dla standardowych użytkowników, gdzie znajdują się między innymi numery kont bankowych, prywatne chmury i dane personalne. Trzecia i ostatnia warstwa to Dark Web - przestrzeń, w której występują np.: ukryte rynki internetowe oferujące różnego rodzaju towary i usługi (także te nielegalne) lub dane rządowe pozyskane w sposób niezgodny z prawem.

Zrozumienie sposobu tego jak działają te dwa ostatnie obszary Internetu jest konieczne zarówno z punktu widzenia technologicznego, jak i bezpieczeństwa. Pozwala to na przewidywanie możliwych zagrożeń i ochrony przed nimi, z uwagi na fakt, że w dobie cyfryzacji prywatne dane personalne i finansowe stają się ewentualnymi przedmiotami transakcji wymiennych. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie funkcjonowania tych mniej dostępnych warstw sieci jak również zwrócenie uwagi czytelnika na ryzyko związane z korzystaniem z nich.

Rozwinięcie

Termin „Deep Web" po raz pierwszy został wprowadzony w 2000 roku przez Michaela K. Bergmana, który w swojej pracy „The Deep Web: Surfacing Hidden Value" opisuje, że ta warstwa Internetu nie jest widoczna dla wyszukiwarek typu Google, AltaVista itp. W efekcie uniemożliwiało to odnajdywanie przez użytkowników interesujących ich zagadnień, mimo że były one w Internecie. W związku z tym firma Bright Planet stworzyła na dany czas aplikację LexiBot, która przeszukiwała treści niezaindeksowane przez popularne wyszukiwarki[1]. Obecnie dostęp jest znacznie łatwiejszy. Często wystarczy skorzystać z wyszukiwarek wertykalnych, które specjalizują się w wyszukiwaniu danych z danej dziedziny, a nie są dostępne w tradycyjny sposób. Takim przykładem jest np. PubMed, serwis internetowy, który odszukuje informacje z zakresu medycyny i nauk podobnych, również właśnie w Deep Webie.

Większość tej warstwy Internetu jest legalna i bezpieczna dla użytkowników. Są jednak serwisy dostępne tylko po zalogowaniu, które np. służą do wymiany plików.

[1]Bergman, M. K. *The Deep Web: Surfacing Hidden Value* [White paper]. BrightPlanet.com LLC. Editorial assistance by M. Smither; analysis and retrieval assistance by W. Bushee, 2000,), [online], dostęp: https://www.brightplanet.com/whitepapers [dostęp 12.11.2025].

Tego typu źródła, jeśli nie są faktycznie zweryfikowane mogą stworzyć zagrożenie spowodowane złośliwymi skryptami, plikami z malwerem czy wirusami. Wobec tego zawsze należy pamiętać, aby mieć włączoną ochronę antywirusową.

Prekursorem do powstania Dark Webu był amerykański kryptograf David Chaum, który w latach 80-tych opracował technologie anonimowej poczty elektronicznej oraz cyfrowych pseudonimów[1]. Następnie w latach 90-tych naukowcy Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych stworzyli w swoim laboratorium badawczym architekturę „The Onion Routing", która opierała się na wcześniejszych pracach Chauma. Umożliwiała ona przesyłanie informacji anonimowo, co chroniło nie tylko źródła i cele ale także całą ścieżkę przesyłu danych[2]. Kolejnym krokiem rozwoju The Onion Routing było opublikowanie kodu źródłowego tego systemu, co zaskutkowało w 2004 roku powstaniem organizacji The Tor Project, która od tamtego czasu zajmuje się tym projektem, tworząc również Tor Browser z budowaną obsługą sieci TOR[3]. To przyczyniło się do powstania Dark Webu będącego częścią wyżej wspomnianego DeepuWebu. Pomimo, że obie warstwy łączy niedostępność dla standardowych wyszukiwarek, to różnią się one celami i funkcjonalnością. To właśnie Dark Web oferuje całkowitą anonimowość, a dostęp do niego jest tylko za pośrednictwem Tor Browser, co przyczyniło się do rozwoju Dark Webu czyli przestrzeni w której obok legalnych działań (np. dziennikarstwa śledczego) funkcjonują także nielegalne rynki, fora i usługi. Właśnie dlatego, że jest to mieszanka legalnych treści, jak również przestępczości stwarza obawy w kontekście bezpieczeństwa użytkowników Internetu.

Pod koniec lat 2000 w Dark Webie zaczęły powstawać czarne rynki. Jednym z najbardziej znanych jest Silk Road[4]. Internetowy sklep uruchomiony w 2011 roku. Silk Road umożliwiał użytkownikom kupowanie i sprzedawanie nielegalnych towarów (głównie narkotyków), przy użyciu Bitcoina, zdecentralizowanej kryptowaluty, która dodatkowo ukrywała i sprawiała, że transakcja pozostawała anonimowa. Połączenie Tor i Bitcoina sprawiło, że Silk Road było prawie niemożliwe do namierzenia, stając się

[1]Chaum, D. L. *Untraceable electronic mail, return addresses, and digital pseudonyms*. Communications of the ACM, 24(2), 1981, 84–90), [online], dostęp: https://doi.org/10.1145/358549.358563 [dostęp 12.11.2025].

[2]Michael G. Reed, Paul F. Syverson, and David M. Goldschlag. Proxies for Anonymous Routing, 12th Annual Computer Security Applications Conference, San Diego, CA, December 9-13, 1996, [online], dostęp: https://www.onion-router.net/Publications/ACSAC-1996.pdf [dostęp 12.11.2025]

[3]The Tor Project. "History." *Tor Project*, [online], dostęp: https://www.torproject.org/about/history/ [dostęp 12.11.2025].

[4]Lacson, W., Jones, B., 21st Century DarkNet Market: Lessons from the Fall of Silk Road, International Journal of Cyber Criminology January - June 2016, [online], dostęp: https://cybercrimejournal.com/pdf/Lacson%26Jonesvol10issue1IJCC2016.pdf?fbclid=IwY2xjaw H90uZleHRuA2… [dostęp: 15.11.2025].

centrum wszelkiego rodzaju nielegalnej działalności, od handlu narkotykami po pranie pieniędzy[1].

W 2013 roku nastąpił punkt zwrotny, kiedy Federalne Biuro Śledcze w wyniku dochodzenia uznało Silk Road za zorganizowany rynek przestępczy, czego skutkiem było aresztowanie jego założyciela: Rossa Ulbrichta i zamknięcia działalności[2]. Mimo to, zaczęły powstawać kolejne nielegalne rynki, takie jak AlphaBay i Hansa oferujące jeszcze bardziej zaawansowane sposoby ukrywania tożsamości użytkowników i prowadzenia nielegalnego handlu, co wzmocniło postrzeganie Dark Webu jako przestrzeni odpowiedniej dla działalności przestępczych[3].

Wraz z dalszym rozwojem technologii coraz częściej stawia się jedno z kluczowych pytań: czy funkcjonowanie Dark Webu może zostać kiedykolwiek w pełni objęte skuteczną kontrolą, która ograniczy skalę przestępczości ukrytej w przestrzeni cyfrowej. Obecnie, obserwując postęp w obszarze rozwiązań zwiększających anonimowość użytkowników sieci oraz zaawansowane technologie szyfrowania można stwierdzić, że Dark Web również będzie dynamicznie ewoluował. Działania organów ścigania przynoszą wymierne rezultaty jednak są one okresowe. Mało prawdopodobne wydaje się, aby zapotrzebowanie na prywatność i anonimowość w przestrzeni cyfrowej, które są fundamentalne, zostało trwale ograniczone. Dark Web, ze swoimi zarówno pozytywnymi jak i negatywnymi konsekwencjami, jest bowiem trwałym elementem współczesnego ekosystemu internetowego. Narzędzia pierwotnie stworzone z myślą o swobodnym przepływie informacji oraz ochronie praw użytkowników mogą jednocześnie być wykorzystywane jako mechanizmy wspierające działalność przestępczą, co jest pokłosiem dotychczasowego rozwoju, który umożliwia funkcjonowanie zjawisk ukrytych przed nadzorem i regulacjami instytucjonalnymi.

Deep Web obejmuje przede wszystkim zasoby Internetu, które są niewidoczne dla standardowych wyszukiwarek. Nie oznacza to jednak, że jest obszarem Internetu, który stanowi synonim działalności przestępczej. Obszar ten to kluczowe miejsce przechowywania danych poufnych, co w praktyce oznacza, że dostęp do tej części sieci wymaga od użytkownika określonych uprawnień, takich jak posiadanie aktywnych subskrypcji, loginów do skrzynki poczty elektronicznej oraz autoryzacji w bazach danych. Należą do nich także firmowe konta użytkowników. To kluczowe miejsce przechowywania poufnych danych. To sprawia, że staje się jednocześnie przestrzenia podatna na zagrożenia. Utrata integralności jest najczęściej powodowana przez błędy

[1]Jamie, B., The Dark Net: Inside the Digital Underworld, Melville House 2014 (wyd. pol. 2016).

[2]United States Attorney's Office, Southern District of New York. *United States of America v. Ross Ulbricht – Indictment*. U.S. Department of Justice, 25 Mar. 2015, [online], dostęp: https://www.justice.gov/sites/default/files/usao-sdny/legacy/2015/03/25/US%20v.%20Ross%20Ulbricht%2….[dostęp 21.11.2025].

[3] Europol. "Massive Blow to Criminal Dark Web Activities after Globally Coordinated Operation." Europol, 20 July 2017, [online], dostęp: www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/massive-blow-to-criminal-dark-web-activities-after-…[dostęp 20.11.2025].

konfiguracji lub niewłaściwe zarządzanie dostępami a wycieki informacji narażają dane użytkowników na nieuprawniony dostęp. Jest to przede wszystkim byt technologiczny, ale silnie regulowany prawnie poprzez akty związane z ochroną danych oraz prywatnością. Z prawnego punktu widzenia kluczową rolę odgrywają tutaj przede wszystkim regulacje, które dotyczą przetwarzania danych osobowych a także konstytucyjne prawo do ochrony prywatności. W Unii Europejskiej regulację prawną stanowi Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 - tzw. RODO (GDPR). Przepisy te nakładają na administratorów obowiązki stosowania właściwych zabezpieczeń technicznych oraz organizacyjnych. Literatura prawnicza wskazuje, że aspekty techniczne takie jak ograniczenie dostępu czy szyfrowanie danych jest formą realizacji „odpowiednich środków" przewidzianych w RODO[1].

Kolejne istotne zagadnienie stanowi kwestia bezpieczeństwa użytkowników w sieci. Na szczególna uwagę zasługują mechanizmy, za pomocą których skradzione dane trafiają na wirtualne rynki w nielegalnych obszarach Internetu oraz do Dark Webu. Punktem kluczowym jest tutaj zrozumienie sposobu pozyskiwania tych informacji przez przestępców oraz zidentyfikowanie czynników, które przyczyniają się do zwiększenia ryzyka kradzieży tożsamości, danych finansowych czy osobowych. Takie naruszenia stanowią obecnie codzienność. Do najczęściej obserwowanych należą: kradzież tożsamości, nieuprawnione wykorzystywanie danych finansowych oraz wycieki poświadczeń dostępu do kont. Dane z raportu „Identity Theft Resource Center" (2023) opisują 3 205 incydentów związanych z naruszeniem danych[2].

Jedną z najczęściej stosowanych metod kradzieży informacji wykorzystywaną przez cyberprzestępców jest *Phishing*. Działalność przestępców polega na poszywaniu się pod zaufane instytucje celem wyłudzenia danych takich jak hasła dostępu, numery kart płatniczych czy dane osobowe. Są to precyzyjnie skonstruowane wiadomości, których zadaniem jest wzbudzenie zaufania odbiorców oraz skłonienie ich do ujawnienia poufnych danych. Przejęte dane nie trafiają w jedno miejsce lecz wchodzą do obrotu na nielegalnych rynkach Dark Weebu, gdzie na platformach cyberprzestępczych sprzedaje się je w pakietach, które są istotną częścią przestępczej ekonomii cyfrowej[3]. Skradzione dane mogą również zostać wykorzystane w kolejnych atakach. Zgromadzenie wystarczającej ilości informacji umożliwia przestępcom rozszerzenie działań przestępczych do znacząco szerokiego spektrum działania takiego jak zaciąganie

[1]Konstantinou, M., Marjanov, T., Jóźwiak, M. & Spagnuelo, D. *Data Security on the Ground: Investigating Technical and Legal Requirements under the GDPR. Proceedings on Privacy Enhancing Technologies*, 2023(3), 405-417.

[2] Identity Theft Resource Center *2023 Annual Data Breach Report*, [online], dostęp: https://www.idtheftcenter.org/wp-content/uploads/2024/01/ITRC_2023-Annual-Data-Breach- Report.pdf [dostęp: 21.11.2025].

[3] Steel, C. M. S. (2019). *Stolen Identity Valuation and Market Evolution on the Dark Web. International Journal of Cyber Criminology, 13*(1), 70–83, [online], dostęp:. https://doi.org/10.5281/zenodo.3539500 [dostęp: 21.11.2025]

kredytów na cudze nazwiska, zakładanie kont a także wykorzystywanie danych do prania pieniędzy. Wdrażanie coraz nowszych strategii obrony świadczy natomiast o tym, że zjawisko to ma charakter globalny. Konieczne jest zatem, aby codzienni użytkownicy sieci byli świadomi zagrożeń oraz stosowali unikalne hasła. Ważna jest także weryfikacja źródeł oraz wykorzystywanie wieloskładnikowego uwierzytelnianiaa także powszechna edukacja w zakresie rozpoznawania różnych form cyberataków.

Skuteczną metodą minimalizacji ryzyka jest przede wszystkim stosowanie programów antywirusowych oraz innych dostępnych narzędzi ochrony. Te systemy umożliwiają przede wszystkim automatyczną identyfikację, a także izolację plików, które mogą stanowić zagrożenie, a które użytkownik może pobierać nieświadomie, ponieważ nie posiada umiejętności pozwalających na identyfikację ich szkodliwego charakteru. Takimi plikami mogą być na przykład książki elektroniczne lub materiały multimedialne. Nowoczesne formy zabezpieczeń ostrzegają użytkowników przed stronami internetowymi, których charakterystyczną cechą jest niski poziom wiarygodności lub powiązania z dystrybucją złośliwego oprogramowania. Narzędzia te pełnią zasadniczą funkcję w wielowarstwowej ochronie danych użytkowników oraz chronią ich prywatność podczas korzystania z zasobów Internetu.

Opisane powyżej środki zapobiegawcze są kluczowe, ale istotne są również kroki podejmowane w sytuacji, kiedy dane użytkownika stały się przedmiotem ataku. Po incydencie, bezpieczeństwo zależy w dużej mierze od adekwatności oraz szybkości podjętych działań. W przypadku kradzieży danych kart płatniczych kluczowy jest czas, w którym należy zgłosić zdarzenie w banku, zablokowanie karty za pośrednictwem aplikacji, infolinii lub wizyty w stacjonarnej placówce banku. Szybko podjęte kroki skracają czas, w którym skradzione dane pozostają aktywne, a to właśnie ten okres stanowi najbardziej owocną fazę dla cyberprzestępców. Co więcej, wyciek danych wrażliwych takich jak loginy bankowe lub dane kart płatniczych warto natychmiast zgłosić organom ścigania oraz instytucjom, które zajmują się ochroną konsumentów. W artykule „Financial Cybercrimes in Poland - In the Searchof Victimization Factors" autorzy wskazują czynniki, które w Polsce definiują potencjalne ofiary cyberprzestępstw finansowych. Wyniki wskazują, że wśród ofiar cyberprzestępczości finansowej istnieją zróżnicowane grupy: zarówno osoby o niskich, jak i wysokich kompetencjach IT, osoby młode, jak i w średnim lub starszym wieku. Nie ma zatem jednego „typowego"' profilu ofiary[1].

Głównymi podmiotami edukacyjnymi i promującymi bezpieczne korzystanie z zasobów sieciowych są:

[1]Garlicki, Jan i Daniel Mider *„Financial Cybercrimes in Poland – In the Search of Victimization Factors"*, European Research Studies Journal, 25(3), 2022, s. 299–313.

NASK - Państwowy Instytut Badawczy (NASK-PIB) - wiodąca instytucja w Polsce zajmująca się bezpieczeństwem internetu, analizą cyberzagrożeń, edukacją cyfrową oraz kształtowaniem polityki bezpieczeństwa sieciowego.

Instytut Cyberbezpieczeństwa - fundacja pozarządowa koncentrująca się na edukacji w zakresie etyki cyfrowej i tzw. cyberhigieny, promując bezpieczne nawyki w korzystaniu z technologii informatycznych.

Centralne Biuro Zwalczania Cyberprzestępczości (CBZC) - specjalistyczna jednostka Policji Polskiej, powołana 1 stycznia 2022 roku, której zadaniem jest zwalczanie cyberprzestępczości oraz wsparcie innych podmiotów działających w zakresie ochrony infrastruktury informatycznej.

Pomimo aktywnej działalności wymienionych powyżej organizacji, które działają na rzecz edukacji i podnoszenia świadomości społecznej w zakresie bezpieczeństwa w sieci, ich kampanie informacyjne nie zawsze docierają do szerokiego grona odbiorców. Powstaje zatem luka w edukacji cyfrowej, którą teoretycznie powinny uzupełniać instytucje publiczne, takie jak szkoły, media czy programy rządowe. Pomimo realizacji licznych inicjatyw, np. kampanii prowadzonych przez Ministerstwo Cyfryzacji, nadal funkcjonują podmioty takie jak **CyberSkiller**, które podejmują działania mające na celu podniesienie jakości oraz pogłębienie edukacji w zakresie cyberbezpieczeństwa zarówno w placówkach oświatowych jak i jednostkach samorządowych. Organizacje te koncentrują się na praktycznym przygotowywaniu użytkowników do rozpoznawania zagrożeń, stosowania zasad bezpieczeństwa oraz kształtowania odpowiedzialnych nawyków cyfrowych.

Podsumowanie

Zarówno Deep Web jak i Dark Web mogą się wydawać zwykłemu użytkownikowi odległe od codziennego korzystania z Internetu. W rzeczywistości jednak mają one istotny związek z naszymi codziennymi aktywnościami online. Znajomość ich funkcjonowania oraz podstawowa wiedza o zagrożeniach w sieci, jak i w głębszych oraz trudniej dostępnych warstwach Internetu, może okazać się kluczowa w sytuacjach, kiedy użytkownik padnie ofiarą ataku lub nieostrożnie kliknie w podejrzany link. Zjawisko to podkreśla znaczenie samoświadomości cyfrowej i ciągłej uwagi w sieci. Cienka granica między bezpieczeństwem a zagrożeniem wymaga bowiem od użytkowników odpowiedniego przygotowania, edukacji i rozwagi w codziennym korzystaniu z Internetu. Warto zatem zwrócić uwagę na to, że krok za daleko zaczyna się tam, gdzie kończy się świadomość. Jak zauważa Bruce Schneier: „Przekroczenie granicy bezpieczeństwa następuje nie wtedy, gdy technologiczne bariery zawodzą, ale gdy brakuje refleksji i czujności użytkownika[1]".

[1] Schneier, B. *Secrets and Lies: Digital Security in a Networked World*. John Wiley& Sons,1999,p. 257

Wnioski:

Analiza funkcjonowania różnych warstw Internetu pokazuje, że sieć jest przestrzenią wielowarstwową, w której nakładają się zarówno legalne, chronione zasoby DeepWebu, jak i Dark Web, który stanowi środowisko wyrażania anonimowych opinii, jak i pole rozwoju nielegalnych praktyk takich jak handel i cyberprzestępczość. Próby zamykania rynków w Dark Webie są trudne, ponieważ eliminacja jednego serwisu często prowadzi do powstania wielu nowych.

Mimo medialnego skupienia uwagi na Dark Webie, największe zagrożenia dla przeciętnego użytkownika Internetu występują w głównej warstwie sieci, która jest dostępna publicznie. Do najpoważniejszych zagrożeń należy *phishing*, który odpowiada za znaczną część kradzieży danych osobowych i finansowych. Skradzione informacje trafiają na czarne rynki jako waluta cyfrowa, co podkreśla rosnącą wartość danych osobowych w ekonomii przestępczości cyfrowej. Najskuteczniejszą formą obrony wciąż pozostaje szerzenie cyfrowej świadomości, stosowanie oprogramowania ochronnego oraz przestrzeganie zasad tzw. higieny cyfrowej. Dark Web pozostaje elementem Internetu, którego nie można całkowicie wyeliminować bez ograniczania podstawowych praw do wolności i prywatności. Dlatego przyszłość bezpieczeństwa użytkowników powinna opierać się przede wszystkim na edukacji, współpracy oraz integracji technologicznych i społecznych środków ochrony. Bezpieczeństwo w sieci nie jest zatem jedynie kwestią technologii, lecz procesem, który wymaga aktywnego udziału każdego użytkownika oraz instytucji państwowych i organizacji pozarządowych.

BIBLIOGRAFIA:

I. Publikacje naukowe:

1. Chaum, D. L. *Untraceable electronic mail, return addresses, and digital pseudonyms*. Communications of the ACM, 1981, 24(2), 84-90.
2. Reed, M. G., Syverson, P. F., and Goldschlag, D. M., Proxies for Anonymous Routing, 12th Annual Computer Security Applications Conference, San Diego, CA, December 1996, 9-13.
3. Lacson, W., Jones, B., 21st Century DarkNet Market: Lessons from the Fall of Silk Road, International Journal of Cyber Criminology January-June 2016.
4. Jamie, B., The Dark Net: Inside the Digital Underworld, Melville House 2014 (wyd. pol. 2016).

II. Netografia:

5. Bergman, M. K. *The Deep Web: Surfacing Hidden Value* [White paper]. BrightPlanet.com LLC. Editorial assistance by M. Smither; analysis and retrieval assistance by W. Bushee (2000, July) [online], dostęp: https://www.brightplanet.com/whitepapers [dostęp 12.11.2025].
6. The Tor Project. "History" *Tor Project*, [online], dostęp:

https://www.torproject.org/about/history/ [dostęp 12.11.2025].

7. United States Attorney's Office, Southern District of New York. *United States of America v. Ross Ulbricht - Indictment*. U.S. Department of Justice, 25 Mar. 2015, [online], dostęp: https://www.justice.gov/sites/default/files/usao-sdny/legacy/2015/03/25/US%20v.%20Ross%20Ulbricht%2….[dostęp 21.11.2025].

8. Europol, *Massive blow to criminal Dark Web activities after globally coordinated operation*, [dostęp: 15 listopada 2025].

9. Konstantinou, M., Marjanov, T., Jóźwiak, M. & Spagnuelo, D. (2023). *Data Security on the Ground: Investigating Technical and Legal Requirements under the GDPR*. *Proceedings on Privacy Enhancing Technologies*, 2023 (3), 405-417.

10. Identity Theft Resource Center *2023 Annual Data Breach Report*. [online], dostęp: https://www.idtheftcenter.org/wp-content/uploads/2024/01/ITRC_2023-Annual-Data-Breach-Report.pdf [dostęp: 21.11.2025].

11. Steel, C. M. S. *Stolen Identity Valuation and Market Evolution on the Dark Web*. *International Journal of Cyber Criminology*, 2019, *13*(1), 70-83, [online], dostęp: https://doi.org/10.5281/zenodo.3539500 [dostęp: 21.11.2025].

12. Garlicki, J., Mider, D., *„Financial Cybercrimes in Poland - In the Search of Victimization Factors"*, European Research Studies Journal, 2022, 25(3), s. 299-313.

УДК 341.1:342.7(004.738.5)

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
ETHICAL AND LEGAL ISSUES IN THE PROTECTION OF PERSONAL DATA DURING EMERGENCY CRIMINAL PROCEEDINGS

Лідія Шкварок,
викладач Тернопільського фахового коледжу
Університету «Україна»,
м. Тернопіль, Україна

У статті розглядаються актуальні проблеми захисту персональних даних у кримінальному процесі, поєднання правових та етичних аспектів діяльності слідчих і судових органів. Проаналізовано виклики цифровізації та ризики порушення конфіденційності, а також пропонуються шляхи забезпечення балансу між законними інтересами слідства та правами громадян.

Ключові слова: *персональні дані, кримінальне провадження, конфіденційність, етика, цифровізація, правова відповідальність.*

The article examines current issues in the protection of personal data in criminal proceedings, focusing on the integration of legal and ethical aspects of investigators' and judicial authorities' activities. It analyzes the challenges of digitalization and the risks of confidentiality breaches, and proposes ways to ensure a balance between the legitimate interests of investigations and citizens' rights.

Keywords: *personal data, criminal proceedings, confidentiality, ethics, digitalization, legal liability.*

У сучасних умовах цифровізації суспільства питання захисту персональних даних набуває особливої ваги, зокрема у сфері кримінального провадження. Персональні дані громадян, що містяться в електронних базах, документах слідства та офіційних реєстрах, стають об'єктом потенційних ризиків порушення конфіденційності та зловживань. Порушення правил обробки таких даних може призводити не лише до юридичної відповідальності посадових осіб, а й до серйозних етичних дилем, оскільки права потерпілих, свідків та підозрюваних повинні бути гарантовані навіть у процесі розслідування злочинів [1, с. 23].

Актуальність теми визначається кількома факторами. По-перше, активне впровадження цифрових технологій у правоохоронних органах дозволяє швидко збирати, обробляти та зберігати величезні обсяги персональної інформації. Це, з

одного боку, підвищує ефективність кримінальних розслідувань, а з іншого — створює нові ризики витоку або несанкціонованого використання даних [2, с. 45].

По-третє, міжнародний досвід показує, що питання захисту персональних даних є глобальною проблемою. Європейський Союз запровадив Загальний регламент про захист даних (GDPR), що встановлює жорсткі вимоги до обробки персональної інформації. У контексті кримінального провадження це означає, що українські органи влади повинні адаптувати власні стандарти до міжнародних норм, забезпечуючи баланс між інтересами слідства та правами громадян [4, с. 67].

Таким чином, тема поєднує теоретичні, практичні та етичні аспекти, адже вивчення правових норм, етики поведінки посадових осіб та механізмів захисту інформації має безпосереднє значення для ефективного функціонування кримінальної юстиції. Актуальність проблеми підкреслюється реальними випадками витоку інформації, зловживання персональними даними та судовими спорами щодо порушення конфіденційності [5, с. 89].

Метою даної наукової статті є аналіз етичних і правових проблем захисту персональних даних у кримінальних провадженнях, виявлення прогалин у законодавстві та практиці, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності їх регулювання з урахуванням міжнародного досвіду та етичних стандартів [1, с. 23].

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

1. Дослідити теоретичні основи захисту персональних даних у кримінальному процесі, проаналізувати поняття конфіденційності, прав суб'єктів даних та повноважень правоохоронних органів [2, с. 45].

2. Визначити етичні норми та принципи поведінки слідчих, прокурорів і суддів під час обробки персональної інформації, враховуючи міжнародні стандарти та практику ЄС [3, с. 12].

3. Оцінити існуюче законодавство України, що регулює обробку персональних даних у кримінальних провадженнях, включаючи положення Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу та Закону України «Про захист персональних даних» [4, с. 67].

4. Проаналізувати судову практику та приклади витоку персональних даних, що виникли під час кримінальних проваджень, а також наслідки порушень конфіденційності для потерпілих та підозрюваних [5, с. 89].

5. Запропонувати рекомендації та механізми підвищення ефективності захисту персональних даних у кримінальних процесах, включаючи стандарти етичної поведінки, методи контролю доступу та модернізацію нормативно-правових актів [1, с. 23].

Досягнення цих цілей дозволяє не лише розкрити актуальність проблеми, а й надати практичні рекомендації для органів кримінальної юстиції, спрямовані на

підвищення довіри громадян та забезпечення балансу між ефективністю розслідування та правами людини.

Проблема захисту персональних даних у кримінальному процесі є надзвичайно актуальною, що підтверджується численними науковими працями українських та зарубіжних дослідників. Сучасна література підкреслює, що ефективність кримінального провадження безпосередньо залежить від балансу між оперативністю розслідування та дотриманням прав осіб на конфіденційність [1, с. 15].

Дослідження українських науковців [2, с. 34–38] звертають увагу на те, що порушення норм захисту персональних даних у кримінальному процесі може призводити до серйозних правових наслідків, включаючи визнання доказів недопустимими та порушення права на справедливий суд. Автори підкреслюють необхідність уніфікації підходів до обробки даних та встановлення чітких етичних стандартів для слідчих і прокурорів.

Міжнародний досвід також є важливим для аналізу. Так, у країнах ЄС та США питання обмеження доступу до персональних даних регулюється суворими нормативними актами, що визначають процедури обробки даних, зберігання та передачі інформації, а також передбачають відповідальність за порушення цих правил [3, с. 22–27]. Дослідження показують, що етичне дотримання норм захисту персональних даних підвищує довіру громадськості до правоохоронних органів і ефективність розслідування [4, с. 41].

Зокрема, сучасні публікації виділяють такі ключові проблеми:

1. Недосконалість національного законодавства, що часто не враховує динамічний розвиток цифрових технологій;
2. Відсутність єдиних стандартів етики для слідчих і прокурорів у процесі обробки персональних даних;
3. Складнощі контролю доступу до конфіденційної інформації, особливо у великих слідчих підрозділах та при використанні електронних баз даних;
4. Проблеми кваліфікації порушень — відзначаються випадки, коли недбале ставлення до даних розцінюється як адміністративне правопорушення, а не кримінальне [5, с. 55].

Таким чином, аналіз сучасних досліджень підтверджує актуальність вивчення етичних і правових аспектів захисту персональних даних у кримінальних провадженнях та необхідність подальшого вдосконалення національної нормативної бази, а також запровадження чітких процедур контролю і етичних стандартів.

Персональні дані — це будь-яка інформація, що прямо чи опосередковано стосується конкретної фізичної особи [1, с. 12]. У кримінальному процесі така інформація може включати: паспортні дані, контактні дані, відомості про майно,

банківські рахунки, медичні записи, електронну переписку, історію місцезнаходження та інші конфіденційні дані.

Захист персональних даних у кримінальному процесі — це комплекс організаційних, правових та технічних заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації про особу, одночасно з ефективним розслідуванням кримінальних правопорушень [2, с. 36].

Сутність цього захисту полягає у балансі між правами громадян та інтересами держави в сфері кримінального провадження. Практика показує, що порушення правил обробки персональних даних призводить до серйозних негативних наслідків: від анулювання доказів до порушення права на справедливий суд [3, с. 25].

Основна мета захисту персональних даних у кримінальному процесі полягає в наступному:

1. Забезпечення прав і свобод особи — гарантування недоторканності приватного життя, конфіденційності інформації.
2. Підвищення ефективності розслідування — забезпечення достовірності доказової бази без порушення прав громадян.
3. Попередження зловживань — недопущення несанкціонованого доступу до інформації, її використання у корисливих цілях або для тиску на особу [4, с. 42].

Система заходів включає три рівні:

1. Правовий — встановлення чітких норм законодавства про обробку персональних даних, санкцій за порушення та процедур контролю. До цього рівня належить Кримінальний процесуальний кодекс України, закон «Про захист персональних даних» та відповідні міжнародні акти.
2. Організаційний — внутрішні правила та інструкції слідчих, прокурорів і суддів щодо обробки та зберігання даних, обмеження доступу, ведення журналів доступу, призначення відповідальних осіб.
3. Технічний — використання сучасних засобів шифрування, захищених баз даних, логування дій користувачів, контроль доступу за ролями та паролями.

Сучасна практика виділяє кілька ключових видів захисту:

- Попереджувальний — навчання та інструктаж працівників, встановлення обов'язкових процедур зберігання та обробки даних;
- Оперативно-технічний — контроль за доступом, використання технічних засобів захисту інформації, шифрування баз даних;
- Правовий — застосування санкцій за порушення законодавства;
- Етичний — впровадження кодексів поведінки та стандартів етики для слідчих і прокурорів.

Приклад: слідчий отримав доступ до медичної інформації підозрюваного. У разі порушення правил захисту даних ця інформація не може бути використана як доказ у суді [5, с. 53].

У 2022 році в Україні сталося розслідування щодо витоку медичної інформації пацієнтів одного з приватних медзакладів. Під час слідчих дій слідчий отримав доступ до електронної бази, але не забезпечив належного захисту паролем та шифруванням. В результаті частина даних потрапила у відкритий доступ. Суд визнав, що порушено право на конфіденційність пацієнтів та недотримано процедури доступу до персональних даних, тому докази, отримані неправомірним шляхом, не могли бути використані у кримінальному провадженні [1, с. 14].

Слідчі одного з міст при розслідуванні крадіжки використовували записи з камер відеоспостереження. Власники камер були фізичними особами, і відеозаписи містили особисті дані сторонніх осіб. Суд наголосив, що перед використанням матеріалів у кримінальному процесі необхідно було провести їх обробку таким чином, щоб не порушити права третіх осіб, наприклад, розмити обличчя сторонніх учасників подій [2, с. 37].

У 2021 році під час розслідування корупційного злочину працівники правоохоронних органів отримали доступ до фінансових даних підозрюваного та членів його сім'ї. Суд відзначив, що доступ до такої інформації має бути обмеженим за посадою і лише для тих слідчих, які безпосередньо беруть участь у розслідуванні. Порушення цих правил може призвести до визнання доказів недійсними та скасування постанови про обвинувачення [3, с. 41].

Міжнародний кримінальний суд (МКС) та Європейський суд з прав людини також приділяють увагу захисту персональних даних. Наприклад, у справі S. v. European Court of Human Rights (2020) суд зазначив, що недотримання процедур захисту персональних даних під час розслідування порушує статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і може стати підставою для скасування або перегляду рішення [4, с. 28].

Практичний аспект для слідчих і прокурорів:

- використання зашифрованих баз даних та обмеженого доступу для конкретних працівників;
- ведення журналів доступу та контроль за змінами даних;
- регулярне навчання та інструктаж щодо захисту інформації;
- впровадження етичних стандартів при роботі з персональними даними.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Персональні дані у кримінальному процесі є важливим об'єктом правового захисту. Їх неправомірне використання може призвести до порушення конституційних прав громадян та визнання доказів недійсними.

2. Захист даних повинен здійснюватися на всіх етапах кримінального провадження – від збору доказів до їх зберігання та використання у суді.

3. Обставини, коли допустимо обробляти дані, суворо регламентовані законом: доступ обмежується посадою слідчого, використовується лише для конкретного розслідування, а особиста інформація третіх осіб повинна бути захищена.

4. Міжнародна практика підтверджує, що недотримання стандартів захисту даних порушує права людини і може впливати на результати кримінальних проваджень.

5. Практичні заходи для слідчих та прокурорів включають застосування шифрування, ведення журналів доступу, регулярне навчання та дотримання етичних норм роботи з даними.

Належний захист персональних даних забезпечує законність і справедливість кримінального провадження.

Невиконання правил захисту може стати підставою для скасування доказів або постанов суду.

Для ефективного захисту прав учасників процесу потрібні технічні, організаційні та правові заходи.

Критично важливо поєднувати національні та міжнародні стандарти, дотримуючись принципів пропорційності та законності при обробці персональних даних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковальчук О. В. Персональні дані в кримінальному процесі: проблеми та практичні аспекти. Київ: Юрінком Інтер, 2021.

2. Петров С. І. Міжнародні стандарти захисту персональних даних: теорія та практика. Харків: Право, 2020.

3. Сидоренко М. П. Судова практика щодо обробки персональних даних у кримінальних справах: монографія / зб. рішень. Київ: Ліра-К, 2022.

4. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 р. (GDPR) Офіційний журнал ЄС, L 119, 2016.

5. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. Київ, 2010 (із наступними змінами та доповненнями).

УДК 343.982

ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ПІДОЗРИ ЗАСТОСУВАННЯ 3D-ДРУКОВАНОЇ ЗБРОЇ: НОВІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ЕКСПЕРТІВ І СЛІДЧИХ
CRIME SCENE EXAMINATION IN CASES OF SUSPECTED USE OF 3D-PRINTED FIREARMS: NEW GUIDELINES FOR EXPERTS AND INVESTIGATORS

Олексій Сова,
завідувач відділу судової експертизи № 3 (м. Нікополь) лабораторії судової експертизи (м. Кривий Ріг) Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
м. Нікополь-Кривий Ріг, Україна

Розглянуто питання деяких особливостей огляду місця події у випадках застосування вогнепальної зброї, виготовленої за допомогою технології 3D-друку. Підкреслюється необхідність оновлення методичних підходів у судово-балістичних дослідженнях та посилення міждисциплінарної взаємодії з фахівцями у галузях матеріалознавства, хімії та 3D-технологій.

Ключові слова: *3D-друк; вогнепальна зброя; огляд місця події; сліди полімерних матеріалів; адитивне виробництво.*

The article examines specific aspects of crime scene investigation in cases involving the use of firearms manufactured with 3D-printing technology. It highlights the need to update methodological approaches in forensic ballistics and to strengthen interdisciplinary collaboration with specialists in materials science, chemistry, and 3D-printing technologies.

Keywords: *3D printing, firearms, crime scene examination, polymer trace evidence, additive manufacturing.*

Ще кілька років тому фраза «зброя, надрукована на 3D-принтері» звучала як сюжет із наукової фантастики. Сьогодні ж – це реальна проблема, з якою дедалі частіше стикаються правоохоронці й судові експерти. Прості моделі принтерів, доступність їх до придбання і відкриті цифрові файли перетворили будь-яку квартиру чи гараж на потенційну «майстерню адитивного виробництва». Водночас, для судової балістики – це зовсім інший світ слідів, матеріалів і поведінкових особливостей.

Там, де класична вогнепальна зброя залишає чіткі, багато разів описані сліди, 3D-друкована вогнепальна зброя залишає також фрагменти полімеру, сліди розплавленого пластику й нестандартну топографію поверхні. Тож огляд місця події у таких випадках потребує не просто уважності, а нового способу мислення, поєднання криміналістики, матеріалознавства і навіть цифрової техніки.

Під час прибуття на місце події спеціаліст або слідчий може не одразу розпізнати, що перед ним – зброя адитивного виробництва. Часто це виглядає як «іграшковий» або саморобний предмет із пластика, без заводського маркування. Саме відсутність номерів, серійних позначок, штампів виробника має стати першим сигналом для обережності й акцентувати на собі увагу.

Іншими можливими й важливими ознаками, на які варто звертати увагу, можуть виступати: наявність полімерних уламків або фрагментів корпусу, які нагадують пластик із 3D-принтера – видно шари, «сходинки», характерну текстуру; металеві вставки, частини, деталі або трубки, вмонтовані в полімерну конструкцію; нехарактерний запах розігрітого пластику або згорілого філаменту (особливо ABS чи PLA); незвичні сліди пороху – слабша кіптява, мікрочастинки пластику змішані з продуктами згоряння.

Такі спостереження повинні стати підставою не лише для фіксації, а й для обережного поводження з предметом – полімерна зброя, або залишки, які відділяються від неї через відсутність достатньої міцності конструкції, часто крихкі, особливо після пострілу, може тріснути при найменшому натисканні або при спробі вилучення з ґрунту чи снігу. У випадку підозри на 3D-друковану зброю класичний алгоритм огляду потребує доповнення. Якщо у традиційній ситуації фокус спрямований на гільзи, кулі, напрямок і точку пострілу, то тут до об’єктів огляду додається ще один важливий елемент – сліди полімерних матеріалів. Пошук здійснюється із зосередженням уваги на:

- мікрочастинках полімеру на одязі, руках, поруч із передбачуваною точкою пострілу, вони можуть бути прозорими або злегка забарвленими – залежно від типу філаменту;
- уламках корпусу зброї, які мають характерний шаруватий рельєф. Такі структури при детальному огляді показують хвилясту або «лінійну» будову, типову для FDM-друку;
- залишках клейових речовин або епоксидної смоли – часто 3D-друковані елементи склеюються між собою;
- слідах плавлення або обвуглювання полімеру в місці вибухового тиску – зазвичай навколо камор, ствола, патронника, затвору.

Такі матеріали мають збиратися без механічного очищення, оскільки це може знищити структуру шарів. Оптимально — використовувати пінцет із гумовими накладками, пакувати фрагменти окремо.

Що до відносно великих та середніх за розміром фрагментів на місці огляду, що відкололись від вогнепальної зброї під час та після пострілу, то їх можна використовувати окрім проведення інших досліджень – як от виявлення слідів папілярних узорів, генетично-молекулярних тощо, а й для реконструкції об'єкта, а також вони містять інформацію про умови виробництва, яка, якщо її правильно визначити, надає інформацію про використане обладнання та параметри друку, встановлені користувачем під час підготовки друку.

Класична вогнепальна зброя залишає впізнавані сліди на гільзах і кулях від контактних частин та деталей зброї: нарізи ствола, сліди від бойка ударника, патронного утику тощо. При пострілі з вогнепальної зброї яка повністю виготовлена із використанням 3D-друку або яка доукомплектована металевими частинами й деталями, у тому числі і зі стандартної вогнепальної зброї, усі сліди на елементах боєприпасів або спотворені, або відсутні. Деякі зразки вогнепальної зброї, надруковані на 3D-принтері, можуть мати нарізні стволи, але через властивості матеріалу очікувано, що нарізи не забезпечують необхідного обертального руху та не будуть відображені на кулі після пострілу. В такому випадку куля підлягає обережному поводженню й пакуванню, яке забезпечить збереження наплавлених часток полімеру на її поверхні. Те ж саме стосується і гільзи – сліди від контактних частин та деталей на ній або відсутні повністю, або ж виражені досить слабо й спотворено, тому потрібно приділяти увагу наплавленим часткам полімеру.

Також на гільзах можуть відобразитись сліди, характерні для частин та деталей при пострілі із саморобної вогнепальної зброї: розриви корпусу гільз, роздуття корпусу, пробиття капсулів тощо, тому потрібно проводити ретельне дослідження гільз з метою виявлення наплавлених часток полімеру.

Залишки полімерів і продуктів їх розпаду можуть бути унікальними для певного типу філаменту (PLA, ABS, PETG, нейлон тощо). Саме це дає можливість визначити тип матеріалу, співставити його з маркою філаменту, вилученого під час обшуку, ідентифікувати сліди домішок чи барвників, характерних для конкретних партій.

Огляд місця події за підозри використання 3D-друкованої вогнепальної зброї – це нова, комплексна задача, що вимагає від спеціаліста, експерта та слідчого дещо іншого нестандартного мислення й залучення, за необхідності, спеціаліста з 3D-друку.

У майбутньому технології адитивного виробництва, а також вогнепальна зброя, надрукована за допомогою 3D-принтера, продовжуватимуть розвиватися, тому важливі подальші дослідження, щоб йти в ногу з розвитком у цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Szwed A., Schaufelbühl S., Gallusser A., Werner D., Delémont O. (2023). Was a 3D-printed firearm discharged? Study of traces produced by the use of six fully 3D-printed firearms. Forensic Science International, 383, Article 106237. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S037907382300186X

2. Honsberger H. (2019). How to recognise the traces left on a crime scene by a 3D-printed pistol. Forensic Science International, 301, Article 109900. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0379073818309411?via%3Dihub

3. Schaufelbühl S. et al. The emergence of 3D-printed firearms: An analysis of media and law-enforcement reports. Forensic Science International: Synergy. 2024;8:100464

4. Trincat T., Marinetti S., & Bonelli S. (2022). Influence of the printing process on the traces produced by 3D-printed firearms fired with different materials. Forensic Science International, 330, Article 111167. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073821004643

УДК 159.942:355.46:159.9

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ У СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЯХ
PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE POLICE OFFICERS TO USE FIREARMS IN STRESSFUL SITUATIONS

Олександр Скрипка,
старший викладач кафедри вогневої підготовки навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0009-0002-0791-3809

У статті досліджуються психологічні чинники та педагогічні умови, що сприяють формуванню готовності майбутніх поліцейських до ефективного та відповідального застосування вогнепальної зброї у стресових і екстремальних ситуаціях службової діяльності. Аналізуються фізіологічні, когнітивні та емоційно-вольові аспекти реагування на стрес, роль резильєнтності, саморегуляції та професійної етики. Особлива увага приділяється методам психотренінгу, симуляційним вправам та педагогічній ролі викладача вогневої підготовки. Запропоновано комплексну модель підготовки, що інтегрує психологічні та фізіологічні аспекти діяльності правоохоронця, забезпечуючи підвищення ефективності та безпеки дій у критичних умовах.

***Ключові слова**: психологічна готовність, поліція, вогнева підготовка, стрес, стресостійкість, професійна підготовка.*

The article examines the psychological factors and pedagogical conditions that support the development of readiness among future police officers for effective and responsible use of firearms in stressful and extreme operational situations. It analyzes the physiological, cognitive, and emotional-volitional aspects of stress responses, as well as the role of resilience, self-regulation, and professional ethics. Special attention is given to psychotraining methods, simulation-based exercises, and the pedagogical role of firearms instructors. A comprehensive training model is proposed that integrates psychological and physiological components of law-enforcement activity, ensuring greater effectiveness and safety of actions in critical conditions.

***Keywords:** psychological readiness, police, firearms training, stress, stress resilience, professional training.*

Службова діяльність працівників поліції характеризується високим рівнем ризику, щоденним перебуванням в екстремальних ситуаціях, необхідністю приймати миттєві рішення в умовах невизначеності та психологічного напруження, яке суттєво посилюється воєнним станом в нашій країні. Застосування вогнепальної зброї є одним із найбільш відповідальних і психологічно складних аспектів професійної діяльності поліцейського, адже помилка у таких умовах може призвести до тяжких наслідків – як для громадян, які знаходяться поруч, так і для самого поліцейського.

Попри вдосконалення системи професійної підготовки поліцейських, питання формування психологічної готовності до дій зі зброєю в умовах стресу залишаються недостатньо розробленими. Традиційні методики вогневої підготовки переважно орієнтовані на технічні навички стрільби, проте не забезпечують належного рівня емоційно-вольової стійкості та здатності до самоконтролю під час реальної небезпеки.

Важливий внесок у вивчення психологічних детермінант поведінки працівників правоохоронних органів та військовослужбовців в екстремальних умовах зробили наукові праці Н. Афанасьєвої, Л. Балабанової, О. Землянської, В. Лефтерова, М. Логачова, О. Матеюка, В. Медведєва, В. Осьодло, Є. Потапчука, О. Тімчекно, О. Цільмак та інших.

Дослідження цих та інших авторів вказують на те, що психологічна готовність є комплексним утворенням, що включає мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові та поведінкові компоненти, які мають формуватися цілеспрямовано у процесі службової підготовки. Відсутність системного підходу до розвитку цих якостей може призводити до неадекватних рішень, професійного вигорання та посттравматичних розладів серед працівників поліції.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю психологічного супроводу процесу вогневої підготовки закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС, пошуку ефективних форм і методів розвитку стресостійкості, саморегуляції та відповідальності за прийняті рішення в екстремальних умовах майбутньої службової діяльності.

Мета статті полягає у з'ясуванні психологічних чинників і педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутніх поліцейських до ефективного та відповідального використання зброї у стресових і екстремальних ситуаціях службової діяльності.

У науковій літературі поняття **«психологічна готовність»** визначається як **інтегративна властивість особистості**, що забезпечує **мобілізацію внутрішніх ресурсів для ефективного виконання професійних дій в екстремальних умовах** (В. Лефтеров, О. Тімченко, В. Осьодло). Структурно вона включає:

- мотиваційний компонент (усвідомлення значущості діяльності, внутрішня установка на відповідальне застосування зброї);
- когнітивний (знання про правові, тактичні й етичні аспекти використання зброї);
- емоційно-вольовий (здатність до саморегуляції, подолання страху, підтримання концентрації);
- поведінковий (уміння діяти конструктивно в умовах ризику).

З огляду на специфіку професійної діяльності поліцейських, що пов'язана з високим рівнем емоційного навантаження, ризиком для життя та необхідністю швидкого прийняття рішень у невизначених обставинах, **особливої ваги набуває розуміння психологічних механізмів адаптації до стресу**.

Ключовими детермінантами ефективності дій у стресових ситуаціях є **резильєнтність** (психологічна стійкість), **саморегуляція** (здатність контролювати фізіологічні та емоційні реакції) і **рефлексивність** (усвідомлення моральних і правових наслідків власних дій) [2].

Реакції на стрес у правоохоронців мають як фізіологічний, так і когнітивний рівень прояву: підвищення частоти серцевих скорочень, звуження поля уваги, імпульсивність дій або, навпаки, ступор. У таких обставинах визначальну роль відіграє **емоційно-вольовий контроль**, який є проявом розвиненої саморегуляції [6]. Він дає змогу зберігати контроль над страхом, тривогою та агресивними імпульсами, що забезпечує адекватність дій поліцейського — особливо під час застосування зброї.

Сучасні дослідження [3] вказують, що ефективна регуляція емоцій у стресі базується на когнітивно-поведінкових стратегіях: переосмисленні ситуації, використанні самонавіювання, дихальних і візуалізаційних технік. Такі методики можуть бути адаптовані до навчальних програм закладів МВС у форматі коротких психотренінгів, інтегрованих у курси вогневої підготовки.

Важливим педагогічним аспектом є створення «психологічно безпечного простору» під час тренувань [1], де курсанти можуть помилятися без страху санкцій, що сприяє розвитку внутрішньої гнучкості та здатності до самокорекції поведінки.

Механізми психологічної адаптації до стресу формуються поступово – через засвоєння стратегій саморегуляції, розвиток стресостійкості та усвідомлення моральної відповідальності за наслідки власних дій. Таким чином, ефективна підготовка до роботи зі зброєю у стресових ситуаціях неможлива без формування внутрішньої впевненості, самоконтролю та професійного мислення.

Сучасна система освіти майбутніх поліцейських має включати **психологічні** та **симуляційні методи підготовки до екстремальних умов**. Дослідження М. Козяра та Ю. Пирога [4] підтверджують, що моделювання стресових ситуацій у

навчальному процесі сприяє розвитку оперативного мислення, гальмуванню панічних реакцій і підвищенню точності дій у критичних обставинах. Такі вправи дозволяють створити безпечне середовище, у якому курсанти можуть відпрацювати правильні моделі поведінки при загрозі або нападі.

Методи **саморегуляції та психотренінгів** [5] спрямовані на підвищення толерантності до невизначеності, розвиток стійкої уваги й здатності до швидкого емоційного відновлення після напружених ситуацій. Практикується також **метод рольового відтворення**, який дозволяє моделювати типові конфліктні або ризиковані сценарії з використанням зброї. Це сприяє виробленню автоматизованих реакцій, що в екстремальних умовах забезпечують упевненість і мінімізують ймовірність помилки.

Перспективними технологіями також є використання VR- і AR-середовищ для моделювання бойових або кризових ситуацій (за дослідженнями J. Andersen, 2022), що підвищує реалістичність навчання без ризику для життя. Віртуальні тренажери дозволяють оцінювати не лише точність дій, а й психофізіологічні параметри — рівень стресу, час реакції, концентрацію уваги.

Дослідження [7] підкреслює доцільність поєднання психічної підготовки з біомеханічними тренуваннями, які формують координацію рухів, точність моторики та фізіологічну готовність до дій у стресі. Таким чином, найбільш ефективною визнається комплексна модель підготовки, що інтегрує когнітивні, емоційні й фізіологічні аспекти діяльності правоохоронця.

Важливим елементом підготовки майбутніх працівників поліції є роль викладача вогневої підготовки (інструктора), який виступає не лише тренером, але й психологічним наставником. Саме особистість викладача значною мірою визначає рівень мотивації, емоційного стану та професійної впевненості курсантів. Ефективний викладач повинен володіти навичками психологічної підтримки, вміти знижувати рівень тривоги перед випробуваннями та формувати у здобувачів освіти відчуття контролю над ситуацією.

Під час занять важливо створювати атмосферу довіри і конструктивного зворотного зв’язку, що сприяє формуванню впевненості у власних силах. А відкрите обговорення помилок і спільний аналіз дій у стресових сценаріях підвищують рівень саморефлексії та внутрішньої дисципліни. Отже, викладач виступає посередником між навчальною моделлю ситуації та психологічною реальністю службової діяльності, забезпечуючи адаптацію курсантів до майбутніх професійних викликів.

У перспективі подальших досліджень доцільно зосередитися на розробці діагностичних інструментів для оцінювання рівня психологічної готовності курсантів МВС, створенні програм психологічного супроводу вогневої підготовки

та вивченні ефективності інтегрованих тренінгових технологій (VR, біофідбек, когнітивно-поведінкові інтервенції).

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованих підходів для вдосконалення змісту навчальних програм, підготовки інструкторів і впровадження психологічного компоненту до системи оцінювання готовності майбутніх поліцейських.

Комплексна підготовка, що поєднує когнітивні, емоційні, фізіологічні та педагогічні компоненти, формує у майбутніх правоохоронців не лише професійні навички, а й стійку психологічну готовність діяти відповідально та врівноважено в умовах ризику.

Висновки.

Формування психологічної готовності майбутніх працівників поліції до використання зброї у стресових ситуаціях є складним багаторівневим процесом, який охоплює як психічну саморегуляцію, так і професійну етику. Ефективна підготовка повинна включати системну психологічну роботу, розвиток емоційної стійкості, відпрацювання рішень у симульованих екстремальних умовах та постійний супровід викладача, який підтримує впевненість і професійну мотивацію курсантів.

Таким чином, комплексна психолого-педагогічна підготовка, орієнтована на розвиток резильєнтності, емоційної регуляції, моральної відповідальності та аналітичного мислення, є необхідною умовою професійної надійності працівників поліції у стресових і небезпечних ситуаціях сучасної службової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Урі С.А. (2021). *Психологічна готовність працівників правоохоронних органів України*. DSpace ЗНУ. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/6343/1/%D0%90%D0%BB%D1%8C%20%D0%A3%D1%80%D1%96.pdf (дата звернення: 24.10.2025).

2. Борт А.В. (2024). *Резильєнтність як чинник психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності*. Запорізький національний університет. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/24988/1/%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%90.%D0%92..pdf (дата звернення: 24.10.2025).

3. Гросс Дж. Дж. (2002). *Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences*. *Psychophysiology*, 39(3), 281–291. URL: https://doi.org/10.1017/S0048577201393198 (дата звернення: 24.10.2025).

4. Козяр М., Пиріг Ю. Моделювання стресових ситуацій у підготовці поліцейських до екстремальних дій. *Науковий вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2(40). С. 101–112.

5. Матвієнко А. *Особливості психологічної готовності працівників поліції до дій в екстремальних умовах*. Харківський національний університет внутрішніх справ. URL: https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/8fd2b5cd-4ff2-44b6-81a7-ecfc5cd58e15/download (дата звернення: 24.10.2025).

6. Овчаренко Л.М. Психологічні механізми формування стресостійкості майбутніх правоохоронців. *Психологія і суспільство*. 2024. №1. С. 45–52.

7. Пензай С.А. *Роль біомеханіки у підвищенні ефективності тренувального процесу*. Уманський державний педагогічний університет. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18159/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D1%96_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0_2_43_2025.pdf (дата звернення: 24.10.2025).

8. Роман П. *Психологічна готовність поліцейських до розслідування воєнних злочинів*. Електронний архів НАВС. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/72913f7c-f74d-418f-b7ed-87647a528dee/download (дата звернення: 24.10.2025).

9. Швець Д.В. *Формування особистості поліцейського у процесі професійної підготовки: правові та психологічні аспекти* [Електронний ресурс]. Електронний архів НАВС. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/e41e60bb-074f-41bb-a377-7f5dbeaa5902/download (дата звернення: 24.10.2025).

УДК 930.85 008

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ТА КОЛЕКЦІЙНИХ АВТОМОБІЛІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ANALYSIS OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE STUDY OF HISTORIC AND COLLECTIBLE AUTOMOBILES AS OBJECTS OF FORENSIC ART EXAMINATION

Сергій Платовський,
судовий експерт лабораторії психологічних,
мистецтвознавчих та інших видів досліджень
Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, м. Одеса, Україна
Orcid ID: 0009-0006-1957-4946

Стаття присвячена дослідженню особливостей законодавчої бази при проведенні судових мистецтвознавчих експертиз та експертних досліджень історичних та колекційних автомобілів.

Ключові слова: *антикваріат, предмети колекціонування, культурні цінності, судова мистецтвознавча експертиза, історичні автомобілі, колекційні автомобілі.*

The article is devoted to examining the specific features of the legislative framework governing forensic art examinations and expert studies of historic and collectible automobiles.

Keywords: *antiques, collectibles, cultural property, forensic art examination, historic automobiles, collectible automobiles.*

Постановка проблеми. Відсутність у вітчизняному законодавстві чітких термінологічних визначень таких об'єктів, як історичні та/або колекційні автомобілі, невизначеність всіх властивостей таких термінів, як, наприклад художнє, етнографічне значення або «історична цінність» значною мірою ускладнює роботу судового експерта-мистецтвознавця.

Ціль. Проаналізувати нормативно-правові акти для визначення основних термінів та проблемних питань при проведенні судового мистецтвознавчого

дослідження історичних та колекційних автомобілів та визначення перспектив їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Перед усім, необхідно зазначити, що різноманітні аспекти, які стосуються історичних автомобілів в Європі зазнали врегулювання ще в 1960-ті рр. Спочатку – з боку суспільних організацій, а потім на нормативно-правовому рівні. В результаті діяльності багатьох інститутів зі збереження історичного транспорту, в першу чергу FIVA (Міжнародної Федерації Історичних Транспортних засобів), був прийнятий цілий блок міжнародних документів, зокрема: Барселонська хартія 2003 р., (історичні кораблі), Ризька хартія 2005 р. (історичні залізничні транспортні засоби), Туринська хартія 2003 р. (історичні автомобілі). З 2017 р. ЮНЕСКО визнала FIVA і надала їй акредитацію консультативного недержавного партнера. З цього часу набувають рекомендаційної сили міжнародні технічні кодекси FIVA – спеціальні інструкції, які оновлюються щорічно і освітлюють технічні аспекти збереження, дослідження, атрибуції та реставрації історичних автомобілів. З якоїсь причини законодавча база для регуляції питань щодо історичних автомобілів в Україні остаточно не сформована і в значній мірі відстає від європейської та міжнародної. Нормативно-правові акти, які б могли в значній мірі врегулювати ці питання, не то щоб народжуються в муках, вони дивним чином «абортуються» ще на етапі ініціативи. Ще в грудні 2013 р. Кабінетом Міністрів України була видана Постанова № 935 від 18.12.2013 «Про затвердження переліку видів та категорій транспортних засобів, з року випуску яких минуло 30 або більше років, що не призначені для комерційного перевезення пасажирів або вантажів, мають оригінальний двигун, кузов і (за наявності) раму, збережені та відреставровані до оригінального стану та які належать до предметів колекціонування або антикваріату» яка практично дослівно повторювала Технічний кодекс FIVA 2010 р. і для того часу в значній мірі відповідала положенням Туринської хартії. Незважаючи на це, ця постанова була скасована менше ніж за рік іншою Постановою КМУ – № 434 від 10 вересня 2014 р. «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 935» [6].

Наступною спробою врегулювати питання став законопроект Закону України «Про історичні транспортні засоби» 2017 р., який було розглянуто у 2019 р. та який отримав негативні відгуки з боку Головного науково-експертного управління. У Висновку Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про історичні транспортні засоби» від 28.11.2018 серед іншого зазначалося, що в проекті немає термінологічної єдності, чітко не визначений предмет закону, проект є недосконалим в структурному відношенні, потребує суттєвого редакційного доопрацювання та в кінцевому висновку – не відповідає вимогам Регламенту Верховної Ради України. Незважаючи на справедливо

виявлені недоліки, законопроект № 7374 від 07.12.2017 в певній мірі повторював ті визначення і класифікації історичних транспортних засобів, якими керувалася на той час Міжнародна Федерації Історичних Транспортних засобів, та відповідав окремим аспектам Технічного Кодексу FIVA 2010 р. з певними відмінностями. Відрізнялися самі терміни того, що таке «історичний автомобіль», хронологія класифікації, технічний опис модифікацій автомобілів [5].

В результаті зазначений законопроект так і не був прийнятий.

Паралельно з цим, на рівні співпраці суспільних організацій, у 2021 р. FIVA прийняла до свого складу «Український Автомобільний Клуб», що зробило декларативні документі цієї організації рекомендаційними у відповідності із рішенням ЮНЕСКО.

Згідно Закону України «Про автомобільний транспорт» автомобіль – колісний транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії, має не менше чотирьох коліс, призначений для руху безрейковими дорогами і використовується для перевезення людей та (чи) вантажів, буксирування транспортних засобів, виконання спеціальних робіт.

Для визначення терміну історичний автомобіль необхідно звернутися до визначення, яке запропоновано FIVA – історичний автомобіль, це автомобіль вік якого не менше 30 років, він зберігається та підтримується в історично-правильному стані, не використовується як засіб щоденного транспорту. Далі визначення FIVA передбачає такий критерій, який виходить із попередніх трьох: «тому, є частиною нашої технічної та культурної спадщини». Вітчизняне та європейське законодавство в питаннях визначення термінів «культурна спадщина» та «культурні цінності» має деякі відмінності. У відповідності до законодавства України судовий експерт-мистецтвознавець має право ідентифікувати саме культурні цінності у відповідності до визначення, яке подається у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». В свою чергу, факт використання об’єкта як засобу щоденного транспортування встановити складно і цей критерій є другорядним, а визначення приналежності до культурної спадщини в певній мірі є індиферентним до тих питань, які ставлять перед судовим експертом-мистецтвознавцем. При цьому головними критеріями залишаються вік автомобіля та його історично-правильний стан. Вік може бути встановлений за датою виробництва, а історично-правильний стан за даними комплектності та укомплектування. Необхідно відмітити, що відповідність цим критеріям може встановлюватися транспортно-товарознавчою експертизою.

Справа в тому, що автомобілів, які після виготовлення не зазнавали експлуатаційних втручань існує не так багато. Найчастіше, це поодинокі зразки, які після виготовлення зазнавали музеєфікації або консервації виробником (експериментальні зразки). Доволі часто, особливо в тих випадках коли автомобіль

належав відомим діячам або був попов'язаний з історичними подіями чи був виготовлений в Європі до 1945 р. він буде мати сліди реставрації та/чи ремонту, а від так можливих замін деяких деталей.

Технічний кодекс FIVA 2025 р. містить термін «модифікації» – це всі відхилення від стану та технічних характеристик транспортного засобу, у яких він був поставлений виробником/конструктором першому користувачеві. Всі особливості модифікацій історичного автомобіля описані в 7-му розділі Технічного кодексу FIVA 2025 р. Серед іншого необхідно зазначити, що найбільший колекційний інтерес представляють «неістотно модифіковані в межах свого періоду історичні автомобілі» (згідно Технічного кодексу FIVA 2025 р.), це такі в яких щонайменше три з перелічених компонентів відповідають періоду історичного автомобіля, а саме: кузов, двигун, трансмісія, рульова система, підвіска, гальмівна система. Таку відповідність цілком можливо встановити в межах транспортно-товарознавчої експертизи.

При цьому згідно пункту 2.10 Технічного кодексу FIVA 2020 р., період історичних автомобілів визначається так – період часу, протягом якого транспортний засіб знаходився у звичайному використанні. Тривалість Періоду починається з року випуску транспортного засобу плюс п'ятнадцять (15) років (наприклад, якщо рік випуску 1960, період становить з 1960 по 1975 рік). У зв'язку з Другою світовою війною тривалість Періоду збільшується до двадцяти (20) років, якщо рік випуску транспортного засобу знаходиться в діапазоні від 1925 до 1945 [8].

Тобто, історичний автомобіль не може бути укомплектований деталями, які виходять за межі вищезазначеного періоду.

Таким чином, Закон України «Про автомобільний транспорт» дає чітке визначення терміну «автомобіль». Зазначені вище документи FIVA визначають термін «історичний автомобіль» та регламентують необхідну для цього визначення комплектність та укомплектованість автомобіля.

Розглянемо інші аспекти судової мистецтвознавчої експертизи історичних автомобілів.

В «Поясненнях до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» («Пояснення»), відповідно до Наказу Державної митної служби України від 14 грудня 2022 № 543 зазначено, що Товарна позиція 9705 (твори мистецтва, предмети колекціонування та антикваріат) включає в себе колекційні автомобілі, які мають історичну або етнографічну цінність та які є:

(а) у своєму первинному стані, без суттєвих змін в шасі, кузові, рульовому управлінні, гальмівній системі, трансмісії або системі підвіски, двигуні, крилах тощо. Ремонт і відновлення допускається, зламані і зношені деталі можуть бути замінені за умови, що транспортний засіб збережено і підтримано в історично

правильному стані. Виключаються модернізовані або змінені (тобто модифіковані) автомобілі і літальні апарати;

(b) віком щонайменше тридцять років;

(c) моделями або зразками, які вже більше не виробляються [3].

Необхідними характеристиками для включення до предметів колекціонування автомобілів є: бути відносно рідкісними екземплярами; не використовуватися за їх початковим призначенням; становити предмет спеціальних угод, що не належать до звичайної торгівлі; мати високу вартість та відповідати усім трьом вищезазначеним критеріям (a,b,c).

Але при цьому, відповідно до «Пояснень» до товарної позиції 9705 належать «Частини і приладдя до автомобілів та літальних апаратів… за умови, що вони є оригінальними запчастинами або приладдям, якщо їм щонайменше тридцять років (для автомобілів) або щонайменше п'ятдесят років (для літальних апаратів) і що вони більше не виробляються» [3].

Із зазначеного необхідно відмити, що у випадках коли автомобіль оснащений історичними частинами та/або приладдям, він може не відповідати критеріями історичного автомобіля, проте водночас відповідати критеріям його модифікацій. Але, найголовніше, що його частини і приладдя є предметами колекціонування чи антикваріатом (Товарна позиція 9705), а згідно «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» до числа об'єктів мистецтвознавчої експертизи належать предмети антикваріату. Тому визначення вартості такого предмету може бути предметом питання до експерта-мистецтвознавця.

Щодо «правильного стану», «без суттєвих змін», «історично правильний стан» то в цьому випадку доречно знову звернутися до міжнародного досвіду і використовувати Технічні кодекси FIVA. Наприклад, автомобіль без суттєвих змін в історично правильному стані повинен відповідати критеріям Технічного кодексу FIVA 2025 р., тобто відповідати критеріям неістотно модифікованого в межах свого періоду історичного автомобіля [9].

Наказом Міністерства культури і мистецтв України №258 від 22.04.2002 виокремлюються транспортні засоби, які мають «значну історичну цінність».

«Під значною історичною цінністю транспортних засобів розуміють приналежність їх видатним особам, політичним діячам, участь у видатних подіях, ексклюзивні моделі, які не були в серійному виробництві або випущені у малій кількості, або ювілейні, або випущені до 1950 року і їх кількість в Україні не більше як два екземпляри» [4].

Зауважимо, що в «Поясненнях до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» та в Наказі Міністерства культури і мистецтв України №258 від 22.04. використовуються такі терміни, як «історична цінність».

Згідно Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності можуть мати художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Ці неточності часто відображались у висновках державних експертів, в яких використовувались визначення «незначна історична цінність» тощо.

Проте, для судової мистецтвознавчої експертизи зазначені нормативні акти надають, по-перше, критерії віднесення об'єктів дослідження до предметів колекціонування та антикваріату, по-друге, критерії визначення «відносно рідкісного» автомобіля. Рідкісність автомобіля, як предмету колекціонування може визначатися імовірною кількістю існуючих екземплярів, що встановлюється шляхом дослідження тематичної довідкової літератури та інтернет-джерел, а також високою ціною на антикварному ринку. Такою умовною ціною можна вважати, наприклад, показник в 100 тис. доларів США, що відповідає початковому ціновому цензу для автомобілів класу «Luxury» за даними маркетингових аналітичних компаній [7].

Окрім всього вищезазначеного, згідно «Пояснень до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» товарна позиція 9705 також включає в себе як предмети колекціонування: «автомобілі та літальні апарати, щодо яких, незалежно від дати їх виробництва, можна довести факт їхньої участі в історичній події; спортивні автомобілі та спортивні літальні апарати, щодо яких можна довести факт, що вони були спроектовані, побудовані і використовувалися виключно для спортивних цілей і були відзначені вагомою спортивною нагородою, здобутою під час престижних національних або міжнародних подій» [3].

В даному випадку мова йде про автомобілі, як предмети колекціонування. Вони можуть не відповідати критеріям історичних автомобілів, проте можуть мати необхідний провенанс для того, щоб визнати їх предметами, що пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва.

Проте відкритими залишаються питання того, що саме вважати вагомою «спортивною нагородою, здобутою під час престижних національних або міжнародних подій». Такою нагородою можна вважати, наприклад, відзнаку за перші три місця спортивного змагання національного та/або міжнародного рівня.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що в Україні досі відсутня цілісна законодавча база, яка б регламентувала визначення, класифікацію та експертну оцінку історичних і колекційних автомобілів. На відміну від європейської практики, де питання збереження історичного транспорту

врегульовані міжнародними документами FIVA (зокрема Туринською хартією та Технічним кодексом FIVA), вітчизняне законодавство лише частково наближене до цих стандартів і залишається фрагментарним. Скасування Постанови КМУ № 935 від 18.12.2013 р. та відхилення законопроєкту «Про історичні транспортні засоби» 2017 р. залишили сферу правового визначення цих об'єктів неврегульованою. На практиці це створює труднощі для судових експертів-мистецтвознавців під час ідентифікації автомобілів як культурних цінностей або предметів колекціонування.

Разом із тим чинні документи — Закон України «Про автомобільний транспорт», «Пояснення до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» та наказ Міністерства культури і мистецтв № 258 від 22.04.2002 р. — надають певні орієнтири для мистецтвознавчого дослідження автомобілів. Ключовими критеріями виступають: вік автомобіля (не менше 30 років); збереження історично правильного стану; відсутність суттєвих модифікацій; рідкісність та висока ринкова вартість (орієнтовно від 100 тис. дол. США, згідно з маркетинговими аналітичними оцінками класу "Luxury").

Встановлення історичної автентичності, комплектності та провенансу автомобіля потребує поєднання транспортно-товарознавчої та мистецтвознавчої експертиз. У випадках, коли автомобіль не відповідає повною мірою критеріям «історичного», але має підтверджену участь в історичних подіях або належність видатним особам, він може бути кваліфікований як предмет колекціонування згідно з товарною позицією 9705 УКТЗЕД.

Але, для більш ефективної роботи судових експертів необхідно розробити національний нормативний акт, що уніфікує терміни та критерії оцінки історичних і колекційних автомобілів, узгоджений із положеннями міжнародних документів та практикою ЮНЕСКО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text (дата звернення 10.06.2024).

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 (у чинній редакції). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 11.06.2024).

3. Наказ Державної митної служби України «Про затвердження Пояснень до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності» від 14.07.2020 № 256 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0256913-20#Text (дата звернення: 10.11.2025).

4. Наказ Міністерства культури і мистецтв України №258 від 22.04.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02#Text (Дата звернення: 28.04.2025).

5. Проект Закону України «Про історичні транспортні засоби». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63103 (дата звернення: 10.06.2024).

6. Постанова КМУ № 935 від 18.12.2013 «Про затвердження переліку видів та категорій транспортних засобів, з року випуску яких минуло 30 або більше років, що не призначені для комерційного перевезення пасажирів або вантажів, мають оригінальний двигун, кузов і (за наявності) раму, збережені та відреставровані до оригінального стану та які належать до предметів колекціонування або антикваріату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-2013-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.11.2025)

7. Europe Luxury CAR Market Size & Share Analysis - Growth Trends And Forecast (2025 - 2030). URL: https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/europe-luxury-car-market (дата звернення: 10.11.2025).

8. FIVA International Technical Code 2020. URL: https://fiva.org/wp-content/uploads/2022/05/FIVA.Ref_.TC03.2020.Tech_.Code_.Fin_.Copy_.V2.pdf (дата звернення: 11.06.2024).

9. FIVA International Technical Code 2025. URL: https://www.fiva.org/storage/Documents/Technical%20Commission/2025.FIVA.Tech ncial.Code.26.10.2024.pdf?v20241205080823 (дата звернення: 11.06.2024).

10. The Turin Charter Fédération Internationale des Véhicules Anciens. URL: https://fiva.org/download/charter-of-turin-english-version/ (дата звернення: 11.06.2024).

УДК 343.9

НЕБЕЗПЕКА ПНЕВМАТИЧНИХ ГВИНТІВОК ТА ПІСТОЛЕТІВ З КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ
THE DANGER OF PNEUMATIC RIFLES AND PISTOLS FROM A FORENSIC PERSPECTIVE

Роман Сушко,
головний судовий експерт,
Дніпропетровський НДЕКЦ МВС,
м. Дніпро, Україна
Orcid ID: 0009-0002-5586-2882

У даній роботі розглядаються криміналістичні аспекти небезпеки використання пневматичних гвинтівок і пістолетів, здійснено поверхневий аналіз можливих ушкоджень, судово-медичну і криміналістичну специфіку.

Ключові слова: *пневматична зброя, криміналістика, балістика, ушкодження, питома кінетична енергія.*

This paper examines the forensic aspects of the dangers associated with the use of pneumatic rifles and pistols, providing a brief analysis of possible injuries as well as the forensic-medical and criminalistic specifics.

Keywords: *pneumatic weapons, forensics, ballistics, injuries, specific kinetic energy.*

Звертаючись до законів України, які на теперішній час діють на території нашої держави, чіткого визначення пневматичної зброї в них не надано. Лише в деяких нормативно правових актах [1] та державних стандартах [2] надано визначення пневматичної зброї. Найбільш повно воно надано в державному стандарті, згідно якого пневматична зброя - це ствольна зброя калібру понад 4,5 мм, призначена уражати ціль снарядами, що отримують спрямований рух, спричинений енергією стисненого газу, і мають початкову швидкість польоту понад 100 м/с [2]. При проведенні судової експертизи зброї судові експерти також дотримуються визначених критеріїв що до визнання об'єкту дослідження пневматичною зброєю. І звичайно під визначення пневматичної зброї не підпадають найбільш поширені на теперішній час у нашій державі пістолети та гвинтівки, які хоч за будовою та принципом дії аналогічні пневматичній зброї (мають ствол, снаряди в них отримують спрямований рух, спричинений енергією стиснених газів), але мають калібр 4,5 мм. Оскільки такі пістолети та гвинтівки не відносяться до категорії зброї, вони є у вільному продажі і їх може придбати будь-яка особа віком від 18 років. Через це такі вироби здобули широку популярність

серед населення у спортивному та розважальному контексті. Однак, з криміналістичної точки зору, такі пістолети та гвинтівки часто недооцінюються як засіб спричинення тяжких тілесних ушкоджень чи навіть смерті. Так в 2015 році було проведено дослідження 22 «Висновків експерта» та «Актів судово-медичної експертизи трупа» із декількох бюро судово-медичної експертизи всіх регіонів України за період 2009–2015 рр., у яких були виконані експертизи з приводу смертельної травми з зазначених пристроїв. Усі 22 постраждалих отримали смертельні пневмострільні поранення внаслідок одиночних або множинних пострілів із різних видів і моделей калібру 4,5 мм. За родом смерті це були вбивства (14 випадків) або навмисні (9 випадків), або за необережності (5 випадків), самогубства (6 випадків), нещасний випадок (1). У одному випадку рід смерті не вказаний [3]. Метою цієї роботи є систематизація та розповсюдження криміналістичної інформації про небезпеку пневматичної зброї та її значення у кримінальному контексті.

Здавалося б у наш час, коли вогнепальна зброя все більше розповсюджується на території нашої держави, чому робиться акцент на пневматичні гвинтівки та пістолети калібром 4,5 мм? Тому, що в нашому суспільстві вони здебільшого сприймаються як іграшки, які безвідповідальні батьки часто дають навіть дітям. Оскільки виробники пневматичних гвинтівок та пістолетів для просування своєї продукції вдосконалюють її, роблять більш точною і головне потужною, вона стає все небезпечнішою. Для прикладу візьмемо популярну пневматичну гвинтівку Hatsan mod. 125. Згідно даних сайту виробника [4] ця гвинтівка в дозволеному до вільного обігу в Україні калібрі 4,5 мм (.177) здійснює постріл кулею калібром 4,5 г зі швидкістю 380 м/с. Якщо взяти середню вагу кулі такого калібру 0,6 г, то вирахувати кінетичну енергію, з якою летить куля можна за формулою $E_к=mv^2/2$, де m – вага кулі у грамах, v – її швидкість. Отже, $E=mv^2/2=0,0006x380^2/2=43,32$ Дж. Для обчислення питомої кінетичної енергії ($E_п$), з якою куля вражає ціль, нам знадобиться дізнатися площу її поперечного перерізу, $S=πd^2/4$, де π- стале число (3,1416…), а d – діаметр кулі в мм. $S=πd^2/4=3,1416x4,5^2/4=15,9$ мм^2. Відповідно $E_п=E_к/S=43,32/15,9=2,72$ Дж/мм^2. І це при тому, що для вогнепального снаряда 0,5 Дж/мм^2 вважаються нижнім порогом ураження, а 1,75 Дж/мм^2 - гарантовано смертельною величиною [5]. Тобто питома кінетична енергія куль, вистріляна з деяких пневматичних гвинтівок та пістолетів, які є у вільному обігу в Україні в деяких випадках може перевищувати питому кінетичну енергію куль, стріляних з вогнепальної зброї і, відповідно, спричиняти ушкодження аналогічні за тяжкістю з вогнепальними ушкодженнями, включно з летальними випадками. Про це також б'ють тривогу і іноземні науковці, коли стикаються зі смертельними випадками при поводженні з, на перший погляд, призначеними для розваг пневматичними гвинтівками [6], [7].

Підводячи підсумки треба зазначити що пневматична гвинтівка чи пістолет може бути небезпечним смертельним або травмонебезпечним інструментом як навмисного злочину так і трагічного випадку. І до того часу, поки в правовому полі якимось чином не будуть обмежені в обігу пневматичні пістолети та гвинтівки, здатні спричинити смертельні та травмонебезпечні ушкодження, необхідно поширювати роз'яснювальну роботу серед населення щодо недопущення зверхнього ставлення до цих виробів та необхідності ретельного дотримання техніки безпеки при поводженні з ними, а особливо не допускати до використання пневматичних гвинтівок та пістолетів дітей та осіб, у яких відсутні навички користування ними та які не засвоїли заходи безпеки при поводженні з подібного роду виробами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 21.08.1998 № 622.

2. ДСТУ 9168:2021. Судова експертиза зброї Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять. [Прийнято та надано чинності наказом ДП «УкрНДНЦ» від 24.12.2021 р. № 545 з 2022-08-01]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022.

3. Козаченко І. М. Смертельна пневмострільна травма: структурний аналіз та морфологічні особливості ушкоджень. *Судово-медична експертиза.* Київ, 2015. № 2. С. 89–93.

4. URL: https://hatsan.com.tr/en/urun/mod-125-en/ (дата звернення: 10.11.2025).

5. Air guns: an underestimated danger — case presentation. Acta Marisiensis, 2023. URL: https://ojs.actamedicamarisiensis.ro/index.php/amm/article/view/211.

6. Regulation of air guns in Poland. SpringerOpen, 2023. URL: https://ejfs.springeropen.com/counter/pdf/10.1186/s41935-023-00332-7.pdf.

УДК 343.148.5

ВИРІШЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ПИТАНЬ ЩОДО ПІДТВЕРДЖЕННЯ СУМ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ВВЕЗЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ З МЕТОЮ ЇХ ВІЛЬНОГО ОБІГУ НА МИТНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

RESOLVING ISSUES OF CONFIRMING CUSTOMS DUTIES DURING VEHICLE IMPORT OPERATIONS THROUGH FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE FOR THEIR FREE CIRCULATION IN THE CUSTOMS TERRITORY OF UKRAINE

Петро Тимкович,
завідувач сектором
економічних досліджень
лабораторії товарознавчих та економічних досліджень Львівського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України,
м. Львів, Україна
Orcid ID: 0009-0004-6958-1031

Досліджено основні аспекти проведення судово-економічних експертиз з питань обчислення сум ввізного мита, акцизного податку та податку на додану вартість при здійсненні операцій із ввезення транспортних засобів з метою їх вільного обігу на митній території України.

Ключові слова: *митні платежі, ввізне мито, акцизний податок, податок на додану вартість, судово-економічна експертиза.*

The article examines the main aspects of conducting forensic economic expertise regarding the calculation of import duties, excise tax, and value-added tax in vehicle import operations for their free circulation within the customs territory of Ukraine.

Keywords: *customs duties, import duty, excise tax, value-added tax, forensic economic expertise.*

Постановка проблеми: Експертна практика останніх років свідчить про збільшення кількості призначених органами досудового розслідування (Державним бюро розслідувань, Національною поліцією України, Бюро

економічної безпеки України) судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із оподаткування митними платежами товарів, в тому числі і транспортних засобів, які ввозяться на митну територію України, а також нарахуванням митних платежів стосовно незаконного переміщення товарів через митний кордон.

Мета дослідження: Сформувати методичні основи для вирішення судовими експертами з економічного виду досліджень питань щодо підтвердження сум митних платежів (ввізного мита, акцизного податку, податку на додану вартість), які підлягають нарахуванню та сплаті при здійсненні операцій з імпорту в Україну транспортних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із оподаткування митними платежами транспортних засобів, які ввозяться на митну територію України визначається здійсненням експертами досліджень на предмет документального підтвердження та нормативної обґрунтованості, встановлених за результатами відповідних заходів контролю належних до сплати в бюджет сум загальнодержавних податків (митних платежів), згідно наступного переліку:

- ввізне мито;
- акцизний податок;
- податок на додану вартість.

Із узагальнення експертної практики слід відзначити потребу органів досудового розслідування у вирішенні питань, стосовно документального підтвердження здійснених державними митними органами розрахунків належних до сплати в бюджет сум митних платежів щодо операцій із ввезення на митну територію України такого виду товарів, як транспортні засоби. Вказаний вид досліджень, як правило передбачає підтвердити відповідність проведених державними митними органами обчислень сум митних платежів нормативно встановленій методології їх визначення.

В контексті обговорення даного напрямку судово-експертної роботи пропонується розглянути основні напрямки проведення судово-економічних досліджень з питань підтвердження документальної та нормативної обґрунтованості обчислень сум вищезазначених митних платежів, які підлягають нарахуванню та сплаті при здійсненні операцій з імпорту транспортних засобів. Так Денисенко С.І. класифікує стягнення (сплату) передбачених законодавством митних платежів, як один із елементів митних процедур розділивши їх на дві частини: безпосередньо митні платежі (види, розміри/ставки) та порядок їх нарахування [1].

Досить часто у кримінальних провадженнях судовими експертами з економічного виду досліджень вирішуються питання стосовно правильності обчислення показників ввізного мита стосовно виявлених правоохоронними

органами фактів незаконного переміщення товарів через митний кордон з метою їх вільного обігу на території України. Як приклад, щодо транспортних засобів можна вказати на їх ввезення під видом гуманітарної допомоги, допомоги Збройним силам України тощо.

Враховуючи вказану обставину справи експертні дослідження проводяться з урахуванням статті 296 Митного кодексу України, вимогами якої передбачено, що у разі незаконного ввезення товарів на митну територію України суми належних до сплати митних платежів нараховуються за ставками, встановленими на день переміщення цих товарів через митний кордон України, а якщо такий день встановити неможливо, - на день виявлення факту такого ввезення. При цьому, базою оподаткування є митна вартість цих товарів, їх кількість або інші показники, встановлені законом, що використовуються для визначення бази оподаткування, на день нарахування митних платежів. Проте, якщо визначити суму належних до сплати митних платежів неможливо внаслідок ненадання митному органу точних відомостей про характер товарів, їх назву, кількість, країну походження і митну вартість, сума митних платежів визначається виходячи з найбільшої величини ставок митних платежів, кількості чи вартості товарів, що можуть бути визначені на підставі наявних відомостей [4].

Відповідно до вимог Митного кодексу України [4] нарахування та сплата ввізного мита при ввезенні товарів, в тому числі і транспортних засобів на митну територію України здійснюється згідно ставок, визначених Митним тарифом України [6], що встановлюється Верховною Радою України шляхом прийняття законів України.

Митний тариф України є невід'ємною частиною Закону України «Про Митний тариф України» та містить перелік ставок загальнодержавного податку - ввізного мита на товари, що ввозяться на митну територію України і систематизовані згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД), складеною на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів [6].

Відповідно до вимог вищевказаного Закону, ставки вивізного мита щодо кожного виду товарів визначаються у відповідності до приналежності того чи іншого товару до групи за кодом товару, згідно з УКТ ЗЕД [6].

Вимогами Податкового Кодексу України встановлено, що при здійсненні операцій із ввезення на митну територію України підакцизних товарів у осіб, які здійснюють такі операції станом на дату подання контролюючому органу митної декларації для митного оформлення цих товарів виникає податкове зобов'язання щодо сплати акцизного податку. В окремо визначених законодавством випадках таке податкове зобов'язання виникає станом на дату його нарахування державним митним органом.

Суми належного до сплати акцизного податку обчислюються платниками податку самостійно, виходячи із передбачених вимогами податкового законодавства - бази оподаткування та ставок акцизного податку. Податок на підакцизні товари, що ввозяться на митну територію України обчислюється у національній валюті за офіційним курсом валюти України до іноземної валюти, встановленим Національним банком України.

Як приклад, можна розглянути порядок обчислення акцизного податку при ввезенні в Україну легкових автомобілів, які згідно вимог п.215.1 статті 215 Податкового кодексу України належать до підакцизних товарів. При цьому, справляння акцизного податку із легкових транспортних засобів здійснюється за ставками, встановленими вимогами п.215.3 статті 215 Податкового кодексу України [5].

Щодо визначення розміру ставок акцизного податку, на підставі яких проводиться обчислення акцизного податку, який належить до сплати при здійснення операцій із ввезення легкових автомобілів на митну територію України вимогами п.п.215.3.5[1] п.215.3 статті 215 Податкового кодексу України передбачена наступна формула:

«*Ставка = Ставка базова х К двигун х К вік,*

де Ставка базова - ставка податку в євро за 1 штуку транспортного засобу:

з двигуном внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням та кривошипно-шатунним механізмом з об'ємом циліндрів до 3000 куб. сантиметрів (включно) - 50,0;

з двигуном внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням та кривошипно-шатунним механізмом з об'ємом циліндрів понад 3000 куб. сантиметрів - 100,0;

з двигуном внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення (дизелем або напівдизелем) з об'ємом циліндрів до 3500 куб. сантиметрів (включно) - 75,0;

з двигуном внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення (дизелем або напівдизелем) з об'ємом циліндрів понад 3500 куб. сантиметрів - 150,0;

К двигун - коефіцієнт, що визначається діленням об'єму циліндрів двигуна внутрішнього згоряння відповідного транспортного засобу в куб. сантиметрах на 1000 куб. сантиметрів;

К вік - коефіцієнт, що дорівнює кількості повних календарних років з року, наступного за роком виробництва відповідного транспортного засобу, до року визначення ставки податку (для нових транспортних засобів та транспортних засобів, що використовувалися до одного повного календарного року, коефіцієнт дорівнює 1, а для транспортних засобів, що використовувалися понад п'ятнадцять повних календарних років, коефіцієнт дорівнює 15)» [5].

Відповідно до вимог п.п. «в)» п.185.1 статті 185 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI господарські операції із ввезення товарів на митну територію України підлягають оподаткуванню податком на додану вартість за

ставкою 20%, що передбачено вимогами статей 193 та 194 Податкового кодексу України.

Встановлений вимогами статті 190 Податкового Кодексу України порядок визначення бази оподаткування податком на додану вартість товарів, які ввозяться на митну територію України для визначення бази оподаткування передбачає використання показників договірної (контрактної) вартості, але не нижче митної вартості цих товарів. Тобто, відповідно до вищенаведених вимог чинного податкового законодавства операції із ввезення транспортних засобів на митну територію України оподатковуються податком на додану вартість за ставкою 20% від договірної вартості, але не нижче митної вартості цих товарів з урахуванням мита та акцизного податку, що підлягають сплаті і включаються до ціни товарів.

Вирішення вищевказаних експертних завдань щодо підтвердження сум митних платежів, які підлягають нарахуванню та сплаті при здійсненні операцій із ввезення транспортних засобів з метою їх вільного обігу на митній території України судовими експертами проводиться шляхом побудови економічних моделей розрахунку сум ввізного мита, акцизного податку та податку на додану вартість щодо кожного із товарів, які були об'єктами контролю державних митних органів, із застосуванням їх митної вартості та класифікації згідно УКТ ЗЕД. При цьому, слід наголосити на необхідності дотримання судовим експертом меж своєї компетенції, оскільки проведення досліджень на предмет підтвердження показників митної вартості товарів, а також їх класифікації згідно визначених УКТ ЗЕД кодів не відноситься до предмету дослідження судово-економічної експертизи. А тому, вказаний етап дослідження проводиться судовим експертом з економічного виду досліджень із застосуванням показників митної вартості товарів та їх класифікації згідно УКТ ЗЕД, визначених спеціалістами державних митних органів або встановлених за результатами проведення інших видів судових експертиз.

Підсумковим етапом дослідження є складення судовим експертом висновку на підставі результатів зіставлення сум акцизного податку, отриманих в результаті створення вищевказаної економічної моделі із сумами даного податку, визначеними державними контролюючими органами чи, можливо заявлених у позовних вимогах сторони у справі.

Отже, вищенаведені дослідження проводяться судовим експертом із застосуванням спеціальних методів дослідження судово-економічної експертизи: документальної перевірки, моделювання та зіставлення, які визначені в експертній методиці за реєстраційним кодом 11.0.08 [3].

Використання наведеного алгоритму забезпечуватиме проведення експертом повного дослідження, надання обґрунтованого та об'єктивного висновку,

відповідно до вимог Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [2].

Висновки. Отже, узагальнюючи результати експертної практики а також підсумовуючи описаний вище аналіз нормативних документів, що регламентують порядок обчислення суми митних платежів, отримано алгоритм послідовності дій судового експерта щодо проведення судово-економічних експертиз з питань підтвердження сум ввізного мита, акцизного податку та податку на додану вартість, які підлягають нарахуванню та сплаті при здійсненні операцій із ввезення транспортних засобів з метою їх вільного обігу на митній території України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисенко С. І. Міжнародно-правові стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2019. 296 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 14.11.2025).
3. Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз (реєстраційний код згідно Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України – 11.0.08) / Н. Водоп'ян, Т. Саніна, Т. Хрущ, Н. Кушакова, Н. Дондик, Є. Сидоренко, Т. Гузенко, О. Мороз, К. Раковець, А. Лисенко. - Дніпропетровськ: Дніпропетровський НДІСЕ, 2003.
4. Митний кодекс України : Кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text (дата звернення: 14.11.2025).
5. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 14.11.2025).
6. Про Митний тариф України : Закон України від 19.10.2022 р. № 2697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text (дата звернення: 14.11.2025).

UDC: 351.74:343.98

ANALIZA KRYMINALNA NARZĘDZIE POLICJI DO ZARZĄDZANIA INFORMACJĄ
CRIMINAL ANALYSIS AS A POLICE TOOL FOR INFORMATION MANAGEMENT

Marcin Kobylas,
asystent
Instytut Kryminologii i Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska

Artykuł przedstawia analizę kryminalną jako narzędzie do zarządzania zasobami informacyjnymi posiadanymi przez organy ścigania. Mówi o wsparciu procesu wykrywczego.

Słowa kluczowa: *analiza, analiza kryminalna, informacja, zarzadzanie, Analyst's Notebook*

The article presents criminal analysis as a tool for managing the information resources held by law enforcement agencies. It discusses its role in supporting investigative processes and enhancing operational efficiency.

Keywords: *analysis, criminal analysis, information, management, Analyst's Notebook.*

Od wieków wiadomo, że informacja jest najcenniejszym towarem. Od zawsze ludzie zdobywali, gromadzili i wykorzystywali informacje w różnych celach. Jedni po to, aby osiągnąć korzyści majątkowe, drudzy – w celu zwyciężenia wroga w walce. Informacja, która krążyła na początku była tylko gestem, następnie była przedmiotem, obrazkiem, słowem z czasem stała się słowem przelanym na papier. W celu zdobycia a następnie przekazania informacji ginęły setki ludzi. Wykorzystanie tej informacji powodowało wielokrotnie również śmierć kolejnych setek ludzi.

Informacja połączona we wzajemne relacje, przekształcała się w wiedzę, która nie tylko przynosiła śmierć ówczesnemu społeczeństwu. Wiedza przyczyniała się także do rozwoju cywilizacji. Powstawała kultura, wynalazki, których celem było usprawnienie i unowocześnienie sposobu życia człowieka.

Na początku informacja, powstająca z niej wiedza i umiejętności przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Ojciec przekazywał swoją wiedzę i umiejętności synowi, a ten swojemu synowi i tak szło, jak to mówią „z dziada pradziada".

Informacji z czasem jednak przybywało, więc zaczęto spisywać swoje informacje. Najpierw było to pismo obrazkowe, a po wynalezieniu papieru powstawały książki, które rozpoczęto gromadzić w bibliotekach lub tym podobnych miejscach.

Informacje od starożytności, można zaryzykować stwierdzenie, że aż do połowy XX wieku przyrastały w sposób w miarę proporcjonalny. Jednakże koniec XX i początek XXI wieku to przyrost informacji wręcz w niewyobrażalnym tempie.

Informacja była, jest i zawsze będzie nieodzownym elementem funkcjonowania organizacji publicznych. Znaczenie informacji, a co się z tym wiąże – potrzeba zarządzania nimi, ze względu na ich gwałtowny wzrost, wciąż ogromnie rośnie. Dla oceny tej sytuacji niezbędne jest zrozumienie roli informacji w działaniu organizacji publicznych oraz istotę zarządzania informacjami.

Terminem informacja posługujemy się powszechnie, a jego znaczenie właściwie nie budzi żadnych wątpliwości. Pomimo powszechności stosowania terminu informacja, zdefiniowanie tego pojęcia stanowi liczne trudności.

Informacja, wg P. Sienkiewicza, „to zbiór faktów, zdarzeń, cech itp. określonych obiektów (rzeczy, procesów, systemów) zawarty w wiadomości (komunikacie) tak ujęty i podany w takiej postaci (formie), że pozwala odbiorcy ustosunkować się do zaistniałej sytuacji i podjąć odpowiednie działania umysłowe lub fizyczne" [1, s. 62]. Natomiast A. Webster uważa, że „informacja jest to wiedza przekazywana przez innych ludzi bądź uzyskiwana przez studia, obserwacje, badania" [2, s. 16]. Według E. Kowalczyk, „informacja jest czynnik sterujący strumieniami zasileń, wykorzystywany w organizmach żywych lub maszynach do bardziej sprawnego, efektywnego i celowego działania" [2, s. 16].

W organizacji i zarządzaniu informację stanowią przetworzone dane, które są odzwierciedleniem faktów lub pojęć w sformalizowanej postaci umożliwiającej ich przekazywanie i przekształcanie [3, s. 86]. W teorii organizacji informacja jest treścią, którą nadawca przekazuje odbiorcy. Można, więc wnioskować, że przez „informację" rozumie się przekazaną przez nadawcę do odbiorcy określoną treść za pomocą języka lub kodu [4, s. 227]. W prakseologii informacja traktowana jest, jako konkretna wartość mająca służyć działaniu celowemu, a więc działaniu użytecznemu, przydatnemu w praktyce. Informacja to czynnik, dzięki któremu człowiek lub urządzenie automatycznie mogą przeprowadzić bardziej sprawne, celowe działanie [5, s. 294].

Uznany praktyk w zarządzaniu zasobami ludzkimi M. Armstrong, pisze o zarządzaniu wiedzą. Według niego zarządzanie wiedzą wiąże się przechowywaniem i dzieleniem zgromadzoną w organizacji mądrością oraz zrozumieniem i znajomością procesów, technik i działań. Wiedza jest tu traktowana, jako najważniejszy zasób [6, s. 206]. W swojej koncepcji zarządzania wiedzą rozgranicza on pojęcia dane, informacje i wiedza. Według M. Armstronga pojęcie danych, informacji i wiedzy można wyróżnić w następujący sposób:

– dane składają się z podstawowych faktów, bloków budujących informację i wiedzę,

– informacje to dane, które zostały przetworzone w sposób zrozumiały dla jednostek; są dostępne dla każdego, kto ma prawo dostępu do nich; jak pisze Drucker, „informacje to dane obdarzone znaczeniem i celem”,

– wiedza to informacje wykorzystywane w efektywny sposób; jest czymś osobistym i często niematerialnym, może być też ulotna – jej uchwycenie, zakodowanie i rozpowszechnienie nie jest zadaniem łatwym [6, s. 206].

Identyfikacja uniwersalnej definicji zarządzania nie jest prostym zadaniem. W literaturze można spotkać wiele interpretacji tego terminu [7, s. 13]:

– proces zarządzania to ciąg działań będących funkcjami planowania, pobudzania, organizowania i kontroli, które uporządkowane są w określonych układach przebiegów organizacyjnych (zwykle w układach informacyjno-decyzyjnych) i spełnione są przez jednostki zarządzania oraz stanowiska kierownicze;

– zarządzanie to proces planowania, nadawania mocy i oceniania starań (wysiłków) zespołów ludzkich pracujących dla wspólnego celu;

– zarządzanie to zespół działań lub proces mający na celu koordynację i integrację użytkowania zasobów dla osiągnięcia celów organizacji (wydajności i satysfakcji) poprzez ludzi przy użyciu techniki w zorganizowanych strukturach;

– zarządzanie to zestaw działań (obejmujący planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, przewodzenie) skierowanych na zasoby organizacji (ludzkie, finansowe, rzeczowe oraz informacyjne) i wykonywanych z zamiarem osiągnięcia celów w organizacji w sposób sprawny i skuteczny.

Z przedstawionych definicji wynika jednoznacznie, że istotą zarządzania (kierowania) są procesy informacyjno-decyzyjne przebiegające przede wszystkim w warstwie funkcjonalnej (planowanie, organizowanie, motywowanie i kontrolowanie) oraz w warstwie zasobowo-kapitałowej, przez którą rozumieć należy zasoby ludzkie, rzeczowe, finansowe, technologiczne i informacyjno-organizacyjne. [7, s. 13]

Zarządzanie informacją wiąże się z odpowiednią wartością, czy też nawet użytecznością informacji. Można powiedzieć, że mówiąc o użytecznej informacji skupiamy się na tym, że jest ona dokładna, aktualna, pełna i odpowiednia.

Informacja jest **dokładna**, jeżeli odzwierciedla rzeczywistość w sposób trafny i wiarygodny [8, s. 725]. Ta cecha informacji, często utożsamiana jest z rzetelnością informacji w rzeczywistości znacznie się od niej różni. Informację dokładną należy traktować, jako stopień uszczegółowienia informacji.

Informacja **aktualna** musi być dostępna, kiedy stanowi podstawę odpowiednich działań. Nie należy tego utożsamiać, że powinna zostać dostarczona szybko. Aktualność jest funkcją sytuacji, w której znajduje się osoba zarządzająca informacjami. Aktualność

informacji to dostateczna zgodność informacji ze stanem rzeczywistym opisywanego obiektu [9, s. 46].

Informacja **kompletna** powinna dostarczać pełny zestaw niezbędnych faktów i szczegółów. W przypadku niepełnej informacji osoba zarządzająca nimi, może wyobrazić sobie niedokładny lub zniekształcony obraz rzeczywistości.

Jeżeli chodzi o informację **odpowiednią**, to jest ona użyteczna w zależności od konkretnych potrzeb i warunków menadżera zarządzającego informacjami.

Osoba zarządzająca informacją musi zrozumieć i docenić rolę informacji w codziennej pracy. Ponadto powinna znać cechy wyróżniające użyteczne informacje i rozumieć funkcję kontrolną, jaką spełnia skuteczne zarządzanie informacjami [8, s. 727].

Informacja, aby została oceniona, jako przydatna i wartościowa powinna:

– umożliwiać analizę i ocenę stanu obecnego lub ocenę stanu w przyszłości,

– pozwalać na poprawną ocenę wpływu czynników zewnętrznych i wewnętrznych na efektywność działań podmiotu,

– pomagać w podejmowaniu trafnych decyzji i przeprowadzaniu potencjalnych zmian kierunków działania [9, s. 47].

Analiza kryminalna jest metodą pracy służb specjalnych, która w obecnej fazie jej rozwoju na stałe zadomowiła się w realiach szeroko rozumianego procesu zwalczania zagrożeń przestępczości zorganizowanej itp. Stanowi niejednokrotnie istotny element wspomagający działania służb, pełniąc przede wszystkim rolę usługodawczą [10, s. 77]. W połowie lat dziewięćdziesiątych pod egidą Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej, Interpol rozpoczęto prace nad opracowaniem jednolitego programu jej zastosowania. Przyjęta strategia wdrażania analizy kryminalnej polegała głównie na propagowaniu wśród państw członkowskich wiedzy o metodologii analizy kryminalnej. W chwili obecnej w zunifikowanej formie programy te zostały wdrożone przez większość krajów członkowskich Interpolu.

Należy podkreślić, że analiza kryminalna jest obecnie jednym ze skuteczniejszych narzędzi stosowanych w pracy policji oraz służb specjalnych. Ma to swoje odniesienie zarówno do pracy dochodzeniowo-śledczej, jak i operacyjnej. W analizie kryminalnej stosowane są ujednolicone techniki stawiania hipotez, rekonstrukcji przebiegu poszczególnych przestępstw kryminalnych, identyfikacji wielu innych przestępstw wykazujących związek z przestępstwami zasadniczymi, określenia struktury siatek przestępczych oraz analizy zakresu i sposobu prowadzenia działalności przestępnej [11, s. 9]. W 1992 r. państwa członkowskie Interpolu przyjęły ujednoliconą definicję analizy kryminalnej, która jest obowiązująca i brzmi następująco: „Analiza jest to ustalenie i domniemanie związków pomiędzy danymi o działalności przestępczej a innymi, potencjalnie z nimi powiązanymi, w celu ich wykorzystania przez organy ścigania i sądownictwo” [11, s. 9].

Analiza, ocena i interpretacja informacji jest procesem przetwarzania informacji opartym na logicznym i kreatywnym sposobie myślenia, którego celem jest uzyskanie ustaleń (podstaw do wszczęcia dochodzeń, śledztw lub spraw operacyjnych) umożliwiających dalsze działania. Praca służb oparta jest w swej istocie w głównej mierze na realizacji procesów przetwarzania informacji [12, s. 9].

Przydatność analizy kryminalnej w procesie wykrywczym została potwierdzona w sprawach wielowątkowych oraz obejmujących duży zasięg terytorialny, w których występuje skomplikowana i rozbudowana struktura powiązań przestępczych i gdzie istnieje duża liczba informacji uniemożliwiających śledzenie i kojarzenie faktów. W zależności od efektów, jakie chcemy osiągnąć w procesie analitycznym, analizę kryminalną dzielimy na: analizę operacyjną oraz analizę strategiczną.

Podstawowym celem analizy kryminalnej jest wyprowadzenie wniosku, przedstawienie odpowiednich zaleceń pozwalających ukierunkować czynności w przedmiotowej sprawie, jak też dokonanie prezentacji wykonanej analizy (raport pisemny, bezpośrednia relacja). Finalny efekt poprzedzony zostaje poszczególnymi, żmudnymi etapami prac analitycznych, w trakcie których wykorzystywane są metody analityczne indywidualnie dobierane przez analityków w zależności od charakteru zgromadzonych materiałów w konkretnej sprawie. Katalog technik analitycznych, których szczegółowy opis wymagałby prezentacji w odrębnym materiale, pozwala zarówno na gromadzenie, przetwarzanie i interpretację informacji, jak i ich wizualizację. Stosowane techniki, jak i metody ich wizualizacji włącznie z oprogramowaniem *stricte* analitycznym *Analyst's Notebook* są uniwersalne i jednolite zarówno w kraju (Policja, Straż Graniczna, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralne Biuro Antykorupcyjne), jak i za granicą w państwach Unii Europejskiej. Jest to niezwykle istotny element w kontekście konieczności wymiany informacji i nawiązania współpracy w obszarze samej policji, jak i przede wszystkim pomiędzy innymi organami ścigania, a także na niwie międzynarodowej.

Najważniejszym elementem w pracy analityka kryminalnego jest wizualizacja wyników (np. w formie wykresów, tabel, wykazów itp.), która nie jest celem samym w sobie, a jedynie narzędziem wspomagającym analizy. Kompetentnie wykonany wykres analityczny przedstawia wiele informacji zawartych w licznych kartach akt sprawy i „ukrytych" w wielu tomach. Wykres wnosi niejednokrotnie nowe spojrzenie na sprawę oraz ułatwia zrozumienie pewnych zawiłych kwestii, których interpretacja jest utrudniona w przypadku zastosowania tradycyjnych metod np. odczytania materiału.

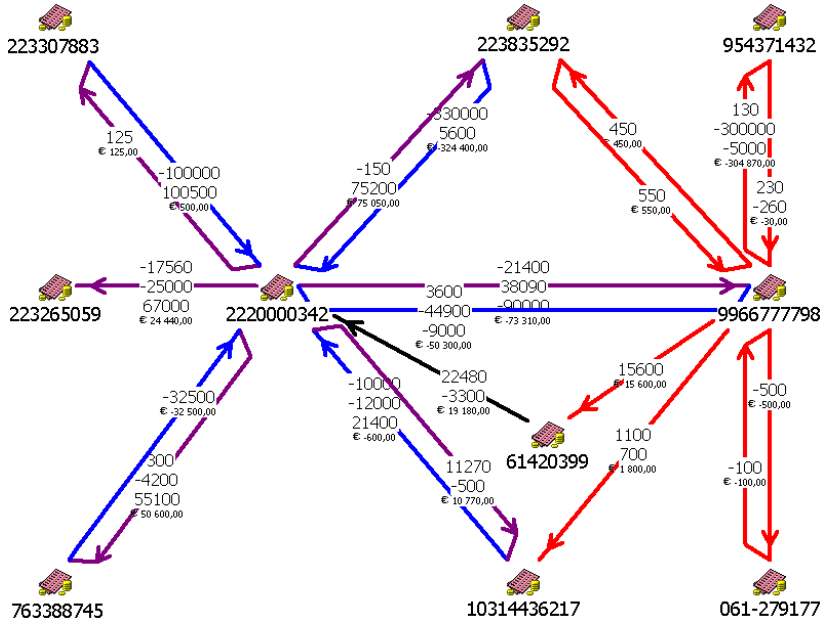

Rys. 1. Wykres przepływu środków finansowych pomiędzy rachunkami

Źródło: opracowanie własne

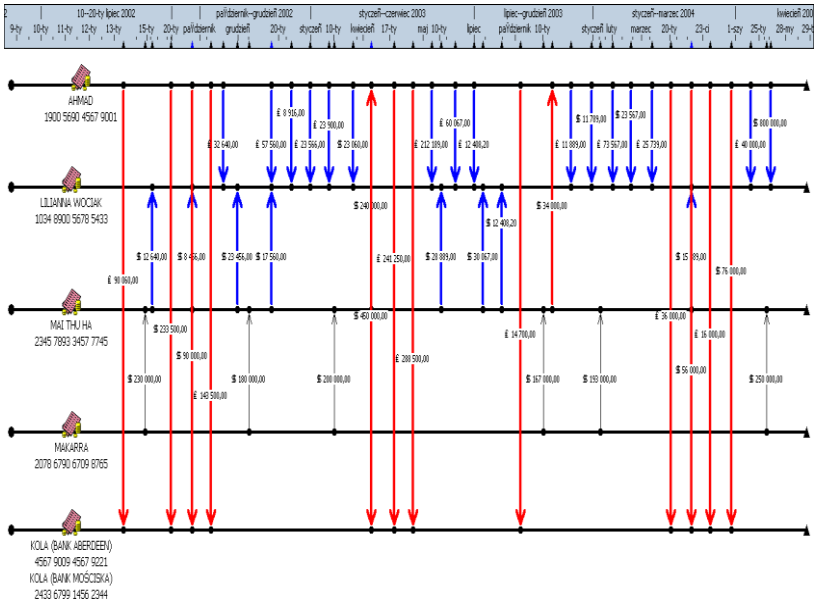

Rys. 2. Wykres przepływu środków finansowych pomiędzy rachunkami w ujęciu czasowym

Źródło: opracowanie własne

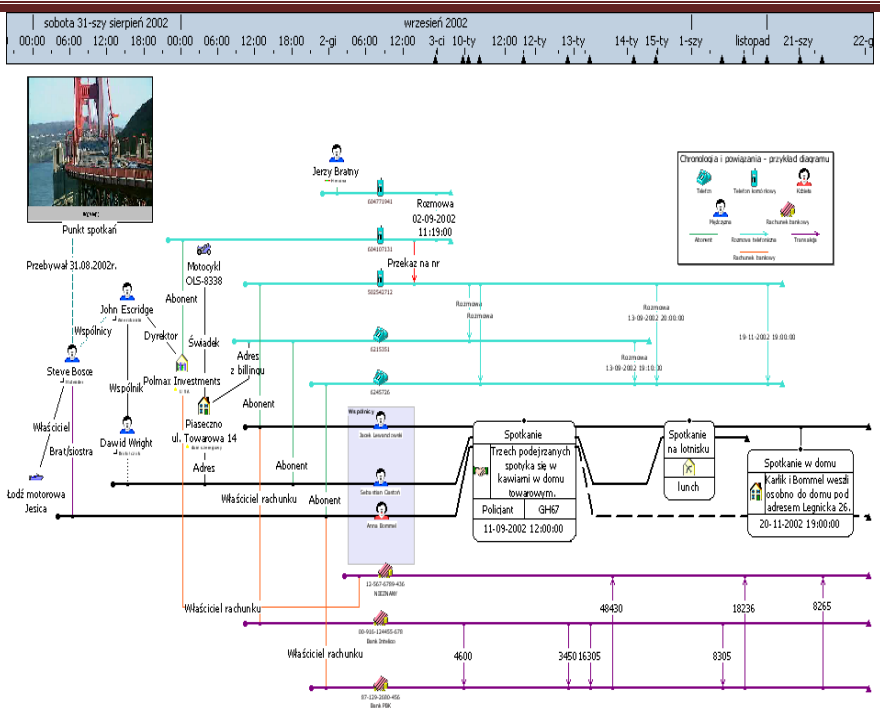

Rys. 3. Wykres z osią czasu łączący zdarzenia, powiązania i przepływy

Źródło: opracowanie własne

Narzędzia geoprzestrzenne takie jak ArcGIS firmy ESRI umożliwiają przeniesienie tego wszystkiego na mapy. Daje możliwość wskazania konkretnych np. ścieżek w lesie, którymi przemycani są ludzie, oszacowanie miejsc najbardziej zagrożonych na przestępstwo handlu ludźmi ze względu na czynniki społeczne danej lokalność np. bezrobocie, niski poziom wykształcenia, mały poziom świadomości itp.

Wszystkie te narzędzia mają za zadanie usprawnić zwalczanie handlu ludźmi i oby służby specjalne były zawsze o krok przed przestępcami wykorzystując nowe technologie.

BIBLIOGRAFIA

1. Sienkiewicz P. 10 wykładów, Wydawnictwo AON, Warszawa 2005.
2. Strzoda M. Zarządzanie informacjami w organizacji, Wydawnictwo AON, Warszawa 2004.
3. Piaseczny L. (red.), Encyklopedia organizacji i zarządzania, Warszawa 1981.
4. Wołejszo J. (red.), System dowodzenia, Wydawnictwo AON, Warszawa 2013.
5. Encyklopedia popularna.

6. Armstrong M., Zarządzanie zasobami ludzkimi, Warszawa 2011.
7. Kręcikija J., Wołejszo J. (red.), Podstawy dowodzenia, Wydawnictwo AON, Warszawa 2007.
8. Griffin R.W., Podstawy zarządzania organizacjami, Warszawa 2004.
9. Liedel K., P. Piasecka, T. R. Aleksandrowicz, Analiza informacji. Teoria i praktyka, Warszawa 2012.
10. Hausman M., Kobylas M., Problemy funkcjonowania analizy kryminalnej w Polsce w kontekście aktualnych rozwiązań i doświadczeń. Sprawozdanie z III Sympozjum Analityków Kryminalnych (Szczytno, 8–10 listopada 2004 r.), „Policja" 2004.
11. Analiza kryminalna (uaktualniona wersja 2.0.), Legionowo 1999.
12. Ignaczak W., Wybrane zagadnienia analizy kryminalnej, Szczytno 2005.

УДК 343.1(477-074)

ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
THE APPLICATION OF CRIMINAL PROCEDURAL LAW TO CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Олександр Хань,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Навчально-наукового інституту № 1 (підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України) Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0000-0001-9912-1547

Розглянуто проблему здійснення кримінального провадження на тимчасово окупованій території України із позиції правил дії кримінального процесуального закону у просторі.

Ключові слова: *кримінальне провадження, тимчасово окупована територія, дія кримінального процесуального закону у просторі*

The paper examines the issue of conducting criminal proceedings in the temporarily occupied territory of Ukraine from the perspective of the rules governing the territorial application of criminal procedural law.

Keywords: *criminal proceedings, temporarily occupied territory, territorial application of criminal procedural law.*

У літературі вірно відзначається, що військова агресія Російської Федерації призвела до появи нової політичної, соціально-економічної та правової реальності, яка внесла суттєві корективи у звичне життя громадян та мирний розвиток суспільних відносин у державі. У таких умовах сформувалася низка проблемних питань, які постали перед правозастосовними органами України та вітчизняною юридичною наукою. Окупація частини території України поставила на порядок

денний ряд правових проблем, які потребують свого розв'язання [1, с. 131]. Серед них, зокрема й питання про дію кримінального процесуального закону у просторі та за колом осіб. Виникає питання про те, чи повинна держава реагувати на вчинення кримінальних правопорушень на непідконтрольній їх території, що передбачає здійснення їх повноцінного досудового розслідування та судового розгляду.

Територіальний принцип дії кримінального процесуального законодавства закріплений у ст. 4 КПК України, відповідно до положень якої: «Кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених цим Кодексом, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення» [2]. Крім того слід згадати й положення ст. 6 КК України, де закріплено, що: «Особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України» [3]. Виходячи із засади публічності кримінального провадження, воно повинно буте розпочато в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення (ст. 25 КПК України) [2].

В статті 1 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон України визначено як лінію і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору [4].

Отже, поняття території України включає всю сушу, що знаходиться в межах державного кордону України. Згідно зі статтею 18 Земельного кодексу України – до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії. Категорії земель України мають особливий правовий режим [5].

Відповідно до ст. 3 Водного кодексу України, до водного фонду України належать: 1) поверхневі води: природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, крім каналів на зрошувальних і осушувальних системах; інші водні об'єкти; 2) підземні води та джерела;

3) внутрішні морські води та територіальне море [6].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про державний кордон України» – до територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Водночас, до внутрішніх вод України належать: 1) морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; 2) води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;

3) води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль; 4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні; 5) обмежена лінією державного кордону частина підземних водних об'єктів, а також вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні [4].

До території України належать й надра. Так, у ст. 1 Кодексу України про надра, ними є частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння [7].

Під повітряним простором слід розуміти частину повітряної сфери, розташовану над суходолом і водною територією України, у тому числі над її територіальними водами (територіальним морем), і обмежена вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кордону України (п. 81 ч. 1 ст. 1 Водного кодексу України [8].

Таким чином, кримінальне провадження повинно бути розпочате у випадку вчинення кримінального правопорушення на території України. При цьому слід відзначити, що юридично тимчасово окупована територія залишається територією України, незважаючи на її фактичне положення. Такий висновок обумовлюється положеннями законодавства, передусім, конституційного. Так, у ст. 2 Основного Закону формалізовано поширення суверенітету України на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст. 2) [9], що й передбачає поширення юрисдикції держави в особі її правоохоронних органі на всю територію України без виключення.

У розвиток зазначених положень Верховною Радою України прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визначає статус тимчасово окупованої території України, яка відповідно до положень цього закону є

невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України (ст. 1) [10].

Таким чином, тимчасово окупована територія України є територією України у розумінні ст. 4 КПК України, що передбачає необхідність здійснення кримінального провадження у разі виявлення ознак кримінального правопорушення. Кримінальне провадження повинно здійснювались по всім видам кримінальних правопорушень, щодо яких воно здійснюється, згідно із законом, у порядку публічного або приватного обвинувачення. На практиці повноцінна реалізації цієї норми повинна виражатись у необхідності початку та здійснення кримінального провадження у разі виявлення ознак кримінального правопорушення, яке було вчинено, наприклад, на території міста Луганська або будь-якого іншого населеного пункту чи за їх межами. Інше проблема – це дієвість такого кримінального провадження з огляду на обмежені можливості щодо збирання доказів та встановлення винних осіб. Вбачається, що по таким кримінальним провадженням повинні проводитись усі можливі слідчі (розшукові) дії та у разі неможливості встановлення підозрюваної особи чи недостатності зібраних доказів для висунення обвинувачення особі, вони підлягають закриттю за п. 3) ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати) або за п. 3-1) ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі) [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рубащенко М. А., Пономаренко Є.С. Дія кримінального закону щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованій території України. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. 2016. № 1. С. 131–140. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/07_Rubashchenko.pdf.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 474

3. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n36

4. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text

5. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

6. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text

7. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80

8. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text

9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР.

10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18.

УДК 347.63:347.2

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВІДМІННІСТЬ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ

ECONOMIC (COMMERCIAL) LEGAL RELATIONS: FEATURES AND DIFFERENCES FROM CIVIL LEGAL RELATIONS

Ілля Бережний,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право» Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

Дослідження зосереджено на аналізі особливостей господарських правовідносин у контексті трансформації національної правової системи після втрати чинності Господарським кодексом України. Висвітлено сутнісні ознаки господарсько-правових зв'язків, їх функціональне призначення та відмінності від цивільно-правових конструкцій. Окреслено основні напрями модернізації правового регулювання господарської діяльності, спрямовані на підвищення прозорості та адаптацію до європейських правових стандартів.

Ключові слова: *господарські правовідносини, суб'єкти господарювання, господарське право, цивільно-правові відносини, підприємницька діяльність, господарсько-правовий статус, господарський договір, правове регулювання, економічна діяльність, юридична відповідальність, комерційний обіг, організаційно-майнові відносини, правосуб'єктність, майнова відповідальність, публічно-правовий елемент.*

The study focuses on analyzing the features of economic (commercial) legal relations in the context of the transformation of the national legal system following the repeal of the Commercial Code of Ukraine. The research highlights the essential characteristics of economic legal relations, their functional purpose, and their distinctions from civil-law constructs. It also outlines the main

directions in the modernization of legal regulation of economic activity aimed at increasing transparency and aligning national legislation with European legal standards.

Keywords: *economic legal relations, business entities, commercial law, civil-law relations, entrepreneurial activity, commercial-law status, commercial contract, legal regulation, economic activity, legal liability, commercial turnover, organizational-property relations, legal personality, property liability, public-law element.*

Постановка проблеми. Втрата чинності Господарським кодексом України у 2025 році стало однією з найвагоміших подій у процесі трансформації національної правової системи, позначивши новий етап у переосмисленні природи та структури господарських правовідносин. Зміни, що відбулися, актуалізували потребу в глибокому аналізі їхньої юридичної сутності, визначенні місця у системі приватного права та співвідношення з цивільно-правовими конструкціями. В умовах нормативного переходу особливого значення набуває питання збереження правової стабільності підприємницької діяльності та пошуку оптимальних механізмів компенсації відсутності системного кодифікованого акта господарського права.

Проблематика дослідження зосереджується на встановленні меж між господарськими та цивільно-правовими відносинами у контексті чинного законодавства. Потребує з'ясування, чи зберігають господарські зв'язки ознаки комплексного правового інституту, що поєднує елементи публічного та приватного регулювання, чи ж відбувається їх повна інтеграція в єдину систему приватноправових відносин. Відсутність Господарського кодексу актуалізує необхідність формування нових теоретичних і практичних підходів до розуміння природи господарського права, його ролі у забезпеченні економічного порядку та функціонуванні ринкових інститутів.

Метою дослідження визначено аналіз трансформаційних процесів у сфері господарських правовідносин після скасування Господарського кодексу України, виявлення їхніх сучасних характеристик, правового статусу та специфічних рис, що відрізняють їх від цивільно-правових відносин. Важливою складовою виступає теоретичне обґрунтування напрямів подальшого розвитку законодавства, спрямованого на упорядкування правового регулювання підприємницької діяльності у посткодифікаційний період.

Виклад основного матеріалу. З 28 серпня 2025 року відповідно до Закону України № 4196-IX від 9 січня 2025 року «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» Господарський кодекс втратив чинність [1]. Цей етап реформування господарського законодавства відзначається прагненням держави гармонізувати правове поле підприємницької діяльності з європейськими

стандартами, зменшити надмірну нормативну фрагментацію та усунути дублювання правових приписів.

Попри відсутність кодифікованого господарського акта, господарські правовідносини не втратили свого самостійного значення в системі економіко-правових зв'язків. Їх регулювання здійснюється нормами Цивільного кодексу України, положеннями згаданого Закону № 4196-IX, а також спеціальними нормативно-правовими актами, що деталізують порядок провадження господарської діяльності у конкретних сферах [2].

До 2025 року господарські правовідносини визначалися Господарським кодексом як відносини, що виникають між суб'єктами господарювання у процесі організації та здійснення економічної діяльності. У науковій літературі наголошувалося, що ці відносини мають комплексну природу – поєднують елементи приватного та публічного права, а також характеризуються економічною спрямованістю й участю спеціальних суб'єктів [8, с. 33; 4, с. 69].

Як зазначала О.М. Вінник господарські правовідносини мають організаційно-економічний характер, оскільки пов'язані з управлінням виробництвом, обігом і розподілом ресурсів [4, с. 69]. Ознаки залишаються релевантними і після втрати чинності ГКУ, оскільки самі економічні процеси не змінилися, а лише змінилося нормативне середовище їх регулювання.

Таким чином, сутність господарських правовідносин полягає у врегулюванні діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки, що поєднує приватноправові та публічноправові елементи.

До 2025 року господарські правовідносини визначалися як відносини між суб'єктами господарювання, що виникають у процесі організації та здійснення економічної діяльності відповідно до положень Господарського кодексу України. Науковий дискурс підкреслював комплексний характер цих відносин, який поєднує елементи приватного та публічного права, надаючи їм економічну спрямованість і передбачаючи участь спеціалізованих суб'єктів [8, с. 33; 4, с. 69].

О.М. Вінник наголошувала, що господарські правовідносини мають організаційно-економічний характер, оскільки вони пов'язані з управлінням виробництвом, обігом та розподілом ресурсів [4, с. 69]. Ці характеристики зберігають актуальність і після втрати чинності Господарського кодексу, оскільки економічні процеси залишаються незмінними, а трансформується лише нормативне середовище їх регулювання. Сутність господарських правовідносин полягає у врегулюванні діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки шляхом поєднання приватноправових та публічноправових елементів.

Після реформування законодавства суб'єктами господарських правовідносин залишаються юридичні особи приватного та публічного права, створені відповідно до Цивільного кодексу України, а також фізичні особи-

підприємці [2]. Попередні наукові дослідження підкреслювали системний, організаційний та економічний характер діяльності господарюючих суб'єктів, що відрізняє їх від звичайних цивільних суб'єктів [8, с. 17; 5, с. 25–30]. Н. І. Гребенюк зазначала, що структура управління у господарських відносинах децентралізована, при цьому держава виступає не лише регулятором, а й активним учасником ринкових процесів [5, с. 70].

Закон України № 4196-IX запровадив перехідний механізм, який забезпечує правонаступність і стабільність правового статусу господарюючих суб'єктів, дозволяючи підтримувати баланс між приватними інтересами підприємств та публічними інтересами держави [1]. Описаний підхід гарантує збереження функціональної автономії господарських правовідносин, одночасно інтегруючи їх у сучасну систему економічного права.

Незважаючи на наявність спільних рис, господарські та цивільно-правові відносини демонструють низку принципових відмінностей, що зберігають актуальність і після 2025 року. Сфера регулювання господарських правовідносин охоплює організацію та здійснення підприємницької діяльності, тоді як цивільно-правові зв'язки стосуються майнових та особистих немайнових відносин між приватними особами [4, с. 33].

Суб'єктний склад господарських правовідносин обмежений колом суб'єктів господарювання, тоді як у цивільних відносинах можуть брати участь будь-які фізичні та юридичні особи [8, с. 23]. Мета господарських відносин визначається досягненням економічного результату та стимулюванням розвитку ринку, на відміну від цивільно-правових, які орієнтовані на задоволення приватних інтересів учасників.

Характер правового регулювання господарських правовідносин носить змішаний, публічно-приватний характер, тоді як цивільно-правові відносини переважно належать до приватного права [5, с. 69–75]. У сучасному науковому дискурсі зазначається тенденція до інтеграції господарського і цивільного права, що сприяє уніфікації правового регулювання економічних процесів та підвищенню ефективності функціонування ринкових відносин [7, с. 36].

Висновок. Реформа господарського законодавства 2025 року не призвела до зникнення господарських правовідносин, а лише трансформувала їх правову основу. Господарські відносини зберігають свою самостійність завдяки специфіці суб'єктного складу, економічному змісту та поєднанню публічно-правових і приватноправових елементів.

Нині регулювання здійснюється через положення Цивільного кодексу, Закону № 4196-IX та низку спеціальних нормативних актів. Це створює більш гнучке середовище для підприємництва, однак потребує подальшого наукового осмислення і вироблення стабільної судової практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січ. 2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20 (дата звернення: 29.10.2025).

2. Цивільний кодекс України : станом на 2025 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 29.10.2025).

3. Бурдяк Л. М. Інтеграція господарського права у систему приватного права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. № 6. С. 25–30.

4. Вінник О. М. Господарське право: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 512 с.

5. Гребенюк Н. І. Децентралізація регулювання господарських правовідносин в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2023. № 8. С. 69–75.

6. Кучеренко І. М. Господарські правовідносини: адаптація до сучасного законодавства : монографія. Харків : Право, 2022. 304 с.

7. Шевчук С. В. Господарське та цивільне право: сучасні підходи після 2022 року. *Форум права.* 2023. № 3. С. 34–39.

8. Щербина В. С. Господарське право України: сучасний стан і тенденції розвитку. *Юридична Україна.* 2022. № 4. С. 17–23.

УДК 347.63:338.24:341.231

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF ECONOMIC ACTIVITY UNDER MARTIAL LAW

Аміна Ганбарова,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У науковій праці здійснено комплексний аналіз правових механізмів функціонування господарської діяльності України в умовах воєнного стану, що супроводжується трансформацією нормативно-правового середовища та адаптацією економічних інститутів до кризових викликів. Окреслено основні напрями законодавчих змін, спрямованих на забезпечення безперервності підприємницької ініціативи, зокрема у сфері податкового регулювання, ліцензування, дозвільних процедур і державного нагляду. Значну увагу приділено впливу форс-мажорних факторів на динаміку бізнесової активності, а також оцінено ефективність правових інструментів, які сприяють збереженню економічної стабільності в умовах воєнної турбулентності. Проаналізовано державні заходи підтримки підприємництва, спрямовані на мінімізацію адміністративного тиску, підвищення фінансової стійкості суб'єктів господарювання та формування сприятливого середовища для відновлення економічної активності у посткризовій перспективі.

Ключові слова: *воєнний стан, господарська діяльність, державне регулювання, ліцензування, дерегуляція, податкові пільги, форс-мажор, ринковий нагляд, підприємництво, економічна стабільність.*

The research provides a comprehensive analysis of the legal mechanisms governing economic activity in Ukraine under martial law, a period marked by the transformation of the regulatory environment and the adaptation of economic institutions to crisis-related challenges. The study outlines the key directions of legislative reforms aimed at ensuring the continuity of entrepreneurial activity, particularly in the areas of tax regulation, licensing, permitting procedures, and state oversight. Considerable attention is given to the impact of force-majeure factors on the dynamics of business activity, as well as an assessment of the effectiveness of legal instruments that help maintain economic stability amid wartime turbulence. The paper also examines state measures supporting entrepreneurship, designed to minimize administrative pressure, enhance the financial resilience of business entities, and create favourable conditions for restoring economic activity in the post-crisis context.

Keywords: *martial law, economic activity, state regulation, licensing, deregulation, tax incentives, force majeure, market surveillance, entrepreneurship, economic stability.*

Постановка проблеми. Воєнна агресія стала каталізатором докорінних змін у системі господарських відносин, примусивши державу і бізнес до пошуку нових форм економічної адаптації. Економічна стійкість перетворилася на стратегічний елемент національної безпеки, адже саме здатність підприємств продовжувати виробничу діяльність, забезпечувати оборонний сектор і соціальні потреби населення формує основу життєздатності держави у кризових умовах. У таких реаліях відбувається інтенсивне реформування нормативно-правової бази, спрямоване на мінімізацію регуляторних бар'єрів, дерегуляцію дозвільних процедур і створення умов для гнучкого реагування суб'єктів господарювання на непередбачувані обставини.

Правова динаміка воєнного періоду виявляє нові закономірності співвідношення між державним контролем і свободою підприємницької ініціативи. Розширення дискреційних повноважень органів влади поєднується з прагненням зберегти економічну активність, що потребує збалансованого правового підходу. Господарські суб'єкти змушені функціонувати в умовах невизначеності, коли загальновизнані ринкові механізми доповнюються спеціальними правовими режимами, які забезпечують продовольчу, енергетичну та виробничу безпеку. Відповідно, аналіз правових механізмів господарювання у таких реаліях набуває не лише теоретичного, а й значного практичного значення, адже саме від ефективності нормативного регулювання залежить економічна життєздатність країни.

Наукова література, представлена працями українських дослідників – О.О. Чупріна, А.А. Глушка, Т.В. Фоміної, О.Б. Пугаченка та інших – пропонує глибоке осмислення питань дерегуляції, податкового стимулювання та нормативного супроводу господарської діяльності в кризових умовах. Водночас відзначається наявність неврегульованих аспектів, зокрема у сфері застосування

спеціальних режимів оподаткування, реалізації процедур ліцензування й дозвільної політики. Правозастосовна практика свідчить про наявність розриву між теоретичними положеннями законодавства та реальними механізмами їх реалізації, що актуалізує потребу в удосконаленні законодавчої техніки та інституційного забезпечення господарської діяльності.

Метою дослідження визначено аналіз правових аспектів функціонування господарської діяльності в умовах воєнного стану, спрямований на виявлення ефективних інструментів підтримки бізнесу, підвищення його стабільності та конкурентоспроможності. Дослідження ґрунтується на системному аналізі нормативно-правових актів, урядових постанов, законів України, а також офіційних роз'яснень Торгово-промислової палати, які формують актуальну практику господарювання в умовах кризової економіки.

Виклад основного матеріалу. У сучасному періоді особливу роль відіграє правовий механізм забезпечення балансу між оборонними потребами держави й розвитком підприємницького середовища. Воєнний стан супроводжується введенням особливих правил економічного функціонування, що впливають на порядок використання ресурсів, регулювання ринку праці, цінову політику та режим державного контролю. Господарські структури мають забезпечувати безперервність виробничого процесу, зберігати фінансову стабільність і водночас адаптуватися до нових умов ринку, який характеризується непередбачуваністю, дефіцитом ресурсів і високим рівнем ризику.

Державна політика підтримки бізнесу в період воєнного стану спрямована на зменшення адміністративного тиску, стимулювання інвестицій та формування середовища економічної довіри. Відповідно до цього економічна діяльність розглядається не лише як інструмент відновлення післякризових процесів, а як фундаментальний чинник забезпечення стійкості суспільства. Синергія державних рішень і підприємницьких ініціатив стає визначальним ресурсом стабілізації економіки, де роль бізнесу виходить далеко за межі комерційної діяльності, набуваючи соціального та національно безпекового значення.

Введення воєнного стану стало випробуванням для всіх елементів економічної системи, водночас стимулювало розвиток адаптивних механізмів управління, підвищення рівня відповідальності та соціальної солідарності. Господарська діяльність, здійснювана у таких обставинах, потребує не лише нормативного оновлення, а й формування нової правової культури, зорієнтованої на взаємну відповідальність держави, бізнесу та суспільства. Зазначене визначає подальший напрям правових досліджень, спрямованих на осмислення ролі економіки як інструменту збереження національної єдності та стратегічного потенціалу держави в умовах воєнного випробування [8].

З моменту проголошення воєнного стану уряд України здійснив низку заходів, спрямованих на стабілізацію економіки та підтримку суб'єктів господарювання. Одним із перших кроків у цьому напрямку стало прийняття Постанови Кабінету Міністрів України №314 від 18 березня 2022 року, яка передбачала можливість здійснювати господарську діяльність на підставі декларації без необхідності отримання окремих дозволів, ліцензій або інших дозвільних документів для видів діяльності, зазначених у додатку 2 до постанови [2].

Розвиток цифрових інструментів державного управління у період воєнного стану набув особливого значення як чинник зниження адміністративного навантаження на бізнес та засіб стабілізації економічної діяльності. Впровадження Міністерством цифрової трансформації у співпраці з Міністерством економіки та Better Regulation Delivery Office (BRDO) сервісу «єДекларація» на порталі «Дія» стало одним із ключових етапів у процесі модернізації державних послуг. Застосування електронних механізмів взаємодії з органами влади сприяло прискоренню процесів реєстрації суб'єктів господарювання, оптимізації документообігу та мінімізації людського чинника в адміністративних процедурах, що в умовах воєнного часу має стратегічне значення для підтримки підприємницької активності [1].

Суттєвим напрямом державної політики економічної підтримки виступило запровадження фінансових стимулів та податкових преференцій, орієнтованих на збереження платоспроможності підприємств і стимулювання відновлення виробництва. Значна частина бізнесу отримала можливість перейти на спрощену систему оподаткування, користуватися режимом єдиного податку, а фізичні особи-підприємці – застосовувати пільгові умови. У межах державного регулювання передбачалося звільнення від сплати земельного податку, що зменшило фіскальний тиск і дозволило суб'єктам господарювання спрямовувати ресурси на першочергові потреби [4, 6].

Тимчасове призупинення податкових перевірок, за винятком фактичних у сфері безготівкових розрахунків, відповідало рекомендаціям Національного банку щодо стимулювання електронних фінансових операцій і формувало більш стабільне середовище для діяльності бізнесу. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів № 303 від 13 березня 2022 року, у період воєнного чи надзвичайного стану пеня за порушення податкового законодавства не нараховувалася, а застосовані раніше штрафні санкції підлягали скасуванню. Такий підхід узгоджувався з політикою держави щодо мінімізації адміністративного впливу на економічні процеси та забезпечення збереження платіжної дисципліни без надмірного контролю [7].

Особливе значення мали заходи, спрямовані на підтримку суб'єктів малого та середнього бізнесу. Закон України від 03 березня 2022 року № 2118-IX унесенням змін до Закону № 265 тимчасово звільнив підприємців від обов'язкового застосування реєстраторів розрахункових операцій до завершення або скасування воєнного стану. Така норма засвідчила орієнтацію державної політики на створення максимально сприятливих умов для здійснення господарської діяльності, де ключовим завданням стає забезпечення можливості продовження бізнес-процесів за будь-яких обставин.

Податкове стимулювання та дерегуляційна політика розглядаються науковцями як невід'ємні компоненти збереження економічної стабільності у кризовий період. Експерти наголошують, що фіскальна лібералізація у поєднанні з цифровими реформами створює підґрунтя для формування адаптивної моделі національної економіки, де сплата податків і функціонування підприємств набувають системного значення у структурі державних фінансів [8].

Вагоме місце серед урядових ініціатив посідає постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 року № 314, якою визначено порядок подання декларацій суб'єктами господарювання для отримання ліцензій і дозволів під час дії воєнного стану. Зазначений нормативний акт упровадив декларативний принцип провадження діяльності, що фактично замінив дозвільну систему та забезпечив безперервність економічних процесів навіть у разі обмеженого функціонування державних інституцій [9]. Подальше нормативне уточнення цього механізму здійснено постановою Кабінету Міністрів від 03 травня 2022 року № 535, яка надала можливість суб'єктам господарювання розпочинати підприємницьку діяльність без обов'язкового отримання дозвільних документів, подаючи безоплатну декларацію до відповідних органів. Такий підхід заклав основу для переходу до принципу довіри між державою та бізнесом, що є невід'ємною рисою сучасних європейських моделей регуляторної політики [10].

Значну роль у забезпеченні стабільності господарського середовища відіграє законодавче врегулювання питань подання звітності. Закон України від 03 березня 2022 року № 2115-IX «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» встановив чіткі гарантії для платників податків, фізичних осіб-підприємців і юридичних осіб. Норматив закріплює право подати фінансову, бухгалтерську, аудиторську, розрахункову та іншу звітність протягом трьох місяців після припинення воєнного стану без застосування адміністративної або кримінальної відповідальності. Для осіб, які через участь у бойових діях не могли своєчасно подати документи, передбачено можливість виконати цей обов'язок упродовж одного місяця після усунення перешкод [11].

Сукупність зазначених правових рішень відображає прагнення держави забезпечити гнучкість регуляторної системи, адаптованої до реалій воєнного часу, і водночас зберегти функціональність інституційного механізму економічного управління. Комплекс заходів із цифровізації, фіскальної підтримки та дерегуляції формує нову парадигму взаємодії держави й бізнесу, орієнтовану на довіру, прозорість і відповідальність як фундаментальні принципи відновлення та подальшого розвитку економіки України.

Законодавчі трансформації, що охопили податкову сферу в умовах воєнного стану, визначили нові принципи адміністрування й сплати окремих податків і зборів, а також тимчасовий порядок надання податкових пільг. У межах цих змін передбачено особливості подання звітності та сплати податку на додану вартість, єдиного податку, акцизного збору й єдиного соціального внеску. Нормативне закріплення відповідних положень здійснено у законах України № 2118-IX від 03 березня 2022 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» та № 2120-IX від 15 березня 2022 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо дії норм на період дії воєнного стану» [4].

На період дії особливого правового режиму запроваджено мораторій на проведення більшості планових і позапланових перевірок органами державного нагляду й ринкового контролю. Відповідно до підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України, підпункту 69.2, податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті – зупиняються, за винятком камеральних, позапланових документальних і фактичних перевірок. Такий підхід спрямовано на мінімізацію адміністративного тиску на суб'єктів господарювання та створення умов для безперервності економічної активності в кризових умовах.

Сучасне правове регулювання господарської діяльності у воєнний період характеризується наявністю суперечностей, фрагментарністю правозастосовної практики та нормативною невизначеністю, що зумовлює необхідність подальшого удосконалення правового поля. Запроваджені зміни покликані не лише підтримати стабільність функціонування бізнесу, а й стимулювати економічну ініціативу, сприяючи збереженню виробничого потенціалу та відновленню економічної рівноваги після завершення воєнних дій.

У контексті реалізації договірних відносин у період воєнної агресії особливого значення набуло офіційне тлумачення форс-мажорних обставин. Торгово-промислова палата України Листом № 1.2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 року підтвердила, що збройна агресія проти України становить форс-мажорні обставини. Таке визначення має ключове значення для сторін договірних зобов'язань, оскільки в більшості господарських угод передбачено механізми дій у

випадку настання непереборних подій. У статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати України» закріплено, що воєнний стан визнається форс-мажором як явище, що об'єктивно унеможливлює виконання правових обов'язків [3].

Форс-мажорні обставини розглядаються як надзвичайні та невідворотні події, котрі перешкоджають реалізації договірних чи законодавчих зобов'язань. До цього переліку належать загроза війни, військовий конфлікт, атаки, блокади, ембарго, мобілізаційні заходи, терористичні акти, диверсії, внутрішні безлади та інші явища, що створюють об'єктивну неможливість виконання юридичних обов'язків.

Незважаючи на нормативне визнання воєнних дій як форс-мажору, практика правозастосування демонструє певні труднощі у правильному тлумаченні цієї норми. Деякі суб'єкти господарювання схильні використовувати її для уникнення виконання договірних обов'язків, що суперечить правовим засадам добросовісності. Форс-мажор не скасовує зобов'язання, а лише відкладає момент їх виконання або звільняє від відповідальності за прострочення у випадках, коли виконання стає фактично неможливим.

Для підтвердження факту дії обставин непереборної сили суб'єкти господарювання мають право звернутися до Торгово-промислової палати України із заявою про видачу відповідного сертифіката. Процедура передбачає подання документів, що засвідчують настання таких обставин, і може бути звичайною або терміновою. Розгляд заяви триває до семи робочих днів для юридичних осіб і до двадцяти одного дня для фізичних осіб. У процесі оцінки матеріалів Палата має право вимагати додаткові пояснення чи документи для повного з'ясування обставин.

Навіть за наявності сертифіката, який підтверджує дію форс-мажору, юридичний факт воєнного стану не є автоматичною підставою для звільнення сторони від виконання договірних зобов'язань. Кожен випадок вимагає індивідуального обґрунтування та доказів, що саме ці обставини унеможливили виконання договору. Такий підхід відповідає принципам юридичної визначеності, справедливості та балансу інтересів сторін у сфері господарських правовідносин [8].

У нормативному полі господарювання під час воєнного стану встановлено перелік видів економічної діяльності, на які не поширюються винятки, визначені чинним законодавством. Компетентні органи, уповноважені у сфері ліцензування, дозвільних процедур і надання публічних електронних послуг, мають обов'язок забезпечувати відкритість інформації про подані декларації шляхом їх розміщення на офіційних інтернет-ресурсах. Суб'єкти господарювання, що розпочали роботу на підставі поданої декларації без отримання дозвільних документів, зобов'язані

упродовж тримісячного терміну після завершення або скасування воєнного стану подати відповідні заяви до компетентних інституцій з метою легалізації своєї діяльності, не припиняючи при цьому господарських операцій.

У період дії воєнного стану діє механізм автоматичного продовження строку чинності ліцензій і дозволів, які мають обмежений термін дії. Подовження таких документів на весь час дії особливого правового режиму та ще на три місяці після його припинення спрямовано на зниження адміністративного тиску на підприємницький сектор. Зазначені заходи державної політики створюють умови для концентрації бізнесу на виробничих і фінансових процесах, що є важливим чинником підтримання економічної стабільності у кризових реаліях. У контексті воєнних подій пріоритетність завдань, пов'язаних із залученням інвестицій і вдосконаленням бізнес-клімату, тимчасово поступається питанням економічної безпеки та мобілізаційної готовності держави.

Практика дерегуляції господарської діяльності, започаткована в період воєнних викликів, потребує ґрунтовного аналізу після завершення бойових дій, адже її результати можуть стати підґрунтям для подальшої лібералізації економічного середовища. Водночас залишаються невирішеними проблеми нормативного врегулювання механізму створення нових видів спеціальних режимів господарювання, не передбачених чинними актами. Відсутність чіткого законодавчого механізму ускладнює впровадження інноваційних форм економічної активності, що особливо важливо за умов, коли урядові структури мають потребу у гнучких інструментах впливу на господарські процеси.

Зростає роль розвитку спеціальних економічних зон і територій пріоритетного відновлення, насамперед у регіонах, що зазнали найбільших руйнувань. Розміщення таких зон у Донецькій, Луганській, Харківській, Київській, Чернігівській областях, а також у західних і центральних регіонах країни створює передумови для ефективної релокації підприємств і відновлення промислового потенціалу. Подібна практика перетворює окремі території на осередки державної підтримки бізнесу, який зазнав втрат унаслідок воєнних дій, забезпечуючи одночасно регіональний розвиток і соціальну стабільність.

Господарська діяльність у період воєнного стану набуває нової функціональної спрямованості, відзначаючись підвищеною гнучкістю та здатністю до швидкої адаптації в умовах екстремального середовища. Характерними ознаками описаної діяльності стають посилений державний контроль, концентрація ресурсів на критично важливих напрямах, обмеження окремих економічних прав та перерозподіл фінансових потоків на користь секторів оборонного й стратегічного значення. Ефективне функціонування підприємств потребує високого рівня організаційної стійкості, оптимізації витрат, гарантування

безпеки персоналу й матеріальних ресурсів, а також конструктивної співпраці з органами публічної влади.

Висновки. В умовах воєнного стану економічна активність набуває не лише комерційного, а й суспільно-орієнтованого виміру. Господарювання стає інструментом підтримання національної стійкості, відновлення виробничої спроможності та забезпечення обороноздатності держави. Така трансформація економічних процесів засвідчує переорієнтацію бізнесу на досягнення стратегічних і соціальних цілей, що у перспективі формує підґрунтя для відновлення й модернізації національної економіки після завершення війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глушко А. Д. Дерегуляція бізнес-середовища в Україні в умовах воєнного стану. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство* : матеріали міжнар. науково-практ. Інтернет-конф., м. Полтава, 29 листоп. 2022 р. Полтава, 2022. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream (дата звернення: 02.11.2025).

2. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 18.03.2022 № 314 : станом на 19 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text (дата звернення: 02.11.2025).

3. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-вр#Text (дата звернення: 02.11.2025).

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX : станом на 25 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text (дата звернення: 02.11.2025).

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120#Text (дата звернення: 02.11.2025).

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text (дата звернення: 02.11.2025).

7. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б.. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern Technology*

and Innovative Technologies. 2022. 20(2) URL: 10.30890/2567-5273.2022-20-02-053 (дата звернення: 01.11.2025).

8. Чупрін О.О. Особливості господарювання в умовах воєнного часу: законодавство та правозастосовча діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/41.pdf (дата звернення 27.10.2025).

УДК 340.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

SPECIFIC ASPECTS OF THE FORMATION AND FUNCTIONING OF STATE-LEGAL INSTITUTIONS AT THE PRESENT STAGE

Анастасія Демчук,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня факультету прокуратури Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

Науковий керівник:
Катерина Павшук,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

У статті розглянуто комплекс актуальних проблем розвитку теорії та історії держави і права, а також окремих галузей сучасного національного права – міжнародного, цивільного, адміністративного та фінансового. Висвітлено питання впливу глобалізаційних процесів, євроінтеграції, війни та цифровізації на правову систему України. Окреслено ключові тенденції реформування законодавства та правозастосовної практики в контексті демократизації державного управління.

Ключові слова: *держава, право, правова система, міжнародне право, цивільне право, адміністративне право, фінансове право, верховенство права, правова реформа.*

The article examines a range of current issues related to the development of the theory and history of the state and law, as well as selected branches of modern national law – international, civil, administrative, and financial. It highlights the impact of globalization, European integration, the war, and digitalization on Ukraine's legal system. The paper outlines the main trends in legislative reform and law-enforcement practice in the context of the democratization of public governance.

Keywords: *state, law, legal system, international law, civil law, administrative law, financial law, rule of law, legal reform.*

Розвиток української державності відбувається в умовах суттєвих політичних, економічних та соціальних трансформацій, які безпосередньо впливають на формування національної правової системи. На сучасному етапі перед юридичною наукою постає завдання не лише теоретичного осмислення закономірностей розвитку держави і права, а й забезпечення наукового підґрунтя для реформ, спрямованих на зміцнення верховенства права, правової держави та захисту прав людини [1, с. 13].

Проблематику теорії та історії держави і права досліджували вітчизняні вчені, зокрема П. Рабінович, В. Копейчиков, М. Орзіх, О. Копиленко, які наголошують, що історичні закономірності становлення державності України визначають її сучасний конституційний і правовий розвиток [2, с. 27]. Дослідження міжнародного права активно здійснюють М. Баймуратов, О. Мережко, В. Денисов, які звертають увагу на необхідність гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу [3, с. 19].

Сучасна теорія держави і права орієнтована на концепцію людиноцентризму, де держава розглядається не як інструмент влади, а як механізм забезпечення гідності та прав людини. Відповідно, змістом теорії держави і права є осмислення сутності демократичної, правової і соціальної держави, що закріплено в Конституції України [4, с. 45]. Одним із ключових напрямів є утвердження принципу верховенства права, який має пріоритет перед державним інтересом, що відповідає європейським правовим стандартам.

У сфері історії держави і права важливим є переосмислення тяглості української правової традиції. Витоки державності сягають часів Київської Русі, коли було закладено основи правопорядку, судочинства і звичаєвого права. Подальший розвиток у періоди Литовсько-Руської держави, Гетьманщини та Української Народної Республіки формував уявлення про автономію, самоврядування, виборність влади та захист прав особи [5, с. 33]. Ці історичні уроки мають вагоме значення для сучасного державотворення в Україні.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання реалізації міжнародного права. Сьогодні Україна виступає активним суб'єктом міжнародних відносин, який відстоює принципи суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів. Розвиток міжнародного гуманітарного та кримінального права є критичним для документування воєнних злочинів, притягнення до відповідальності агресора та забезпечення справедливості [6, с. 61]. Одночасно розвивається правова база співпраці з Європейським Союзом, НАТО, Радою Європи, що вимагає адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів прав людини.

У цивільному праві актуальними є проблеми правового регулювання власності, договірних відносин, електронних правочинів і цифрових активів. Сучасна економіка переходить до цифрової моделі, де правове забезпечення обігу електронних грошей, криптовалют, смарт-контрактів та електронної ідентифікації стає необхідністю [7, с. 103]. Також розширюються межі цивільно-правової відповідальності за порушення персональних даних, що пов'язано з євроінтеграційними зобов'язаннями України.

Сфера адміністративного права зазнає суттєвих реформ у межах трансформації публічної адміністрації. Прийняття Кодексу адміністративної процедури України 2022 року запровадило стандарти належного врядування, прозорості та захисту прав громадян у взаєминах із державою [8, с. 27]. Основною метою є формування відкритої, сервісної держави, де адміністративна діяльність підконтрольна суспільству, а рішення приймаються на засадах розумності, добросовісності та пропорційності.

Фінансове право відіграє ключову роль у стабілізації економічної системи України. В умовах воєнного стану та масштабних бюджетних витрат на оборону актуальними стають питання ефективного управління державними фінансами, контролю за їх використанням, боротьби з корупцією у сфері публічних закупівель [9, с. 19]. Водночас важливими залишаються напрями удосконалення податкової системи, розширення місцевого самоврядування через фінансову децентралізацію та залучення міжнародної фінансової допомоги.

Варто підкреслити, що взаємозв'язок усіх названих галузей права створює єдину систему правового регулювання, де кожен елемент сприяє утвердженню верховенства права, демократії, соціальної справедливості та стійкого розвитку. Теоретичні розробки мають знаходити своє практичне відображення у законодавстві, судовій практиці та правосвідомості громадян.

Дослідження актуальних питань теорії, історії держави і права, а також міжнародного, цивільного, адміністративного і фінансового права засвідчує, що сучасна правова система України перебуває у стані активного оновлення. Її подальший розвиток має спиратися на поєднання національних традицій з європейськими правовими стандартами. Визначальними орієнтирами залишаються людиноцентризм, демократизм, верховенство права та ефективне управління публічними фінансами. Лише комплексний підхід до вдосконалення правового регулювання забезпечить формування сильної, незалежної та справедливої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. Львів: Кальварія, 2020. – 256 с.

2. Копиленко О. Л., Тищик Б. Й. Історія українського права. К.: Юрінком Інтер, 2021. 432 с.

3.Мережко О. А. Міжнародне право: загальна частина. К.: Юрінком Інтер, 2022. 384 с.

4.Орзіх М. П. Теорія держави і права: підручник. К.: Алерта, 2021.560 с.

5.Левенець Ю. А. Українська державність: історико-правові аспекти. К.: Парламентське видавництво, 2019. 290 с.

6.Баймуратов М. О. Міжнародне гуманітарне право. К.: Видавництво Ліра-К, 2023. 356 с.

7.Дзера О. В. Цивільне право України. Загальна частина. К.: Алерта, 2021. 598 с.

8.Андрусів І. Б. Адміністративне право України. Львів: Сполом, 2023. 415 с.

9.Кучерявенко М. П. Фінансове право України. Х.: Право, 2022. 512 с.

УДК: 343.27

ПОМ'ЯКШУЮЧІ ОБСТАВИНИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ
MITIGATING CIRCUMSTANCES IN SENTENCING

Богдан Козловський,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна

Науковий керівник:
Дмитро Виговський,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна

У статті проаналізовано зміст та правову природу пом'якшуючих обставин при призначенні покарання. Розглянуто їх вплив на індивідуалізацію кримінальної відповідальності, принципи справедливості та пропорційності. На основі судової практики визначено типові ситуації застосування пом'якшуючих обставин, їх роль у формуванні більш гуманної моделі кримінальної юстиції та можливі проблеми правозастосування. Окрему увагу приділено співвідношенню пом'якшуючих обставин з обтяжуючими чинниками та значенню судової дискреції.

Ключові слова: *покарання, пом'якшуючі обставини, індивідуалізація, кримінальна відповідальність, судова практика, судова дискреція.*

The article analyzes the content and legal nature of mitigating circumstances in the sentencing process. Their influence on the individualization of criminal liability, as well as on the principles of fairness and proportionality, is examined. Based on judicial practice, the study identifies typical cases in which mitigating circumstances are applied, their role in shaping a more humane model of criminal justice, and the potential challenges of law enforcement. Special attention is given to the correlation between mitigating and aggravating factors and to the significance of judicial discretion.

Keywords: *sentencing, mitigating circumstances, individualization, criminal liability, judicial practice, judicial discretion.*

В умовах гуманізації кримінального права та утвердження принципу верховенства права особливої ваги набуває справедлива індивідуалізація покарання. Ефективність кримінальної відповідальності визначається не стільки її суворістю, скільки її відповідністю ступеню суспільної небезпечності вчиненого діяння та особі винного. У цьому контексті інститут обставин, що пом'якшують покарання, виступає ключовим правовим інструментом, який дозволяє суду врахувати всі нюанси справи та призначити покарання, що буде необхідним і достатнім для виправлення засудженого та запобігання новим кримінальним правопорушенням.

Проблема правильного застосування статті 66 Кримінального кодексу України є предметом постійних наукових дискусій та має значне практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на долю людини та рівень довіри до судової системи. Аналіз судової практики свідчить про наявність певних складнощів у тлумаченні та застосуванні як конкретних пом'якшуючих обставин, так і самої можливості визнання таких обставин, що не зазначені в законі.

Інститут пом'якшуючих обставин є втіленням принципів справедливості, гуманізму та індивідуалізації покарання. Його правова природа полягає у наданні суду законодавчо визначених орієнтирів для зменшення міри покарання в межах санкції статті Особливої частини КК України. Частина 1 статті 66 КК України містить орієнтовний, але не вичерпний перелік таких обставин [1]. До них, зокрема, належать обставини, що характеризують пост кримінальну поведінку особи та свідчать про зниження її суспільної небезпечності, такі як з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Щире каяття при цьому передбачає не лише визнання вини, а й осуд власного вчинку та готовність нести відповідальність [2]. Важливою обставиною є і добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що демонструє прагнення винного мінімізувати негативні наслідки свого діяння. Також закон виділяє вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність, оскільки такі обставини вказують на знижений рівень свободи волі особи у момент вчинення злочину [3, с. 115]. Окрім того, враховується вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності або особою, яка діяла внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, зважаючи на особливий психологічний стан винної особи або наявність виняткових життєвих умов.

Ключовою особливістю правового регулювання є положення частини 2 статті 66 КК України, яка надає суду право визнавати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в законі [1]. Ця норма є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє врахувати унікальні аспекти кожної конкретної справи. Судова практика до таких обставин часто відносить наявність утриманців (малолітніх дітей, осіб похилого віку), позитивну характеристику особи, її молодий або похилий вік, стан здоров'я, участь у бойових діях на захист України тощо [4].

Встановлення пом'якшуючих обставин має прямі юридичні наслідки. Вони є обов'язковими для врахування судом при обранні виду та розміру покарання в межах санкції статті. Більше того, за наявності кількох пом'якшуючих обставин, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та з урахуванням особи винного, суд може застосувати статтю 69 КК України та перейти до більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції, або призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої законом [1].

Водночас, основна проблема правозастосування полягає у доказуванні та належній мотивації визнання тієї чи іншої обставини пом'якшуючою. Рішення суду має бути обґрунтованим, а в мотивувальній частині вироку має бути чітко зазначено, які саме обставини суд визнає пом'якшуючими та як вони вплинули на обрану міру покарання. Формальний підхід до перелічення обставин без їх реального врахування є неприпустимим та суперечить меті індивідуалізації покарання [3, с. 116].

Отже інститут обставин, що пом'якшують покарання, є фундаментальним елементом системи призначення покарання в Україні, що забезпечує реалізацію принципів гуманізму та справедливості. Законодавчо закріплений перелік таких обставин у поєднанні з правом суду визнавати пом'якшуючими інші фактичні дані справи створює гнучкий механізм для індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Подальший розвиток цього інституту вимагає вдосконалення судової практики в частині вироблення єдиних підходів до оцінки обставин та посилення вимог до мотивування судових рішень. Це сприятиме не лише захисту прав особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й підвищенню авторитету судової влади та утвердженню довіри суспільства до правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 27.10.2025).

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text (дата звернення: 27.10.2025).

3. Палюх А. Р. Обставини, що пом'якшують покарання: окремі проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 114–117. URL: http://www.visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/229986 (дата звернення: 27.10.2025).

4. Маляренко В.Т. Про практику призначення судами кримінального покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 4 (44). С. 25–36. URL: https://www.pravo.ua/articles/pro-praktiku-priznachennja-sudami-kriminalnogo-pokarannja-2/ (дата звернення: 27.10.2025).

УДК 343.121:341.3

СКРІНШОТИ У МЕСЕНДЖЕРАХ ЯК ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
SCREENSHOTS IN MESSENGERS AS ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Артем Лисюк,
здобувач вищої освіти,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0009-0001-2926-9922

Науковий керівник:
Оксана Пчеліна,
доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0000-0003-0224-1767

Розкрито правове регулювання скріншотів як електронного доказу в кримінальному провадженні. Досліджено складність дотримання процедури їхнього збирання, зокрема необхідності отримання дозволу слідчого судді. Визначено ключові проблеми щодо допустимості, належності та достовірності скріншотів, а також шляхи їхнього усунення через належне проведення слідчих (розшукових) дій та експертиз.

Ключові слова: *електронні докази, скріншот, кримінальне провадження, допустимість доказів, тимчасовий доступ до речей і документів.*

The article reveals the legal regulation of screenshots as electronic evidence in criminal proceedings. The complexity of complying with the procedure for their collection, particularly the necessity of obtaining permission from the investigating judge, is researched. Key problems regarding the admissibility, relevance, and reliability of screenshots are identified, along with ways to eliminate them through the proper conduct of investigative (search) actions and expert examinations.

Keywords: *electronic evidence, screenshot, criminal proceedings, admissibility of evidence, temporary access to items and documents.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкої цифровізації населення електронні докази набувають впливового значення у кримінальному провадженні. Актуальною проблемою залишається належне нормативно-правове врегулювання використання інноваційних форм цифрових доказів, зокрема скріншотів, на рівні українського законодавства, а саме Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Незважаючи на те, що суди вже визнають скріншоти доказами в кримінальних провадженнях, їхня допустимість та належність часто піддається сумніву. Це зумовлено через потенційну можливість їхнього легкого редагування та відсутність чітко регламентованої процедури їхнього посвідчення в кримінальному процесуальному законодавстві. Це створює розбіжності у тлумаченні та правозастосуванні, що безпосередньо впливає на забезпечення належної доказової бази та забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз правової сутності скріншота як електронного доказу у кримінальному процесі. Досліджено процесуальні механізми його законного отримання та дослідження, а також обґрунтування необхідності підтвердження його справжності та незмінності. Головним завданням є формування рекомендацій для слідчого та прокурора щодо забезпечення допустимості та достовірності скріншотів та повідомлень як доказів шляхом використання тимчасового доступу до речей і документів та проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Проблема використання цифрових доказів, таких як електронних документів та скріншотів, є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Зокрема, Т. Гасанова, А. Панова досліджують виклики та переваги використання цифрових доказів [2], Т. Лавренчук аналізує трансформацію методів та способів доказування у контексті електронних доказів [4], С. С. Чернявський, Ю. Ю. Орлов розглядають електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронний доказ згідно з ст. 100 Цивільно процесуальному кодексі України – це інформація в електронній формі, що містить дані про події, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи, веб-сайти, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронних відомостях. Ці дані можуть бути розташовані, зокрема на портативних пристроях, серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі [1].

Виходячи з цього визначення, можна стверджувати, що електронні докази у кримінальному провадженні – це дані, що зафіксовані на електронних носіях

таких як комп'ютери, телефони чи сервери месенджерів. У цьому контексті варто зазначити, що скріншот є важливою складовою електронних доказів. Загалом, скріншот – це зображення, отримане комп'ютером або іншим цифровим пристроєм. Він точно показує те, що бачить користувач на екрані, зокрема, монітора [2, с. 128]. Він може бути визнаний доказом, якщо його зміст стосується обставин, що підлягають доказуванню та здобутий згідно з процедурою, встановленою КПК України.

Згідно зі ст. 86 КПК України важливим моментом допустимості доказу такого як скріншот та повідомлень є законність їхнього отримання [3]. Це означає, що слідчий чи прокурор зобов'язані дотримуватися виключно тих процесуальних процедур, які чітко регламентовані КПК України. Такий вид доказів відповідно до кримінального процесуального законодавства відноситься до категорії документів, в тому числі матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації [4, с. 126].

Використання скріншотів та повідомлень як допустимих доказів у кримінальному провадженні може бути досягнуто двома основними процесуальними способами. Перший – це тимчасовий доступ до речей і документів, що регулюється статтями 159 та 162 КПК України [3]. Цей метод використовується, якщо оригінали листування зберігаються на серверах оператора зв'язку або месенджера або на пристроях з обмеженим доступом. У цьому випадку слідчий або прокурор повинні звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням для отримання дозволу на доступ до інформації, включаючи метадані листування.

Другий спосіб – це проведення обшуку чи огляду згідно зі статтями 234 та 237 КПК України [3]. Цей варіант застосовується, коли оригінали повідомлень вилучаються під час обшуку або коли їх добровільно надаються. У таких обставинах слідчий самостійно здійснює фіксацію отриманої інформації, складаючи протокол огляду, де він детально описує процес отримання, так би мовити скріншотування, інформації та вказує реквізити електронного пристрою. Порушення цих вимог, особливо отримання доказів без відповідного дозволу слідчого судді, може призвести до того, що скріншоти та повідомлення можуть бути недопустимими доказами.

Виходячи з вищезазначеного, скріншот та повідомлення відповідно до ст. 87 КПК України [3] можуть бути визнані недопустимими. Наприклад, якщо вони були отримані без відповідного дозволу слідчого судді на втручання у приватне листування або у спосіб, що порушує права і свободи людини, зокрема шляхом незаконного проникнення до житла чи комп'ютерної системи.

Питання про те, чи є скріншот належним або допустимим доказом, викликає неоднозначне трактування в судоустрої. Так, Шевченківський районний суд м.

Києва не визнав належним доказом скріншот спілкування у програмі Viber у справі про звільнення лікаря, яка покинула Київ під час війни, пославшись на практику суду (рішення від 21 листопада 2022 року, справа № 761/12924/22) [5]. А у справі № 753/10840/19 від 13 липня 2020 року Верховний Суд постановив, що скріншоти повідомлень із додатку Viber, які містили погрози з боку колишнього чоловіка, можуть бути належним та допустимим доказом вчинення психологічного насильства. Такі скріншоти були розглянуті як електронний доказ, що підтверджує факт наявності спілкування певного змісту між сторонами. Важливим елементом стало те, що інформація була добровільно надана потерпілою та зафіксована у процесуальний спосіб [6].

Оскільки скріншот може бути легко редагований, його юридична валідність часто піддається сумніву. Для підтвердження достовірності та повноти даних, що знаходяться у скріншоті, а також для встановлення факту, чи не були внесені зміни після його створення, необхідною умовою є проведення експертизи, саме комп'ютерно-технічної, що передбачено ст. 242 КПК України [3].

В окремих обставинах така експертиза може бути ініційована з метою визначення можливості формування конкретного електронного відображення певним апаратно-програмним комплексом. Це робиться для встановлення ревелентності доказу до конкретного провадження та особи, яка його надала, що є досить важливим для його прийняття в суді як допустимого доказу [7, с. 120].

Для того, щоб цифрові докази були визнані допустимими, необхідно використовувати можливості інноваційних судових техніко-криміналістичних експертиз, зокрема таких як експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, інформаційно-комп'ютерної експертизи та комплексної експертизи. Важливим аспектом роботи експерта має бути зосередженість на виявленні ознак зміни цифрових даних, їх способів та меж [8, с. 259]. У процесі проведення експертизи експерт аналізує оригінальний носій даних, наприклад, телефон або комп'ютер, де містяться ці повідомлення, для того, щоб: встановити факт наявності листування безпосередньо на самому пристрої; переконатись, що зміст повідомлення від моменту їх створення чи отримання не змінювався; а також визначити, коли вони були відправлені чи отримані та хто їх відправив й отримав.

Для того, щоб скріншот мав юридичну силу, необхідно оформити протокол процесуальної дії, який належним чином засвідчує законне отримання відповідного носія інформації для подальшого дослідження. Крім того, важливим є наявність висновку експерта, що підтверджує автентичність, цілісність і незмінність цієї інформації. При дотриманні зазначених вимог скріншот може бути визнаний достовірним доказом та використовуватися у кримінальному провадженні.

Електронний доказ, такий як скріншот, крім візуального відображення, містить важливу технічну інформацію, таку як метадані. Метадані – це додаткові відомості про файл, що характеризують властивості того чи іншого об'єкта даних і дозволяють керувати ним [9, с. 322]. Сюди ми можемо віднести час створення та редагування, місцезнаходження, IP-адреси, з яких відбувалося листування, та записи системних подій. Метадані одразу не можна знайти на скріншоті, але вони є важливими елементом для проведення комп'ютерно-технічної експертизи та процесу доказування загалом. Ці дані дозволяють підтвердити або спростувати достовірність скріншота, наприклад, шляхом зіставлення часу, вказаного на скріншоті, з часом у системних журналах пристрою. У разі застосування механізму тимчасового доступу до речей і документів, слідчий чи прокурор звертається до слідчого судді саме для отримання цих технічних даних від оператора зв'язку або адміністрації месенджера.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про необхідність врегулювання використання нових форм цифрових доказів, зокрема скріншотів, на рівні КПК України. Хоча судова практика визнає можливість використання скріншотів як доказів, така можливість безпосередньо залежить від неухильного дотримання процесуальних гарантій, зокрема, отримання їх виключно у процесуальний спосіб, як правило, з санкції слідчого судді, та подальше підтвердження їхньої автентичності та незмінності шляхом проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Таким чином, для забезпечення належної доказової бази та усунення неоднозначності в судовій практиці, слідчий та прокурор повинні зосередити зусилля на здобутті оригіналів даних та їхніх метаданих через інститут тимчасового доступу до речей і документів і на подальшому експертному дослідженні для підтвердження їхньої доказової сили.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15.

2. Гасанова Т., Панова А. Використання цифрових доказів у кримінальному провадженні: переваги та виклики. *Collection of Scientific Papers «ΛΌГОΣ», (April 26, 2024; Bologna, Italy).* 2024. С. 127–129. DOI:https://doi.org/10.36074/logos-26.04.2024.023.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17.

4. Лавренчук Т. М. Електронні докази: трансформація методів та способів доказування. Питання інтелектуальної власності : зб. наук. праць / за ред. к.е.н. Г.

О. Андрощука; НДІ ІВ НАПрН України. Випуск 18. Київ: Інтерсервіс, 2021. С. 126–133. URL: http://ndiiv.org.ua/Files2/vydannia_2021/Zbornik_18.pdf#page=126.

5. Рішення № 761/12924/22 від 21.11.2022 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107592502.

6. Рішення № 753/10840/19 від 13.07.2020 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/90385050.

7. Чернявський С. С., Орлов Ю. Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. Вип. 2. 2017. С. 112–124. URL: https://surl.li/lxpexx.

8. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». № 5. 2013. С. 256–260.

9. Косиченко О. Метадані як загроза конфіденційності особистій інформації. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина II. С. 322–323. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14221/1/142.pdf.

УДК 346,9

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА
THE CONCEPT AND TYPES OF COMMERCIAL DISPUTES: LEGAL REGULATION AND JUDICIAL PRACTICE

Анна Лук'янова,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У статті досліджено поняття та класифікацію господарських спорів, проаналізовано особливості їх правового регулювання відповідно до чинного законодавства України. Також розглянуто сучасну судову практику вирішення господарських спорів і визначено основні тенденції її розвитку.

Ключові слова: *господарський спір, судова практика, господарський процес, види спорів.*

The article examines the concept and classification of commercial disputes and analyzes the features of their legal regulation under the current legislation of Ukraine. It also reviews contemporary judicial practice in resolving commercial disputes and identifies the main trends in its development.

Keywords: *commercial dispute, judicial practice, commercial procedure, types of disputes.*

Постановка проблеми. Попри наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів, що регулюють порядок виникнення, розгляду та вирішення господарських спорів, у правозастосовній практиці все ще спостерігаються суттєві

труднощі у визначенні правової природи окремих видів спорів, меж юрисдикції господарських судів та єдності підходів до тлумачення законодавчих норм. Неврегульованість окремих процесуальних аспектів, а також відсутність сталої судової практики у певних категоріях справ зумовлюють необхідність комплексного дослідження поняття та класифікації господарських спорів, аналізу особливостей їх правового регулювання та узагальнення сучасної судової практики для забезпечення єдності правозастосування та підвищення ефективності господарського судочинства.

Слід зазначити, що у зв'язку з постійними змінами у господарському законодавстві, реформуванням судової системи та впровадженням європейських стандартів правосуддя виникає потреба у переосмисленні теоретичних підходів до визначення сутності господарського спору. Важливим також є виявлення прогалин у правовому регулюванні та напрацювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства з метою забезпечення стабільності господарських правовідносин і захисту прав суб'єктів господарювання.

Дослідження господарських спорів, їх правового регулювання та судової практики є актуальним, адже забезпечує ефективний захист прав суб'єктів господарювання та єдність судової практики.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні поняття та видів господарських спорів, аналізі їх правового регулювання й узагальненні судової практики.

Ступінь дослідження проблеми. Питання поняття та видів господарських спорів, їх правового регулювання та особливостей судової практики ставали предметом наукових досліджень учених. Зокрема, окремі аспекти цієї проблематики висвітлювали у своїх працях такі науковці, як Б. В. Деревянко, О. А. Туркот, А.В. Прилуцька, А. О. Гелич, А. А. Первушина, Н. С. Хатнюк.

Виклад основного матеріалу. У процесі здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання виникають розбіжності щодо виконання договірних зобов'язань, прав та обов'язків сторін. Такі розбіжності визначаються як господарські спори. Господарський спір – це розбіжність або конфлікт між учасниками господарських відносин, що виникає у процесі здійснення господарської діяльності з приводу укладення, виконання, зміни чи розірвання господарських договорів, а також щодо захисту порушених прав та законних інтересів у сфері господарювання. Тобто, господарський спір може виникнути між суб'єктами господарювання при виготовленні та реалізації продукції, виконанні робіт чи наданні послуг, які мають цінову визначеність [5, с.34]. Господарські відносини поступово відмежовуються від участі публічних утворень як нетипових суб'єктів, що зумовлено процесами приватизації державних і комунальних підприємств, трансформацією ринкових механізмів регулювання та

впровадженням нових моделей корпоративного управління у публічному секторі [1]. Відповідно до ч. 2 ст. 2 ЗУ «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законом. У господарському процесі виділяють чотири групи учасників господарських процесуальних правовідносин: особи, які захищають власні матеріальні та нематеріальні права й законні інтереси, особи, що представляють і захищають права та інтереси інших осіб учасники, які здійснюють правосуддя, учасники, що сприяють здійсненню правосуддя [4, с. 104]. Сторонами господарського процесу є учасники судового процесу, між якими виник спір з матеріальних господарських правовідносин, у зв'язку з чим вони безпосередньо заінтересовані у розв'язанні справи господарським судом на їхню користь [4, с. 104].

Відповідно до ч.1 ст. 20 ГПК України Основні категорії справ, що підлягають юрисдикції господарських судів: спори, пов'язані з господарською діяльністю, укладання, зміна, розірвання та виконання правочинів у господарській діяльності (за винятком правочинів, де стороною є фізична особа, яка не є підприємцем), приватизація майна (окрім державного житлового фонду), корпоративні спори між учасниками юридичних осіб, спори щодо фінансових інструментів, зокрема цінних паперів, спори щодо права власності чи іншого речового права на майно, спори, пов'язані із захистом економічної конкуренції, справи про банкрутство та неплатоспроможність, оскарження актів юридичних осіб та фізичних осіб підприємців у сфері господарської діяльності, інші справи, визначені законом, якщо вони не віднесені до юрисдикції інших судів.

До основних джерел господарського процесуального права в юридичній літературі належать норми Конституції України, Господарського процесуального кодексу України та інших кодексів України, які так чи інакше регулюють господарські відносини, а також велика кількість законів і підзаконних нормативно-правових актів різного рівня [6, с. 85].

У юридичній літературі під досудовим врегулюванням господарського спору також розуміють ведення господарюючими суб'єктами усних переговорів, обмін кореспонденцією, пред'явлення претензій, проведення інших заходів, які мають на меті розв'язання суперечок і конфліктів, що виникають між ними, без передачі спору на розгляд до господарського суду [7, с. 67]. Застосування досудового порядку врегулювання господарського спору у встановлених законом випадках є обов'язком учасника спору, право якої порушено. Суб'єкт

господарювання, права чи інтереси якого порушено, має право звернутися до господарського суду з позовом про їх захист у разі отримання відмови на претензію або відсутності відповіді на неї. Важливим фактором досудового врегулювання господарських спорів є можливість застосування цієї стадії процесу лише за бажанням суб'єктів господарювання [7, с. 67]. Висуваючи претензії, один суб'єкт господарювання вказує іншому на його неправильні дії або помилки, які неправомірно зачіпають його інтереси, і вимагає їх усунення або виправлення добровільно, посилаючись при цьому на нормативний акт і фактичні обставини справи .

У судовій практиці Верховного Суду України часто розглядаються справи щодо господарських спорів. Так, у ухвалі осподарського суду Одеської обл. від 4 жовтня 2001 року справа № 916/2303/21 було розглянуто такий спір 06.08.2021 року позивач ТОВ Охорона-Сервіс-Спецмонтаж звернулось до Господарського суду Одеської області з позовною заявою (вх. ГСОО №2391/21) до відповідача ТОВ Промтоварний ринок в якій просить суд стягнути з останнього заборгованість у розмірі 504720 грн., інфляційні витрати в розмірі 46841,00 грн., 3% в розмірі 13495,39 грн., витрати на професійну правничу допомогу в розмірі 49293,00 грн. та судовий збір.

Суд прийняв відмову позивача від позову та закрив провадження у справі № 916/2303/21. Суд, керуючись частиною 4 статті 231 Господарського процесуального кодексу України, прийняв відмову позивача від позову, оскільки така відмова не суперечить інтересам сторін. Ухвала набирає законної сили в порядку статті 235 Господарського процесуального кодексу України та може бути оскаржена в апеляційному порядку до Південно-західного апеляційного господарського суду.

Окрім зазначеної ухвали, у практиці господарських судів України наявна ще одна ухвала, де суд, керуючись нормами ГПК України та відповідним законодавством, вирішив питання про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. Ухвала Господарського суду Житомирської області від 16 серпня 2006 року у справі № 3/60"Б" стосується заяви Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна» (м. Київ) до боржника Товариства з обмеженою відповідальністю «Інтерстиль» (с. Тетерівка Житомирського району) про визнання банкрутом. Позивач звернувся до суду з вимогою визнати боржника банкрутом через несплату заборгованості. Суд ухвалив рішення про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. Суд, керуючись нормами Господарського процесуального кодексу України та Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», задовольнив заяву кредитора про визнання боржника банкрутом.

Окрім зазначеної ухвали, слід також відзначити ухвалу Житомирського апеляційного господарського суду від 14 грудня 2006 року у справі № 3/60"Б", у

якій суд відмовив у прийнятті апеляційної скарги ТОВ «Інтерстиль» та повернув сплачений державний мито, керуючись статтями 86 та 106 ГПК України.» Житомирського апеляційного господарського суду від 14 грудня 2006 року у справі № 3/60"Б": Товариство з обмеженою відповідальністю «Інтерстиль» (с. Тетерівка Житомирського району Житомирської області) подало апеляційну скаргу на рішення господарського суду Житомирської області. Суд відмовив у прийнятті апеляційної скарги та повернув її заявнику. Також ухвалено повернути сплачений державний мито в сумі 42,50 грн. з державного бюджету платнику – ТОВ «Інтерстиль». Матеріали справи повернуто до господарського суду Житомирської області. Суд керувався статтями 86 та 106 Господарського процесуального кодексу України, які регламентують порядок подачі та прийняття апеляційних скарг.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, господарські спори становлять невід'ємний елемент системи господарських правовідносин, що виникають у процесі реалізації суб'єктами господарювання своїх прав та обов'язків. Їх правове регулювання ґрунтується на нормах Господарського процесуального кодексу України та спеціального законодавства, спрямованого на забезпечення ефективного судового захисту. Аналіз судової практики свідчить про необхідність удосконалення правозастосовної діяльності та забезпечення єдності судових підходів. Підвищення правової культури учасників господарських правовідносин і вдосконалення нормативно-правової бази сприятимуть зміцненню стабільності господарського обороту. Таким чином, удосконалення правового регулювання є запорукою підвищення ефективності вирішення господарських спорів та захисту економічних інтересів держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112#Text (дата звернення: 02.11.2025).
2. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196Text (дата звернення: 02.11.2025).
3. Гелич А. О, Гелич Ю. О. Участь держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в господарській діяльності. *Київський часопис права.* 2024. № 2. С. 90-93.
4. Первушина А. А., Хатнюк Н. С.. Інститут сторін як основних учасників господарського процесу. *Юридичний вісник*. 2012.№24. С.103–109.

5. Деревянко Б. В., Туркот О. А., Прилуцька А. В.. Захист прав суб'єктів господарювання : навч. посіб. Київ. 2022. 195 с.

6. Загородня Н. Теоретичні підходи до визначення поняття й видів джерел господарського процесуального права України. Юридичний журнал. 2017. С. 89–85.

7. Савченко О. Досудове врегулювання господарських спорів. *Юридичний журнал.* 2016. № 6. С.67–70.

8. Руденко Л.Д., Семко Д.С. До питання про досудове врегулювання господарських спорів. *Юридичний журнал*. 2019. №19. С.54–58.

9. Ухвала Господарського суду Одеської області у справі №916/2303/21 від 11.10.2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100305258 (дата звернення: 12.10.2025).

10. Ухвала Господарського суду Житомирської області у справі № 3/60"Б" від 16.08.2006. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96482153 (дата звернення: 12.10.2025).

УДК 346. 338

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ
LIABILITY FOR CORRUPT PRACTICES IN THE ECONOMIC SPHERE AND MECHANISMS FOR THEIR PREVENTION

Альона Мелькумова,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У науковій роботі розглянуто проблематику кримінально-правової та господарсько-правової відповідальності за корупційні правопорушення у сфері господарювання, що становлять суттєву загрозу економічній безпеці держави. Проаналізовано нормативно-правові засади запобігання корупційним проявам, визначено особливості застосування механізмів контролю й відповідальності суб'єктів господарювання. Дослідження спрямовано на з'ясування ефективності правових інструментів, що регулюють антикорупційну політику у підприємницькому секторі. Узагальнено наукові підходи до вдосконалення превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків у системі господарських правовідносин.

Ключові слова: *корупційні діяння, господарювання, запобігання корупційних діянь, господарське право.*

The research examines the issues of criminal and commercial-law liability for corrupt offences in the field of economic activity, which pose a significant threat to the state's economic security. The study analyzes the regulatory framework for preventing corruption, identifying the specific mechanisms of control and liability applied to business entities. The work aims to assess the effectiveness of legal instruments regulating anti-corruption policy within the entrepreneurial

sector. It summarizes scholarly approaches to improving preventive measures designed to minimize corruption risks in the system of economic legal relations.

Keywords: *corrupt practices, economic activity, corruption prevention, commercial law.*

Постановка проблеми. Дослідження питань відповідальності за корупційні діяння у сфері господарювання та визначення ефективних механізмів їх запобігання зумовлене значним деструктивним впливом корупційних практик на економічний розвиток держави, інвестиційний клімат і функціонування добросовісної конкуренції. Незважаючи на нормативне врегулювання різних видів юридичної відповідальності за корупційні правопорушення, рівень їх поширення залишається надмірним, а ефективність превентивних заходів – недостатньою.

Мета дослідження. Визначення правових засад відповідальності за корупційні правопорушення у сфері господарювання та аналіз дієвості механізмів їх запобігання.

Ступінь дослідженості проблеми. Теоретичні та прикладні аспекти протидії економічним злочинам, зокрема питання юридичної відповідальності за корупційні прояви, висвітлено у працях Б. М. Полякова, В. А. Устименка, Е.Г. Бойченко, О.М. Вінника, О. П. Подцерковного, Я. П. Аргат, які зробили суттєвий внесок у формування наукових підходів до удосконалення антикорупційної політики в господарській сфері.

Виклад основного матеріалу. Господарське право, як й будь-які інші галузі права, має свій предмет правового регулювання. Предметом господарського права є господарські правовідносини і господарська діяльність. Відповідно до ст. 20 ГПК України встановлено, що господарські суди розглядають справи пов'язані з виникненням, укладенням, зміною, розірванням і виконанням правочинів у господарській діяльності; справи у спорах щодо приватизації майна; справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками юридичної особи або між юридичною особою та її учасником; справи у спорах щодо фінансових інструментів та ін. [3]

Держава приймає активну участь у регулюванні господарської діяльності. Державна допомога суб'єктам господарювання реалізовується в таких формах, як: надання субсидій та грантів; податкові преференції та податковий кредит; списання боргів; звільнення від штрафних зобов'язань; компенсація збитків. Суб'єктами господарських правовідносин є особи або об'єднання осіб, які здійснюють господарську діяльність, мають необхідне для цього майно, закріплене за ними на відповідній правовій підставі, та володіють господарською правосуб'єктністю. Одним і головних способів здійснення такої діяльності є підприємство, адже воно виступає ключовим механізмом для розвитку господарських правовідносин. Підприємництво відбувається на особистий ризик та під власну відповідальність підприємця, оскільки він навіть може бути визнаний

банкрутом у разі негативних фінансових результатів своєї діяльності. Як відомо з наявних даних, рівень розвитку підприємств в Україні є низьким. Одним із факторів, який впливає на послаблення економічної безпеки підприємств в країні слугує високий рівень корупційності, що збільшує перешкоди для ведення бізнесу. Корупція у сфері економіки негативно впливає на розвиток держави, знижує рівень довіри до інституцій, стримує вкладення та створює неоднакові умови для господарської діяльності [8, с.2-3].

Значного поширення в господарській діяльності підприємств та організацій набула така форма корупції, як розкрадання активів, а саме майна, приватних коштів, цінних паперів. Ст. 14 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією вказує про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за умисні дії чи бездіяльність з метою вчинення, приховування чи маскування злочинів в сфері хабарництва і зловживання впливу. «До таких діянь належать: виписування чи використання рахунку або іншого облікового документа чи запису, що містить недостовірну чи неповну інформацію; незаконне неоформлення запису про сплату – неправомірне внесення або неоформлення інформації про фінансові транзакції з метою приховування їх злочинного характеру» [4].

Корупція в публічному управлінні є характерною рисою для сфери господарювання. Вона проявляється у формі невеликих хабарів, які потрібно платити за реєстрацію, зміну чи фальсифікацію прав власності.

У Конвенції ООН проти корупції зафіксовано, що «кожна держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінальними правопорушеннями умисно вчинених обіцянки, пропозиції або надання іноземній державній посадовій особі чи посадовій особі міжнародної організації, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх посадових обов’язків для одержання або збереження комерційної чи іншої неправомірної переваги у зв’язку з веденням міжнародних справ» [5].

Запобігання корупційної діяльності є комплексним, науково-обгрунтованим та організованим процесом впливу держави та інших уповноважених органів на формування негативних чинників корупційної злочинності та розповсюдження корупції в суспільстві. Як зазначає Б.М. Головкін «Механізм запобігання корупції - це імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практична реалізація державної антикорупційної політики, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця і діяльність громадських об’єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних посягань» [10, с.254].

Одним із основних елементів протидії корупції є створення та реалізація

системи антикорупційних заходів. С. С. Єсімов виділяє сім груп адміністративно-правових засобів протидії корупції:

«1)використання заходів адміністративно-правової санкції щодо осіб, які порушують законодавство про запобігання корупції;

2)запровадження організаційно-кадрових механізмів для гарантування результативної боротьби з корупцією в системі державної та військової служби;

3)здійснення організаційно-попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання можливим корупційним проявам у діяльності органів державної влади;

4)контроль за майновим станом;

5)поліпшення системи соціального забезпечення державних службовців;

6)удосконалення структури органів державного управління;

7)вдосконалення адміністративного законодавства та проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів» [11, с.22-25].

Метою антикорупційних заходів є протидія корупції на державному рівні та рівні місцевого самоврядування, шляхом зростання прозорості в їхній діяльності, створення умов для розвитку економіки, забезпечення суспільних норм та благополуччя населення. Майже половина населення – 44% сприймає корупцію як найсерйознішу проблему в Україні, ще 36% вважають її достатньо серйозною, 2% населення стверджують, що проблема корупції вигадана, а 12% не вважають цю проблему серйозною [12].

Основою для реалізації антикорупційних заходів в Україні є Закон України «Про запобігання корупції». Він закріплює принципи антикорупційної політики та визначає механізми запобігання корупції.

В умовах воєнного часу існує потреба посилити боротьбу з корупцією шляхом внесення змін і доповнень до діючого законодавства. Таким чином проєкт Закон про внесення змін до Кримінального кодексу (КК) України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану, пропонує прирівняти до державної зради набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п’ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи [7].

Запропоновані зміни свідчать про прагнення держави оптимальніше реагувати на прояви корупції, особливо в умовах воєнного стану, що у свою чергу, спричиняє необхідність розглянути питання відповідальності за такі правопорушення.

У сфері господарювання корупція є однією з найпоширеніших проблем. Вона проявляється у формі хабарництва, зловживання владою, комерційного підкупу. У зв’язку з цим законодавство України передбачає посилену кримінальну,

адміністративну та дисциплінарну відповідальність за зловживання службовим становищем, комерційний підкуп, та інші види неправомірного впливу на господарську діяльність Україну.

Національне антикорупційне бюро України (далі НАБУ) засноване відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», виконує центральну роль у розслідуванні корупційних злочинів, передусім тих, що пов'язані з діяльністю високопосадовців та організованих злочинних структур. НАБУ проводить розслідування найбільш складних корупційних справ, які мають важливий вплив на економічну рівновагу держави. Одним з головних завдань НАБУ є розслідування корупційних правопорушень, які стосуються великих фінансових потоків, державних закупівель, та діяльності державних підприємств. Діяльність НАБУ націлена на виявлення і документування корупційних схем, які можуть використовуватися для незаконного збагачення та відмивання коштів, що становить серйозну загрозу економічній безпеці України. В Україні суттєву роль у цьому відіграють такі організації, як Transparency International Ukraine, яка виконує моніторинг рівня корупції в державі, створює антикорупційні рекомендації та активно залучає громадськість до боротьби з корупцією [9, с.46].

Варто зазначити, що попри активну діяльність антикорупційних інституцій у боротьбі з корупцією, важливим питанням є притягнення винних осіб до відповідальності. В сфері господарювання це питання є надзвичайно важливим, адже наслідки корупційних правопорушень здатні суттєво порушити економічний розвиток держави.

У сфері господарської діяльності за вчинення корупційних правопорушень, передбачено такі види відповідальності, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова.

Кримінальна відповідальність є найбільш серйозною формою юридичної відповідальності. Вона передбачає покарання встановлені ККУ, зокрема розділом XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Кримінальна відповідальність настає за такі злочини, як зловживання владою (ст.364 ККУ), отримання неправомірної вигоди (ст. 368 ККУ), службове підроблення (ст.366 ККУ), декларування недостовірної інформації(ст. 366-2 ККУ), привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ст.191 ККУ), Підкуп службової особи юридичної особи приватного права (ст. 368-3 ККУ). Відповідальність за ці злочини відображається в накладенні штрафу, або позбавлення волі [1].

Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення в сфері господарської діяльності застосовується у випадках, коли дії посадових осіб не мають ознак кримінального правопорушення, проте порушують вимоги

антикорупційного законодавства. Відповідальність за такі правопорушення встановлена в КУпАП, зокрема в Главі 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією». До них відносять, наприклад, порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП) [2].

Дисциплінарна відповідальність за корупційні правопорушення в сфері господарської діяльності полягає в застосуванні до працівників, певних заходів впливу, які визначені в трудовому чи службовому законодавстві. Така відповідальність настає у випадку невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, невжиття заходів для запобігання корупції, розголошення інформації, яка може бути використана з корисливою метою. Основними дисциплінарними стягненнями є догана, звільнення з посади, позбавлення премій та інші заходи, які передбачені внутрішніми нормами підприємства. У сфері державного управління дисциплінарні санкції застосовуються відповідно до ЗУ « «Про запобігання корупції» та ЗУ «Про державну службу». Вони зобов'язують керівників установ та організацій вживати заходи дисциплінарного впливу при виявленні корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень.

Цивільно-правова відповідальність за корупційні правопорушення в сфері господарської діяльності полягає у відшкодуванні завданих збитків та відновленні порушених прав та свобод осіб, внаслідок дій пов'язаних з корупцією. Така форма відповідальності передбачена статтями 1166-1173 ЦКУ.

Висновки. Корупційні прояви у сфері господарювання продовжують залишатися одним із ключових чинників, що підривають економічну стабільність та стримують розвиток України. Ефективна протидія цьому явищу потребує системного й багаторівневого підходу, який передбачає не лише невідворотність покарання винних осіб, а й формування дієвих механізмів запобігання корупційним правопорушенням. У правовій площині відповідальність за такі діяння визначається через комплекс юридичних інструментів, серед яких кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність, що в сукупності покликані забезпечити належний рівень правового контролю у господарській діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 13.10.2025).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-

24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 13.10.2025).

3. Господарсько процесуальний кодекс : Закон України від 06.11.2025 № 1798-XII : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення 12.10.2025)

4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Конвенція Ради Європи від 27.01.1999 № ETS173 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text* (дата звернення: 13.10.2025).

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 31.10.2003 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 13.10.2025).

6. Закон про внесення змін до Кримінального кодексу (КК) України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння : Закон України від 17.06.2025 № №13271-1. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/263074.html (дата звернення 11.10.2025)

7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : станом на 12 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 13.10.2025).

8. Васильців Т. Напрями зниження рівня корупції як системної перешкоди забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. *Академічні візії.* 2023. Т. 4, № 20. С. 2–3.

9. Возняковська К. Антикорупційні механізми у системі публічного адміністрування як засіб боротьби з організованою злочинністю в сфері господарювання. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2021. Т. 1, № 84. С. 46.

10. Головкін Б. Механізм запобігання корупції. 4-те вид. Київ : Часопис Київ. ун-ту права, 2020. 254 с.

11. Єсімов С. Адміністративно-правові засоби запобігання корупції. Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів : навч. посіб. Львів : матеріали постійно діюч. науково-практ. семінару, 2021. С. 22–25.

12. Бекешкіна І. Е. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабарі? Кому і чому?. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdennomu-zhitti-ukraintsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654. (дата звернення: 10.10.2025).

УДК 347.9

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ОЦІНКИ
USE OF ELECTRONIC EVIDENCE IN THE CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE: ISSUES OF ADMISSIBILITY AND EVALUATION

Анастасія Оджубейська,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право» Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна», м. Кропивницький, Україна;

Олександр Жила,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна», м. Кропивницький, Україна

Стаття присвячена проблемам використання електронних доказів у цивільному процесі України, аналізу правових, процесуальних та практичних аспектів застосування електронних доказів у цивільних судах, розглянути класифікацію та види електронних доказів, розглянути нормативно-правовому регулюванню використання електронних доказів у Цивільному процесуальному кодексі України.

Ключові слова: *електронні докази, цивільний процес, доказування, допустимість доказів, автентичність доказів, нормативно-правове регулювання.*

The article is devoted to the problems of using electronic evidence in civil proceedings in Ukraine, to analyze the legal, procedural and practical aspects of using electronic evidence in civil courts, to consider the classification and types of electronic evidence, to consider the regulatory and legal regulation of the use of electronic evidence in the Civil Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *electronic evidence, civil proceedings, evidence, admissibility of evidence, authenticity of evidence, regulatory and legal regulation.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток інформаційних технологій істотно змінює правові відносини, зокрема у сфері цивільного судочинства. Зростає значення електронної інформації як джерела доказів, що зумовлює

необхідність її використання в судовому процесі. Разом із тим, правове регулювання електронних доказів у цивільному процесі України залишається недостатньо сформованим. Виникають проблеми визначення їхньої правової природи, критеріїв допустимості та автентичності, порядку подання та оцінки судом. Відсутність єдиних підходів у судовій практиці ускладнює застосування електронних доказів та створює ризики для ефективного здійснення правосуддя.

Стан дослідження питання. Проблематика використання електронних доказів у цивільному процесі є відносно новою для вітчизняної правової науки. Після внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України 2017 року це питання привернуло увагу як науковців, так і практикуючих юристів. Окремі аспекти досліджувалися у працях таких учених, як І. Дяченко, О. Штефан, С. Фурса, М. Плєскіна, Р. Стефанчук, В. Черненко, які розглядали загальні питання доказування та процесуального статусу електронних доказів.

Виклад основного матеріалу. Інститут електронних доказів у цивільному процесі України є відносно новою правовою категорією, формування якої зумовлене інтенсивним розвитком інформаційних технологій та цифровізацією суспільних відносин. Під електронними доказами слід розуміти будь-яку інформацію, зафіксовану в електронній (цифровій) формі, яка може бути використана для підтвердження фактів, що мають юридичне значення для вирішення цивільної справи. До таких доказів належать електронні документи, електронні листи, текстові та мультимедійні повідомлення, дані з баз, файлів і вебресурсів, а також аудіо- та відеозаписи, створені за допомогою електронних засобів.

Відповідно до ч. 1 ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), електронними доказами визнається інформація в електронній (цифровій) формі, що містить відомості про обставини, які мають значення для справи [1]. Зазначене визначення має відкритий і широкомасштабний характер, що є виправданим з огляду на динамічний розвиток цифрових технологій. Більш вузьке визначення обмежувало б розвиток правозастосовної практики, зокрема у справах, пов’язаних із цифровими активами, такими як криптовалюта чи цифрові токени.

Законодавче регулювання електронних доказів в Україні поступово наблизилось до європейських підходів, відповідно до яких не встановлюється вичерпний перелік форм електронних доказів (як, наприклад, у Німеччині, Франції чи Греції). ЦПК України відносить до таких доказів електронні документи, веб- сторінки, електронні повідомлення, метадані, бази даних та інші цифрові носії інформації, незалежно від місця їх зберігання — на фізичних пристроях чи у хмарних сервісах.

Оцінка електронних доказів становить одне з найбільш складних завдань сучасного цивільного процесу. У практиці судів питання належності, допустимості та достовірності електронних доказів викликає численні дискусії. Зокрема, складнощі виникають у встановленні автентичності джерела походження цифрових даних, перевірці їх цілісності, а також у визначенні процесуального статусу копій електронних документів. Прикладом може бути справа, в якій відповідач не довів належним чином факт повернення боргу через передачу доступу до акаунта з криптовалютою, що свідчить про необхідність фахової технічної експертизи у справах цієї категорії.

До 2017 року ключовою проблемою залишалося питання допустимості електронних доказів. Зміни до ЦПК України, внесені наприкінці 2017 року, усунули правову колізію, визнавши будь-які форми електронної інформації допустимими доказами, якщо при цьому не порушено інших процесуальних вимог (зокрема, щодо строків подання). Це стало логічним продовженням положень ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», згідно з якою електронна форма документа не може бути підставою для відмови у його визнанні доказом [15, с. 43].

Водночас законодавець передбачає окремий порядок засвідчення електронних копій (ч. 2 ст. 100 ЦПК), а також обов’язок зазначати місце зберігання оригіналу. У випадках, коли оригінал не подано, а достовірність копії ставиться під сумнів, така копія не береться судом до уваги (ч. 5 ст. 100 ЦПК) [1]. Цей підхід підтверджується судовою практикою, зокрема у справах, де паперові копії скріншотів із соціальних мереж не визнавались належними доказами через відсутність оригіналів.

Значна увага в процесі оцінювання доказів приділяється питанню правомірності їх отримання. Відповідно до ч. 2 ст. 32 Конституції України, збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди заборонено, за винятком випадків, визначених законом [2]. Тому аудіо- чи відеозаписи, отримані з порушенням права на приватність, не можуть бути використані як допустимі докази.

Ключовим елементом перевірки достовірності електронних доказів є автентифікація джерела. Вона передбачає технічну перевірку коректності функціонування пристроїв і програмного забезпечення, за допомогою яких було створено чи передано інформацію. У разі виникнення сумнівів щодо достовірності цифрових даних суд може призначити інформаційно-комп’ютерну експертизу.

Достовірність електронних документів забезпечується електронним підписом, який засвідчує авторство та цілісність документа. У разі відсутності такого підпису достовірність електронних повідомлень перевіряється шляхом технічного аналізу електронної пошти, логів серверів чи за допомогою судової

експертизи. Додатковим способом перевірки є співставлення змісту електронного листування з іншими матеріалами справи.

Під час оцінювання електронних доказів суд повинен враховувати критерії належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку доказів. Особливу роль відіграє останній критерій, що забезпечує цілісне сприйняття системи доказів у їх сукупності. Неврахування цього принципу призводить до помилкових висновків, що неодноразово підтверджувалось судовою практикою.

Оцінка електронних доказів виступає одним із найбільш складних завдань сучасної практики цивільного судочинства. Справа в тому, що на даний момент сформувалися певні усталені підходи щодо оцінювання всіх засобів доказування, окрім електронних доказів. Тому проблематичним на практиці може виявитися перевірка навіть таких елементарних критеріїв, як оцінка належності електронних доказів. Так, в одній цивільній справі відповідач не зміг встановити належними доказами повернення боргу шляхом надання позивачу логіна та пароля до акаунта з криптовалютою [13, с. 32].

Практична реалізація інституту електронних доказів у цивільному судочинстві України зумовлена активною цифровізацією правової сфери та потребою у забезпеченні достовірності й оперативності доказової інформації. Електронні докази є самостійним і повноцінним засобом доказування, проте їх використання вимагає належної технічної, процесуальної та експертної підготовки сторін і судових органів. Сторони зобов'язані забезпечити правильне формування, збереження та подання цифрових матеріалів — електронних листів, аудіо- та відеозаписів, скріншотів, баз даних, повідомлень у месенджерах тощо, а суди мають створювати умови для їх прийняття, перевірки автентичності й оцінювання у сукупності з іншими доказами. Важливу роль відіграє залучення фахівців у галузі комп'ютерно-технічної експертизи, що дозволяє перевірити цілісність та достовірність електронної інформації.

Відповідно до статей 79, 100 та 101 ЦПК України, електронні докази розглядаються як інформація в цифровій формі, що може підтверджувати обставини, які мають значення для справи, і підлягає оцінці судом за критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності [1]. Законодавче регулювання цього інституту здійснюється також на основі спеціальних нормативно-правових актів — Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та Закону України «Про електронні довірчі послуги» [3; 4]. Вони визначають правовий статус електронного документа, порядок його створення, передавання, зберігання та відтворення, а також встановлюють вимоги до електронних підписів і печаток, що підтверджують автентичність і цілісність цифрових матеріалів. У контексті міжнародних зобов'язань Україна орієнтується на стандарти UNCITRAL та ISO/IEC 27001, які регламентують принципи

автентичності, фіксації метаданих, збереження цифрового сліду й надійної електронної ідентифікації [11; 12].

Практичне застосування зазначених положень поступово формується завдяки судовій практиці Верховного Суду, яка створює доктрину тлумачення й оцінювання електронних доказів. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 березня 2025 року № 7 закріпила правові правила щодо застосування електронних доказів у судовому процесі, визначивши порядок їх подання, оформлення, збереження та оцінки в цивільних справах, а також наголосила на важливості автентифікації електронних матеріалів і підтвердження їх технічної цілісності [5]. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21 підкреслено, що роздруківка електронного листування може бути прийнята судом як доказ лише за умови її належного засвідчення, зокрема накладенням електронного підпису або підтвердженням через експертне дослідження [6]. Водночас у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 910/5408/21 зазначено, що відсутність електронного підпису сама по собі не позбавляє доказ достовірності, але вимагає додаткової перевірки в сукупності з іншими обставинами справи [7]. Верховний Суд у постанові від 10 січня 2023 року у справі № 761/12730/14-к сформулював вимоги до збору, збереження та документування електронних доказів, зокрема отриманих у межах міжнародної правової допомоги, наголосивши на необхідності дотримання принципу безперервності ланцюга збереження цифрових даних (chain of custody) [8]. У постанові від 21 березня 2019 року у справі № 568/879/17 суд наголосив на недопустимості використання скріншотів без подання оригіналів або їх належно засвідчених копій, підкресливши необхідність ідентифікації електронних доказів [9]. У свою чергу, постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 року у справі № 202/2965/21 підтвердила, що роздруківка електронного листування не є оригіналом чи копією електронного документа без електронного підпису та може бути врахована судом лише за наявності інших доказів, що підтверджують її достовірність [10].

Аналіз судової практики свідчить про тенденцію до вироблення єдиних підходів у тлумаченні процесуального статусу електронних доказів. Верховний Суд послідовно визнає електронні матеріали повноцінними доказами за умови їх автентичності та відповідності технічним вимогам, при цьому демонструє гнучкість у поєднанні формального та змістовного підходів до оцінювання цифрових даних. Це сприяє формуванню балансу між технологічними можливостями та принципами змагальності й об'єктивності судового розгляду. Поступова інтеграція електронних доказів у процесуальну систему не лише оптимізує судову діяльність, а й підвищує рівень довіри до судової влади в умовах цифрової трансформації.

Попри позитивну динаміку, у сфері правового регулювання електронних доказів зберігається низка суттєвих прогалин. По-перше, відсутній єдиний національний стандарт технічної автентифікації електронних доказів, що створює ризики різночитань у судовій практиці. По-друге, чинне законодавство недостатньо регламентує процедуру збереження електронних доказів у проміжку між їх створенням і поданням до суду, зокрема відсутні вимоги до ведення електронного реєстру доказів або контролю безперервності ланцюга їх передачі. По-третє, проблема зберігається у сфері технічної компетентності суддів і сторін процесу, що ускладнює коректну оцінку технічних аспектів доказів. Також невирішеним залишається питання процесуальної легітимності доказів, отриманих із соціальних мереж, хмарних сховищ та інших транскордонних джерел [14, с. 86].

Подолання цих прогалин можливе шляхом удосконалення нормативної, організаційної та технічної бази електронного правосуддя. Доцільним є розроблення національного стандарту технічної автентифікації електронних доказів, що визначатиме порядок верифікації цифрових матеріалів, їх метаданих і електронних підписів. Необхідно також запровадити централізовану систему електронного зберігання доказів, інтегровану з Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою, що забезпечить контроль безперервності ланцюга збереження даних. Важливим напрямом удосконалення є підвищення цифрової грамотності суддів, адвокатів та експертів шляхом проведення спеціалізованих навчань. Крім того, варто активізувати міжнародне співробітництво у сфері обміну електронними доказами та адаптувати українське законодавство до європейських директив з питань кібербезпеки та електронного правосуддя.

Висновок. Отже, електронні докази стали повноцінним елементом доказової бази у цивільному процесі, що зумовило появу нових викликів для правозастосовної практики. Нормативна база України поступово гармонізується з європейськими стандартами, проте залишається потреба у вдосконаленні процедур автентифікації, збереження та подання електронних доказів. Системна інтеграція цифрових технологій у процес доказування потребує розроблення єдиних техніко-правових стандартів, а також посилення ролі судової експертизи у перевірці достовірності електронних даних. У перспективі це сприятиме підвищенню ефективності цивільного судочинства та зміцненню довіри до цифрових правових механізмів.

Аналіз нормативно-правових, процесуальних та практичних аспектів застосування електронних доказів у цивільному процесі України свідчить про їхню значну роль у сучасному судочинстві. Електронні докази, будучи інформацією в цифровій формі, здатні підтверджувати обставини справи на рівні з традиційними

письмовими та речовими доказами за умови дотримання встановлених правил щодо достовірності, належності та допустимості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, ст. 492.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141.

3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36, ст. 275.

4. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. №2155-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45, ст. 403.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 березня 2025 р. №7 «Про застосування електронних доказів у цивільному процесі».

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 липня 2022 р. у справі № 914/1003/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 02.11.2025).

7. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 3 серпня 2022 р. у справі № 910/5408/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 02.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду від 10 січня 2023 р. у справі №761/12730/14-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 02.11.2025).

9. Постанова Верховного Суду від 21 березня 2019 р. у справі №568/879/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 02.11.2025).

10. Постанова Верховного Суду від 19 січня 2022 р. у справі №202/2965/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 02.11.2025).

11. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996, with additional article 5 bis as adopted in 1998. United Nations, 1999. 66 p.

12. ISO/IEC 27001:2022 Information Security, Cybersecurity and Privacy Protection Information Security Management Systems Requirements. Geneva: ISO, 2022. 35 p.

13. Дяченко І. О. Електронні докази у цивільному процесі України: теоретико-практичний аспект. Харків: Право, 2022. 198 с.

14. Черненко В. О. Автентичність електронних доказів у судовому процесі: проблеми та шляхи вирішення. *Право України*. 2023. № 6. С. 85–97.

15. Жук О. В. Проблеми допустимості електронних доказів у цивільному судочинстві. *Вісник Верховного Суду*. 2022. № 3. С. 42–50.

УДК 347.92:341.231

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ДЛЯ УКРАЇНИ
INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMMERCIAL ADJUDICATION FOR UKRAINE

Вероніка Панасюк,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна», м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У статті висвітлено міжнародний досвід організації господарського судочинства у провідних правових системах світу: Німеччини, Великої Британії, Сінгапуру та Франції. Особливу увагу приділено спеціалізації судів, процесуальним механізмам вирішення господарських (комерційних) спорів, цифровізації судових процедур, а також ефективності виконання судових рішень. А також проведено аналіз елементів господарського судочинства, які Україна вже імплентувала у власну судову практику.

Ключові слова: *господарське судочинство, міжнародний досвід, реформи правосуддя, арбітраж, ADR, електронний суд, ЄСІЕС.*

The article highlights the international experience of organizing commercial adjudication in leading legal systems such as Germany, the United Kingdom, Singapore, and France. Special attention is given to the specialization of courts, procedural mechanisms for resolving commercial disputes, the digitalization of judicial processes, and the effectiveness of enforcement of court

decisions. The study also analyzes elements of commercial adjudication that Ukraine has already implemented in its own judicial practice.

Keywords: *commercial adjudication, international experience, justice reforms, arbitration, ADR, electronic court, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS).*

Актуальність теми роботи. Реформування судової системи України є дуже важливим елементом державної політики в умовах інтеграції до європейської правової системи. Господарське судочинство має особливе значення для забезпечення стабільності економічного середовища, захисту прав інвестора і розвитку конкурентного ринку.

Міжнародний досвід провідних держав показує, що ефективна система господарських судів сприяє підвищенню рівня довіри бізнесу до державних інститутів, прискорює вирішення комерційних спорів та стимулює зростання. Для України, яка перебуває в процесі модернізації правової системи, є стратегічно важливим завданням вивчення та імплементація міжнародних стандартів у сферу господарського судочинства.

Аналіз досліджень та публікацій. Міжнародний досвід господарського судочинства для України вивчали різні українські науковці. Дослідженнями цього питання займаються юристи-цивілісти та процесуалісти, які аналізують як зарубіжне, так і українське законодавство та судову практику. Серед українських науковців та експертів відомі: І. А. Баліюк, О. К. Намісенко, А. Й. Француз, В. В. Поліщук, С. Ч. Жельне, С. О. Короєд, О. П. Подцерковний та інші.

Об’єкт дослідження – господарське судочинство як елемент інституційної інфраструктури правової системи України та зарубіжних країн.

Предмет дослідження – значення міжнародного досвіду організації та функціонування господарського судочинства для вдосконалення національної судової системи України.

Мета: дослідити сучасні міжнародні моделі господарського судочинства, визначення можливостей їх ефективного впровадження в Україні, а також провести аналіз уже адаптованих елементів міжнародної практики у національній судовій системі.

Виклад основного матеріалу. Господарське судочинство є одним з головних елементів інституційної інфраструктури, необхідної для ефективного функціонування ринкової економіки. Справедлива, незалежна та ефективна судова система забезпечує належний захист прав суб’єктів господарювання, знижує ризики ведення бізнесу та дає гарантії. На теперішній час, коли в умовах глобалізації, інтеграції до європейського правового простору та посилення значення ролі міжнародної торгівлі Україна стикається з потребою у вдосконалені власної системи господарського судочинства. У допомозі може стати досвід

провідних країн для розроблення ефективних механізмів судового захисту в комерційній сфері.

У багатьох розвинених правових системах комерційні або господарські суди мають чітко визначену компетенцію та спеціалізацію. Свою діяльність вони зосереджують на дотриманні принципів швидкості, ефективності та професійності. Розглянемо міжнародні підходи до організації господарського судочинства.

Почнемо з Франції, яка стала першою європейською країною, де була здійснена передача комерційних спорів до сфери державного правосуддя, і де сьогодні існує розгалужена система спеціалізованих судів для вирішення комерційних спорів – торгових судів (Tribunaux de commerce) [9].

Особливість таких судів полягає у тому, що суддями є обрані представники бізнес-спільноти, що забезпечує таким чином високий рівень розуміння специфіки підприємницьких відносин. Система відзначається швидким розглядом справ, а також ефективний механізм примирення сторін.

У Німеччині комерційні спори розглядаються у рамках загальних судів першої інстанції – земельних судів (Landgerichte), у складі яких створені спеціалізовані торгові палати (Kammer für Handelssachen). Відповідно до Цивільного процесуального кодексу Німеччини (ZPO), такі палати розглядають спори між підприємцями, причому судді-професіонали часто працюють у складі з почесними суддями, які мають досвід у бізнесі. [2] Це все забезпечує високу якість правозастосування та практичний підхід до вирішення спорів.

В цілому, судову систему Німеччини можна назвати однією з найбільш спеціалізованих. Так, у сфері економіки створені органи спеціальної юрисдикції, зокрема фінансові, адміністративні суди [9].

На відміну від Франції, у Німеччини немає самостійних судів для вирішення комерційних спорів. А тому значна частина економічних суперечок знаходиться на розгляді у судів загальної юрисдикції.

Далі розглянемо, як вирішує комерційні спори Велика Британія. В неї існує окремий підрозділ Високого суду – Комерційний суд (Commercial Court), який діє на підставі Цивільних процесуальних правил (Civil Procedure Rules) [3]. Він відомий своїм високим рівнем незалежності, прозорістю та ефективністю. Під час розгляду справ основна увага приділяється якості процесу, швидкому вирішенню спорів та використанню механізмів медіації. Значна частина комерційних процесів вирішується без судового розгляду завдяки проведеним попередніми процедурами, погодженими сторонами.

Розглянемо Сінгапур, він за кілька десятиліть став одним із провідних центрів вирішення комерційних спорів у світі. Ця країна створила Сінгапурський міжнародний комерційний суд (Singapore International Commercial Court, SICC) [4].

Його процедура відзначається спрощеним документообігом, високим рівнем цифровізації процесів та широким залученням іноземних суддів для участі, що підвищує довіру міжнародних інвесторів. Законодавча база, зокрема Supreme Court of Judicature Act та SICC Rules of Court, створює умови для швидкого, прозорого та справедливого вирішення міжнародних комерційних спорів.

В Австрії діє єдиний на всю країну Торговий суд. Він розглядає комерційні спори, в тому числі й справи про банкрутство. До його складу входять представники ділової спільноти в якості комерційних суддів.

Наведені вище міжнародні підходи до організації господарського судочинства мають спільні риси – це спеціалізацію суддів, спрощенні та цифровізовані процедури, акцент на швидкість розглядів справ, використання альтернативних способів врегулювання спорів (ADR) та залучення фахівців із бізнесу до судового процесу. Для України ці елементи є особливо актуальними з огляду на потребу підвищення довіри до судової системи та стимулювання інвестиційної активності.

На сьогоднішній день Україна вже впровадила ряд важливих елементів міжнародної практики.

1. Європейські стандарти прозорості та незалежності суддів. Після судової реформи 2016-2020 рр. запроваджено конкурсний відбір суддів та перевірку їх доброчесності, наближаючи систему до стандартів ЄС.
2. Цифровізація процесів судочинства. Запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) забезпечує подання позовів та повідомлення сторін електронно, частково реалізуючи практики британського та сінгапурського судочинства.
3. Альтернативні способи вирішення спорів (ADR). Медіація та арбітраж активно застосовуються в господарських процесах, аналогічно до практик Німеччини, Великої Британії та Сінгапуру.
4. Гармонізація законодавства з міжнародними стандартами. Україна імплементувала норми Угоди про асоціацію з ЄС та бере участь у виконанні рекомендацій Ради Європи.
5. Міжнародний арбітраж та визнання рішень іноземних судів. Україна є стороною Нью-Йоркської конвенції 1958 року, що дозволяє визнавати та виконувати іноземні арбітражні рішення.

Законодавство України у сфері господарського судочинства базувалося на положеннях Господарського процесуального кодексу та практиці спеціальних господарських судів. 28 серпня 2025 року Господарський процесуальний кодекс втратив свою чинність, відповідно до Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Таким чином, наразі

господарське законодавство України проходить реформування з метою спрощення правового регулювання, усунення дублювання норм та адаптації до сучасних економічних реалій.

Слід також зазначити, що міжнародні організації, такі як ОЕСР, ЄБРР та Рада Європи, неодноразово наголошувати у своїх звітах на тому, що ефективне судочинство є фундаментом економічного зростання. Україна, обравши європейський вектор розвитку, має всі передумови для того, щоб поступово адаптувати найкращі міжнародні практику власну правову систему. Йдеться не лише про зміни у законодавстві, а й про зміну управлінських підходів, підвищення кваліфікації суддів, запровадження сучасних технологій та зміцнення інституційної спроможності судової системи.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене можемо зробити такі висновки.

Міжнародний досвід господарського судочинства показує нам висок стандарти ефективності, прозорості та передбачуваності правозастосування. Ці всі елементи є дуже важливими для стабільного розвитку ринкової економіки. Проаналізувавши моделі розвинених європейських країн маємо те, що ефективне вирішення господарських спорів ґрунтується на поєднанні спеціалізації судів, цифровізації процесів, використанні альтернативних способів вирішення спорів (ADR), залученні професійної бізнес-спільноти до процесу правосуддя та забезпеченні реальної незалежності суддів.

Україна вже здійснила низку важливих кроків у напрямку адаптації міжнародних практик. Зокрема, запроваджено Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, яка сприяє цифровізації судових процедур; розвиваються інститути медіації та арбітражу, що відповідають світовим тенденціям; а також проведено судову реформу, спрямовану на підвищення доброчесності та прозорості добору суддів. Такі заходи дозволяють наблизити українську систему господарського судочинства до європейських стандартів та зміцнити довіру бізнесу до судової влади.

Важливим контекстом цих змін є скасування Господарського процесуального кодексу України та перехід до регулювання господарських правовідносин на основі Цивільного кодексу України та спеціальних законів. Описаний підхід сприятиме спрощенню процедур, усуненню дублювання норм і створення більш зрозумілих правил для бізнесу.

Отже, міжнародний досвід не лише надає Україні ефективні інструменти модернізації судової системи, але й стає ключовим орієнтиром для побудови конкурентоспроможного правового середовища, здатного забезпечити надійний захист прав учасників господарських відносин, зміцнити інвестиційний клімат та підтримати стабільний економічний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text (дата звернення 12.10.2024).

2. Федеральне міністерство юстиції Німеччини. Цивільний процесуальний кодекс. *BMJ*. 2025. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/ (дата звернення: 12.10.2025).

3. Міністерство юстиції Великої Британії. Правила цивільного судочинства. Частина 58 Комерційний суд. *HM Government*. 2024. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil (дата звернення: 12.10.2025).

4. Академія права Сінгапуру. Правила Міжнародного комерційного суду Сінгапуру. *SAL*. 2021. URL: https://www.sicc.gov.sg/ (дата звернення: 12.10.2025).

5. Закон про Верховний суд правосуддя. Сінгапур: *Singapore Statutes Online*, 2024. URL: https://sso.agc.gov.sg/Act/SCJA (дата звернення: 11.10.2025).

6. Торговий кодекс Франції (Code de commerce). *Légifrance.* 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/ (дата звернення: 11.10.2025).

7. Рада Європи. Звіт CEPEJ про ефективність та якість правосуддя. Страсбург: *CoE*, 2022. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/country-profiles/ukraine (дата звернення: 11.10.2025).

8. Мелех Л.В. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.

9. Шепель Т. П., Бойченко Є. Л. Європейське спрямування господарського судочинства. *Юридична Газета. Всеукраїнське видання.* 2016. №11. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice (дата звернення 11.10.2025).

УДК 343.1+343.98

ВИКЛИКИ ПЕРЕД КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ, КРИМІНОЛОГІЄЮ, КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ ТА КРИМІНАЛІСТИКОЮ, ЩО ПОСТАЛИ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

CHALLENGES FACING CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Юрій Приходько,
професор кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз навчально-наукового
експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
м. Київ, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3080-6676

Аліна Столярова,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

У статті розглянуто сучасні виклики перед кримінальним правом, кримінологією, кримінальним процесом та криміналістикою, що постали у контексті війни в Україні. Також зроблено короткий аналіз зазначених проблем щодо наукового осмислення і рішучих законодавчих змін для забезпечення захисту верховенства права.

Ключові слова: *збройна агресія, верховенство права, внутрішня міграція, цифрові докази, міжнародне право.*

The article examines the contemporary challenges faced by criminal law, criminology, criminal procedure, and forensic science in the context of the ongoing war in Ukraine. It also

provides a brief analysis of these issues with regard to scholarly interpretation and the need for decisive legislative reforms to safeguard the rule of law.

***Keywords**: armed aggression, rule of law, internal migration, digital evidence, international law.*

Сучасна українська правова доктрина та практика переживають найскладніший іспит за всю історію незалежності. Повномасштабна збройна агресія російської федерації стала не лише гуманітарною та військовою катастрофою, але й потужним каталізатором, що виявив системні прогалини та водночас стимулював прискорену трансформацію всієї системи кримінальної юстиції. Виклики, що постали перед кримінальним правом, кримінологією, кримінальним процесом та криміналістикою є безпрецедентними та вимагають негайного наукового осмислення і рішучих законодавчих змін для забезпечення невідворотності покарання та захисту верховенства права.

Ключовий удар прийшовся на матеріальне кримінальне право. Теоретичні дискусії щодо кваліфікації злочинів вийшли з академічних кабінетів у реальну практику слідчих та суддів. Миттєво виникла проблема розмежування складів злочинів, що раніше вважалися "мертвими" або рідкісними. Яскравим прикладом є конкуренція норм статті 111 КК України (Державна зрада) та нововведеної статті 111-1 КК України (Колабораційна діяльність) [1, 2]. Попри законодавче роз'яснення, нечіткість диспозицій та оціночних понять призвела до неоднозначної судової практики. Водночас рамковий характер статті 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) створив значні проблеми гармонізації з міжнародним правом, що ускладнило охоплення всього спектру звірств, що вчиняються агресором [3]. Екоцид, примусова депортація дітей, цілеспрямовані атаки на енергетичну інфраструктуру — всі ці діяння вимагають глибшої деталізації та прямої гармонізації національного права з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949, Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 та Римським статутом Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998.

Не менш драматичні зміни зазнає кримінологія. Війна виступає як глобальний криміногенний чинник, що кардинально змінює структуру та динаміку злочинності. По-перше, відбувається її очевидна "мілітаризація" — масовий неконтрольований обіг зброї створює загрозу сплеску насильницької злочинності на десятиліття вперед. По-друге, змінюються традиційні мотиви та профілі злочинців. Масова внутрішня міграція, руйнування соціальних зв'язків, економічна скрута та глибока психологічна травматизація суспільства (ПТСР) формують нове підґрунтя для зростання як корисливих, так і агресивних злочинів. Кримінологічна наука, як зазначають провідні фахівці, має переорієнтувати свою

превентивну функцію на роботу з новими групами ризику: ветеранами, ВПО та жертвами насильства.

У відповідь на виклики, спричинені війною, кримінальний процес України змушений був адаптуватися в надзвичайних умовах, шукаючи баланс між ефективністю правосуддя та дотриманням основоположних прав людини. Зокрема, внесення до Кримінального процесуального кодексу України Розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану» стало вимушеним кроком законодавця, спрямованим на забезпечення невідворотності покарання для осіб, які переховуються від правосуддя або перебувають на тимчасово окупованих територіях [4]. Разом із тим легалізація спеціального провадження *in absentia* (заочного судового розгляду) породжує серйозні ризики для дотримання принципів справедливого суду, гарантованих статтею 6 Європейської конвенції з прав людини [5]. Практичні застереження підкреслюють і вітчизняні аналітики: необхідні жорсткі процесуальні гарантії для «заочних» проваджень (чіткі критерії застосування, механізми повідомлення обвинуваченого, право на новий розгляд після відновлення процесуальної участі особи), інакше рішення, винесені в умовах воєнного стану, ризикують бути скасовані в міжнародних інстанціях або поставити під сумнів легітимність українського правосуддя [6].

Нарешті, криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів зіткнулося з безпрецедентними викликами, пов'язаними з документуванням масових і воєнних злочинів та широким використанням цифрових доказів. У сучасних умовах ключовим джерелом інформації дедалі частіше виступають дані OSINT (Open-Source Intelligence) — відкритих джерел, таких як соціальні мережі, супутникові знімки та цифрові метадані. Відповідно до статей 99 та 100 Кримінального процесуального кодексу України [1], електронні документи належать до самостійних джерел доказів, однак криміналістична тактика їхнього здобуття, перевірки та легалізації залишається недостатньо розробленою. Крім того, традиційні підходи до огляду місця події виявилися неефективними під час документування масових поховань та руйнувань, що потребує застосування новітніх технологій — 3D-сканування, дронів, геоінформаційних систем — і розроблення єдиних криміналістичних протоколів ідентифікації жертв.

Підсумовуючи, стає очевидним, що для забезпечення невідворотності покарання та збереження стійкості верховенства права, Україна має подолати екстремальне навантаження на свою систему кримінальної юстиції. Це вимагає комплексу негайних дій: від подальшого впровадженя норм міжнародного гуманітарного права у КК України та розробки нових програм кримінологічної превенції до посилення судового контролю та термінової стандартизації методик роботи з цифровими доказами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. (із змінами та доповненнями, зокрема ст. 111, 111-1, 438, 99, 100). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2341-14#Text

2. Мисливий В.А., Грачова О.Ю. Колабораційна діяльність та шпигунство: критерії розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №12. С. 370-374.URL: http://lsej.org.ua/12_2022/87.pdf

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1048

4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Вапнярчук В.В. Спеціальне досудове розслідування (in absentia): аналіз окремих питань щодо прийняття рішення про його здійснення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. №03. С.516-524.

УДК 343.5:341.24

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: АНАЛІЗ НОВЕЛ ЗАКОНОДАВСТВА
CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATION: AN ANALYSIS OF LEGISLATIVE NOVELTIES

Дар'я Савченко,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

У статті здійснено науковий аналіз новел кримінального законодавства України, спрямованих на встановлення відповідальності за колабораційну діяльність у контексті сучасних викликів національній безпеці. Розкрито основні зміни до Кримінального кодексу України, запроваджені в умовах воєнного стану, з акцентом на зміст статті 111-1 та взаємозв'язок її положень з іншими нормами, що визначають злочини проти державного суверенітету. Обґрунтовано теоретичні та практичні аспекти правозастосування, розглянуто склад злочину, коло суб'єктів, характер санкцій і проблеми кваліфікації діянь, близьких за змістом. Висвітлено об'єктивні чинники, які вплинули на формування законодавчих новел, зокрема необхідність нормативної адаптації до умов збройної агресії.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, колабораційна діяльність, державна зрада, національна безпека, Кримінальний кодекс України, стаття 111-1, воєнний стан, правозастосування, законодавчі новели, протидія колабораціонізму.*

The article offers a scholarly examination of recent amendments to Ukraine's criminal legislation that establish liability for collaboration in the context of contemporary threats to

national security. It outlines the principal changes introduced to the Criminal Code of Ukraine during martial law, with particular emphasis on Article 111-1 and its connection with other provisions defining offences against state sovereignty. The study clarifies both theoretical and practical aspects of applying these norms, examining the legal elements of the offence, the range of subjects, the nature of sanctions, and the challenges of distinguishing collaboration from conduct with similar characteristics. The text also highlights objective factors that shaped the development of these legislative updates, including the need for normative adjustment in the conditions of armed aggression.

Keywords: *criminal liability, collaboration, high treason, national security, Criminal Code of Ukraine, Article 111-1, martial law, law enforcement practice, legislative novelties, countering collaboration.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну з 24 лютого 2022 року спричинило безпрецедентні виклики для національної безпеки, зокрема зростання колабораційної діяльності на окупованих територіях. Традиційні норми Кримінального кодексу України (КК України) про державну зраду (ст. 111) виявилися недостатніми для оперативного реагування на нові форми співпраці з агресором, що вимагало введення спеціальних норм. Новели законодавства, запроваджені Законом № 2108-IX від 3 березня 2022 року, стали відповіддю на цю загрозу, але породили дискусії щодо чіткості диспозицій, суб'єкта та санкцій.

Дослідження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є актуальним для розуміння механізмів її формування та впливу на правозастосування в умовах війни. Це дозволяє не лише карати винних, але й запобігати радикалізації, зберігаючи баланс з міжнародним гуманітарним правом.

Метою даної статті є комплексний аналіз новел кримінального законодавства щодо колабораційної діяльності, виявлення проблем правозастосування та пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу.Актуальність дослідження зумовлена різким поширенням колабораційних проявів у період воєнного стану, що об’єктивно вимагає системного осмислення та правового аналізу новітніх змін у кримінальному законодавстві. Запровадження статті 111-1 Кримінального кодексу України сформувало доктринально виважене поняття «колабораційна діяльність», надавши йому чітко визначеного кримінально-правового змісту [4]. У законодавчій площині під цим терміном розуміють свідомі та добровільні дії, спрямовані на підрив суверенітету держави, підсилення впливу країни-агресора або сприяння діяльності окупаційної адміністрації.

До ухвалення відповідних змін у 2022 році подібні протиправні діяння зазвичай кваліфікувалися за загальною статтею 111 КК України, однак новела законодавця істотно деталізувала межі кримінальної відповідальності, чітко

розмежувавши склади злочинів за ступенем суспільної небезпечності. Стаття 111-1 структурно поділена на вісім частин, у яких окреслено різновиди протиправної поведінки – від публічних закликів до підтримки окупаційних сил (ч. 1) до фактичного зайняття посад у незаконно створених органах влади (ч. 2, 5, 7) та передачі матеріальних чи фінансових ресурсів окупаційній адміністрації (ч. 4). Передбачені санкції коливаються від значних грошових штрафів до п'ятнадцяти років позбавлення волі з можливою конфіскацією майна, що підкреслює вагу та небезпечність цих правопорушень для національної безпеки.

Одночасно з упровадженням зазначеної норми було доповнено Кримінальний кодекс статтею 111-2, яка встановлює відповідальність за пособництво державі-агресору, фокусуючись на фактах сприяння реалізації її політичних, військових чи адміністративних рішень, спрямованих проти інтересів України. Такий крок законодавця свідчить про послідовне формування системи кримінально-правових механізмів, покликаних запобігати співпраці з агресором у будь-яких формах, включно з непрямим сприянням його діям[3].

Динаміка правових новел простежується і в подальших законодавчих ініціативах. Проєкт закону № 10136, зареєстрований у 2023 році, містить пропозиції щодо уточнення підслідності: розслідування частин 1–3 передбачається за Національною поліцією, а частин 4-8 – за Службою безпеки України. Також передбачено підвищення розміру штрафних санкцій і коригування механізмів кримінального переслідування. Інший законопроєкт, № 7647 від 2022 року, деталізує винятки для дій, що вчиняються в умовах життєвої необхідності, узгоджуючи їх із положеннями IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни.

На початок 2025 року кількість кримінальних проваджень, відкритих за статтею 111-1, перевищує п'ятнадцять тисяч, із яких приблизно дві з половиною тисячі завершено обвинувальними вироками. Переважна більшість судових рішень ухвалена за першими трьома частинами статті, що свідчить про перевагу правопорушень, пов'язаних із публічними висловлюваннями на підтримку агресора, пропагандистською діяльністю чи співпрацею ненасильницького характеру. Описана статистика відображає реальні тенденції розвитку правозастосовної практики та демонструє посилення державної реакції на будь-які прояви колабораціонізму як загрози суверенітету і територіальної цілісності України[1].

Воєнні події істотно трансформували уявлення про суб'єкта колабораційних злочинів, оскільки особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, нерідко діють у складних морально-правових обставинах, усвідомлюючи негативні наслідки своїх вчинків для державного суверенітету. Проте чинна редакція кримінального законодавства містить низку колізійних положень, серед яких

особливо дискусійним постає питання «добровільності» участі, чітко зазначене лише у частинах другій, п'ятій і сьомій статті 111-1. Такий підхід фактично не враховує можливість примусу чи загрози життю, що порушує принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності. Спостерігається й дублювання правових приписів зі статтею 436-2, де йдеться про виправдовування агресії, що створює підґрунтя для суперечливої правозастосовної практики.

Статистичні показники засвідчують певну нестабільність судових рішень: близько п'ятої частини кримінальних проваджень підлягають перекваліфікації, тоді як у п'ятнадцяти відсотках справ фіксується відсутність умислу, що стає підставою для їх закриття. Така тенденція вказує на необхідність глибшого тлумачення психологічного елементу складу злочину та диференціації відповідальності залежно від обставин конкретної ситуації.

Суттєвий вплив на зростання колаборайних проявів мають соціально-економічні чинники, зокрема дестабілізація господарського життя, відсутність сталих джерел доходу та інформаційна ізоляція. За таких умов правова система потребує не лише каральних інструментів, а й мотиваційних механізмів, що стимулювали б добровільне каяття та співпрацю зі слідчими органами. Запровадження інституту звільнення від відповідальності у разі сприяння розкриттю злочинів може стати важливим кроком до відновлення довіри населення до державних інституцій[5].

Певна узгодженість кримінально-правових положень із нормами міжнародного гуманітарного права досягається завдяки передбаченню винятків для виконання базових адміністративних функцій, необхідних для забезпечення життєдіяльності населення. Водночас надмірно розширене тлумачення поняття «взаємодія з окупаційною владою» створює небезпеку криміналізації дій, спрямованих лише на фізичне виживання, а не на свідому співпрацю з ворогом.

Поглиблений аналіз новел кримінального законодавства свідчить про їхню значну роль у протидії колабораціонізму, однак дискусійними залишаються окремі питання, пов'язані із визначенням кола суб'єктів відповідальності. Зокрема, потребує уточнення, чи поширюються положення статті 111-1 на іноземців, які постійно проживають на території України, або лише на громадян держави. Формування комплексного підходу до кримінально-правового регулювання співпраці з окупаційною владою має стати підґрунтям для уникнення зловживань у правозастосуванні та зміцнення системи національної безпеки у воєнний і післявоєнний періоди.

Висновки. Новели кримінального законодавства значно посилили відповідальність за колаборайну діяльність, створивши спеціальні норми для оперативного реагування. Однак, для повної ефективності необхідно уточнити диспозиції, уніфікувати ознаки добровільності та адаптувати до МГП. Виявлені

закономірності правозастосування дозволяють розробити заходи запобігання, включаючи реабілітацію та комунікацію з окупованими територіями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз окремих законодавчих змін до Кримінального кодексу України.*Journal APP Uzhnu*. 2022. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267745(дата звернення: 31.10.2025).

2. Колаборaційна діяльність. Наукові записки. Серія: Право. 2023. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/231(дата звернення: 27.10.2025)

3. Кримінальна відповідальність за колаборaційну діяльність: аналіз судової практики ResearchGate. 2023. URL: https://www.researchg/375979820 (дата звернення: 31.11.2025).

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/41-14#Text (дата звернення: 02.11.2025).

5. Кримінально-правова новела про колаборaційнудіяльність. *Helsinki.org.ua.*2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/kryminalno (дата звернення: 01.11.2025).

6. Новели кримінального законодавства України про колаборaційну діяльність. LSEJ. 2022. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/79.pdf(дата звернення: 31.11.2025).

7. Суб'єкт колаборaційної діяльності: окремі дискусійні аспекти. *Yur-ukraine.com.* 2024. URL: https://yur-ukraine.com/subyekt-kolaboraczijnoyi-diyalnosti-okremi-dyskusijni-aspekty/(дата звернення: 31.10.2025).

УДК 343.1

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE CONDUCT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Яна Тимчук,
курсант, Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0009-0000-3939-4156

Науковий керівник:
Оксана Пчеліна,
доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства,
м. Харків, Україна
Orcid ID: 0000-0003-0224-1767

Досліджено вплив воєнного стану на здійснення кримінального провадження в Україні, зокрема проаналізовано зміни законодавства, що стосуються процесуальних гарантій та розподілу компетенції між судом і прокуратурою, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів та автоматичної пролонгації строків ізоляції.

Ключові слова: *кримінальне провадження, правовий режим, воєнний стан, компетенція, слідчі (розшукові) дії, реформування, трансформація.*

The impact of martial law on criminal proceedings in Ukraine has been examined, with particular attention to legislative changes affecting procedural safeguards and the allocation of competence between the court and the prosecution. The study analyses the specific conditions for conducting investigative (search) actions, the application of preventive measures, and the automatic extension of detention periods.

Keywords: *criminal proceedings, legal regime, martial law, competence, investigative (search) actions, reform, transformation.*

Початок повномасштабної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року поставив перед українською системою кримінальної юстиції комплекс нових завдань, серед іншого зумовлених введенням правового режиму воєнного стану. Зокрема, правовий режим воєнного стану, визначений законодавством України, характеризується розширенням компетенції державних органів та встановленням тимчасових обмежень основних прав людини [1]. Крім того, дослідження набуває актуальності через необхідність наукового аналізу численних нормативних новацій та їхнього впливу на правовий статус учасників кримінальних процедур. При цьому метою представленої роботи є всебічне вивчення модифікацій кримінального процесуального регулювання в період воєнного стану та визначення їхньої узгодженості з конституційними стандартами.

Зокрема, у своїх працях учені (Д.Р. Власенко, О.О. Гущин, В.А. Завтур, О.В. Пчеліна, О.І. Тищенко, В.В. Топчій, Т.Г. Фоміна й інші) акцентують увагу на необхідності дотримання балансу між ефективністю кримінального процесу в умовах правового режиму воєнного стану та збереженням основних конституційних прав людини. Значна кількість досліджень аналізує відповідність національних законодавчих новацій міжнародним стандартам захисту прав людини, а також звертає увагу на ризики надмірної концентрації повноважень у сторони обвинувачення. Водночас наукова дискусія залишається відкритою щодо оптимальних моделей адаптації кримінального процесу до умов воєнного стану. Дослідники відзначають як позитивні зміни, спрямовані на підвищення гнучкості та оперативності реагування на загрози, так і потенційні загрози для засад верховенства права та змагальності.

З метою визначення впливу воєнного стану на процедуру здійснення кримінального провадження варто передусім з’ясувати генезу нормативного регулювання вказаної сфери суспільних відносин. Зокрема, еволюція кримінального процесуального права розпочалася після подій 2014 року, коли Україна зіткнулася з анексією Криму та збройним конфліктом у східних регіонах. Законодавчий акт від 12 серпня 2014 року під номером 1631-VII інтегрував до процесуального кодексу спеціальний розділ, присвячений досудовому розслідуванню в екстраординарних умовах [2]. Первісна версія цих норм мала недоліки щодо організації нагляду за процесуальною діяльністю прокурорів [3, с. 271].

Водночас масштабна збройна агресія 2022 року ініціювала глибокі законодавчі реформи. Нормативний акт № 2201-IX, ухвалений навесні 2022 року, докорінно змінив процесуальне регулювання [4]. Принциповою інновацією стало закріплення положення про те, що надзвичайний правовий режим модифікує механізми реалізації процесуальних принципів, але не анулює їхню сутність [6, с. 18].

Контроверсійним напрямом реформування стала трансформація розподілу компетенції між судовими органами та прокуратурою. За новим регулюванням, коли слідчий суддя об'єктивно не може виконувати функції, його компетенція делегується керівництву прокурорських структур [5]. Цей перелік охоплює: санкціонування процесуальних заходів примусу, ухвалення рішень про ізоляцію підозрюваних терміном до тридцяти діб, дозволи на проведення обшукових дій та оперативних заходів.

Проте делегування юрисдикційних функцій стороні обвинувачення деформує процесуальну рівновагу та послаблює змагальні засади [2, с. 547]. Особливо дискусійним є надання прокурору права обирати найсуворіший запобіжний захід, що суперечить європейським правозахисним стандартам. Найбільшу критику викликала норма про автоматичну пролонгацію строків ізоляції. Влітку 2024 року Конституційний Суд визнав це положення таким, що порушує Основний Закон, акцентувавши на неможливості повного нівелювання конституційних гарантій навіть за надзвичайних обставин [7].

Крім того, під впливом правового режиму воєнного стану зазнали трансформації процедури слідчих (розшукових) дій. Законодавець запровадив можливість здійснення обшукових і оглядових заходів у житлових приміщеннях без участі понятих – незаінтересованих осіб – за наявності об'єктивних перешкод або загроз їхній безпеці. Компенсаторним механізмом визначено неперервне відеодокументування процесуальних дій [5]. У традиційному розумінні залучення незаінтересованих осіб розглядалося як гарантія законності процесуальних дій. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України характеризує таких осіб як тих, хто не має зацікавленості в результаті провадження і може надати свідчення про хід слідчих (розшукових) дій. Відмова від цього інституту спричинила неоднозначні оцінки фахівців. Зокрема, сучасні реалії, зумовлені веденням бойових дій на території України, об'єктивно ускладнює залучення таких осіб або створює реальні загрози їхньому життю. Водночас усунення цієї гарантії зменшує рівень контролю та породжує ризики для забезпечення прав осіб. Відеофіксація, хоча й є альтернативою залучення понятих, не забезпечує повноцінної заміни, адже фіксує лише зовнішні прояви процесуальних дій.

Законодавець встановив дві альтернативні підстави для незалучення понятих під час проведення слідчих (розшукових) дій, коли їх участь є обов'язковою: реальна відсутність можливості залучення або наявність ризиків для безпеки таких осіб. Оцінка цих обставин покладається на особу, що проводить слідчі (розшукові) дії, виходячи з конкретної ситуації, зокрема територіальної близькості до зони бойових дій чи загрози обстрілів [6, с. 18]. Судові органи надалі можуть перевіряти обґрунтованість таких рішень при оцінюванні придатності доказів.

Окремо варто розкрити вплив воєнного стану на інститут запобіжних заходів. Зокрема, суттєвих змін зазнав механізм застосування найсуворішого запобіжного заходу. При цьому найбільш суперечливим було положення про автоматичне подовження терміну ізоляції після закінчення судового дозволу за неможливості його оновлення максимум на два місяці. Ця норма викликала обґрунтовану критику, оскільки суперечила базовому стандарту про необхідність судового контролю за будь-яким позбавленням волі. Пролонгація ізоляції без судового рішення, навіть у винятковій ситуації, не узгоджувалася з міжнародними правозахисними стандартами та прецедентною практикою Страсбурзького суду.

У липні 2024 року орган конституційної юрисдикції ухвалив рішення під номером 8-р(II)/2024, яким констатував неконституційність зазначеного положення. Суд наголосив, що автоматична пролонгація без судового нагляду порушує конституційні гарантії свободи, права на судовий захист та верховенство права. Норма втратила чинність після трьох місяців від дати рішення [7]. Це рішення підтверджує, що екстраординарний правовий режим не дозволяє повністю скасувати фундаментальні права, а їхнє обмеження потребує дотримання конституційних процедур.

Паралельно законодавство передбачає спеціальні механізми скасування обмежувальних заходів для певних категорій. Зокрема, ст. 616 КПК України закріплює право підозрюваних чи обвинувачених, що перебувають під вартою, ініціювати скасування заходу для проходження військової служби під час мобілізації. Це право не застосовується до осіб, яким інкримінують злочини проти національної безпеки та інші тяжкі діяння [5]. Практична реалізація цього механізму стикається з проблемами, зокрема через необхідність наявності медичного висновку про придатність до служби, що ускладнює доступ до цієї процедури для ізольованих осіб.

Саме в умовах дії правового режиму воєнного стану в кримінальному провадженні було запроваджено процедуру обміну військовополонених. Зокрема, на законодавчому рівні регламентовано скасування запобіжних заходів для передачі осіб в обмін як військовополонених. Так, ст. 201-1 КПК України уповноважує прокурора звертатися до судових органів з відповідним клопотанням після прийняття уповноваженим органом рішення про передачу конкретної особи. Необхідними умовами є документальне підтвердження рішення про обмін та письмова згода самої особи. Матеріали мають бути надані підозрюваному чи обвинуваченому щонайменше за три години до розгляду. Клопотання розглядається негайно за участі прокурора [5].

Хоча процедура не вимагає обов’язкової присутності захисника, кримінальне процесуальне законодавство встановлює випадки обов’язкової участі захисника та надання правничої допомоги, зокрема у справах про особливо тяжкі

злочини. Враховуючи категорію воєнних злочинів, участь адвоката має забезпечуватися за загальними правилами.

Після ухвалення рішення про скасування запобіжного заходу особа передається під контроль уповноваженого органу. Судове провадження зупиняється до фактичного обміну або отримання інформації про його незавершення, після чого провадження підлягає відновленню [5].

У контексті дослідження впливу воєнного стану на кримінальне провадження варто вказати, що новели торкнулися визначення компетенції судів за територіальною ознакою. Процесуальні документи направляються до судів за місцем завершення досудового розслідування, а за неможливості – до найближчого функціонуючого суду [5]. За об'єктивної неспроможності здійснення правосуддя застосовуються положення законодавства про зміну підсудності через рішення Вищої ради правосуддя за поданням керівника вищої судової інстанції або його розпорядження за неможливості функціонування Ради [8].

Окремо зауважимо, що нововведення 2024 року надало найвищому прокурору компетенцію визначати підслідність військових злочинів, передбачених статтями 407 і 408 Кримінального кодексу, іншим органам досудового розслідування [9]. Це спрямоване на підвищення оперативності й ефективності розслідування воєнних злочинів.

Отже, правовий режим воєнного стану кардинально трансформував кримінальну процесуальну систему України. Законодавчі новації орієнтовані на забезпечення функціональності правосуддя за екстраординарних умов, проте окремі норми викликають критику щодо узгодженості з конституційними гарантіями та міжнародними стандартами.

Найбільш проблемними залишаються норми про делегування судових повноважень прокурорам, здійснення слідчих (розшукових) дій без участі незаінтересованих осіб та обмеження права на суд присяжних. Визнання Конституційним Судом неконституційності автоматичної пролонгації ізоляції демонструє потребу балансування державних інтересів та індивідуальних прав.

Перспективи вдосконалення законодавства полягають у посиленні судового контролю, запровадженні додаткових процесуальних гарантій та приведенні норм у відповідність із прецедентною практикою міжнародних правозахисних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 29.09.2022 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
2. Гущин О.О., Власенко Д.Р., Тищенко О.І. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: законодавчі новації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 546–548.
3. Завтур В.А. Оцінка допустимості доказів, отриманих у порядку ст. 615 КПК України. Правове життя сучасної України. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С.269–274.
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
6. Лазебний А., Волинець В. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. Кропивницький, 2022. 369 с.
7. Рішення Конституційного Суду України № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24/#Text
8. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text
9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні: Закон України від 25.10.2024 № 4009-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n30

УДК 343.1+343.98

ОСОБЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КРИМІНАЛІСТИКУ

FEATURES OF IMPROVING THE EVIDENCE BASE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN CRIMINALISTICS

Анастасія Хоменко,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

Науковий керівник:
Юрій Приходько,
професор кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
м. Київ, Україна

В статті здійснено спробу комплексного осмислення актуальних тенденцій розвитку кримінально-правових і кримінологічних підходів у контексті сучасних викликів правозастосовної практики. Розкривається взаємозв'язок між еволюцією норм кримінального права, кримінального процесу та криміналістики в умовах цифрового суспільства. Особливу увагу приділено питанням удосконалення механізмів запобігання насильницьким злочинам у приватній сфері, протидії злочинам у кіберпросторі, модернізації доказової діяльності та використанню інноваційних технологій, зокрема штучного інтелекту, у практиці розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *кримінальне право, кримінологія, кіберзлочинність, доказування, штучний інтелект, криміналістика.*

The article attempts to provide a comprehensive analysis of current trends in the development of criminal-law and criminological approaches in the context of contemporary

challenges faced by law-enforcement practice. It explores the interrelation between the evolution of criminal law, criminal procedure, and criminalistics in the conditions of a digital society. Particular attention is devoted to improving mechanisms for preventing violent crimes in the private sphere, countering offences committed in cyberspace, modernising evidentiary activities, and employing innovative technologies, including artificial intelligence, in the investigation of criminal offences.

Keywords: *criminal law, criminology, cybercrime, evidence, artificial intelligence, criminalistics.*

Сучасна система кримінальної юстиції України переживає період активної трансформації. Динамічні суспільні зміни, воєнні виклики, розвиток інформаційних технологій та глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність оновлення підходів до боротьби зі злочинністю, збору доказів, профілактики правопорушень і впровадження нових інструментів у діяльність органів правопорядку.

Особливого значення набувають питання запобігання домашньому насильству, боротьби з кіберзлочинами, удосконалення доказової бази у кримінальному процесі та впровадження технологій штучного інтелекту у криміналістику.

Запобігання домашньому насильству. Домашнє насильство — це систематичне вчинення фізичного, психологічного, економічного або сексуального насильства в сім'ї. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» №2229-VIII визначає правові та організаційні засади державної політики у цій сфері. У 2024 році Національна поліція зареєструвала понад 280 тисяч звернень, пов'язаних із домашнім насильством, що на 15% більше, ніж у 2023 році. Водночас зростає кількість випадків, коли кривдники притягуються до кримінальної відповідальності за статтею 126-1 КК України.

Важливими напрямами вдосконалення механізмів протидії залишаються підготовка працівників поліції, створення кризових кімнат та розширення програм ресоціалізації кривдників. Серед позитивних практик можна відзначити діяльність мобільних груп поліції, які оперативно реагують на виклики та фіксують докази правопорушень.

Розвиток цифрових технологій створив новий простір для злочинної діяльності. Кіберзлочини охоплюють широкий спектр діянь — від несанкціонованого доступу до комп'ютерних систем (ст. 361 КК України) до розповсюдження шкідливого програмного забезпечення та кібершахрайства. За даними Департаменту кіберполіції, у 2024 році збитки від таких злочинів перевищили 600 млн грн. Серед найпоширеніших схем — фішингові сайти, підроблені інтернет-магазини та шахрайські банківські повідомлення.

Зокрема, у 2023 році правоохоронці ліквідували міжнародну групу хакерів, яка за допомогою фішингових ресурсів викрала понад 50 млн. гриень. Україна активно співпрацює з Європолом і Інтерполом у сфері кібербезпеки, реалізує

заходи відповідно до Стратегії кібербезпеки на 2021–2025 роки. Тому необхідним є подальше посилення кримінально-правового захисту персональних даних та розширення міжнародної співпраці в цій сфері.

Проблеми доказування у кримінальному процесі. Доказування є фундаментальним елементом кримінального процесу, який забезпечує реалізацію принципів справедливості та законності. Згідно зі статтями 84–99 КПК України, доказами є фактичні дані, що підтверджують обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

Проблемним аспектом залишається використання електронних доказів, зокрема переписок у месенджерах, відеозаписів з камер спостереження та цифрових копій документів. Постанова Верховного Суду від 21.02.2023 р. у справі №127/485/20 визначила, що електронні докази є допустимими лише за умови підтвердження джерела їх походження. Крім того, актуальним є питання дотримання права на захист і принципу змагальності сторін під час оцінки доказів.

Слідчим і прокурорам необхідно вдосконалювати методику збору, фіксації та перевірки електронних даних.

Використання штучного інтелекту у криміналістиці. Технології штучного інтелекту (ШІ) відкривають нові можливості у сфері криміналістики. У 2025 році Національна поліція України впровадила систему автоматичного розпізнавання облич, що допомагає встановлювати осіб, оголошених у розшук.

Такі технології використовуються для аналізу відеозаписів, встановлення закономірностей у злочинній діяльності та прогнозування криміногенних ситуацій.

Водночас застосування ШІ потребує законодавчого врегулювання — зокрема, визначення меж використання алгоритмів, захисту персональних даних і недопущення дискримінаційних рішень. У науковій площині актуальним є питання етичних стандартів використання ШІ під час виконання експертиз, а також формування доказів, отриманих із застосуванням автоматизованих систем.

Отже, комплексне дослідження проблем кримінального права, кримінології, кримінального процесу та криміналістики засвідчує, що ці галузі тісно взаємопов’язані й потребують системного оновлення. Підвищення ефективності боротьби зі злочинністю можливе лише за умови впровадження сучасних технологій, посилення гарантій прав людини та вдосконалення правового регулювання доказування. Інноваційні підходи до запобігання насильству, розвитку кібербезпеки й інтеграції штучного інтелекту у криміналістику мають стати пріоритетом державної політики України у сфері правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07.12.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

3. Постанова Верховного Суду від 21.02.2023 р. у справі № 127/485/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109876543

4. Стратегія кібербезпеки України на 2021–2025 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/447-2021-%D1%80

5. Офіційна статистика МВС України щодо випадків домашнього насильства за 2024 рік. URL: https://mvs.gov.ua

УДК 343.98: 343.23

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО: КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

CRIMINAL LIABILITY FOR INTENTIONAL HOMICIDE: QUALIFYING FEATURES AND CASE LAW

Світлана Чуприна,
здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна;

Ірина Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»,
м. Кропивницький, Україна
Orcid ID: 0000-0002-3351-8063

Дослідження присвячене комплексному аналізу кримінальної відповідальності за умисне вбивство як однієї з найтяжчих форм злочину проти життя особи. У роботі висвітлюється теоретико-правове підґрунтя поняття умисного вбивства та визначаються його кваліфікуючі ознаки, що відображають глибину правової оцінки діяння. Основну увагу приділено співвідношенню понять прямого й непрямого умислу, встановленню суб'єктивних і об'єктивних характеристик злочину, а також вивченню ролі судової практики у формуванні єдиних підходів до правозастосування. Розгляд положень чинного Кримінального кодексу України у взаємозв'язку з практичними аспектами судової діяльності надає можливість більш повно розкрити сутність кримінальної відповідальності, виявити закономірності її реалізації та сприяти удосконаленню механізмів правового регулювання у сфері охорони життя людини.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, вбивство, умисне вбивство, кваліфікуючі вбивства, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона, кримінальне правопорушення.*

The study offers a comprehensive analysis of criminal liability for intentional homicide as one of the gravest offences against human life. It outlines the theoretical and legal foundations of the concept of intentional homicide and identifies its qualifying features, which reveal the depth of legal assessment applied to such acts. Particular attention is given to the distinction between direct and indirect intent, the determination of the offence's subjective and objective elements, and the role of judicial practice in shaping consistent approaches to law enforcement. Examining the provisions of the current Criminal Code of Ukraine alongside practical aspects of judicial activity makes it possible to more fully reveal the essence of criminal liability, identify patterns in its application, and contribute to improving regulatory mechanisms in the field of protecting human life.

Keywords: *criminal liability, homicide, intentional homicide, qualifying murders, subjective element, objective element, criminal offence.*

Постановка проблеми. Проблематика умисного вбивства набуває особливої гостроти в сучасних умовах воєнного протистояння, коли суспільна напруга, психологічне виснаження та емоційна нестабільність спричиняють підвищення рівня агресії й конфліктності в соціальному середовищі. Під впливом воєнних подій, загрози життю та невизначеності майбутнього відбувається трансформація суспільної свідомості, що нерідко призводить до девіантних форм поведінки, у тому числі до насильницьких злочинів проти життя. Умисне вбивство у такому контексті постає не лише як правова, а й як глибоко соціально-психологічна категорія, що потребує комплексного підходу до осмислення.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю удосконалення підходів до визначення кримінальної відповідальності за умисні вбивства, адже практика засвідчує наявність випадків невідповідності між тяжкістю скоєного діяння та призначеним покаранням. Така ситуація зумовлює потребу в поглибленому аналізі кваліфікуючих ознак умисного вбивства, оскільки їх правильне тлумачення впливає на забезпечення принципів справедливості та правової визначеності. Судова практика у цьому контексті виступає джерелом емпіричного матеріалу для виявлення тенденцій і проблем у застосуванні кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за злочини проти життя.

Вивчення таких аспектів має суттєве значення для вдосконалення механізмів кримінально-правової оцінки умисних убивств, формування послідовної судової практики та підвищення ефективності функціонування правової системи у сфері захисту найвищої соціальної цінності – людського життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство здійснили науковці, серед яких слід виділити М.О. Василенкоа, О.О. Кваша та А. Ю. Братченка.

Осмислення основних кваліфікуючих ознак умисного вбивства та визначення поняття «кримінальна відповідальність за умисне вбивство» сприяє

глибшому розумінню специфіки злочинів проти життя і здоров'я особи, а також класифікації їх різновидів.

Метою статті є дослідження кваліфікуючих ознак умисного вбивства та аналіз прикладів із судової практики, що дозволяє відтворити характерні ситуації, визначити тенденції застосування кримінально-правових норм і оцінити їх ефективність у правозастосовчій діяльності.

Виклад основного матеріалу.Актуальність дослідження визначається сучасними соціально-психологічними умовами, які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення держави-агресора росії на територію України. Постійне перебування в умовах воєнного конфлікту зумовлює значний рівень стресу серед населення, що негативно впливає на психічний та емоційний стан громадян і створює передумови для девіантної поведінки, у тому числі скоєння насильницьких злочинів. Умисне вбивство виступає одним із найбільш тяжких суспільно-небезпечних діянь, за яке кримінальна відповідальність настає відповідно до норм Кримінального кодексу України. Вивчення особливостей такої відповідальності та кваліфікуючих ознак злочину має практичне і теоретичне значення для формування правозастосовчої практики та забезпечення справедливості покарання.

Поняття кримінального правопорушення охоплює суспільно небезпечну дію або бездіяльність особи, за яку передбачена кримінальна відповідальність. Умисне вбивство визначається як дія, що спричинила смерть іншої особи, та характеризується наявністю прямого або непрямого умислу, суб'єктивної і об'єктивної сторони, а також наслідків, що мають юридичне значення. Правове регулювання цієї категорії злочинів встановлює рамки відповідальності, що дозволяє органам правосуддя кваліфіковано оцінювати конкретні випадки та визначати міру покарання [2].

Соціально-психологічні фактори, спричинені воєнними діями, підвищують ризик загострення конфліктів і впливають на зростання рівня тяжких кримінальних правопорушень. Тривале психоемоційне напруження громадян створює потенційно небезпечні ситуації, які можуть завершитися умисним вбивством, і вимагає підвищеної уваги до превентивних заходів, моніторингу психологічного стану населення та адаптації правових механізмів реагування на подібні діяння. Таким чином, дослідження відповідальності за умисне вбивство набуває особливої актуальності, оскільки спрямоване на забезпечення правової визначеності та збереження суспільної безпеки в умовах кризових обставин.

Аналіз кваліфікуючих ознак відповідальності за умисне вбивство вимагає уваги до вікових та психічних характеристик суб'єкта злочину.

А. Ю. Братченко підкреслювала, що «суб'єктом умисного вбивства є осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років.

Дана вікова межа є винятком із загального правила (відповідно до якого кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років) і встановлюється для кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких наводиться в ч. 2 ст. 22 КК [4]. Серед них, зокрема, є і умисне вбивство (ст.115 КК). Законодавець виходить з того, що до 14 років у підлітка вже сформовані певні погляди, моральні принципи і він здатний розуміти суспільну небезпеку позбавлення життя іншої людини»[1].

У подальших дослідженнях А. Ю. Братченко уточнювала, що «суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа. Це означає, що особа, яка під час позбавлення життя іншої людини перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльності) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, не підлягає кримінальній відповідальності. З суб'єктивної сторони умисне вбивство може вчинюватися як з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і бажає настання такого наслідку), так і з непрямим (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і хоча не бажає настання такого наслідку, але свідомо припускає його настання)»[1].

Оцінка суб'єкта злочину та його психічного стану, а також визначення прямого або непрямого умислу є ключовими для правильної кваліфікації умисного вбивства і застосування відповідних норм Кримінального кодексу України, що підкреслює значення системного підходу до аналізу кримінально-правових ознак.

Кваліфікуючі ознаки відіграють ключову роль у процесі визначення міри відповідальності осіб, які вчинили умисне вбивство, оскільки саме вони дозволяють встановити справедливий та обґрунтований рівень покарання.

М.О. Василенко зазначає, що врахування віку суб'єкта має критичне значення для визначення санкцій: неповнолітні особи у віці 14–16 років підлягають іншому режиму кримінальної відповідальності порівняно з повнолітніми особами, яким виповнилося 18 років, що відображає диференційований підхід законодавця до оцінки суспільної небезпеки діяння[1].

Поняття «умисне вбивство» слід розглядати як загальну категорію, що об'єднує різновиди злочинів проти життя. В юридичній практиці виділяють умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням; умисні вбивства з обтяжуючими обставинами; умисні вбивства при перевищенні меж необхідної оборони; умисне вбивство, здійснене з особливою жорстокістю; умисне вбивство, скоєне із

застосуванням вогнепальної зброї під час воєнного стану, а також умисне вбивство на замовлення із використанням вибухових пристроїв. Така класифікація дозволяє здійснювати більш точну кваліфікацію кримінального діяння та відповідно до неї визначати міру відповідальності [3].

Судова практика забезпечує можливість детального аналізу реальних випадків умисних вбивств та їх різновидів. Вона дає змогу оцінити, якими критеріями керувалися суди при визначенні кваліфікації злочину, а також встановити, яка міра покарання була застосована до конкретного суб'єкта. Використання судових прецедентів дозволяє не лише узагальнити теоретичні положення, але й адаптувати їх до практичної кримінально-правової діяльності, підвищуючи ефективність правозастосування.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що умисне вбивство являє собою цілеспрямоване та усвідомлене діяння, спрямоване на завдання шкоди життю або здоров'ю іншої особи. Критично важливе значення для визначення міри відповідальності мають кваліфікуючі ознаки, серед яких слід виділити суб'єкт і суб'єктивну сторону, об'єкт та об'єктивну сторону діяння. Саме ці елементи дозволяють диференціювати загальне умисне вбивство від його кваліфікованих форм, що передбачають наявність обтяжуючих обставин.

Вивчення судової практики дає змогу оцінити реальні випадки вчинення умисних убивств, зокрема встановити, як кваліфікаційні ознаки впливали на визначення тяжкості покарання та застосування кримінально-правових норм. Аналіз практичних рішень сприяє більш глибокому розумінню структури злочину, взаємозв'язку між суб'єктом, об'єктом та наслідками діяння, а також формує підстави для обґрунтованих висновків щодо ефективності кримінального регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братченко А.Ю. Кримінальна відповідальність за умисні вбивства. DictumFactum. 2024. № 2(16). URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/view/358 (дата звернення: 01.11.2025).

2. Василенко М. О. Повторність та рецидив умисних вбивств при обтяжуючих обставинах. Юридична наука. 2020. № 3(105). С.352-360.

3. Кваша О.О., Бабанли Р.Ш. Призначення покарання за умисне вбивство: вплив ступеня тяжкості злочину на вид та розмір покарання. *Вісник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*. 2022. №10. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022 (дата звернення: 27.11.2025).

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/41-14#Text (дата звернення: 02.11.2025).

5. Умисне вбивство (ст.115КК). URL: https://pidru4niki.com/vbivstvo (дата звернення: 02.11.2025).

6. Черепій П.П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 257 с.

УДК: 347.44

ПОПЕРЕДНІЙ ДОГОВІР: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
PRE-CONTRACT: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Вікторія Шляга,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна

Науковий керівник:
Марина Гарієвська,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри приватного права, завідувач юридичної клініки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна

У статті розглянуто інститут попереднього договору як юридичного механізму, що поєднує свободу волевиявлення сторін та їхню юридичну відповідальність. Проаналізовано нормативно-правове регулювання попереднього договору відповідно до Цивільного кодексу України, особливості його укладення та виконання, а також судову практику щодо визначення дійсності та юридичних наслідків. Наголошено на практичному значенні попереднього договору як засобу стабілізації договірних відносин, фіксації намірів сторін та зниження ризику виникнення спорів. Розглянуто проблемні аспекти формулювання істотних умов договору та значення реального волевиявлення сторін.

Ключові слова: *попередній договір, цивільне право, правочин, юридична відповідальність, дійсність договору, судова практика, правова стабільність.*

The article examines the institute of the pre-contract as a legal mechanism that combines the parties' freedom of will with their legal responsibility. It analyzes the legal regulation of pre-contracts under the Civil Code of Ukraine, the features of their execution and performance, as well as case law regarding validity and legal consequences. The study emphasizes the practical significance of pre-contracts as a tool for stabilizing contractual relations, securing parties'

intentions, and minimizing the risk of disputes. Problematic aspects of drafting essential contract terms and the importance of genuine parties' will are also discussed.

Keywords: *pre-contract, civil law, legal transaction, legal responsibility, contract validity, case law, legal stability.*

Попередній договір — це така форма домовленості, коли сторони ще не готові остаточно оформити основну угоду, але вже досягли взаєморозуміння щодо ключових моментів. У законодавстві він не є просто декларацією намірів: відповідно до статті 635 Цивільного кодексу України, попередній договір створює обов'язок для сторін укласти в майбутньому основний договір на визначених або узгоджуваних умовах. Фактично це юридична "обіцянка", яку не можна просто скасувати словами «я передумав». Вона має наслідки, бо саме на етапі попередніх домовленостей часто вирішується, чи буде майбутній договір узагалі. Наприклад, коли забудовник і покупець домовляються про квартиру, але ще не готові підписати повний договір купівлі-продажу — попередній договір фіксує серйозність намірів.

Проте, у реальному житті все не так однозначно. Буває, що сторони підписують документ, який формально виглядає як попередній договір, але не містить чітких умов щодо предмета або строків укладення основного договору. У такому випадку він не матиме юридичної сили, адже ЦКУ вимагає, щоб у договорі було можливо визначити, що саме і коли сторони зобов'язуються зробити. Ще одна важлива річ — форма попереднього договору. Якщо основний договір підлягає нотаріальному посвідченню (наприклад, договір купівлі-продажу нерухомості), то й попередній має бути укладений у такій самій формі. Інакше він втрачає юридичну силу. На практиці багато хто недооцінює цей момент: друкують "чернетку" на аркуші А4, ставлять підписи — а потім дивуються, що документ не має жодної сили[1].

З правової точки зору попередній договір цікавий тим, що поєднує у собі елементи свободи волі та правового обов'язку. З одного боку, сторони ще нічого не "продали" і не "купили", а з іншого — уже зв'язали себе юридичними зобов'язаннями. Це своєрідна перевірка на відповідальність. У теорії цивільного права (див. Борисова В. І., Лисенков С. Л., "Цивільне право України", 2020 р.) підкреслюється, що попередній договір виконує стабілізуючу функцію: він допомагає уникнути непорозумінь і зафіксувати домовленості, коли остаточні умови ще не сформовані. Але на практиці часто виникають спори щодо тлумачення його змісту, особливо коли сторони прописали умови не досить чітко[2].

Згідно з підручником Борисової В. І., Кравчука В. М. та Лисенкова С. Л., попередній договір є важливим інструментом цивільного права, що поєднує свободу волевиявлення сторін із їхньою юридичною відповідальністю. Автори підкреслюють, що належне оформлення та чіткість істотних умов попереднього

договору забезпечують правову стабільність і мінімізують ризики виникнення спорів, адже саме на цьому етапі формується основа для майбутнього основного договору [5].

У статті збірника наголошується, що інститут попереднього договору застосовується не лише як підготовчий етап до укладення конкретного основного договору, але й як самостійний правовий механізм організаційного характеру. Автори зазначають, що попередній договір може укладатися для різних видів правочинів (оренди, купівлі-продажу тощо), що свідчить про його універсальність у договірному праві України[6].

Іноді сторони, підписавши попередній договір, потім відмовляються укладати основний, мотивуючи це зміною обставин — наприклад, підвищенням ціни, інфляцією або втратою інтересу. У таких випадках усе залежить від конкретного тексту договору: якщо в ньому передбачено можливість зміни або розірвання, то відмова може бути правомірною. Якщо ж ні — тоді інша сторона має підстави вимагати відшкодування збитків, понесених через невиконання домовленостей (згідно зі ст. 22 ЦК України)[1].

Питання дійсності договору й форми його укладення набуває особливого значення в судовій практиці. Так, у рішенні Городенківського районного суду Івано- Франківської області від 16 січня 2023 року у справі № 342/1395/21 розглядалося питання щодо визнання додаткової угоди до договору оренди земельної ділянки недійсною. Позивачка стверджувала, що документ було підроблено та оформлено з порушенням вимог — аркуші не прошиті, відсутні підписи на кожній сторінці, не проставлено пломбу. Суд встановив, що сторони фактично виконували угоду, орендна плата сплачувалась, а доказів підроблення позивач не надала. У мотивувальній частині рішення суд наголосив, що згідно зі статтями 203 та 215 ЦК України правочин може бути визнаний недійсним лише у разі, якщо буде доведено відсутність вільного волевиявлення або невідповідність волі сторони її внутрішнім намірам. Крім того, діє презумпція правомірності правочину, закріплена у статті 204 ЦКУ, яка означає, що будь-який договір вважається дійсним, доки інше не буде доведено[4].

Ця судова справа ілюструє важливість не лише формальної сторони укладення договору, а й реального наміру сторін виконувати зобов'язання. Це правило має безпосереднє значення і для попередніх договорів, адже їх юридична сила також залежить від дійсного волевиявлення сторін, а не лише від зовнішніх формальних ознак. Практика підтверджує, що у випадках, коли сторони фактично реалізують умови домовленості, суди визнають такі правочини чинними, навіть якщо вони мають певні недоліки оформлення.

У сучасних економічних умовах попередній договір часто використовується як спосіб "застрахувати" свої наміри. Особливо це помітно під

час воєнного стану, коли угоди відкладаються, а сторони прагнуть закріпити домовленості, не наражаючи себе на великі ризики. На мій погляд, сила попереднього договору не лише у правових наслідках, а й у психологічному ефекті: він показує рівень довіри між партнерами. Якщо хтось уникає його підписання — це вже тривожний сигнал[3].

Загалом, попередній договір — це не бюрократична формальність, а гнучкий інструмент правової стабільності. Він дозволяє сторонам закріпити свої наміри на папері, щоб зберегти рівновагу між свободою договору і відповідальністю за власне слово. Судова практика, зокрема рішення у справі № 342/1395/21, підтверджує, що визначальним є реальне волевиявлення сторін, їх поведінка та виконання домовленостей, а не лише формальні атрибути документа. Саме тому належне оформлення попереднього договору, чіткість його умов і усвідомленість сторін залишаються ключовими запоруками правової визначеності й стабільності цивільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44 URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15(дата звернення: 18.10.2025).
2. Борисова В. І., Кравчук В. М., Лисенков С. Л. Цивільне право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020.
3. Довгерт А. С. Зобов'язальне право України. К.: Юрінком Інтер, 2019.
4. Рішення Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 16.01.2023 у справі № 342/1395/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108604291 (дата звернення: 18.10.2025).
5. Борисова В. І., Кравчук В. М., Лисенков С. Л. Цивільне право України: підручник. – Київ: Юрінком Інтер, 2020. – 784 с.
6. Навчально-науковий юридичний інститут. Попередній договір: організаційно-правові аспекти URL: https://kcp.pnu.edu.ua/wpcontent/ uploads/sites/ 82/2025/01/dohovir_2024_zbirnk materialiv.pdf (дата звернення: 18.10.2025)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні питання права та соціально-економічнх відносин
Збірник наукових статей. 2025. Випуск 1 (7). В трьох томах. Том 2.

Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори

Адреса редакції: м. Кропивницький, вул.. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: institutekirol@gmail.com